

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Μ Ε Τ Α Λ Λ Α Γ Ε Σ Κ Α Ι (Α) Σ Υ Ν Ε Χ Ε Ι Ε Σ

Πρακτικές, πολιτικές και λόγος για τον αστικό χώρο

Αθήνα, 4 και 5 Ιουλίου 2008

Οργανωτική επιτροπή συνεδρίου

Ντίνα Βαΐου, Ελένη Μαΐστρου,
Μαρία Μαντουβάλου, Γιώργος Μαρνελάκης,
Ελίζα Παναγιωτάτου, Γιώργος Παρμενίδης,
Σταύρος Σταυρίδης, Φωτεινή Τούντα

Γραμματεία συνεδρίου

Επιστημονική επιμέλεια έκδοσης
Ανδρέας Καλακαλλάς

Σχεδιασμός έκδοσης

Γιώργος Μαρνελάκης

Διορθώσεις

Νατάσσα Καβελλάρη

Σελιδοποίηση

Σούλα Αργυρίου

Δεκέμβριος 2009

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Σόλωνος 133, 106 77, Αθήνα
Τηλ.: 210 3806305
Fax: 210 3838173

e-mail: alexpubl@alexandria-publ.gr
www.alexandria-publ.gr

ISBN: 978-960-221-471-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>ΕΝΑΡΞΗ</i>	3
<i>α. Η Μεταβολή ως/στο αντικείμενο της εκπαίδευσης και της έρευνας στην αρχιτεκτονική και στον αστικό χώρο</i>	5
Ελένη Μαΐστρου	7
ΟΙ ΜΕΤΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΧΕΙΑ	
Ελιζα Παναγιωτάτου	10
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ	
Γιώργος Παρμενίδης	15
Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΩΣ/ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	
Αθηνά Χατζή	17
Η ΓΝΩΣΗ ΩΣ ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΑ. ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ (ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΩΝ) ΤΟΠΩΝ	
Ορέστης Κωνσταντάς	24
LA CELOSÍA	
Βασίλης Γκανιάσας	31
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ: ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΤΟΧΕΣ ΤΑΥΤΙΣΕΙΣ	
Πολυξένη Μάντζου	38
ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΚΟΣΜΟΙ <i>IN LIMBO</i>	
Φοίβος Καλλιτσης	44
Ο ΦΟΒΟΣ ΚΑΙ Η ΧΩΡΙΚΗ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ/ΑΝΑΔΟΜΗΣΗ ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ. ΤΟ ΠΕΝΤΑΠΤΥΧΟ ΤΩΝ ΖΩΝΤΑΝΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΤΟΥ ΤΖΟΡΤΖ ΡΟΜΕΡΟ	
<i>β. Κοινωνικές σημασίες της μεταβολής στην παραγωγή του χώρου</i>	61
Ελένη Πορτάλιου	63
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	
Μαρία Μάρκου	65
ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΕΓΕΙΝ. ΣΧΟΛΙΑ ΠΑΝΩ Σ' ΕΝΑ ΠΕΙΡΑΜΑ ΨΥΧΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ	
Λουκάς Τριάντης	83
ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΝ ΣΤΑ ΤΙΡΑΝΑ (2000-2008)	
Νίκος Σουλιώτης	96
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΗ-ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 1980 ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ	
Δημήτρης Α. Σεβαστάκης	109
ΟΙ ΟΧΘΕΣ ΧΩΡΙΣ ΠΟΤΑΜΟ	

- 112 **Αριστείδης Αντονάς**
NICOSIA WATER TANKS / ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΩΣ ΕΡΓΟ
- 126 **Ελίνα Αξιώτη**
Η ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ
- 134 **Δημήτρης Παπαλεξόπουλος**
ΤΟΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
- 136 **Ιωάννης Τσουδερός, Δέσποινα Διμέλλη**
Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΗ
ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ
- 150 **Δημήτρης Ψυχογιός, Νίκος Δημάκης**
ΠΡΟΣΟΜΟΙΩΤΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ ΠΕΡΙΡΡΕΟΝΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
- 159 *γ. Δυναμικές και μετασχηματισμοί στην ανάπτυξη και το σχεδιασμό του ελληνικού χώρου*
- 161 **Σοφία Αυγερινού Κολώνια, Φωτεινή Τούντα**
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
- 163 **Κωνσταντίνα Βαλεριάνου**
ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ
- 185 **Βίλλυ Αττάρτ**
ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ
- 201 **Ρένα Κλαμπατσέα**
ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ (ΣΕ) ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ
ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ
- 215 *δ. Το περιβάλλον/τοπίο ως θεωρητικό και πολιτικό ζήτημα του σχεδιασμού*
- 217 **Κώστας Μωραϊτης**
ΤΟΠΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ
- 224 **Ιωάννα-Ηώ Καρύδη**
ΤΟ ΕΔΑΦΙΚΟ ΑΝΑΛΟΓΟ. ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΙ ΣΥΣΤΗΝΕΙ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
- 239 **Αλίκη-Μυρτώ Περυσινάκη**
Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΤΟΠΙΑΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ: ΤΑ ΚΕΝΑ ΩΣ ΧΩΡΟΙ ΝΟΜΑΔΙΚΗΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ. ΤΟ ΠΕΡΠΑΤΗΜΑ ΩΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ.
ΣΤΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ
- 253 **ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ**

ΕΝΑΡΞΗ

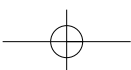
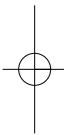
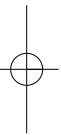
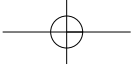
Με ιδιαίτερη ικανοποίηση σημειώνω τη διοργάνωση αυτού του επιστημονικού συνεδρίου από τα Διατμηματικά Μεταπτυχιακά Προγράμματα της Σχολής μας. Είναι απαραίτητο στοιχείο στην πορεία μίας Σχολής η οποία λειτουργεί τρία Μεταπτυχιακά Προγράμματα να επιδιώκει την προβολή επιστημονικών απόψεων, συγχρόνως να ενθαρρύνει την ανάπτυξη ανταλλαγής ιδεών και δημιουργίας εποικοδομητικού διαλόγου. Ένα συνέδριο προσφέρει πάντα αυτές τις δυνατότητες με τον προσφορότερο τρόπο.

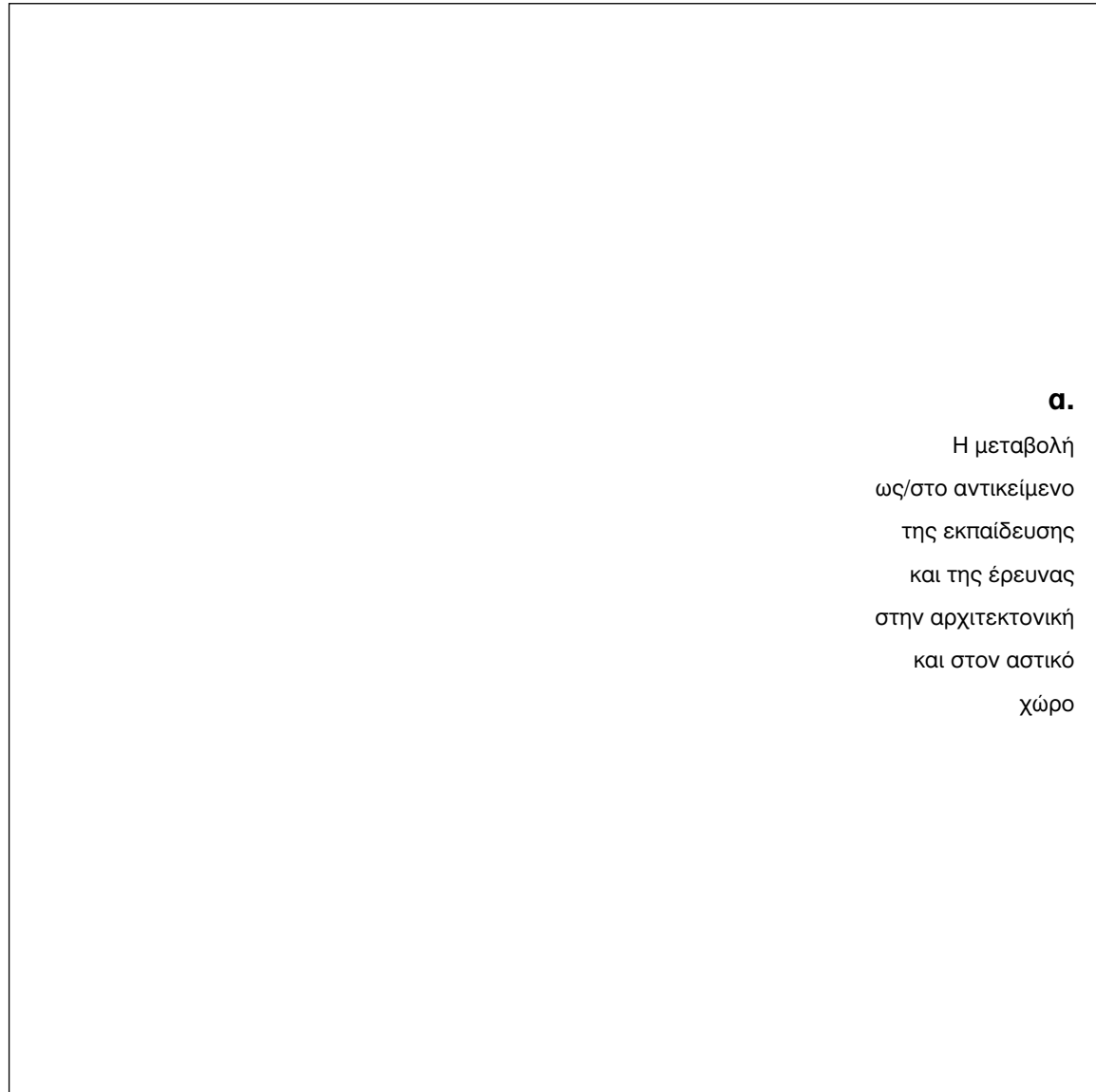
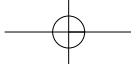
Η Σχολή μας πάντοτε ήταν πρόθυμη να ενισχύει και να καλλιεργεί την επιστημονική δραστηριότητα σε όλα τα επίπεδα και να προσφέρει βήμα σε συνεργάτες από τον ευρύτερο επιστημονικό αρχιτεκτονικό χώρο, που μπορούν να εμπλουτίσουν το ήδη πλούσιο υπόβαθρο που μας χαρακτηρίζει.

Το περιεχόμενο του συνεδρίου που καταπιάνεται με τον αστικό χώρο, αποτελεί ένα ιδιαίτερα επίκαιρο και διαχρονικό θέμα, που απασχολεί όσο πάει και περισσότερο όλους μας και το οποίο πρέπει να εξετάζεται από όλες τις δυνατές πλευρές, δηλαδή την κοινωνική, την πολιτική, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομική και την περιβαλλοντική. Πιστεύω ότι οι ομιλητές θα καλύψουν τις περισσότερες από τις πλευρές αυτές με επιτυχία.

Ευχή και προτροπή η προσπάθεια που έγινε να συνεχισθεί και κατά το δυνατόν να διερευνηθεί, έτσι ώστε να περιβάλει όλες τις πτυχές που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την ενίσχυση του επιστημονικού περιεχομένου της Σχολής, προς όφελος της ποιοτικής αναβάθμισης των προγραμμάτων αλλά και των σπουδαστών μας.

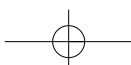
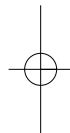
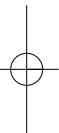
Σπύρος Ραυτόπουλος
Αρχιτέκτων Μηχανικός, Καθηγητής
Πρόεδρος Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ

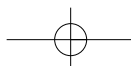
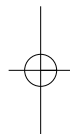
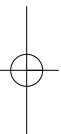
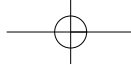

α.

Η μεταβολή
ως/στο αντικείμενο
της εκπαίδευσης
και της έρευνας
στην αρχιτεκτονική
και στον αστικό
χώρο

ΟΙ ΜΕΤΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Ελένη Μαΐστρου

Οι μεταλλαγές στο χώρο των πόλεων και στους αστικούς συντελεστές τους απαντούν από την αρχή της συγκρότησής τους, είναι σύμφυτες με την ιστορία τους και συμβάλλουν στην εξέλιξη και την ανάπτυξή τους. Συχνά, εντούτοις, προκαλούν σημαντικές ασυνέχειες στη μορφή και τη λειτουργία τους και αλλοιώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά τους, την ιστορική τους σημασία και τις αξίες που εμπεριέχουν.

Οι κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές που επιτελούνται κάτω από το όραμα της ενιαίας Ευρώπης, η παγκοσμιοποίηση, οι μετανάστες, η γήρανση του πληθυσμού, η ευκολία μετακινήσεων και ανταλλαγών, η έμφαση στον ιδιωτικό τομέα και το κεφάλαιο, η μείωση των κοινωνικών παροχών και της οικονομικής στήριξης από το κράτος, η μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος, είναι μερικές από τις σημαντικές μεταβολές που διαμορφώνουν το σκηνικό των σημερινών πόλεων.

Οι οικονομικές και τεχνολογικές μεταβολές, που ακολουθούν ρυθμούς ταχύτερους από οποιαδήποτε άλλη εποχή, συνιστούν επίσης βασική παράμετρο των μεταβολών στο κτισμένο περιβάλλον, στις κάθε είδους δραστηριότητες που επιτελούνται στο χώρο της πόλης και εν γένει στον τρόπο ζωής. Οι νέες οικονομικές δραστηριότητες με την ένταση εισόδου τους στο χώρο της πόλης, συχνά υπερβαίνουν τις δυνατότητες των παλαιών κελυφών και τα παραμορφώνουν, δημιουργούν περιβαλλοντικά προβλήματα, φορτίζουν τα τεχνολογικά και μεταφορικά δίκτυα, δημιουργούν προβλήματα στην εξέλιξη και την ανάπτυξη του χώρου και ενίοτε διασπούν την κοινωνική και πολιτιστική του συνέχεια.

Το φυσικό περιβάλλον επίσης μεταβάλλεται και υποβαθμίζεται, δεδομένου ότι φορτίζεται δυσανάλογα από την αύξηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και τις συνεχείς επεκτάσεις του δομημένου χώρου και η χρήση του μεταβάλλεται με την εγκατάλειψη της πρωτογενούς παραγωγής και την επέκταση των δικτύων. Το άμεσο περιαστικό περιβάλλον υφίσταται τις περισσότερες μεταβολές. Η μόλυνση και η υπερεκμετάλλευση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων αποτελούν βασικά σύγχρονα προβλήματα άμεσα σχετιζόμενα με τις επιτελούμενες μεταβολές στο χώρο της πόλης.

Οι πολεοδομικές μεταβολές που προκαλούνται από τις συνεχείς επεκτάσεις και μεταβολές των ορίων των πόλεων, από την ένταση της πυκνότητας ή ενίοτε από την εγκατάλειψη τμημάτων πόλης, από λειτουργικές μεταλλαγές και από μεταβολές των κτισμάτων, αλλοιώνουν συχνά την ιδιαίτερη ταυτότητα και το χαρακτήρα των πόλεων, με τον ανεξέλεγκτο τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνται.

Οι μεταβολές που επιτελούνται στην πόλη και τη διαμορφώνουν, απασχολούν και τα ερευνητικά και εκπαιδευτικά προγράμματα που αναφέρονται στην αρχιτεκτονική και την πόλη. Ειδικότερα, το ζήτημα της διατήρησης της ιστορικής συνέχειας καθώς και η φιλοσοφία και οι πρακτικές της διαχείρισης των μεταβολών στον κτισμένο χώρο και στο άμεσο φυσικό του περιβάλλον, μέσα από την κατανόηση των πολυπαραμετρικών παραγόντων που διαμορφώνουν την πόλη και τους αστικούς της συντελεστές, αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας και κύριο εκπαιδευτικό αντικείμενο του ΔΠΜΣ «Προστασία και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων», που πραγματεύεται ζητήματα που ξεκινούν από την κλίμακα του μεμονωμένου κτιρίου και καταλήγουν στην κλίμακα ιστορικών πόλεων και οικισμών.

Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο γίνεται άμεση αναφορά έχει διαμορφωθεί μέσα από επίσημους οργανισμούς που ασχολούνται με θέματα προστασίας της πολιτιστικής ταυτότητας και της αειφόρου ανάπτυξης (Συμβούλιο της Ευρώπης, Unesco, Icomos, κλπ) και επίσημα κείμενα πολεοδομίων [νέα Χάρτα της Αθήνας 1998, Isocarp review 2006 (International Society of City and Regional Planners)], ενώ το αντίστοιχο νομικό πλαίσιο προκύπτει από την πρόσφατη σχετική νομοθεσία (Ν.2508/1997 «Βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας», Ν.2742/1999 «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη», «Νέος Οικοδομικός Κανονισμός» και Ν.3010/2002 «Για την Προστασία του Περιβάλλοντος».

Δεδομένου ότι οι αντιλήψεις ως προς τη διαχείριση της μεταβολής αλλάζουν διαχρονικά μέσα από τη μεταβαλλόμενη ιδεολογία της κάθε εποχής, ο κάθε τόπος και το κάθε κτίριο αποκτούν τη σημασία τους κατ' αναλογίαν με τις αξίες που η εκάστοτε κοινωνία τούς αναγνωρίζει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των νεότερων κατευθύνσεων και πρακτικών στη διαχείριση των μεταλλαγών του αστικού χώρου με παράλληλη διατήρηση της ταυτότητάς του, αποτελεί το κείμενο της νέας Χάρτας της Αθήνας 1998, στην οποία αναφέρεται ότι είναι επιτακτική η ανάγκη «διατήρησης της συνέχειας του χαρακτήρα των πόλεων, των παραδοσιακών στοιχείων και της ταυτότητας του πολεοδομικού περιβάλλοντος».

Οι επικρατούσες σήμερα απόψεις, οι σχετικές με το μεταβαλλόμενο χώρο της πόλης, αναδεικνύουν την ανάγκη για έλεγχο των μεταβολών που προκαλούν δυσμενείς επιπτώσεις στη μορφή και τη λειτουργία του κάθε τόπου και στην ποιότητα ζωής και για προώθηση εκείνων των κατευθύνσεων ανάπτυξης που δεν απομειώνουν αλλά μάλλον αναδεικνύουν τις πολιτιστικές και περιβαλλοντικές του αξίες. Οι επιτελούμενες διαχρονικά μεταβολές, κατάλληλα καθοδηγούμενες, μπορούν να αποτελέσουν παράγοντα ανάπτυξης και λειτουργικής και οικονομικής αναζωογόνησης, δεδομένου ότι η επιβίωση και η ανάπτυξη είναι σύμφυτες με τη μεταβολή, η οποία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως απειλή, αλλά ως ευκαιρία «συνέχειας» με διατήρηση των αξιών που έχουν αποκτηθεί διαχρονικά.

Στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, του μεταπτυχιακού προγράμματος που προαναφέρθηκε, η μελέτη των μεταβολών και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι αξίες του συγκεκριμένου κάθε φορά τόπου ή κτιρίου, αποτελούν πεδίο έρευνας και προβληματισμού με στόχο την κατάληξη σε τεκμηριωμένες επιλογές σχεδιασμού και διαχείρισης. Η διερεύνηση των αρχικών χαρακτηριστικών, της ιστορικής εξέλιξης και των διαχρονικών μεταλλαγών, του κάθε τόπου ή

τιρίου, αποτελούν βασικό εργαλείο κατανόησης της σημερινής τους μορφής και τροφοδοτούν το σχεδιασμό της μελλοντικής τους εξέλιξης.

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων ως κύριο μέλημα μίας αειφόρου ανάπτυξης, η διατήρηση της χωρικής οργάνωσης της πόλης, των ιστορικών της χαρακτηριστικών και των πολιτιστικών, λειτουργικών και αισθητικών αξιών της, η κάλυψη των κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών των κατοίκων της, η αποφυγή της υπερκετάλλευσης του χώρου και ο έλεγχος της έντασης των σύγχρονων λειτουργιών που φορτίζουν το δημόσιο χώρο και προκαλούν οχλήσεις καθώς και οι νέες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις που σέβονται την κλίμακα και το χαρακτήρα του κάθε τόπου, αποτελούν βασικούς εκπαιδευτικούς άξονες.

Σε πρόσφατη συμμετοχή μεταπτυχιακών σπουδαστών μας σε ευρωπαϊκό πρόγραμμα με τίτλο «Chronocity - The Scale of Sustainable Change» που οργανώθηκε στη Φλωρεντία, με στόχο την ανάδειξη της φιλοσοφίας που αναπτύσσεται στις ευρωπαϊκές σχολές στο συγκεκριμένο θέμα, έγινε απόλυτα εμφανής, μέσα από τις εισηγήσεις διδασκόντων και τις παρουσιάσεις ερευνητικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών των σπουδαστών, η έμφαση που δίνεται από όλες τις σχολές στην ιδέα της αλλαγής μέσα από «αειφόρες» επιλογές και η στενή σχέση των επιλογών αυτών με την ανάγνωση των διαχρονικών μεταβολών του κάθε τόπου και με την αξιολόγηση και διατήρηση των πολεοδομικών, αρχιτεκτονικών, περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών αξιών του.

Οι μεταλλαγές του αστικού χώρου, όταν οδηγούν στην απώλεια της ιστορικής του συνέχειας και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών του, δημιουργούν σημαντικά προβλήματα. «Η πόλη συνίσταται από ένα σύνολο τόπων», γράφει ο N. Shultz, «που έχουν ανάγκη φροντίδας για να διατηρηθεί η αίσθηση του τρόπου ζωής. Η αίσθηση του τόπου συνδέει τη σύγχρονη αρχιτεκτονική με το παρελθόν. Τόσο πάνω όσο και κάτω από την επιφάνεια αυτού του αιώνα υπάρχει μια νέα ζήτηση συνέχειας».

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Ελίζα Παναγιωτάτου

Στη νέα εποχή¹ και σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουμε να κατανοήσουμε μια μακροχρόνια και άνιση κληρονομιά, οικονομική, πολιτική, πολιτισμική, οικιστική. Οι μεταλλαγές, οι αντιφάσεις, οι ασυμμετρίες, η πολυπλοκότητα των επιλογών, η πληθώρα και η ανομοιογένεια των πρωταγωνιστών, απαιτούν νέες προσεγγίσεις κατανόησης και εργαλεία σχεδιασμού. Οι νέες μορφές ανισοτήτων και φτώχειας,² η διακριτή χωρική διάσταση, οι παλινδρομήσεις στην παραγωγική βάση, οι ανακατατάξεις και «ο εξευγενισμός» στον αστικό χώρο, οι μετανάστες, οι δυνατότητες των επί μέρους ομάδων να ανταποκριθούν στις εξελίξεις αξιοποιώντας τα διαθέσιμά τους, αποτελούν θέματα ιδιαίτερης πολιτικής σημασίας, σημαντικά πεδία για διερεύνηση.

Στην καρδιά του προβλήματος βρίσκεται η αναγκαιότητα διαμόρφωσης ερευνητικής, επιστημονικής, τεχνολογικής κουλτούρας και πολιτικής. Πολιτικής, η οποία αναγνωρίζει και εμβαθύνει στις νέες συνθήκες συνοχής των αστικών κοινωνιών, με διαύλους τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και εργασίας, την αναβάθμιση των υποδομών παραγωγής του χώρου, τον εκσυγχρονισμό του συστήματος εκπαίδευσης. Πολιτικής, η οποία αναγνωρίζει ότι η καινοτομία είναι και κοινωνική δραστηριότητα, καθοριστικό στοιχείο της ανάπτυξης και της ποιότητας ζωής, καθοριστικό στοιχείο της «βιώσιμης» πόλης.

Στην προοπτική, λοιπόν, μιας νέας καινοτομικής και κοινωνικά ευαίσθητης ερευνητικής πολιτικής, χρειαζόμαστε ένα ευέλικτο εννοιολογικά επιχειρησιακό πλαίσιο για το σχεδιασμό της έρευνας και της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα για τον αστικό χώρο, στο οποίο οι κοινωνικές συνιστώσες θα αποτελούν εγγενές στοιχείο. Ένα τέτοιο πλαίσιο συμβάλλει στην αποτίμηση των τάσεων που απορρέουν τόσο από την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από την κατανόηση των πολλαπλών εθνικών διαφοροποιήσεων.

Με αυτήν την οπτική, έχουμε πολλές φορές προτάξει την ανάγκη αναθεώρησης του εννοιολογικού οπλοστασίου του σχεδιασμού,³ με βάση την αποαθροιστική προσέγγιση του χώρου και στόχο την ανάδειξη της πολυπλοκότητας των χωρικών παραδειγμάτων

1. Το κείμενο βασίζεται στο Παναγιωτάτου Ε., «Εκπαίδευση, Έρευνα, Πόλη, Πολεοδομία» στο *Πόλη και Χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα*, ΕΜΠ, 2004, «Παιδεία, Έρευνα, Τεχνολογία. Από το Χθες στο Αύριο», 5ο Διεπιστημονικό Συνέδριο, ΕΜΠ – ΜΕ.Κ.Δ.Ε., 27-30/9/2007.

2. Βλέπε Amin A., Thrift N. (επιμ.), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 1994. Επίσης, Bulpett C., «Regimes of Exclusion», στο *European Urban and Regional Studies*, 1 April 2002, τ. 9, αρ. 2, 137-149, Sage Publications. Σε σχέση με τις «νέες οικονομίες» βλέπε, επίσης, Aydalot P., Keeble D. (επιμ.), *High Technology, Industry and Innovative Environments: The European Experience*, Λονδίνο: Routledge, 1988.

3. Βλέπε ερευνητικό έργο Εργαστηρίου *Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου*, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, και ειδικότερα, Μάρκου Μ., *Μορφές και Διαδικασίες Οικειοποίησης του Χώρου στο Δυτικό Λεκανοπέδιο Αττικής*, Διδακτορική Διατριβή, 2001· Σαγιάς Ι., *Κοινωνικός και Χωρικός Καταμερισμός Εργασίας στον Αστικό Χώρο. Το Παράδειγμα των Βιομηχανικών και Βιοτεχνικών Δραστηριοτήτων στο Νομό Αττικής, 1978-1988*, Διδακτορική Διατριβή, 2001· Βαλεριάνου Κ., *Μετασχηματισμοί στο Σύγχρονο Αστικό Χώρο. Μελέτη Περίπτωσης Δήμος Πειραιά*, Διδακτορική Διατριβή, 2007. Επίσης, Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι., Πάνζαρης Θ., Παναγιωτάτου Ε., *Αναβάθμιση Περιοχής Δήμου Μοσχάτου*, 1998· Βαλεριάνου Κ., Κλαμπάτσια Ε., Μουκούλης Π., Τσεβρένη Ι., Πανόπουλος Γ., Σαμαρτζής Π., Παναγιωτάτου Ε., *Διερεύνηση των Αναπτυξιακών Δυνατοτήτων του Δήμου Αυλώνος – Δημιουργία Μηχανισμού Επιλογής/Υποστήριξης των Αναπτυξιακών Προτεραιοτήτων του Δήμου*, 2008· Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι., Παναγιωτάτου Ε., «Από το 1988 ως Σήμερα: Από τη Γενικότητα στη Μικροκλίμακα - Μια Πρόκληση», στο *Μελέτη και Έρευνα Προβλημάτων Δυσλειτουργίας των ΜΜΕ σε Σχέση με την Πολεοδομική Οργάνωση (1988). Χώρος και παραγωγική Διαδικασία: Εξέλιξη της Προβληματικής (1995)*, 1995· Gortsos K., Kamoutsis P., Sayas I., Panayotatos E., «Second Home and Settlement Space Growth: the Greek Experience», 2000, στο *Rivista Geografica Italiana*, Annata CVII-Fasc. 3/4-Settembre-Dicembre, 17-56· Deffner A., Sayas J., Panayotatos E., «Socio-Spatial Differentiations and Second Home Settlement Development: the Case of the Evoikos Coastal Area in Greece», 2002, εισήγηση στο «38th International Planning Congress», Διοργάνωση: International Society of City and Regional Planners (ISOCARP), 21-26 Σεπτεμβρίου 2002· Βαλεριάνου Κ., Παναγιωτάτου Ε. (επιμ.), Κλαμπάτσια Ε., Σαγιάς Ι. (σύμβουλοι), *Παρατηρώντας τον Πειραιά...* (ISBN

960-89223-0-5), 2006· Κλαμπασέα Ε., Παναγιωτάτου Ε. (επιμ.), Σαγιάς Ι. (σύμβουλος), *Παρατηρώντας το Αιγαίο...* (ISBN 978-960-89223-1-0), 2007· Βαλεριάνου Κ., Μουκούλης Π., Σαγιάς Ι., Παναγιωτάτου Ε., *Παρατηρώντας τον Πειραιά...II* (ISBN 978-960-89223-2-7), 2008.

4. Για τα ζητήματα αυτά βλέπε Social Science in the European Research Area, Contribution to the E.S.F. Proposals for FP6 from the E.S.F. Standing Committee for the Social Sciences, 2000.

5. Βλέπε Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), *Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης 2001-2006*, Ιούλιος 2001.

και της πολυδιάστατης φυσιογνωμίας της αστικής δυναμικής. Έχουμε επισημάνει την πολιτική σημασία της συνεισφοράς αυτής της έρευνας στην ανάπτυξη διαχρονικών θεσμών αυτοδιαχείρισης στα επί μέρους επίπεδα συγκρότησης του αστικού χώρου. Οι προδιαγραφές και η υλοποίηση αυτής της προσπάθειας δεν μπορούν να στηριχθούν αποκλειστικά στις ερευνητικές ευκαιρίες που προβλέπονται στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας, αλλά χρειάζονται στήριξη από εθνικές πολιτικές και στρατηγικές για την έρευνα και την πόλη. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι δεν φαίνεται να υπάρχουν σήμερα πειστικές ενδείξεις ότι η ευρωπαϊκή πολιτική επιλέγει μια «ευέλκτα μεταβαλλόμενη γεωμετρία χρηματοδότησης»,⁴ η οποία να προβλέπει και μικρής κλίμακας έργα, συμβατά με τις ανάγκες των επί μέρους χωρών, σε συνδυασμό με προσπάθειες μεγαλύτερης εμβέλειας.

Παράλληλα, με τη διαμόρφωση εθνικής πολιτικής για την έρευνα και την πόλη είναι απαραίτητη η ανάπτυξη δικτύων διαλόγου για την τροφοδοσία αυτής της πολιτικής με πρόβλεψη ικανού χώρου για μειοψηφικές και εναλλακτικές απόψεις. Αυτό εξασφαλίζει συνθετικό αποτέλεσμα και διευρύνει τους ορίζοντες των εθνικών προσπαθειών, συμβάλλοντας παράλληλα στην επεξεργασία ευρωπαϊκής στρατηγικής σχεδιασμού. Εδώ, σημαντικό ρόλο μπορεί να παίξουν οι επιστημονικές «συμμαχίες» και το Δημόσιο Πανεπιστήμιο, εφ' όσον πράγματι συνδέουν «μικρούς» και «μεγάλους» τόπους έρευνας, προωθώντας αποτελεσματικά την ερευνητική δραστηριότητα σε ευρωπαϊκό αλλά και σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο.

Η επιστήμη, η έρευνα, η τεχνολογία, η πρωτοφανής συσσώρευση γνώσης και εμπειρίας, η χωρίς προηγούμενο συμβολή της επιστήμης και της τεχνολογίας στην ανάπτυξη, καθορίζουν τη νέα εποχή. Αποτελούν εν δυνάμει συνιστώσες της συμβολής της ευρωπαϊκής επιστήμης και τεχνολογίας στην οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη, αποτελούν εν δυνάμει συνιστώσες των τρόπων που διαβάζουμε τις εξελίξεις στην πόλη, ως θέατρο των εξελίξεων και καταλύτη των μεταλλαγών της. Έχει, λοιπόν, ιδιαίτερη σημασία με ποιους όρους κατανοούμε τους μετασχηματισμούς στην κοινωνία και στον «αστικό χώρο», πώς βιώνουμε και κατανοούμε τον «πολιτισμό».

Αν η δημοσιοποίηση της επιστήμης, η ανάπτυξη της τεχνολογικής κουλτούρας, η άντληση και η επεξεργασία πληροφορίας δεν διασφαλίζονται από δημοκρατικές διαδικασίες, ελεύθερη διακίνηση πληροφορίας και ιδεών και θεσμούς που καθιστούν πολιτικά αποτελεσματική αυτήν τη διακίνηση, τότε το ευρωπαϊκό περίβλημα έχει περισσότερο εξωραϊστική παρά ουσιαστική σημασία. Σε μια τέτοια προοπτική διακυβεύονται η δυνατότητα των ασθενέστερων κοινωνικά ομάδων να προτείνουν τα δικά τους παραδείγματα σε καλειδοσκοπική προσέγγιση του πολιτισμικού γίνεσθαι, η πολιτισμική πολυμορφία του ευρωπαϊκού χώρου, οι πολλαπλές διαστάσεις της αστικής κουλτούρας, η εμπειρία από τις πόλεις που ζούμε, η εμπειρία από τις πόλεις που ονειρευόμαστε.

Χρειαζόμαστε καινοτομική πολιτική, όχι μόνο στο επίπεδο της τεχνολογίας αλλά και στο επίπεδο προσέγγισης της νέας κοινωνικής και χωρικής πραγματικότητας.⁵ Με αυτή την οπτική η διάχυση της γνώσης, οι τεχνολογικές αλλαγές, η επιχειρηματική δράση, οι καινοτομίες, η έρευνα και η τεχνολογία είναι και κοινωνικές δραστηριότητες, εξαρτώνται

από τη γενικότερη κοινωνική μετεξέλιξη, τις κοινωνικές σχέσεις, τις δράσεις, τους θεσμούς. Συναρτώνται επίσης με τις χωρικές συνιστώσες με τη διάρθρωση, με την εξέλιξη του αστικού «χώρου».

Στο πλαίσιο ανάπτυξης του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας και της πρωτοπορίας της Ευρώπης στον ερευνητικό και τεχνολογικό τομέα, ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό περιβάλλον διαμορφώνεται.⁶ Σε αυτό συμβάλλει η ενίσχυση και χρηματοδότηση της βασικής έρευνας με αποκλειστικό κριτήριο την «Αριστεία» και η απαιτούμενη αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι 3% ως το 2010. Δεδομένου μάλιστα ότι δεν θα υπάρξει «juste retour», δηλαδή χρηματοδότηση με δευτερεύοντα κριτήρια, παραδείγματος χάρη κριτήρια κοινωνικά, οι λιγότερο –επιστημονικά και τεχνολογικά– αναπτυγμένες χώρες βρίσκονται μπροστά σε μια μεγάλη πρόκληση.⁷ Οι υψηλές προδιαγραφές του ανταγωνισμού σε συνδυασμό με τα σημερινά διαρθρωτικά προβλήματα της έρευνας στις χώρες αυτές ενδέχεται να οδηγήσουν σε ακόμα μεγαλύτερη διάσταση με τα κέντρα του ευρωπαϊκού ερευνητικού και επιστημονικού γίγνεσθαι.

Το ερώτημα είναι κατά πόσο μπορεί το ελληνικό Δημόσιο Πανεπιστήμιο να στοιχειοθετήσει έναν καινούργιο ρόλο στις διαμορφούμενες διαδικασίες.⁸ Να αξιολογήσει και, αν χρειαστεί, να επαναπροσδιορίσει την πολιτική του και τη διαχείριση των θεμάτων που αφορούν την έρευνα σε διεπιστημονικό επίπεδο. Και, στο πλαίσιο των γενικότερων κινητοποιήσεων για την προστασία και περαιτέρω ανάπτυξη του Δημόσιου Πανεπιστημίου, να ηγηθεί προσπάθειας αύξησης του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για την έρευνα και, κυρίως, να συμβάλει στη διαμόρφωση εθνικής ερευνητικής και τεχνολογικής πολιτικής, κατάλληλης για την οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη της χώρας.⁹ Μακροχρόνια η προσπάθεια αυτή θα συμβάλει σε περαιτέρω ανάπτυξη και σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ερευνητικών φορέων και του δυναμικού της χώρας.

Η συσσωρευμένη εμπειρία, οι διεπιστημονικές συνεργασίες, η διάχυση της γνώσης, οι νέοι ερευνητές, ο προσδιορισμός θεμάτων-κλειδί, που αναδεικνύουν τις ιδιαιτερότητες και «συνθέτουν» το σύνολο, μπορεί να οδηγήσουν όχι μόνο στην κατανόηση των ζητημάτων που αφορούν ειδικά και γενικά ζητήματα των χωρών που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πραγματικότητας, αλλά και σε διεξόδους και πολιτικές προτάσεις αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων. Και εδώ, ακριβώς, είναι καταλυτικός ο ρόλος του Πανεπιστημίου, το οποίο μπορεί, ως ισχυρός, ανεξάρτητος θεσμός, να εγγυηθεί την ανάπτυξη ελεύθερης και δημιουργικής έρευνας. Μπορεί να συμβάλει σημαντικά και με ευαισθησία στην ανάδειξη των επί μέρους αναγκών και στην αποκωδικοποίηση των τρόπων ένταξής τους σε «γενικότερα» φαινόμενα και τάσεις. Με τις λιγότερο ισχυρές χώρες της Ευρώπης –παλιές και νέες– να βρίσκονται μπροστά σε νέο φάσμα οικονομικών, τομεακών και χωρικών ανακατατάξεων, κάθε διακήρυξη για την εξασφάλιση «βιώσιμης ανάπτυξης» στο «σύνολο» του ευρωπαϊκού χώρου βρίσκεται σε διάσταση με τη δυναμική της πραγματικότητας.

Ειδικότερα για το ΕΜΠ, ως το Ανώτατο, Εκπαιδευτικό, Ερευνητικό, Τεχνολογικό Ίδρυμα της χώρας, είναι στρατηγικός στόχος η περαιτέρω διεπιστημονική πολυεπίπεδη ανάπτυξη της ερευνητικής δραστηριότητας και η ενίσχυση περιο-

6. Βλέπε *The Communication from the European Commission. Making a Reality of the European Research Area: Guidelines for EU Research Activities*, 2002-2006, Confederation Statement, 2000. Επίσης, ELSF, *European Research Council- The Life Scientist's View*, October 2003· ESF Position Paper, *New Structures for the Support of High-Quality Research in Europe*, April 2003· Report of SCSS Working Group on *Social Science and a European Research Council*, Στρασβούργο, February 2004· European Research Advisory Board (EURAB), *Recommendations on the ERA and the Social Sciences and Humanistic (SSH)*, January 2004, Eurab 03.076-final.

7. Βλέπε The European Research Council, *A Cornerstone in the European Research in the European Research Area*, Ministry of Science, Technology and Innovation, Κοπεγχάγη, December 2003 και Social Science in the European Research Area, Contribution to the E.S.F. Proposals for FP6 from the E.S.F. Standing Committee to the Social Sciences, 2000.

8. Βλέπε, σχετικά, EUA, *European University Association, Graz Declaration*, 2003 και Παναγιωτάτου Ε., *Ημερίδες για τη Βασική Έρευνα*, ΕΜΠ, 2005, 2006.

9. Βλέπε Παναγιωτάτου Ε., Πρακτικά 14ης Συνεδρίασης Συγκλητικής Επιτροπής Βασικής Έρευνας ΕΜΠ, 26/11/2004.

10. Βλέπε επιστολή προς τον Πρόεδρο της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Δεκέμβριος 2005.

11. Για τις Μεταπτυχιακές Σπουδές βλέπε Ξανθόπουλος Θ. Ι., «Οι Μεταπτυχιακές Σπουδές στα ΑΕΙ και το ΕΜΠ», στο *Πυρφόρος*, Μάρτιος-Απρίλιος, 1997· Παναγιωτάτου Ε., Βεσκούκης Β., «Ημερίδα για τις Μεταπτυχιακές Σπουδές», στο *Πυρφόρος*, Μάρτιος-Απρίλιος, 1994 και «Μεταπτυχιακές Σπουδές», στο *Πυρφόρος*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, 1994· Παναγιωτάτου Ε., «Οι Μεταπτυχιακές Σπουδές στο ΕΜΠ: Ένα Χρονικό», στο *Πυρφόρος*, Μάρτιος-Απρίλιος, 1996 και «Απολογισμός Εργασιών της Επιτροπής Μεταπτυχιακών Σπουδών ΕΜΠ, 1992-1996», στο *Πυρφόρος*, Μάιος-Ιούνιος, 1996 και *Οι Μεταπτυχιακές Σπουδές στο ΕΜΠ: Ένα Χρονικό*, Ημερίδα για την Ανώτατη Παιδεία, 1995.

12. Βλέπε, επίσης, σχετικά Ρόκος Δ., *Η Φύση, η Αποστολή και ο Δημόσιος Χαρακτήρας του Πανεπιστημίου Σήμερα*, Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο «Το Πανεπιστήμιο στην Κοινωνία που Αναδύεται», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, σε συνεργασία με το Δήμο Χανίων, 29-31/8/1997, Χανιά, και Πρακτικά Συνεδρίου, 1999, Ελληνικά Γράμματα, 17-43.

13. Βλέπε, σχετικά, Παναγιωτάτου, Βεσκούκης, «Μεταπτυχιακές Σπουδές», ό.π.

χών που συμβάλλουν στη δημιουργία νέας γνώσης αλλά δεν έχουν χρηματοδοτική στήριξη. Το ΕΜΠ σήμερα μπορεί να προεκτείνει την τεχνολογική έρευνα και προς την κατεύθυνση των κοινωνικών παραμέτρων, συμβάλλοντας δημιουργικά σε μια σύγχρονη εθνική και εκπαιδευτική πολιτική.¹⁰

Από το 1994 έχει γίνει αποδεκτή στο ΕΜΠ η αλληλεξάρτηση μεταξύ μεταπτυχιακών σπουδών και έρευνας.¹¹ Η ερευνητική διαδικασία, η διάχυση της νέας γνώσης, οι νέες μέθοδοι προσέγγισης και κατ' επέκταση η αναδιάρθρωση και ο εκσυγχρονισμός της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ενισχύουν και ενισχύονται από τις μεταπτυχιακές σπουδές καθώς και το επίπεδο των διδασκόντων και των διδασκομένων. Οποιαδήποτε διαδικασία, λοιπόν, αφορά τις μεταπτυχιακές σπουδές, σχετίζεται με το επίπεδο και τις πρακτικές που αφορούν την έρευνα εντός και εκτός ΑΕΙ.

Το 1992, στην πραγματικότητα χωρίς σαφή εθνική στρατηγική, σχεδιάσαμε συνέργειες επιστημονικών περιοχών, εξαιρώντας τη σημασία σύνδεσης μεταπτυχιακών σπουδών και έρευνας ως κινητήρια δύναμη ανάπτυξης στο ΕΜΠ και την εκπαίδευση γενικότερα, η οποία θα ενίσχυε και θα αναδείκνυε τις πολλαπλές περιοχές που αναπτύσσονται ανεπαρκώς και μεμονωμένα. Το 1996 σημειώναμε ότι η χρηματοδότηση σε μεγάλο βαθμό «παραβίασε» την πραγματική εικόνα της δυναμικής των δυνατοτήτων των ΑΕΙ και του δημόσιου φορέα, όσον αφορά τη δημιουργία μεταπτυχιακών σπουδών, χωρίς στην πράξη εθνική στρατηγική, επιπλέον λόγος ο οποίος καθιστά εντελώς απαραίτητη την παρακολούθηση της βιωσιμότητάς τους και την αποσαφήνιση των κριτηρίων καθορισμού της επιτυχίας τους. Σημειώναμε ότι χρειαζόμαστε αξιολόγηση των μέχρι τότε βημάτων, επιβεβαίωση ότι οι πυρήνες μεταπτυχιακών σπουδών αποτελούν πράγματι στρατηγικές περιοχές για το ΕΜΠ και την ανάπτυξη της χώρας.

Σημειώναμε, επίσης, ότι ανοίγεται ένα μεγάλο πεδίο δράσης, το οποίο αφορά την αποσαφήνιση στρατηγικής μεταπτυχιακών σπουδών και έρευνας, ενώ προϋποθέτει την ουσιαστική παρουσία των ΑΕΙ στη διαδικασία αποφάσεων για εθνικές ερευνητικές επιλογές καθώς και την ενίσχυση διαλόγου στα ΑΕΙ για την επεξεργασία και αποσαφήνιση αυτών των επιλογών.¹² Σε αυτό το πλαίσιο, είναι αναγκαία η διαμόρφωση κριτηρίων επιλογής επιστημονικών περιοχών για τις οποίες θα διατίθεται χρηματοδότηση και ο προσδιορισμός του απαραίτητου βαθμού εμβάθυνσης. Μερικοί από τους τομείς αυτούς μπορούν σήμερα να μη χρηματοδοτούνται από την αγορά, να υπερβαίνουν, όμως, τις απαιτήσεις της αγοράς και να μπορούν να χαράξουν νέους δρόμους για τα ΑΕΙ και τον κοινωνικό χώρο γενικότερα, θέμα που αφορά τη Σχολή μας ιδιαίτερα. Με τον κατάλληλο χειρισμό, η ανάπτυξη των περιοχών αυτών θα ενισχύσει τη δημιουργία ερευνητικών-εκπαιδευτικών πυρήνων, ενώ ο συσχετισμός τους σε επίπεδο Σχολών και Πανεπιστημίων θα οδηγήσει στην καλύτερη αξιοποίηση των πόρων που διαθέτουν τα ΑΕΙ, το ΕΜΠ ειδικότερα, και άλλοι φορείς.¹³

Είναι, λοιπόν, απαραίτητος ένας συνεχής και πολύμορφος διάλογος για την ανάπτυξη των μεταπτυχιακών σπουδών και την ενίσχυσή τους, με κριτήριο τη μακροπρόθεσμη σπουδαιότητά τους. Σε σχέση με τα παραπάνω, υπάρχουν σημαντικά θέματα, τα οποία αφορούν την οργάνωση των μεταπτυχιακών σπουδών, όπως η συνεχής ανανέωση των επιστημονικών περιοχών –στην περίπτωση μας, η συνεχής ανανέωση των θεμάτων που αφορούν τον αστικό χώρο– τα

οποία στο πλαίσιο ευρύτερης στρατηγικής θα συμβάλουν στον εκσυγχρονισμό της έρευνας και της εκπαίδευσης. Η ποιότητα της έρευνας, υπό το πρίσμα όσων συζητήθηκαν προηγουμένως, και η σχέση έρευνας και μεταπτυχιακών σπουδών είναι καίρια ζητήματα. Η συνύπαρξη και οι επικαλύψεις από τα προγράμματα άλλων ΑΕΙ, τα κριτήρια και τα προαπαιτούμενα εισαγωγής μεταπτυχιακών σπουδαστών, η συσχέτιση –χρονική και ποιοτική– των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών, ο συντονισμός των μαθημάτων, η διοίκηση των διατμηματικών προγραμμάτων κ.λπ., αποτελούν θέματα για τα οποία η αξιολόγηση της εμπειρίας, η οποία θα συσσωρευτεί, ασφαλώς, θα οδηγήσει σε γόνιμες αναθεωρήσεις και τροποποιήσεις.¹⁴

Είχαμε, επίσης, συζητήσει παλαιότερα εκτενώς την αναγκαιότητα ευελιξίας παρακολούθησης μαθημάτων σε περισσότερους από έναν «πυρήνες» μεταπτυχιακών προγραμμάτων, το σχεδιασμό «πακέτων» μαθημάτων και εργασίας για κάθε σπουδαστή, με ευαισθησία στις επιλογές εξειδίκευσής του και τη βοήθεια συμβούλου σπουδών. Τη χάραξη πορείας emβάθυνσης από τις προπτυχιακές μέχρι τις μεταπτυχιακές σπουδές εξειδίκευσης και το διδακτορικό δίπλωμα. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, για κάθε καίριο επιστημονικό ζήτημα να υπάρχουν επιλογές και βαθμοί emβάθυνσης προπτυχιακών μαθημάτων σε περισσότερες από μία Σχολές, μεταπτυχιακών μαθημάτων σε περισσότερα από ένα μεταπτυχιακά προγράμματα και σεμινάρια για την απόκτηση του διδακτορικού διπλώματος. Έχει επέλθει το πλήρωμα του χρόνου για εσωτερική αξιολόγηση αυτής της προσπάθειας.

Στη χώρα μας δεν υπάρχουν «αμιγή» Κέντρα Αριστείας Έρευνας και Εκπαίδευσης. Υπάρχουν όμως «θύλακες» αριστείας, διαμορφωμένοι ή εν δυνάμει, η συνέργεια των οποίων πρέπει να επιτευχθεί. Ο σχεδιασμός μιας νέας ερευνητικής και εκπαιδευτικής πολιτικής μπορεί να δράσει καταλυτικά προς αυτήν την κατεύθυνση. Για να το επιτύχουμε χρειαζόμαστε θεσμικές ρυθμίσεις, αλλά και νέες αντιλήψεις, οι οποίες θα κάνουν δυνατή την κινητοποίηση όλων των δυνάμεων, οι οποίες μπορούν να αρθρώσουν αναπτυξιακό λόγο, και την υπέρβαση αντιθέσεων ανάμεσα στα ΑΕΙ, τα ερευνητικά κέντρα και τους φορείς διαμόρφωσης πολιτικής με αίτημα την «ενοποιημένη» πορεία τους.¹⁵ Στην ευρωπαϊκή συγκυρία δεν έχουμε την πολυτέλεια να αγνοήσουμε καμία συνεισφορά στην κατανόηση της φυσιογνωμίας της ελληνικής κοινωνίας και του ρόλου που αυτή μπορεί και θέλει να έχει στον κόσμο που την περιβάλλει.

14. Βλέπε, σχετικά, Παναγιωτάτου, Βεσκούκης, «Μεταπτυχιακές Σπουδές», *ό.π.*

15. Βλέπε επιστολή προς τον Γενικό Γραμματέα Έρευνας και Τεχνολογίας, ΕΚΚΕ, αριθ. πρωτ. 303, 22/3/2002.

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΩΣ/ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Γιώργος Παρμενίδης

1. *Η μεταβολή της εκπαίδευσης* σημαδεύεται με την αλλαγή του 1970: από την εκπαίδευση ως μετάδοση πληροφορίας που προέρχεται από τη συλλεγμένη και συγκεντρωμένη γνώση στην Αυθεντία του ενός διδάσκοντα ή στην Εσπερία στην εκπαίδευση ως εφελτήριο για παραγωγή πρωτογενούς σκέψης μέσα από την αντίληψη και κατανόηση της *διαφοράς της γνώσης των πολλών διδασκόντων.*
2. *Η εκπαίδευση της μεταβολής* μπορεί να αποτελέσει εργαλείο για την πρωτογενή σκέψη, θεωρώντας ότι προηγούμενα σχήματα επίλυσης δεν επαρκούν σε νέα προβλήματα καθώς η ίδια η προβληματοθεσία εξελίσσεται, αναδεικνύοντας την ιστορία της τυπολογίας, ως μιας συνέχειας αρνήσεων του εκάστοτε προηγούμενου συστήματος τυπολόγησης / αφαίρεσης / γενίκευσης, ως μιας συνέχειας μεταβολών στον τρόπο της σκέψης, ως μιας συνέχειας διαφορετικών λογικών που σχετίζονται με την αιώνια επανάληψη της διαφοράς μεταξύ της εμπειρίας και της κατανόησης.
3. *Η εκπαίδευση κατά τη μεταβολή* έχει την ανάγκη μιας συνεχούς συγκρότησης νέων εννοιολογικών εργαλείων για την κατανόηση της νέας (καλλιτεχνικής, αρχιτεκτονικής), μεταβαλλόμενης εμπειρίας – νέων ανοιχτών εννοιολογικών εργαλείων και όχι διπολικών σχημάτων, που εγκλωβίζουν σε δεδομένα μέτρα την ποιότητα υποθάλποντας την πίστη στην «αληθινή» ποιότητα.

Για το στήσιμο ενός μαθήματος:

Το άνοιγμα και το κλείσιμο του μαθήματος:

«η έρευνα δεν νοείται τόσο ως μια υποκειμενική ή αντικειμενική πράξη, όσο ως μια δήλωση συμμετοχής σε μια παράδοση σκέψης.»

Το σώμα του μαθήματος:

Ένα ιδιαίτερα εκτεταμένο σώμα από αποτυπώματα του υλικού πολιτισμού και συνεχείς αλληλεπικαλυπόμενες, αλληλοσυμπληρωμένες ερμηνείες και συγκροτήσεις κανόνων κατανόησης και διαχείρισής του,

ώστε να αναγκάζεται κανείς να υποστεί το ερώτημα της ανασυγκρότησης της εικόνας της «πραγματικότητας του».

Το αποτέλεσμα του μαθήματος:

Η ανάδειξη μιας φαινομενικής αντίφασης: Αν και οι αφαιρέσεις και οι γενικεύσεις του διδάσκοντα μοιάζουν αντιφατικές με το ίδιο το αντικείμενο διδασκαλίας, που είναι η μεταβολή και η άρνηση της παγίωσης των αποτελεσμάτων μιας αφαίρεσης και γενίκευσης, ωστόσο η υπέρβαση των κανόνων που παγιώνονται μέσα από τις γενικεύσεις και τις αφαιρέσεις μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την εμμονή για την περιγραφή τους (μέσα από την εξάρτησή τους από ένα εννοιολογικό σύστημα πέραν αυτών, αναδεικνύοντας τη σχετικότητα των κωδίκων μας και επιτρέποντας / ευνοώντας την επανασηματοδότησή τους).

Σύμφωνα με τα παραπάνω σημεία, η επιλογή των εισηγήσεων έγινε με κριτήριο την επιστημονική πρωτοτυπία σε σχέση με τη διατύπωση νέων εννοιολογικών εργαλείων διαχείρισης / περιγραφής της μεταβολής, ή νέων μεθόδων παράστασης, αναπαράστασης / περιγραφής της μεταβολής.

Παραδειγματικά σημειώνονται ορισμένες μεθοδολογικές κατευθύνσεις των εισηγήσεων:

- η αποφαιτική / αρνητική λογική προσδιορισμού ενός κατηγορήματος και ως εκ τούτου η απειρία των ορισμών
- η εννοιολογική μεταφορά και η ανοιχτή αλληγορία σε αντιπαράθεση με τη μετωνυμία και τη συνεκδοχή – «όταν δεν ευνοείται η συνεκδοχή σχεδιάζεται η εμπειρία»
- η εμπειρία της διαδικασίας, που εισάγει το χρόνο και τη μνήμη ως ένα ανοιχτό σχήμα ερμηνείας σε σχέση με το χρονολόγιο συγκρότησης των εμπειριών μας
- η «ακαταχώρητη» εμπειρία, η ελαχιστοποίηση των συντακτικών αρθρώσεων σε ένα ανοιχτό σύστημα αρχειοθέτησης της εμπειρίας

Με τον τρόπο αυτό, η αξία των εισηγήσεων δεν βρίσκεται τόσο στην επεξεργασία μιας θεματικής ενότητας, αλλά διά της επεξεργασίας των θεμάτων στην επιβεβαίωση μεθοδολογικών εργαλείων περιγραφής της πραγματικότητας.

Η ΓΝΩΣΗ ΩΣ ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΑ ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ (ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΩΝ) ΤΟΠΩΝ¹

Αθηνά Χατζή

1. Ευχαριστώ τους διοργανωτές του συνεδρίου που μου έδωσαν την ευκαιρία να συμμετάσχω τους παρευρισκόμενους για τα λίαν επικοινωνιακά σχόλια τους φοιτητές μου της Ανθρωπολογίας του Χώρου για την έμπνευση τον αδελφό μου, ιατρό Αλέξανδρο Χατζή, για την παραπομπή από το Steadman. Τυχόν παραλείψεις βαρύνουν εμένα.

Περίληψη

Αντλώντας από την κλασική –πλέον– θεώρηση του Μισέλ Φουκώ περί «ετέρων τόπων», διερευνάται η έννοια της ακαδημαϊκής κοινότητας ως ετεροτοπίας. Κατά τον Φουκώ, οι έτεροι τόποι τίθενται στις παρυφές του ενεργού κοινωνικού βίου, είτε δι' αποκλεισμού (φυλακές), είτε κατ' εκλογήν (μουσεία), ακολουθώντας μία συχνά υπόρρητη, πλην συλλογική σύμβαση. Με βάση το επίσης «φουκικό» τρίπτυχο (επιστημονική) γνώση – γλώσσα – εξουσία, υποστηρίζεται ότι η γνώση δεν μπορεί πλέον να είναι «ουδέτερη», και «αντικειμενική», παρά ρευστή, υπό διαμόρφωση και υπό διαρκή αμφισβήτηση, ομοίως η γλώσσα ως όχημα μεταφοράς της. Ασκούμε διά μέσου της γνώσης, όπως μεταβιβάζεται στο ακαδημαϊκό πλαίσιο, την εξουσία μίας κατασκευής, νοητικής μιν, που όμως μόνο με έννοιες χώρου μπορεί να ορισθεί και να μετρηθεί: με άλλα λόγια, αυτό που η γράφουσα αποκαλεί «γνωσιοτοπία», που, όπως κάθε τόπος άλλωστε, έχει τα δικά της σύνορα, νόρμες, περιεχόμενα, σημαίνοντα και σημαίνόμενα, καθώς και συνέπειες για τους εμπλεκόμενους. Η εξέταση της έννοιας του ακαδημαϊκού «τόπου» θίγει κατ' ανάγκην ζητήματα χώρου – τόπου – τοπίου, όπως ορίζονται σε μία ανθρωπολογική προσέγγιση του χώρου. Περισσότερο επίκαιρο παρά ποτέ προβάλλει το ζήτημα της χωροχρονικής σχέσης του ακαδημαϊκού βίου με την υπόλοιπη κοινωνική πραγματικότητα: πόσο δεκτικές είναι οι ακαδημαϊκές πρακτικές μας στις διαρκείς μεταβολές του σύγχρονου αστικού πολιτισμού; Πόσο επαρκή είναι τα παραδοσιακά εργαλεία και οι παραδοσιακοί ρόλοι διδάσκοντος-διδασκόμενου για την απόκτηση, μετάδοση και διάδοση της γνώσης; Σε μία συνολική ακαδημαϊκή ετεροτοπία, υπάρχει χώρος για ατομικές ουτοπίες; Τελικά, αυτός ο «άλλος τόπος» αφορά κανέναν άλλον πλην των κατοίκων του;

THE HETEROTOPIA OF KNOWLEDGE: ACADEMIC PRACTICES AND THE CREATION OF A DISCIPLINARY (FANTASY) TOPOS

Abstract

The concept of the academic community as a heterotopia is studied, drawing from Michel Foucault's classic perception of "other spaces". According to Foucault, these other spaces are located in the fringes of active social life, either by prohibition (jail), or by choice (museums), following an often tacit, albeit collective agreement. Based on the equally Foucauldian conceptual triptych knowledge – language – power, it is suggested here that knowledge can no longer be "neutral" and "objective"; rather it is flowing, under formation and under constant negotiation, likewise language as a vehicle for transporting knowledge. We exercise, through knowledge, as it is transferred in an academic context, the power of a construct, which might be mental, but still can be defined and measured only via conceptions of space; in other words, what is defined here as *gnosiotopia* (from Greek gnosis and topos, the heterotopy of knowledge), which, like all places, possesses its own borders, norms, contents, signifiers and signifieds, as well as consequences for all parties involved. The study of the concept of academic *topos*, by necessity touches upon issues of space – place – landscape, as they are defined in an anthropological approach of space. More current than ever is the issue of a space-and-time relationship between academic life and social reality in its entirety: how susceptible are our academic practices to a constant reshaping of contemporary urban culture? How sufficient are the traditional tools and the traditional roles of teacher and disciple for the acquisition, transfer and dissemination of knowledge? In a total academic heterotopia, is there space for individual utopias? In the final analysis, is this "other space" of any relevance to anybody but its inhabitants?

Η ετεροτοπία, τόσο ως όρος όσο και ως έννοια συχνά και ενίοτε άκριτα χρησιμοποιείται στην ακαδημαϊκή πρακτική των τελευταίων χρόνων. Πριν προχωρήσω στα κυρίως ζητούμενα της εξέτασής μου, θα αναφερθώ εν συντομία στα της ετεροτοπίας συμφραζόμενα για λόγους σαφήνειας και καλύτερης κατανόησης των όσων ακολουθούν.

Προέλευση όρου

Ο όρος *ετεροτοπία* προέρχεται από την ιατρική επιστήμη. Ως *ετερότοπο* ή *έκτοπο* ορίζεται το όργανο το οποίο βρίσκεται σε άλλη θέση (εξ ου και έτερος τόπος) από την ενδεδειγμένη, την *κανονική* του (ιατρικά: φυσιολογική) στον οργανισμό.² Τον όρο μετέφερε για πρώτη φορά, καθόσον γνωρίζω, από την ιατρική επιστήμη στη μελέτη της κοινωνίας ο Γάλλος φιλόσοφος Μισέλ Φουκώ, σε διάλεξή του με τίτλο «Des Espaces Autres», το Μάρτιο του 1967,³ η οποία εν συνεχεία δημοσιεύτηκε σε γαλλικό αρχιτεκτονικό περιοδικό τον Οκτώβριο του 1984 και δεν περιλαμβάνεται στο επίσημο corpus των έργων του Φουκώ.⁴ Καίτοι όμως εισήγαγε τον όρο στις κοινωνικές επιστήμες, παραδόξως ο Φουκώ δεν ανέπτυξε ιδιαίτερα περαιτέρω την έννοια της ετεροτοπίας στο κατοπινό του έργο.⁵

Ετυμολογικές αναζητήσεις – σημασίες

Η ετυμολογία του όρου είναι σαφής: έτερος + τόπος. Αυτό που παραμένει αδιευκρίνιστο είναι γιατί ενίοτε στην ελληνική οι έτεροι τόποι αποδίδονται ως αλλοτινοί τόποι, προσδιορισμός ο οποίος πέραν του χωρικού, ενέχει και χρονικό χαρακτήρα και προπάντων υποκρύπτει μία συγκεκριμένη νοσταλγία προς μία αφηρημένη κατάσταση, οπότε οι τόποι αυτοί μάλλον σε ουτοπία παραπέμπουν παρά σε υφιστάμενες καταστάσεις της πραγματικότητας. Συνεπώς προτιμάται εδώ η απόδοση έτερος, παρά αλλοτινός, τόπος.

2. Heterotopia/ectopia: displacement or malposition of any organ or part of the body, *Steadman's Concise Medical and Allied Health Dictionary*, 270.

3. Ο ανθρωπολόγος James Faubion προσφέρει μία λογικοφανή υπόθεση για το πλαίσιο δημιουργίας της έννοιας της ετεροτοπίας από τον Μ. Φουκώ (καίτοι ο ίδιος ο Φουκώ αναφέρει ρητά ότι έμπνευσή του στάθηκε ο Μπόρχες, βλ. παρακάτω, σημ. 5). Βλ. Faubion. J., 2008, 'Heterotopia: An Ecology', στο L. De Cauter and M. Dehaene (επιμ.), *Heterotopia and the City: Public Space in a Post Civil Society*, Part I: Heterotopology: "a science in the making", Routledge: Λονδίνο και Νέα Υόρκη.

4. Ένα σύντομο, πλην πλήρες χρονικό παρατίθεται στο Saldanha A., 2008, "Heterotopia and structuralism", *Environment and Planning A* 40 (9), 2080-2096: Foucault condensed his preparatory notes in March 1967 into "Des espaces autres", a presentation for a group of architects and planners. Foucault himself did not quite like "Des espaces autres", writes his partner Daniel Defert in the CD booklet (2004). The central term in the broadcasts, *hétérotopie*, though briefly appearing in the introduction to *The Order of Things* (1966) the year before, never appeared again in Foucault's writing. Only just before he died in 1984 did he allow the journal *Architecture Mouvement Continuité* to publish the lecture version, without his rereading it. English translations appeared two years later as "Of other spaces", in the literary criticism journal *Diacritics* (Foucault, 1986 [1984]) and the architecture journal *Lotus International*. In other collections, such as Paul Rabinow's *Essential Works* (Foucault, 1998), it has been included as "Different spaces". (2082)

5. Αρχικά ο Φουκώ με τον όρο «ετεροτοπία» αναφέρθηκε περισσότερο στο θέμα της γλωσσικής «ταξινόμησης» των εννοιών, παρά στον πραγματικό, κοινωνικό χώρο. Αναφέρει στην εισαγωγή του βιβλίου *The order of things*: This book first arose out of a passage in Borges, out of the laughter that shattered, as I read the passage, all the familiar landmarks of my thought –our thought, the thought that bears the stamp of our age and our geography— breaking up all the ordered surfaces and all the planes with which we are accustomed to tame the wild profusion of existing things, and continuing long afterwards to disturb and threaten with collapse our age-old distinction between the Same and the Other. [...] Utopias afford consolation: although they have no real locality there is nevertheless a fantastic, untroubled region in which they are able to unfold; they open up cities with vast avenues, superbly planted gardens, countries where life is easy, even though the road to them is chimerical. Heterotopias are disturbing, probably because they secretly undermine language, because they make it impossible to name this and that, because they shatter or tangle common names, because they destroy "syntax" in advance, and not only the syntax with which we construct sentences but also that less apparent syntax which causes words and things (next to and also opposite one another) to "hold together". This is why Utopias permit fables and discourse: they run with the very grain of language and are part of the fundamental dimension of the fabula; heterotopias (such as those to be found so often in Borges) desiccate speech, stop words in their tracks, contest the very possibility of grammar at its source; they dissolve our myths and sterilize the lyricism of our sentences. (xv, xvii)

6. Μουτσόπουλος Ν. Κ., 2005, «Χώρος-κτίσμα και τοπίο στο Βυζάντιο», στο Π. Δουκέλλης (επιμ.), *Το Ελληνικό τοπίο: μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, Εστία: Αθήνα, 152.

7. Παρενθετικά σημειώνω μία ενδιαφέρουσα επισήμανση: ο όρος *ουτοπία* στην αγγλική γλώσσα δεν αποτελεί απλή μεταγραφή από το ελληνικό ου + τόπος· αποτελεί επινόηση του Τόμας Μορ κατά το δεκάτο έκτο αιώνα και προκύπτει από τη σύνθεση των ελληνικών λέξεων *ουτοπία* και *ευτοπία* (ομόηχες στην αγγλική απόδοσή τους ως *ουτοπία* και *ευτοπία* αντιστοίχως). Θυμίζω εν συντομία την υπόθεση: ο ήρωας του βιβλίου του Μορ ταξιδεύει προς την Αμερική και ναυαγός αποδύεται τελικά σε περιπλάνηση στη Νήσο της Ουτοπίας που όμως δεν υπάρχει σε κανένα χάρτη. Εξαρχής, ο Μορ ήδη ετυμολογικά, αλλά και με το περιεχόμενο του βιβλίου του, ορίζει την *ουτοπία* όχι ως το ουδέτερο, αλλά το ευκαίο ανύπαρκτο. Βλ. More T., 2003, *Ουτοπία*, Ιάμβλιχος: Αθήνα.

8. Foucault, 1986. (Μ.τ.Σ.)

Ορισμοί – διευκρινίσεις περί τόπου – τοπίου

Ως *τόπος* νοείται «ένα πεπερασμένο τμήμα του άπειρου χώρου εγκλωβισμένο από γεωφυσικά όρια» (Μουτσόπουλος, 2005).⁶ *Τοπίο* είναι κυριολεκτικά ο μικρός τόπος (κατάληξη -ίον) και εννοιολογικά ένας τόπος όπως θεωρείται (θεάται και εννοείται) από τον παρατηρητή, με όσα αυτός ο τόπος μπορεί να εμπεριέχει (γεωγραφικά χαρακτηριστικά, αλλά και ερεθίσματα που απευθύνονται στις αισθήσεις). Το τρίτο σκέλος του τριπτύχου τόπος – τοπίο – ουτοπία συνιστά η έννοια της ουτοπίας.⁷

Η *ουτοπία* στην περίπτωση μας έγκειται στο ότι ο θεατής διαμορφώνει το τοπίο, ενώ χωρίς θεατή το τοπίο σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό του καταργείται ως έννοια και υφίσταται μόνο ως τόπος. Συνεπώς, ο θεατής διαμορφώνει την προσωπική του ουτοπία ανάλογα με την προσωπική του θεώρηση του τόπου, η οποία συνιστά και το προσωπικό του τοπίο, και ενίοτε οι επιμέρους ουτοπίες ταυτίζονται και συνδημιουργούν μία συλλογική ουτοπία. Στη συνέχεια, θα εξεταστεί αν το πανεπιστήμιο μπορεί να βοηθήσει ως ουτοπία ή ετεροτοπία. Επίσης, κατά πόσο οι ατομικές ουτοπίες των εμπλεκομένων στην ακαδημαϊκή πράξη και διαδικασία μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο του ακαδημαϊκού χώρου ως ετεροτοπίας.

Ορισμός της ετεροτοπίας κατά Φουκώ

Έπειτα από μία σύντομη αναφορά στην έννοια της ουτοπίας, ο Φουκώ προχωρά στον ορισμό της ετεροτοπίας: «... υπάρχουν επίσης, πιθανότατα σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό, πραγματικοί τόποι· τόποι οι οποίοι υφίστανται και διαμορφώνονται άμα τη θεμελιώσει της κοινωνίας· τόποι οι οποίοι είναι κατά κάποιον τρόπο αντι-χώροι, ένα είδος θεσμοθετημένης ουτοπίας στην οποία οι πραγματικοί τόποι, όλοι οι υπόλοιποι πραγματικοί τόποι που απαντούν εντός μίας κουλτούρας, παριστώνται, αμφισβητούνται και αντιστρέφονται ταυτόχρονα. Αυτού του είδους οι τόποι βρίσκονται εκτός τόπου, παρόλο που δύναται κανείς να προσδιορίσει τη θέση τους στο χώρο της πραγματικότητας. Επειδή αυτοί οι τόποι διαφέρουν εντελώς από όλους τους τόπους που αντανακλούν και αφηγούνται, θα τους ονομάσω, σε αντίθεση με τις ουτοπίες, ετεροτοπίες ...».⁸

Διευκρινίσεις επί των ετέρων τόπων

Κατά τον Φουκώ, οι έτεροι τόποι τίθενται στις παρυφές του ενεργού κοινωνικού βίου, είτε δι' αποκλεισμού (φυλακές), είτε κατ' εκλογήν (μουσεία), ακολουθώντας μία συχνά σιωπηρή, πλην συλλογική σύμβαση. Για να οριστεί ένας *έτερος* τόπος, θα πρέπει να οριστεί *ούτος* ο τόπος, ο ορίζων τον *έτερο*, τοποθετώντας τον εκτός των ορίων του: για να υπάρξει παρυφή, θα πρέπει να υπάρχει μία ορισμένη και παράλληλα ορίζουσα κατάσταση, με όρια χωρικά καταρχήν. Ορίζω συνεπώς το λεγόμενο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της τρέχουσας πραγματικότητας ως τόπο, εκτός του οποίου, αλλά ταυτόχρονα εξαιτίας της ύπαρξης του οποίου ορίζονται οι ετεροτοπίες.

Το πανεπιστήμιο ως ετεροτοπία: γνωσιοτοπία

Οι ετεροτοπίες περιγράφουν κατεξοχήν σχέσεις χώρου: οι ετεροτοπίες διακόπτουν το χωρικό συνεχές. Δεν πρόκειται για μία αφηρημένη έννοια· αντίθετα η ετεροτοπία οριοθετείται απολύτως χωρικά. Οι διαστάσεις του στο χώρο είναι που στηρίζουν τον ορισμό ενός τόπου ως ετεροτοπίας. Είναι, λοιπόν, η ετεροτοπία καταρχάς ένας έτερος χώρος, στον οποίο ισχύουν συγκεκριμένες συνθήκες οι οποίες και επιτρέπουν να τον προσδιορίσουμε κατόπιν ως έτερο τόπο και, ανάλογα με τη θεώρησή του (με τη διττή έννοια, της θέασης και της αντίληψης, όπως προαναφέρθηκε) ως έτερο τοπίο.

Ο Φουκώ αναφέρει πλήθος παραδειγμάτων στην εξέτασή του της ετεροτοπίας: το σχολείο, το στρατό, το μήνα του μέλιτος, τα γηροκομεία, τα ψυχιατρεία, τις φυλακές, τα νεκροταφεία, τη θεατρική σκηνή, τον κινηματογράφο, τις βιβλιοθήκες, τα μουσεία, τα πανηγύρια και τα καρναβάλια, τις κατασκηνώσεις, τα χαμάμ, τις σάουνες, το μοτέλ, το μπορντέλο, ακόμη το τρένο και το πλοίο, δεν αναφέρει όμως το πανεπιστήμιο. Το πανεπιστήμιο, ωστόσο, εμπίπτει πλήρως στην κατηγορία της ετεροτοπίας, εφόσον συγκεντρώνει τα βασικά χαρακτηριστικά ορισμού της και τις κύριες προϋποθέσεις ένταξης σε αυτή. Προτείνω δε η υποκατηγορία ετεροτοπίας στην οποία ανήκει το πανεπιστήμιο να οριστεί ως *γνωσιοτοπία*. Στη γνωσιοτοπία εντάσσονται τόσο το πανεπιστήμιο ως θεσμός, η ακαδημαϊκή κοινότητα, διδάσκοντες και διδασκόμενοι, το σύστημα εισαγωγής, τα κριτήρια και η πράξη αξιολόγησης αμφοτέρων, οι τρόποι μετάδοσης και διάδοσης της επιστημονικής γνώσης, το χωρικό πλαίσιο των πανεπιστημίων και οι χρόνοι στους οποίους διαμορφώνονται όλα τα παραπάνω. Η γνωσιοτοπία, όπως κάθε τόπος άλλωστε, έχει τα δικά της σύνορα, νόρμες, περιεχόμενα, σημαίνοντα και σημειώμενα, καθώς και συνέπειες για τους εμπλεκόμενους. Πρακτικά αυτό που απασχολεί την παρούσα εξέταση είναι να διερευνηθεί κατά πόσον αυτός ο «άλλος τόπος» αφορά και κάποιον άλλον πλην των κατοίκων του, η συσχέτιση εν ολίγοις των ακαδημαϊκών πρακτικών μας με την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα.

Κριτήρια ετεροτοπίας που πληροί η γνωσιοτοπία

1. Παρέκκλιση από τον καθημερινό, «κανονικό» βίο: είναι μία ιδιαίτερη κατάσταση, χωρικά και χρονικά.
2. Ισχύουν ιδιαίτεροι κανόνες: προϋποθέσεις εισαγωγής, νόρμες συμπεριφοράς (θυμίζω τη θεωρία των proxemics του E. Hall, μάλλον παραγνωρισμένη τόσο ανθρωπολογικά όσο και αρχιτεκτονικά, και την έννοια του προσωπικού χώρου, personal space, ως αόρατης «φυσαλιδας» γύρω από το άτομο καθώς στέκεται και κινείται στο χώρο. Είναι εντελώς συγκεκριμένα καίτοι άρρητα τα όρια της νοητής φυσαλιδας μεταξύ καθηγητή-φοιτητή στην ακαδημαϊκή πρακτική, στην τάξη, στο γραφείο, σε τυχαία συνάντηση στο διάδρομο).⁹ Επιπλέον, κατανομή του χώρου για επαγγελματική χρήση, ομοίως του χρόνου: η διαδικασία της διδασκαλίας λαμβάνει χώρα σε έναν προκαθορισμένο χώρο, σε προκαθορισμένο χρόνο, έχει συγκεκριμένη διάρκεια και ακολουθεί συγκεκριμένα στάδια: εισαγωγή, παράδοση, διάλογος ή διάλεξη, ενίοτε προβολές, τέλος, αποχώρηση – συχνά παρεμβάλλεται διάλειμμα. Δεν υπάρχει κάτι αυθόρμητο στη διαδικασία αυτή, υπάρχει σαφώς περιθώριο αυτοσχεδιασμού, όμως το πλαίσιο (χωροχρονικό πλαίσιο) είναι σαφές και κατανοητό από όλους τους εμπλεκόμενους.¹⁰

9. Βλ. ενδεικτικά, Hall E., 1959, *The Silent Language*, Doubleday Garden City, N.Y.: 1966, *The Hidden Dimension*, Doubleday: Garden City, N.Y.: 1976, *Beyond Culture*, Anchor Press: Garden City, N.Y., και πιο πρόσφατα, Hall E., 2003, "Proxemics", στο S. M. Low and D. Lawrence Zúñiga (επιμ.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell: Οξφόρδη, 51-73.

10. Χωρίς φυσικά να αναιρείται ή έστω και να τίθεται υπό αμφισβήτηση η ικανότητα ή και η διάθεση του διδάσκοντος, ο οποίος ελέγχει τη διαδικασία, για παρεκκλίσεις από το παραδεδομένο πλαίσιο.

3. Σημαίνεται η διαφορά από τον κανονικό βίο και διά της αρχιτεκτονικής. Αναφέρω εδώ την ιδέα της πανεπιστημιούπολης χωρίς περαιτέρω σχολιασμό περί επιτυχίας ή αποτυχίας του εγχειρήματος των campus.

11. Εξ ου και η αγγλική φράση εν είδει ευφροσύνης, που όμως ανταποκρίνεται πλήρως στην ακαδημαϊκή πραγματικότητα, *publish or perish*, σε ελεύθερη απόδοση «δημοσιεύστε γιατί χανόμαστε».

Γιατί η γνωσιοτοπία δεν είναι ουτοπία

Ο ακαδημαϊκός χώρος δεν είναι ο χώρος της ουτοπίας. Υπάρχει στις τρεις διαστάσεις και πιο πέρα, λειτουργεί μέσα στο χωρόχρονο. Επιπλέον, υπάρχει στο χώρο της μνήμης, υπάρχει στο χώρο της (κατα)γραφής, θυμίζω εδώ τη σημασία (με τη διττή έννοια της σπουδαιότητας και της σημασιοδότησης) του γραπτού λόγου για την ακαδημαϊκή γνώση, αλλά και την επαγγελματική επιβίωση των ακαδημαϊκών.¹¹

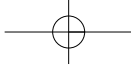
Ακαδημαϊκή γνώση και εξουσία

Με βάση το επίσης φουκικό τρίπτυχο (επιστημονική) γνώση - γλώσσα - εξουσία, υποστηρίζεται ότι η γνώση δεν μπορεί να κρίνεται ως «ουδέτερη» και «αντικειμενική», παρά ρευστή, υπό διαμόρφωση και υπό διαρκή αμφισβήτηση, ομοίως η γλώσσα ως όχημα μεταφοράς της. Ασκοούμε διά μέσου της γνώσης, όπως μεταβιβάζεται στο ακαδημαϊκό πλαίσιο, την εξουσία μίας κατασκευής, νοητικής μεν, που όμως μόνο με έννοιες χώρου μπορεί να οριστεί και να μετρηθεί. Ο ακαδημαϊκός λόγος είναι ο κατεξοχήν φορέας μετάδοσης της ακαδημαϊκής γνώσης και η θέση που επέχει στην ευρύτερη πραγματικότητα του λόγου καταδεικνύεται χαρακτηριστικά με την παρακάτω αναλογία. Ο Φουκώ σε άλλο έργο¹² αναφέρει το παράδειγμα του λόγου των «τρελών»: κατά παράδοση, θεωρείται είτε εντελώς ασυνάρτητος και στερούμενος σύνδεσης με την πραγματικότητα, είτε έμπλεος αληθείας και αποκαλυπτικός (ενίοτε με κεφαλαίο αρχικό άλφα ο τελευταίος χαρακτηρισμός). Έτσι, καταλήγει ο Φουκώ, ο λόγος αυτός είτε αγνοείται από τον «τόπο», όπως τον ορίσαμε παραπάνω, είτε θεωρείται θέσφατο. Θεωρώ ότι μπορεί να είναι ασφαλής ένας παραλληλισμός με τον ακαδημαϊκό λόγο και ενδεικτικός της θέσης του στην ευρύτερη πραγματικότητα της σύγχρονης κοινωνίας και κουλτούρας: αν και, με αυξανόμενη συχνότητα, ο κοινωνικός και πολιτισμικός τόπος του παρόντος μάλλον αγνοεί τον ακαδημαϊκό λόγο και την ακαδημαϊκή πράξη συνακόλουθα, παρά στηρίζεται στην αναντίρρητη αλήθεια του οικοδομηματός τους.

Η ακαδημαϊκή γνώση και η σύγχρονη πραγματικότητα

Η εξέταση της έννοιας του ακαδημαϊκού «τόπου», θίγει κατ' ανάγκην ζητήματα χώρου - τόπου - τοπίου, όπως ορίζονται σε μία ανθρωπολογική προσέγγιση του χώρου. Περισσότερο επίκαιρο παρά ποτέ προβάλλει το ζήτημα της χωροχρονικής σχέσης του ακαδημαϊκού βίου με την υπόλοιπη κοινωνική πραγματικότητα: πόσο δεκτικές είναι οι ακαδημαϊκές πρακτικές μας στις διαρκείς μεταβολές του σύγχρονου αστικού πολιτισμού; Πόσο επαρκή είναι τα παραδοσιακά εργαλεία και οι παραδοσιακοί ρόλοι διδάσκοντος-διδασκόμενου για την απόκτηση, μετάδοση και διάδοση της γνώσης; Σε μία συνολική ακαδημαϊκή ετεροτοπία, εν τέλει, υπάρχει χώρος για ατομικές ουτοπίες;

12. *L'ordre du discours*, 1971 (παράτιθεται εδώ στην αγγλική του μετάφραση, ως Foucault, 1972).

Η περίπτωση του Chapel Hill

Τα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσω να θίξω εν συνεχεία, ξεκινώντας με ένα παράδειγμα, μάλλον μελέτη περίπτωσης: το 2005, αποφασίστηκε από το Πανεπιστήμιο του Chapel Hill στη Βόρεια Καρολίνα των ΗΠΑ ο εορτασμός και η συνακόλουθη αργία του Labor Day (που εορτάζεται στην Αμερική την πρώτη Δευτέρα του Σεπτεμβρίου) να μην αφορά τους εμπλεκόμενους σε οποιαδήποτε βαθμίδα στη διδακτική διαδικασία του πανεπιστημίου, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση την ίδια την ουσία της ακαδημαϊκής πράξης ως εργασίας. Η πράξη αυτή προκάλεσε κύμα διαμαρτυρίας, προκάλεσε όμως κυρίως τους εμπλεκόμενους να αναθεωρήσουν την ιδέα τους για το πανεπιστήμιό τους, το πανεπιστημιακό τους έργο και τη θέση που επέχουν το έργο τους και οι ίδιοι στην ευρύτερη κοινωνική, πολιτισμική, αλλά και οικονομική και πολιτική πραγματικότητα – μία εξέταση όπου το πανεπιστήμιο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, δεν θα ήταν πλέον «ο γυάλινος πύργος» της γνώσης, αποκομμένος από την εργασιακή πραγματικότητα των λοιπών εργαζομένων (τους οποίους τιμά και εορτάζει η Labor Day), αλλά ενεργό μέρος της παραγωγικής διαδικασίας που συνεπώς διέπεται και από τους νόμους της αγοράς.¹³ κι αυτό, όσο ελάχιστο κολακευτικό και να είναι, συνιστά πραγματικότητα, εφόσον για να λειτουργήσει ένα πανεπιστημιακό ίδρυμα δεν αρκεί το γνωστικό κεφάλαιο, αλλά επιβάλλονται, για παράδειγμα, η ύπαρξη οικονομικού κεφαλαίου και η υλοποίηση διαδικασίας προσλήψεων, η οποία λειτουργεί εξίσου, αν όχι περισσότερο, ανταγωνιστικά με την υπόλοιπη αγορά εργασίας – πράγματα γνωστά, που συχνά όμως παραβλέπουμε στη θεώρησή μας του επιστημονικού (φαντασιακού) μας τόπου και του προσωπικού μας τοπίου στον ευρύτερο ακαδημαϊκό χώρο.

Συμπεράσματα

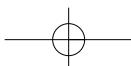
Το συμβάν στο Chapel Hill αποτέλεσε άμεση επίθεση κατά της αντίληψης περί της α-σωματικότητας των πανεπιστημιακών σχέσεων και διαδικασιών μετάδοσης γνώσης: όλα ανάγονται σε επίπεδο πνευματικό, ξεχνούμε όμως συχνά ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι στην ακαδημαϊκή πράξη είναι πρώτα απ' όλα όντα «σωματικά» και μέσω του σώματός τους αντιλαμβάνονται, επεξεργάζονται, επιστρέφουν και ανταλλάσσουν ερεθίσματα και ότι το σώμα ως όχημα μεταφοράς γνώσης επηρεάζει τη διαδικασία εκούσια ή ακούσια, ανάλογα με τη στάση που έχει απέναντι στη σωματικότητά του ο καθένας.¹⁴

Το πανεπιστήμιο υπεκφεύγει την ένταξή του στην κατηγορία της ετεροτοπίας, αυτο-οριζόμενο ως ο κατεξοχήν τόπος, *ούτος ο τόπος*, οπότε και αυτομάτως αντιστρέφεται η διαδικασία ορισμού της ετεροτοπίας και συνεπώς η εκτός πανεπιστημίου πραγματικότητα αποτελεί ετεροτοπία, την οποία και καλούμαστε ακαδημαϊκά να μελετήσουμε και να αναλύσουμε πάντοτε από τη σκοπιά του Εμείς και –πρωτίστως– ο Άλλος.

Ακόμη και με την εισαγωγή νέων μέσων διδασκαλίας και μετάδοσης γνώσης, με την όλο και μεγαλύτερη διείσδυση της τηλεκαίδευσης (χώρος) και της ασύγχρονης εκπαίδευσης (χρόνος), η ουσία της ακαδημαϊκής πράξης δεν αλλάζει, παρεκτός κι αν αλλάξει η θεώρησή της εν σχέσει με τη λοιπή πραγματικότητα: όχι από καθέδρας (εκ)τιμητές των πάντων, αλλά ενεργοί πολίτες, όχι παντογνώστες, αλλά πρόθυμοι να διδαχθούμε από εκείνους τους οποίους διδάσκουμε.

13. Casas-Cortes and Cobarrubias, 2007, 110.

14. "Embodied space is the location where human experience and consciousness take on material and spatial form": Low and Lawrence Zúñiga, 2003, 2.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bauman Z., *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Ψυχογιός, Αθήνα 2002.
- Casas-Cortes M.I. – Cobarrubias S., “Drifting through the knowledge machine”, στο S. Shukaitis – D. Graeber (επιμ.), *Constituent Imagination: Militant Investigations, Collective Theorization*, AK Press, Όκλαντ CA 2007, 108-122.
- De Cauter L. – Dehaene M. (επιμ.), *Heterotopia and the City: Public Space in a Post Civil Society*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2008.
- Foucault M., *The archaeology of knowledge and the discourse on language*, μτφ. A.M. Sheridan Smith, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1972.
- , “Of Other Spaces”, *Diacritics* 16, 1986, 22-27.
- , *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2002a.
- , *The Archaeology of Knowledge*, μτφ. A.M. Sheridan Smith, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2002b.
- Gupta A. – Ferguson J., “Beyond ‘Culture’: Space, Identity and the Politics of Difference”, *Cultural Anthropology* 7 (1), 1992, 6-23.
- Keith M. – Pile. S., *Place and the politics of identity*. Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1993.
- Lefebvre H., *The production of Space*, μτφ. D. Nicholson-Smith, Blackwell, Λονδίνο 1991.
- Low S.M. – Lawrence-Zúñiga D., “Locating culture”, στο S.M. Low – D. Lawrence-Zúñiga (επιμ.), *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*, Blackwell, Οξφόρδη 2003, 1-48.
- Χειμωνάς Γ., *Εξι μαθήματα για τον λόγο*, Ύψιλον, Αθήνα 1984.

LA CELOSÍA

Ορέστης Κωνσταντάς

Περίληψη

Η celosía, η ισπανική εκδοχή του καφασωτού, νοούμενη ως μία υλοποίηση του ορίου μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου, όχι μόνο επεμβαίνει ενεργά στο πεδίο του ορατού, αλλά συντελεί στη συγκρότηση μίας ιδιαίτερης επιθυμίας. Η κριτική ανάγνωση συγκεκριμένων ισπανικών κειμένων αποκαλύπτει τον τρόπο που η επιθυμία και το ορατό συμπλέκονται και θέτει περαιτέρω ζητήματα που αφορούν τη γυναικεία και εθνική ταυτότητα, στον οικιακό και στον ιστορικό ορίζοντα εντός των οποίων διαμορφώθηκαν.

Abstract

The celosía, the Spanish version of the lattice, as a realization of the limit between the public realm and the private domain, not only fragmentises vision but also contributes to the formation of a distinct kind of desire. A critical reading of certain Spanish texts reveals the complex ways vision and desire are interwoven and poses further issues concerning female and national identity, domesticity and their historical formation.

Το ζήτημα που σκοπεύω να πραγματευτώ είναι το καφασωτό, ένα στοιχείο κοινό στην ανώνυμη αρχιτεκτονική των περισσότερων πολιτισμών που περιβάλλουν τη λεκάνη της Μεσογείου. Είναι προφανές ότι το καφασωτό είναι μία από τις ποικίλες υλοποιήσεις του ορίου μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού. Ως τέτοιο έχει την ιδιότητα να συγκεντρώνει στην πλέον συμπυκνωμένη μορφή τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των πεδίων που διαχωρίζει, στην προκειμένη περίπτωση του δημόσιου και του ιδιωτικού. Από την ιδιότητα αυτή εκπορεύεται το γνωστικό μου διαφέρον: το καθ' αυτό αντικείμενο με ενδιαφέρει στο βαθμό που αποκαλύπτει τη φύση της σχέσης αυτών που διαχωρίζει.

Καθώς θα ξεδιπλώνεται ο τρόπος που κατανοώ το καφασωτό, ενταγμένο στις πρακτικές που το υποστασιοποιούν, θα αποσαφηνίζεται όλο και περισσότερο ότι η έννοια του ορίου αποτελεί ένα διαρκώς επαναλαμβανόμενο μοτίβο – ένας δομικά σταθερός αναλυτικός πυρήνας: μέσα και έξω, δημόσια και ιδιωτική σφαίρα, το ενσώματο και το οπτικό, το λεκτικό και το ορατό, όρια μεταξύ πολιτισμών, μεταξύ φύλων, μεταξύ της ερευνητικής πορείας και εμένα του ίδιου.

Πριν από μερικά χρόνια επισκέφθηκα ένα μικρό χωριό λίγο έξω από την Κόρδοβα της Ισπανίας. Μια φίλη μου, Ισπανίδα και μόνιμη κάτοικος του χωριού αυτού, μόλις είχε ολοκληρώσει τις εργασίες αποκατάστασης του σπιτιού της, μίας αυθεντικής ανδαλουσιανής κατοικίας, τυπικό δείγμα της ανώνυμης αρχιτεκτονικής της περιοχής. Γνωρίζοντας πως είμαι αρχιτέκτονας και πως η ανώνυμη αρχιτεκτονική του τόπου της με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, με κάλεσε στο σπίτι της όχι μόνο για να μου το δείξει, αλλά και για να μου ζητήσει τη γνώμη μου. Καθώς μου εξηγούσε τα κατασκευαστικά προβλήματα που συνάντησε κατά τη διάρκεια των έργων, αναφέρθηκε στα καινούργια καφασωτά που είχε παραγγείλει για το σπίτι. Παρότι γνώριζα τι είναι το καφασωτό, η ισπανική λέξη μού ήταν μέχρι τη στιγμή εκείνη άγνωστη. Διέ-

κοψα την αφήγηση θέτοντάς της ένα ερώτημα που της φάνηκε εξαιρετικά ανόητο: «Γιατί οι Ισπανοί αποκαλούν το καφασωτό celosía;»

Την απάντηση στο ερώτημα αυτό θα αποπειραθώ να δώσω σήμερα. Το λεξικό δεν παρείχε μία ικανοποιητική απάντηση· απλώς επιβεβαίωσε τις υποψίες μου. Η καταγωγή της λέξης *celosía* ανάγεται στη λέξη *celo*, που σημαίνει *ζήλος*, αλλά το διττό του νοήματος διατηρείται: *celosía*, εκτός από καφασωτό, σημαίνει επίσης *ζήλια*, *ζηλοτυπία* και *ζηλότυπη πράξη*. Τα παραπάνω επαναδιατυπώνουν το ερώτημά μου: «Τι καθόρισε τον τρόπο που εγγράφηκε στη γλώσσα το αρχιτεκτονικό αυτό στοιχείο;» Και αν ακολουθήσουμε τον αφορισμό του Ρολάν Μπαρτ, σύμφωνα με τον οποίο η ζήλια δεν είναι ένα προϊόν της σκέψης αλλά γεννιέται από μία εικόνα, αναπόφευκτα εγείρεται ένα ακόμη ερώτημα: «Με ποιο τρόπο η celosía φιλτράρει το ορατό;» Δίχως να ξεχνώ τη θεμελιακή θέση της δομικής γλωσσολογίας, για το αυθαίρετο της σύνδεσης σημαίνοντος και σημαινόμενου, έφυγα από το χωριό με την απορία καθώς και με μερικές άτυπες συνεντεύξεις με τους κατοίκους. Μοιάζει όλοι να συμφωνούν πως η celosía συνδέεται με τη θηλυκότητα, δίχως να μπορούν να αιτιολογήσουν το γιατί.

Γενεαλογία

Προκειμένου να απαντηθούν ικανοποιητικά τα παραπάνω ερωτήματα, πρέπει να ανατρέξουμε στο ιστορικό βάθος της celosía. Όλοι οι ερευνητές συμφωνούν ότι το στοιχείο αυτό εισήχθη στην Ιβηρική Χερσόνησο από τους Άραβες και εμπεδώθηκε κατά τη διάρκεια της κατοχής που διήρκεσε σχεδόν οκτώ αιώνες (711-1492 μ.Χ.). Πράγματι, μπορεί κανείς να θαυμάσει εξαιρετικά δείγματα mashrabiyya, όπως ονομάζεται το καφασωτό στα αραβικά, στα περισσότερα ισλαμικά αστικά κέντρα, τόσο στην αραβική χερσόνησο όσο και αλλού: Μέκκα, Κάιρο, Τζέντα. Σύμφωνα με την επιφανειακή κατανόηση της αραβικής αρχιτεκτονικής από το σύνολο σχεδόν των δυτικών ιστορικών, η διάδοση της mashrabiyya στις ισλαμικές χώρες ερμηνεύεται πολιτισμικά ως ένα ακόμη μέτρο στη γυναικεία καταπίεση και χειραγώγηση. Παρότι η mashrabiyya επιτρέπει στις γυναίκες του αραβικού σπιτιού να κοιτούν έξω προς το δρόμο χωρίς να μπορεί κάποιος να τις δει από εκεί, η πρακτική αυτή δεν μπορεί να αποκαλύψει τίποτα όσο παραμένουμε ανίκανοι να κατανοήσουμε τον τρόπο που ο χώρος κατασκευάζεται συμβολικά σε αυτές τις κουλτούρες.

Η mashrabiyya, σύμφωνα με τη Fadwa El Guindí, συνδέεται στενά με την πρακτική της μαντίλας. Υποστηρίζει ότι και τα δύο αυτά στοιχεία χρησιμοποιούνται από τις γυναίκες στην αραβική κουλτούρα για να κατασκευάσουν αυτό που οι Δυτικοί αποκαλούμε ιδιωτικότητα. Η έννοια της ιδιωτικότητας είναι όμως εδώ προβληματική, καθότι όχι μόνο σκιαγραφεί το αντίθετό της αλλά και το διαχωριστικό όριο μεταξύ τους. Αντίθετα από τη δυτική εκδοχή της που συνδέεται με την εξατομικευμένη ταυτότητα και τον αποκλεισμό, η αραβική ιδιωτικότητα είναι συσχετική και δημόσια. Το χαρακτηρισμό της μπορούμε να τον παρατηρήσουμε τόσο στον τρόπο που οι Μουσουλμάνοι προσεύχονται, καταμεσής του δημόσιου χώρου, όσο και στον τρόπο που το γυναικείο σώμα περιχαράσσει την ιδιωτικότητά του με τη χρήση της μαντίλας. Αμφότερα τα παραδείγματα προτείνουν ότι ο χώρος στις κουλτούρες αυτές δεν δομείται βάσει της εναντιωματικής συμπληρωματικότητας δημόσιου και ιδιωτικού, αλλά πρόκειται για μια ρευστή κατασκευή που επιτρέπει τη στιγμή

αία ανάδυση της πλέον μύχιας τοπικότητας στην καρδιά του δημόσιου. Οι Βέρβεροι και οι Βεδουίνοι εικονοποιούν με τον καλύτερο τρόπο αυτήν την κατασκευαστική αρχή. Ο αραβικός χώρος, έχει υποστηριχθεί, είναι ένα σύνολο από επάλληλα και αλληλοεπικαλυπτόμενα σύμπαντα.

Όσο για τη σχέση μεταξύ mashrabiyya και γυναικείας ταυτότητας, η μαρτυρία ενός νέου Αιγυπτίου υποψήφιου γαμπρού που αφηγείται την εμπειρία του από την πρώτη του επίσκεψη στο σπίτι της μέλλουσας νύφης είναι περισσότερο από διαφωτιστική: «Κάθισα και περίμενα. Μου φάνηκε ότι πέρασε πάρα πολλή ώρα. Αλλά για έναν περιεργο λόγο είχα διαρκώς την αίσθηση ότι δεν είμαι μόνος, παρά του ότι δεν έβλεπα κανέναν τριγύρω. Αισθανόμουν συστολή, νευρικήτητα, αμηχανία και αδεξιότητα, να κάθομαι με τα πόδια κλειστά και να ιδρώνω, καθώς ανάμεσα στους χτύπους της καρδιάς μου άκουγα τα μурμουρητά και τα γελάκια των γυναικών που βρίσκονταν πάνω, κρυμμένες πίσω από τη mashrabiyya.»

«La casa de Bernarda Alba»

Προϊόν ενός ριζικά διαφορετικού χωρικού παραδείγματος συγκρινόμενο με το δυτικό, η celosía αποκτά το όνομά της καθώς και μερικά από τα χαρακτηριστικά που η ονοματοθεσία προτείνει, από τον τρόπο που ενσωματώνεται στην ισπανική κουλτούρα. Προκειμένου να καταδείξω τη διαδικασία αυτή θα εξετάσω δύο ισπανικά κείμενα: το θεατρικό έργο «Το σπίτι της Μπερνάρντα Άλμπα» (1936), του Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα και την κινηματογραφική ταινία «Το μυστικό μου λουλούδι» (1995), του Πέδρο Αλμοδόβαρ. Επιλέγω τα δύο αυτά κείμενα γιατί και τα δύο καταπιάνονται με τα ίδια αφηγηματολογικά μοτίβα: εθνική και γυναικεία ταυτότητα, η οικιακή σφαίρα και το ορατό. Ο Paul Julian Smith προτείνει ότι αμφότεροι οι δημιουργοί υιοθετούν στο έργο τους «στρατηγικές αναπαράστασης που αποσταθεροποιούν, έστω και στιγμιαία, τους συμβατικούς τρόπους του βλέπειν. Τοποθετώντας στο επίκεντρο των έργων τους την απόλαυση του γυναικείου βλέμματος, ο Λόρκα και ο Αλμοδόβαρ αλλοιώνουν την τυποποίηση του ορατού, αυτού που μπορεί να ιδωθεί.»

Σε μία συνέντευξη που έδωσε στην εφημερίδα *El Sol* τη χρονιά που ολοκλήρωσε το υπό εξέταση έργο, ο Λόρκα χαρακτήρισε την πτώση της Γρανάδας το 1942, γεγονός που πιστοποιούσε το τέ-

λος της μουσουλμανικής κυριαρχίας σε ισπανικό έδαφος, ως «καταστροφή», λόγω της απώλειας ενός πολιτισμού κατά πολύ ανώτερου του χριστιανικού και αστικού που ακολούθησε. Η δήλωση αυτή αποκαλύπτει το γενικό κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο στο οποίο «Το σπίτι της Μπερνάρντα Άλμπα» εντάσσεται, που δεν είναι άλλο από τη διαμάχη εντός της ισπανικής κουλτούρας μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Πέραν τούτου, ο υπότιτλος του έργου (Ένα δράμα για τις γυναίκες στα ισπανικά χωριά) ξεκάθαρα χωροθετεί την πλοκή του έργου στο γεωγραφικό της πλαίσιο. Επιπλέον, στην πρώτη σελίδα μπορεί κανείς να διαβάσει την εξής σκηνοθετική οδηγία: «ο ποιητής προτίθεται οι τρεις αυτές πράξεις να αποτελέσουν ένα φωτογραφικό ντοκουμέντο». Αλλά γιατί; Θα επιστρέψω σε λίγο στο ερώτημα αυτό.

Η πλοκή του έργου είναι σχετικά απλή. Μετά το θάνατο του συζύγου της Μπερνάρντα Άλμπα, μόνο γυναίκες μένουν στο σπίτι. Η Μπερνάρντα Άλμπα, μία εξηντάχρονη δεσποτική φιγούρα, η παράφρων μητέρα της, που ζει κλειδωμένη για να μην ντροπιάζει την οικογένεια, οι πέντε ανύπαντρες κόρες της, θύματα της μητρικής καταπίεσης και οι τρεις υπηρέτριες. Το σπίτι είναι ξεκάθαρα το πεδίο του θηλυκού, ένα σπίτι κλειστό, αποκομμένο από την εξωτερική πραγματικότητα. Όπως η Μπερνάρντα Άλμπα λέει απευθυνόμενη στις κόρες της: «Τα οκτώ χρόνια του πένθους, άνεμος από το δρόμο δεν θα μπει σε τούτο το σπίτι. Να ζείτε σα να είναι οι πόρτες και τα παράθυρα σφραγισμένα με τούβλα.» Δεν υπάρχουν ανδρικοί χαρακτήρες στο έργο, αλλά η παρουσία τους είναι περισσότερο από αισθητή, καθώς αποτελούν το αντικείμενο της επιθυμίας όλων των γυναικών στο σπίτι. Καθώς η μεγαλύτερη σε ηλικία, ασχημότερη αλλά πιο πλούσια από όλες, ετοιμάζει το γάμο της με τον Πέπε, όλες οι αδερφές της προσπαθούν να αποπλανήσουν τον αρραβωνιαστικό της. Οι συναντήσεις της αποπλάνησης λαμβάνουν χώρα στο κατώφλι του σπιτιού, στα παράθυρα. Οι γυναίκες βρίσκονται πάντα μέσα και εκείνος πάντα έξω. Η Αδέλα, η νεότερη και πιο όμορφη από όλες τις αδερφές, αφού μένει έγκυος από τον Πέπε, επαναστατεί ενάντια στη μητέρα της και τελικά αυτοκτονεί.

Η *celosía* δεν εμφανίζεται ποτέ στο έργο. Ο ποιητής στις οδηγίες του προς το σκηνογράφο επιμένει ότι ούτε ένα παράθυρο δεν πρέπει να υπάρχει στα σκηνικά. Υπάρχει μόνο ένα άνοιγμα σε αυτό το φωτογραφικό ντοκουμέντο, αυτό μέσω του οποίου το κοινό παρακολουθεί την παράσταση. Παρότι μοιάζει με αυτονόητη συνθήκη του θεατρικού δράματος, οι οδηγίες του Λόρκα μπορούν να γίνουν κατανοητές όχι μόνο ως σχόλιο για τη λειτουργία του θεάτρου αλλά και ως το κλειδί που ξεκλειδώνει το υπό εξέταση έργο. Πολλοί μελετητές συνηγορούν πως «Το σπίτι της Μπερνάρντα Άλμπα» απεικονίζει την αντίθεση μεταξύ καταστολής και ζωτικότητας. Εν μέρει αυτό είναι ακριβές, αλλά καθώς είναι περισσότερο περιγραφικό παρά αναλυτικό, όχι μόνο αφήνει αδιευκρίνιστα τα κίνητρα των χαρακτήρων αλλά επίσης αποσιωπεί το τραγικό βάθος των ηρωίδων, καθώς αποτυγχάνει να εγγράψει το δράμα που διαδραματίζεται κεκλεισμένων των θυρών, ανάμεσα στους χοντρούς τοίχους του σπιτιού στη δημόσια σφαίρα, στον τόπο της συλλογικής ζωής. Το σχόλιο του Λόρκα υπογραμμίζει την πλέον ισχυρή παράμετρο του έργου: όλα συμβαίνουν υπό το βλέμμα του κοινού. Στην περίπτωση την παράστασης υπό το βλέμμα των θεατών και στην περίπτωση της ιστορίας υπό το βλέμμα των γειτόνων. Και αυτό είναι το κίνητρο που κρύβεται πίσω από τη δράση των ηρωίδων: να δραπετεύσουν από το παταχού παρόν βλέμμα, να διαφύγουν την επιτήρηση.

Ο Paul Julian Smith ανατρέχει στο έργο του Φουκώ για να συγκροτήσει το αναλυτικό του σχήμα. Αντλεί από εκεί την έννοια της υποκειμενοποίησης προκειμένου να υποστηρίξει πως οι ηρωίδες του Λόρκα «δεν είναι ψυχολογικά περιπεπλεγμένα άτομα αλλά υποκείμενα, που ατομικοποιούνται στο βαθμό που τα σώματά τους εμψυχώνονται και συγκροτούνται ως τέτοια από τους μηχανισμούς της εξουσίας. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, το σπίτι γίνεται άσυλο για την τρελή γιαγιά και πανοπτικό για τις κόρες, ένας χώρος πλήρους ορατότητας τόσο από μέσα όσο και απ' έξω.» Υπό το καθεστώς αυτό όλες οι δομούσες δομές του χώρου καταλύονται. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ μέσα και έξω, δημόσιου και ιδιωτικού, οικιακού και πολιτικού εξαλείφονται. Τούτο μονάχα μπορεί να ερμηνεύσει την επαναστατική κίνηση της Αδέλα που συνίσταται στο να «καταστήσει τον εαυτό της ορατό ακόμη και στο σκότος της νύχτας, να σταθεί σχεδόν γυμνή στο φως της λάμπας μπροστά στο παράθυρό της όπου ο Πέπε μπορεί να την δει. Η απόλαυσή της, η "υπέρβασή" της εκπορεύεται από μια αίσθηση του εαυτού υποταγμένου στο βλέμμα, που εξακολουθεί να είναι το αντικείμενο και όχι το υποκείμενό του.» Αυτό σημαίνει πως η Αδέλα δεν μπορεί να δει ενώ την βλέπουν. «Ούτε καν τα μάτια μας δεν μας ανήκουν», ομολογεί μία από τις αδερφές για να λάβει την απάντηση: «Το να γεννηθείς γυναίκα είναι η χειρότερη τιμωρία».

Ο Λόρκα χρησιμοποιεί τη φράση «mujeres ventaneras». Δυστυχώς το λογοπαίγνιο δεν είναι μεταφράσιμο. Γυναίκες των παραθύρων, γυναίκες που μπορούμε να τις δούμε αλλά εκείνες δεν μπορούν. Η celosía: ένα αρχιτεκτονικό στοιχείο που επιτρέπει στις γυναίκες να βλέπουν δίχως κάποιος να τις βλέπει. Και το σχόλιο του Μπαρτ: στη ζηλοτυπία ο αντίπαλος, και όχι ο εχθρός, καταλαμβάνει τον επιθυμητό τόπο. Αλλά με ποιον ανταγωνίζονται οι γυναίκες αυτές; Και ποιος είναι ο επιθυμητός τόπος;

«La flor de mi secreto»

Εξήντα χρόνια αργότερα βρισκόμαστε στην εποχή της χειρουργικής ακρίβειας. Το τοπίο της ταινίας του Αλμοδόβαρ είναι η σύγχρονη Μαδρίτη, πολύ μετά τον εμφύλιο, τη δικτατορία του Φράνκο και τη monida madrileña. Η ηρωίδα του, η Λεό, υποφέρει. Είναι μία γυναίκα που βρίσκεται στο ενδιάμεσο: αμφιταλαντεύεται διαρκώς μεταξύ των πραγματικών συναισθημάτων της και αυτών για τα οποία γράφει στα μυθιστορήματά της, μεταξύ της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκει και αυτής από την οποία προήλθε, μεταξύ της οικογένειάς της και της ανεξαρτησίας της, μεταξύ της αγάπης για το διαρκώς απόντα σύζυγο και της μοναξιάς της. Τεμαχισμένη από τους πολλαπλούς κοινωνικούς της ρόλους είναι η σύγχρονη Ισπανίδα. Ολόκληρη η ταινία είναι η καταγραφή της αποκατάστασης της ταυτότητάς της, της αποκάλυψης του μυστικού της λουλουδιού. Αν το λουλούδι είναι μια εικόνα με την οποία η Λεό μπορεί να ταυτιστεί, τότε η ταινία είναι μία διαδοχή από εικόνες που αφηγούνται τη μετάβαση από την κατακερματισμένη ταυτότητα προς την πληρότητα της αυτοσυνείδησης.

Αντίθετα από το θέατρο, μια μορφή τέχνης που διατηρεί τον τελετουργικό του χαρακτήρα, το σινεμά είναι ένα παιχνίδι για τρεις: τον ηθοποιό, τον θεατή και την κάμερα. Ο Αλμοδόβαρ χρησιμοποιεί πληθώρα ημιδιάφανων φίλτρων προκειμένου να προστατεύσει την ηρωίδα του από αυτό που ο Βάλτερ Μπένγιαμιν περιγράφει ως την επιθυμία των σύγχρονων μαζών να φέρουν τα πράγματα πιο κοντά. Αναμφίβολα, όπως πολλοί έχουν υποστηρίξει, η κινηματογραφική

εμπειρία βασίζεται σε μία διττή ταύτιση: είτε με τον ήρωα είτε με την κάμερα. «Το μυστικό μου λουλούδι» ως μια σπουδή στους αναπαραστατικούς μηχανισμούς, επιτρέπει και τις δύο. Και είναι ακριβώς πάνω σε αυτό το όριο που συναντάμε την κινηματογραφική λειτουργία της celosía.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι παρακάτω σκηνές της ταινίας:

1. Ο Πάκο λείπει. Του τηλεφωνεί γιατί είναι πολύ χαρούμενη. Όσο η γλώσσα επιτρέπει την αναπαράστασή της στο συμβολικό, το πρόσωπό της παραμένει κρυμμένο πίσω από τη celosía, που στην περίπτωση αυτή είναι η πλάτη μιας βιεννέζικης καρέκλας. Από τη στιγμή που η πρόσβαση στη γλώσσα εμποδίζεται, το πρόσωπό της γίνεται όλο και πιο εμφανές.
2. Ο Πάκο επιστρέφει. Η συνάντηση αυτή είναι ο πυρήνας της ταινίας. Έπειτα από αυτήν θα αποπειραθεί να αυτοκτονήσει όπως η ηρωίδα του Λόρκα. Στο θεατή προσφέρεται μονάχα μια θραυσματική αναπαράσταση του φιλιού τους. Αλλά αυτή η εικόνα που αναπαριστά τη μεταξύ τους σχέση έχει, σύμφωνα με το σκηνοθέτη, μια διπλή λειτουργία. Την προστασία της ηρωίδας από το βλέμμα του κοινού και ταυτόχρονα την αποκάλυψη του πόνου της.
3. Μετά την απόπειρά της η Λεό επιστρέφει στο πατρικό της. Η σκηνή με τη μητέρα της είναι γυρισμένη μέσα από δαντέλα. Εδώ, πάλι, το σπίτι είναι το πεδίο της θηλυκότητας, μια εικόνα οικία από «Το σπίτι της Μπερνάρντα Άλμπα», αλλά ριζικά διαφορετική. Καθώς οι γυναίκες πλέκουν δαντέλες, μια εξ αυτών λέει μια παλιά ισπανική παροιμία για τη ζήλια.

Ο Αλμοδόβαρ εκτεταμένα χρησιμοποιεί «θελοσοιακά» φίλτρα σε αυτή την ταινία, πάντα σε σκηνές όπου η ηρωίδα του πλησιάζει τα όριά της. Η ταυτότητά της τελικά ανασκευάζεται στο κατώφλι.

Τρία σπίτια

Η Αδέλα, πριν αυτοκτονήσει αναφωνεί: «Θα πάω σε ένα μικρό σπίτι, μονάχη, όπου θα με βλέπει όποτε θέλει, όποτε έχει την ανάγκη.»

Η Λεό μετά την απόπειρά της ομολογεί: «Πρέπει να μάθω να ζω σε αυτό το σπίτι χωρίς τον Ρακο.»

Ύστερα από πολύ κρασί, το ίδιο εκείνο βράδυ στο χωριό, η Ανδalousιανή φίλη μου παραδέχθηκε: «Είμαι πολύ χαρούμενη που σου αρέσουν οι celosías μου γιατί τις λατρεύω: μου δίνουν μία αίσθηση ιδιωτικότητας που μόνο τα απόκρυφα μου ρούχα μου χαρίζουν.»

Τα τρία αυτά διαφορετικά σπίτια είναι η απάντηση σε τρία διαφορετικά όρια. Μα το κάθε ένα από αυτά τα όρια υλοποιείται από το ίδιο στοιχείο: τη celosía.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allinson Mark, *A Spanish labyrinth: the films of Pedro Almodóvar*, Tauris, Λονδίνο 2001.
- Almodóvar Pedro, *Almodóvar on Almodóvar*, επιμ. Frédéric Strauss, μτφ. Yves Baignères, Faber and Faber, Λονδίνο 1996.
- Almodóvar Pedro, *The flower of my secret*, Polygram, 1996.
- Almodóvar Pedro, *The flower of my secret*, μτφ. Peter Bush, Faber and Faber, Λονδίνο 1996.
- Ardener Shirley (επιμ.), *Women and space: ground rules and social maps*, 2η έκδοση, Berg, Οξφόρδη 1997.
- Barthes Roland, *A lover's discourse: fragments*, μτφ. Richard Howard, Vintage, Λονδίνο 2002.
- Benjamin Walter, *Illuminations*, επιμ. Hannah Arendt, μτφ. Harry Zorn, Pimlico, Λονδίνο 1999.
- Chejne Anwar G., *Muslim Spain, its history and culture*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 1974.
- Collins diccionario español-inglés inglés-español*, επιμ.: Colin Smith – Manuel Bermejo Marcos – Eugenio Chang-Rodríguez, Collins, Λονδίνο 1971.
- Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, επιμ. J. Corominas, Editoial Francke, Βέρνη 1954.
- Diccionario etimológico español e hispánico*, επιμ. García de Diego, Editorial S.A.E.T.A., Μαδρίτη 1955.
- El Guindi Fadwa, *Veil: modesty, privacy, and resistance*, Berg, Οξφόρδη 1999.
- Flores Carlos, *Arquitectura Popular Española v. 3*, Aguilar, Μαδρίτη 1974.
- García Lorca Federico, *La casa de Bernarda Alba*, επιμ. Allen Josephs - Juan Caballero, 2η έκδοση, Catedra, Μαδρίτη 1976.
- García Lorca Federico, *La casa de Bernarda Alba*, επιμ. Mariano de Paco, Octaedro, Βαρκελώνη 1999.
- Mulvey Laura, *Visual and other pleasures*, Palgrave, Μπάσινγκστοουκ 1989.
- Smith Paul Julian, *Desire unlimited: the cinema of Pedro Almodóvar*, Verso, Λονδίνο 1994.
- , *The body Hispanic: gender and sexuality in Spanish and Spanish American literature*, Clarendon, Οξφόρδη 1989.
- , *The moderns: time, space, and subjectivity in contemporary Spanish culture*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2000.
- , *The theatre of García Lorca: text, performance, psychoanalysis*, Cambridge University Press, Κάιμπριτζ 1998.
- , *Vision machines: cinema, literature, and sexuality in Spain and Cuba, 1983-93*, Verso, Λονδίνο 1996.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ: ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΤΟΧΕΣ ΤΑΥΤΙΣΕΙΣ

Βασίλης Γκaniάτσας

1. Από την επιστημονική μέθοδο στις μεθόδους έρευνας

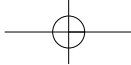
Η έρευνα στις μέρες μας, ιδιαίτερα στις κοινωνικές επιστήμες αλλά και στις φυσικές επιστήμες, έχει μια πολυποίκιλη μορφή όσον αφορά τόσο τα αντικείμενα διερεύνησης όσο και τις μεθόδους με τις οποίες πραγματεύεται τα ερευνητικά θέματα.

Μετά τις εποχές του θετικισμού και του επιστημονισμού με την κυριαρχία ενός πρότυπου όσο και δογματικού παραδείγματος έρευνας και συνακόλουθα μιας ακόμα ισχυρότερης μεθόδου, κυρίως στις λεγόμενες θετικές επιστήμες, που όμως λειτουργούσαν ως πρότυπο για κάθε γνωστική περιοχή, έχουμε φτάσει σε ένα σχετικισμό αντικειμένων έρευνας και μεθόδων διερεύνησης. Αυτό που είναι ιδιαίτερα σημαντικό δεν είναι το πλήθος των γνωστικών περιοχών και των παράλληλων ερευνητικών αντικειμένων στο όριο κάθε γνωστικής περιοχής, όσο το γεγονός ότι οι μέθοδοι έρευνας σχεδόν ακολουθούν παράλληλα τον πολλαπλασιασμό των ερευνητικών αντικειμένων.

Ιδιαίτερα στις κοινωνικές επιστήμες φαντάζει πιθανό ακόμα και ένα σενάριο που περιλαμβάνει τόσες μεθόδους όσα και τα ερευνητικά αντικείμενα, βασισμένες στο σχετικιστικό αυτή τη φορά δόγμα ότι η μέθοδος συγκροτείται ταυτόχρονα με το ερευνητικό αντικείμενο.

Το κυρίαρχο παράδειγμα που προϋπάρχει του ερευνητικού αντικειμένου προδίδει ότι όλα τα αντικείμενα έρευνας τα διέπουν οι ίδιοι νόμοι. Ο λόγος περί μεθόδου του Καρτέσιου αποτελεί την επιτομή της επιστημονικής μεθόδου με προϋπόθεση ότι όλα τα φυσικά φαινόμενα φανερώνουν τη μοναδική αλήθεια – στη συγκεκριμένη περίπτωση του Καρτέσιου, της δημιουργίας του Θεού. Αν η αλήθεια του σύμπαντος υπάρχει εκεί έξω, τότε εμείς δεν χρειάζεται παρά να την ανακαλύψουμε και το σημαντικότερο αλλά και μοναδικό εργαλείο για αυτήν την ανακάλυψη αποτελεί η επιστημονική μέθοδος.

Αντίθετα στην εποχή μας δεν υπάρχει η μία και μοναδική αλήθεια. Ο κόσμος είναι το πεδίο κατασκευής θεωριών αλήθειας και όχι ο τόπος ανακάλυψης της μίας αλήθειας. Άρα, η κατασκευή των επιμέρους αληθειών είναι η εστία νοήματος και η μέθοδος το θεωρητικό εργαλείο –επίσης κατασκευασμένο– για την κατασκευή των αληθειών.

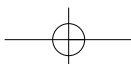
2. Η επιστημονική έρευνα

Η έρευνα στις φυσικές επιστήμες, παρ' όλες τις αμφισβητήσεις για την καθαρότητα, την ακρίβεια και την αντικειμενικότητά τους, εξακολουθεί να διέπεται από κάποιες σταθερές που της προσδίδουν ενότητα και, κυρίως, επιτρέπουν τον γνωσιοθεωρητικό έλεγχο και άρα την επικοινωνία μεταξύ των επιστημόνων. Παρ' όλη την έλλειψη ενός κυρίαρχου παραδείγματος μεθόδου, οι επιστήμονες εξακολουθούν να είναι σε θέση να διαμορφώνουν κάθε φορά κριτήρια με τα οποία επαληθεύουν και διαψεύδουν υποθέσεις εργασίας και έτσι αναπτύσσουν γνώση από τη γνώση. Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν τον έλεγχο και την επικοινωνία είναι:

1. Τα φυσικά φαινόμενα, τα οποία ανεξάρτητα από την υποκειμενικότητα πρόσληψης, ερμηνείας και θεώρησης των ερευνητών, φαίνεται να διατηρούν μία αυτονομία που τους δίνει τη δυνατότητα να αντιστέκονται σε επιπόλαιες και λανθασμένες θεωρήσεις. Ακόμα και αν δεν είμαστε σε θέση να ορίσουμε τι ακριβώς είναι ένα φυσικό φαινόμενο, αυτό αυτοορίζεται μέσα από τις αντιστάσεις του σε θεωρήσεις και προσομοιώσεις. Με απλά λόγια, τα φαινόμενα αποτελούν το κριτήριο ελέγχου των θεωριών για αυτά και τη βάση για επιστημονική επικοινωνία.
2. Η επαναληψιμότητα των φυσικών φαινομένων όσο και η επαναληψιμότητα των πειραματικών προσομοιώσεων που αποτελούν τη σταθερή σύναψη δύο συστημάτων/κόσμων, της φυσικής πραγματικότητας και της θεωρητικής προσομοιωτικής κατασκευής στη βάση της οποίας αρθρώνεται λόγος διορθωτικός, εποικοδομητικός. Στην επιστήμη μπορούμε να μιλάμε για πρόοδο και σίγουρα οι νεώτερες θεωρίες εξηγούν περισσότερα φαινόμενα από προηγούμενες επιστημονικές θεωρίες.
3. Η χρήση της γλώσσας στην κυριολεκτική της λειτουργία, η οποία έχει στόχο την ακρίβεια και τη σαφήνεια στη διατύπωση των νοημάτων, την αποδοχή της συλλογιστικής, την αποδοχή της λογικής συνέπειας και τέλος την αποδοχή της λογικής συνέχειας και συνέπειας όλης της επιστημονικής θεωρίας ως ένδειξη της ορθότητάς της και κριτήρια για την βελτίωσή της.

3. Η έρευνα του αρχιτέκτονα – Η «αρχιτεκτονική» έρευνα

Η δουλειά του αρχιτέκτονα, στόχος της οποίας είναι η συγκρότηση έργων στο κτισμένο περιβάλλον, χαρακτηρίζεται από έντονη και εναγώνια αναζήτηση καθώς και κοπιώδη προσπάθεια, προκειμένου από τη θεωρητική σκέψη, την εμπειρία και την καλλιτεχνική πρόθεση να συγκροτήσει ένα ολοκληρωμένο έργο που να δικαιούται να υπάρχει αυτόνομα στον κόσμο ως τέχνημα οντολογικά αυτόνομο και πλήρες νοήματος. Αυτή η δουλειά, το «ψάξιμο» όπως αποκαλείται, χαρακτηρίζει τη δουλειά όλων των καλλιτεχνών, ποιητών, μουσικών, ζωγράφων, γλυπτών, κ.ά. Το ψάξιμο αυτό αποκαλείται κατ' αναλογία κάθε ανθρώπινης αναζήτησης γνώσης «έρευνα» και αν θεωρήσουμε τον όρο «επιστήμη» με την αρχαιοελληνική έννοια ως γνώση, τότε κάθε ψάξιμο στα όρια και στους στόχους μιας γνωστικής περιοχής αποτελεί επιστημονική γνώση.

Η έρευνα του αρχιτέκτονα δημιουργού διαφέρει ριζικά από αυτή του ερευνητή των φυσικών επιστημών για τους ακόλουθους λόγους:

1. Δεν υπάρχουν «αρχιτεκτονικά» φαινόμενα, ένας κόσμος αναφοράς. Ο αρχιτέκτονας δεν προσομοιώνει φαινόμενα με θεωρητικές κατασκευές αλλά αντίθετα κατασκευάζει φαινόμενα. Η διαφορά είναι διττή. Πρώτον, ο αρχιτέκτονας δεν ερευνά για να ερμηνεύσει αλλά για να κατασκευάσει και δεύτερον, δεν υπάρχει κριτήριο ορθότητας έξω από αυτή καθαυτή την κατασκευή που προτίθεται να κατασκευάσει. Οι έννοιες της ορθότητας και του λάθους έχουν τελείως διαφορετική σημασία και σίγουρα δεν αποτελούν κριτήρια ελέγχου και επικοινωνίας.
2. Η αρχιτεκτονική δημιουργία, και κατ' επέκτασιν η καλλιτεχνική δημιουργία, δεν διέπεται από επαναληψιμότητα. Αντίθετα, ένα από τα κριτήρια της καλλιτεχνικής δημιουργίας είναι η πρωτοτυπία. Με την παραγωγή κάθε καλλιτεχνικού έργου-τεχνήματος ο κόσμος δεν εξηγείται αλλά εμπλουτίζεται. Όμως, δεν μπορούμε να μιλάμε για πρόοδο γιατί δεν έχουμε αντικείμενο σύγκρισης. Ο κόσμος είναι κάθε φορά μια νέα πραγματικότητα, όχι η ίδια περισσότερο εξηγήσιμη και κατανοητή.
3. Η χρήση του διατυπωμένου λόγου –προφορικά ή γραπτά– λειτουργεί περισσότερο ως νομιμοποιητικός και συνοδευτικός του έργου λόγος, παρά ως εξηγητικός και ανεξάρτητος από αυτό. Λειτουργώντας ως νομιμοποιητικός, είναι αναγκαστικά μεταφορικός, αλληγορικός και τελικά ποιητικός, ανάλογος δηλαδή με τον αρχιτεκτονικό λόγο που διατυπώνεται στο έργο. Αυτή η λειτουργία του λόγου έχει ως αποτέλεσμα ο διατυπωμένος λόγος του αρχιτέκτονα να λειτουργεί ως ρητορικός, προπαγανδιστικός και μυητικός, παρά ως ακριβής, σαφής εξηγητικός με λογική συνοχή και συνέπεια.

Ως ρητορικός λόγος διεκδικεί περισσότερες δάφνες για τον τρόπο εκφοράς (στιλ) παρά για το περιεχόμενό του. Ο λόγος αυτός μπορεί να είναι επικοινωνιακός –και σε ορισμένες περιπτώσεις περισσότερο από τον επιστημονικό– αλλά μόνο αν το θέλουμε στο πλαίσιο μιας διάθεσης συμφωνίας και όχι αναγκαστικά και δεσμευτικά για τους συνδιαλεγόμενους. Σε περίπτωση διαφωνίας, ο λόγος αυτός είναι άχρηστος. Με άλλα λόγια, δεν μπορούμε να διαφωνήσουμε με αυτούς τους όρους και το ζήτημα της κριτικής εκφυλίζεται στο «μ' αρέσει - δεν μ' αρέσει» ως τελική διατύπωση.

4. Οι ιδιαιτερότητες της έρευνας του αρχιτέκτονα

Η έρευνα του αρχιτέκτονα δεν διαφέρει μόνο αρνητικά σε σχέση με την επιστημονική έρευνα –στα σημεία που δεν μοιάζει με αυτή–, αλλά στοιχειοθετεί και εντελώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τα μοιράζεται με την έρευνα στις άλλες τέχνες.

Κύριο ιδιαίζον χαρακτηριστικό της έρευνας του δημιουργού αρχιτέκτονα είναι ότι αυτή έχει ως στόχο μια σύνθεση ως ένα διακριτό, πραγματικό αντικείμενο και όχι μια εξηγητική γενίκευση. Το πραγματικό αντικείμενο - σύνθεση, που βρίσκεται στο τέλος (στόχος και τελείωμα) της συνθετικής διαδρομής, είναι αυτό που καθορίζει και τους όρους πραγμά-

τωσης του. Στη συνθετική διαδικασία παρουσιάζεται το παράδοξο να καθοδηγείται η ερευνητική διαδικασία από κάτι που δεν υπάρχει ακόμα. Η σύνθεση φαίνεται να καθοδηγείται από το συνθέτη αλλά και να τον καθοδηγεί στην πραγμάτωσή της. Αυτή η διαδικασία κατορθώνει να μετατρέψει μια αφηρημένη αναπαραστατική σκέψη σε αυτόνομη συνθετική οντότητα ακριβώς γιατί εξαρχής προκαλεί την αναπαράστασή της.

Όλη η διερεύνηση δικαιώνεται μόνο από την τελική σύνθεση, που με τη σειρά της αποτέλεσε το κριτήριο ελέγχου, επικοινωνίας και διόρθωσης σε όλη τη συνθετική διαδικασία.

Για παράδειγμα παραθέτω μία περίπτωση διπλωματικής εργασίας, η οποία –θυμίζω– έχει το προνόμιο να κρίνεται είτε ως αρχιτεκτονική σύνθεση, με τους όρους της αρχιτεκτονικής που χτίζεται, είτε ως πειραματική συνθετική σπουδή.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία επικαλέστηκε θεωρητικά αποσπάσματα από δεκάδες βιβλία, τόσο ποικίλα ως προς το θέμα και τον τρόπο θεώρησης, όπως *Η Κριτική του Καθαρού Λόγου* του Ιμάνουελ Καντ και *Η Εννοια του Κάλλους στο Δαμάσκιο*, και από δοκίμια Σημειωτικής μέχρι Τετράδια Ψυχανάλυσης και τελικά παρουσίασε ένα συνθετικό αποτέλεσμα.

Η κριτική συζήτηση αυτής της διπλωματικής μπορεί να γίνει με δύο τρόπους:

1. Ως αρχιτεκτονική συνθετική πρόταση, με βάση το συνθετικό αποτέλεσμα, οπότε όλες οι αναφορές είναι ενδεικτικές πηγές έμπνευσης παράλληλα με οραματισμούς, μνήμες μέχρι και δημιουργικές και ευφάνταστες ερμηνείες κηλίδων από καφέ πάνω στο ριζόχαρτο του σχεδιαστήριου. Σε αυτή την περίπτωση δεν αναζητούμε συνέπεια μεταξύ έμπνευσης και συνθετικής διαδικασίας. Ακόμα και στις φυσικές επιστήμες ο Καρλ Πόπερ αναφέρει ότι η στιγμή της έμπνευσης-ανακάλυψης δεν υπόκειται σε λογικές διαδικασίες επαλήθευσης και διάψευσης. Στο σχετικό βιβλίο του *The Logic of Scientific Discovery*, ο όρος «logic» είναι σαφώς ειρωνικός αφού η έμπνευση, κατά τον ίδιο στο περιεχόμενο του βιβλίου, δεν έχει καμία σχέση με τη λογική.
2. Ως πειραματική συνθετική σπουδή, όπου δεν ενδιαφέρει η συνθετική ποιότητα της τελικής σύνθεσης –δεν υπάρχει καν τελική σύνθεση και η όλη ερευνητική διαδικασία θα μπορούσε να θεωρηθεί και κυκλική–, αλλά όμως ενδιαφέρει σοβαρά ο τρόπος μετάβασης από τις προκείμενες εμπνεύσεις –αξιώματα στα προκύπτοντα κάθε φορά συμπεράσματα– θεωρήματα. Σε αυτή την περίπτωση η κριτική αρχίζει από το τι κοινό υπάρχει μεταξύ του Καντ και του Δαμάσκιο, τι κοινό υπάρχει μεταξύ Σημειωτικής και Ψυχανάλυσης και πώς συνδέονται με σαφήνεια και συνέπεια όλα τα παραπάνω στο πλαίσιο ενός πειραματικού συνθετικού συστήματος.

Και οι δύο παραπάνω τρόποι είναι θεμιτοί, είναι όμως απαράδεκτο να αντικρούεται η έλλειψη ποιότητας του τελικού συνθετικού αποτελέσματος επειδή οι αναφορές γίνονται σε σπουδαία φιλοσοφικά έργα και αντίστοιχα να αντικρούεται η έλλειψη συνοχής των αναφορών με παραπομπή στο τελικό συνθετικό αποτέλεσμα.

5. Οι ιδιαιτερότητες στο πρόγραμμα σπουδών

Αυτή η ιδιαιτερότητα της έρευνας του αρχιτέκτονα συναντάται σε δύο φάσεις στην ακαδημαϊκή του εκπαίδευση:

1. Στο 1ο εξάμηνο σπουδών, όπου ο σπουδαστής και η σπουδάστρια, με εφόδια γνώσεις κυρίως από τις θετικές επιστήμες, αντιμετωπίζουν μια γνωστική περιοχή που δεν μαθαίνεται αλλά καλλιεργείται, όπου μαθαίνουμε με διαίσθηση και μύηση παράλληλα με κριτική διαχείριση των πληροφοριών και, κυρίως, δεν υπάρχει η έννοια της μιας ορθής απάντησης σε ένα πρόβλημα. Σε αντίθεση με τα προβλήματα μαθηματικών, φυσικής, χημείας, όπου η σωστή απάντηση είναι μία και όλες οι άλλες λανθασμένες, στην αρχιτεκτονική σπουδή πείθονται σιγά σιγά ότι σε ένα λειτουργικό πρόβλημα μπορούν να προταθούν πολλές αρχιτεκτονικές θεωρήσεις εξίσου σωστές, αφού η καθεμία έχει αναφορά, πέρα από την επίλυση τεχνικών και λειτουργικών απαιτήσεων, στον τρόπο συγκρότησής της και μόνο.
2. Στο 1ο εξάμηνο των μεταπτυχιακών σπουδών, όπου με εφόδια τη συνθετική ικανότητα, την επινοτικότητα και τη δημιουργικότητα έρχονται να αντιμετωπίσουν το θεωρητικό λόγο για την αρχιτεκτονική που, αντίθετα από το λόγο που συνοδεύει την αρχιτεκτονική δημιουργία, πρέπει να είναι σαφής, ακριβής, να χρησιμοποιεί τη γλώσσα στην κυριολεκτική της διάσταση και κυρίως να στοχεύει στην επικοινωνία, για συμπαθούντες και μη. Η έρευνα για την αρχιτεκτονική, επιτομή της οποίας είναι η διδακτορική διατριβή, η οποία εξ ορισμού αποτελεί την απόδειξη στην επιστημονική κοινότητα για τη δυνατότητα να κάνει κάποιος έρευνα, δεν αναγκάζει κάποιον να συμμεριστεί την απόψή μας, αλλά όμως πρέπει με σαφήνεια, ακρίβεια και λογική συνοχή και συνέπεια να αθρώσει την άποψη αυτή. Απόψεις μπορεί να υπάρχουν πολλές, όσες και οι άνθρωποι ή και ακόμα περισσότερες, αν πάρουμε υπόψη ότι οι απόψεις μας αλλάζουν, αλλά εξακολουθεί να υπάρχει μια άβυσσος ανάμεσα σε ολοκληρωμένες, σαφείς και με λογική συνοχή απόψεις και στον τυχάρπαστο, αποσπασματικό και παραληρηματικό λόγο που υποκρίνεται ότι αποτελεί διαφορετική άποψη επειδή δεν είναι κατανοητός.

Συνήθως, σπουδαστές και σπουδάστριες που είναι ικανοί στις αρχιτεκτονικές συνθέσεις θεωρούν ότι αρκεί μια έννοια εύρημα ή ένα σχολιασμένο σκίτσο για να μεταφέρει μια ερευνητική άποψη και θεωρούν μειωτικό να διατυπώσουν αρθρωμένο λόγο ερευνητικό. Εύκολα ευρήματα από τον περιφρρόντα πολιτικό, επιστημονικό και φιλοσοφικό λόγο γίνονται τα υπερφορτωμένα οχήματα που καλούνται να συμπυκνώνουν τον ερευνητικό λόγο.

6. Η έρευνα στην αρχιτεκτονική

Η έρευνα στην αρχιτεκτονική δεν έχει ένα πραγματικό δημιουργήμα στο τέλος της ερευνητικής της πορείας, αλλά αντίθετα μια θεωρητική κατασκευή και κατά τούτο μετέχει με τους ίδιους όρους στην αναζήτηση της γνώσης με άλλες γνωστικές περιοχές και γνωστικά αντικείμενα. Η αρχιτεκτονική σε αυτήν την περίπτωση δεν αποτελεί πεδίο αρχιτεκτονικών δημιουργημάτων αλλά γνωστικό «αντικείμενο», μία γνωστική περιοχή που περιλαμβάνει το λόγο για την αρχιτεκτονική και όχι τον αρχιτεκτονικό λόγο. Σε αυτή την περίπτωση έρευνας, η αρχιτεκτονική διαφέρει ως γνωστικό αντικείμενο αλλά δεν διαφοροποιείται από άλλα θεωρητικά αντικείμενα, γιατί αυτό που είναι κοινό και τις χαρακτηρίζει είναι ότι αποτελούν θεωρητικές γενικευτικές και αφαιρετικές κατασκευές και όχι πραγματικές οντότητες. Οι θεωρητικές κατασκευές, ανεξάρτητα από το θέμα, έχουν ανάγκη ορθολογικού τρόπου θεώρησης, σαφούς και ακριβούς χρήσης της γλώσσας, συνεκτικών συλλογισμών και εσωτερικής συνέπειας στον τρόπο συγκρότησης της κατασκευής. Επειδή ακριβώς αυτή η κατασκευή είναι αφαιρετική, μόνη πηγή ελέγχου και επικοινωνίας της είναι η συνέπειά της, που αποτελεί την καλύτερη δυνατή υπόσχεση ισχύος ενός «πτερόντος» θεωρητικού κατασκευάσματος. Το περιεχόμενο αυτού του λόγου, το τι «λέει», ενδιαφέρει περισσότερο από το ρητορικό τρόπο διατύπωσής του.

Η ανάγκη για ακρίβεια, σαφήνεια και συνέπεια στον περί αρχιτεκτονικής ερευνητικό λόγο με κανένα τρόπο δεν στερεί τη δημιουργικότητα σε αυτόν. Απλά, σε αυτή την περίπτωση αντί της δημιουργικότητας στην επινόηση της αρχιτεκτονικής σύνθεσης απαιτείται δημιουργικότητα στη συγκρότηση μιας θεωρητικής κατασκευής για την αρχιτεκτονική.

Είναι προφανές από τα παραπάνω ότι η αρχιτεκτονική σπουδή, ακόμα και η πενταετής που χαρακτηρίζεται ως επίπεδο Master, δεν επαρκεί για να εξασφαλίσει τα αναγκαία εφόδια για την έρευνα στην αρχιτεκτονική. Ανάλογα με το θέμα απαιτείται προγύμναση σε θεωρητικά μαθήματα και βέβαια χρόνος για τη μετάβαση από την έρευνα του αρχιτέκτονα στην έρευνα της αρχιτεκτονικής.

7. Τα «εναλλακτικά» διδακτορικά των αρχιτεκτόνων – Μια άστοχη ταύτιση

Μετά τις πιο πάνω διευκρινίσεις, καιρός για την εξέταση μιας «άστοχης» ταύτισης.

Πριν από 10 χρόνια άρχισε μια προσπάθεια που συνεχίζεται μέχρι σήμερα για τη θέσπιση ειδικών διδακτορικών αρχιτεκτονικής, που θα βασίζονται σε αρχιτεκτονικές προτάσεις και θα δηλώνουν τον ιδιότυπο τρόπο έρευνας των αρχιτεκτόνων αντί του καθιερωμένου συμβατικού τρόπου διατύπωσης μιας θεωρητικής κατασκευής σε γραπτό λόγο.

Η πρώτη προφανής αντίδραση της υπόλοιπης επιστημονικής κοινότητας ήταν τι τα ήθελαν τα διδακτορικά οι αρχιτέκτονες –και οι καλλιτέχνες γενικότερα– αφού ο τελικός τους στόχος δεν ήταν ποτέ μια μεγάλη θεωρία αλλά η εμπράγματη καλλιτεχνική παραγωγή που ολοκληρωνόταν με την υλοποίηση μιας σύνθεσης. Αυτή η ιδιαιτερότητα άλλωστε είναι και ο κύριος λόγος που όλες οι αρχιτεκτονικές σχολές δεν αποτελούνται από καθηγητές κατόχους διδακτορικού διπλώματος. Ακόμα όμως και όταν απαιτείται ως προϋπόθεση, υπάρχει πάντα ο τιμητικός τίτλος του διδάκτορα που απονέμεται για σημαντικό καλλιτεχνικό έργο.

Το πιο σημαντικό αποτέλεσμα αυτής της κίνησης δεν είναι η απορία για τους επιστήμονες άλλων γνωστικών περιοχών, αλλά η απαξίωση της αρχιτεκτονικής με τον εξής τρόπο:

Αν θεωρήσουμε ότι κάποια αρχιτεκτονικά έργα αποτελούν ταυτόχρονα και ερευνητικά έργα στην αρχιτεκτονική, τότε άμεσα και σαφώς υπαινισσόμαστε ότι υπάρχουν δύο ειδών αρχιτεκτονικά έργα:

1. Τα έργα της αρχιτεκτονικής που επιτελούν το έργο τους με την ύπαρξή τους ως συνθέσεις.
2. Τα έργα της αρχιτεκτονικής που επιτελούν το έργο τους με την ύπαρξή τους ως συνθέσεις και επιπλέον αποτελούν συμπυκνωμένο θεωρητικό λόγο για την αρχιτεκτονική συνολικά.

Αυτή η δεύτερη κατηγορία έργων, οι δημιουργοί των οποίων παράλληλα με την αρχιτεκτονική δραστηριότητα εκπονούν και αυτήν την ιδιότυπη διδακτορική διατριβή, απαξιώνει την πρώτη κατηγορία που αρκείται στην διατύπωση ενός συγκεκριμένου και πραγματικού κάθε φορά αρχιτεκτονικού λόγου, που επιτελεί το σκοπό του ακριβώς επειδή είναι μοναδικό δημιούργημα. Η γενικευτική και «θεωρητική» διάσταση των αρχιτεκτονικών έργων τούς στερεί ακριβώς το πλεονέκτημά τους ως έργων.

Βέβαια δεν μιλάμε για τις άπειρες ερμηνευτικές δυνατότητες κάθε κτιρίου και τη δυνατότά τους να αποτελέσουν –για αρχιτεκτονικά έργα– αντικείμενα πολυάριθμών θεωρητικών κατασκευών για αυτά, αλλά για το παράδοξο ο αρχιτεκτονικός λόγος να αποτελεί ταυτόχρονα και διατυπωμένο γραπτό λόγο για την αρχιτεκτονική!

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Cold, Birgit: *Searching and Researching*, Univ. of Trondheim, 1995.

Doctorates in Design and Architecture, Proceedings of the EAAE Conference 8-10 February 1996 (2 τόμοι), TU Delft, Ντελφτ.

Harris, David James: *Design Theory: From Scientific Method to Humanistic Practice*, Ph.D., Univ. of California, Μπέρκλεϊ 2002.

Popper, Karl: *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, 2002 (1959).

Research by Design, Conference Book of the International Conference (1-3 Nov. 2000), Faculty of Architecture, TU Delft, Ντελφτ.

Sokal, Alan: *Beyond the Hoax: Science, Philosophy and Culture*, Oxford University Press, 2008.

ΨΗΦΙΑΚΟΙ ΚΟΣΜΟΙ *IN LIMBO*

Πολυξένη Μάντζου

Περίληψη

Οι ψηφιακές τεχνολογίες επιφέρουν ουσιαστικές αλλαγές στις διαδικασίες πρόσληψης, αντίληψης και επεξεργασίας του περιβάλλοντος. Η αρχιτεκτονική δουλεύει εδώ και αιώνες με αφαιρετικά μοντέλα, τα οποία όμως δεν είναι ουδέτερα και προδιαγράφουν το παραγόμενο αποτέλεσμα. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για να συλληφθεί και να παρουσιασθεί ένα αρχιτεκτονικό έργο, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο παραγωγής παράλληλο με αυτό της επί τόπου κατασκευής.

Η ιδιαιτερότητα των ψηφιακών μέσων έγκειται στη φύση του κώδικα. Ο υπολογιστής έχει την ικανότητα να εκτελεί πολύπλοκες μεταμορφώσεις με μεγάλη ταχύτητα. Αυτές μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις κατηγορίες: τη μετάφραση, τη διακριτικοποίηση, την εκλογίκευση και τη μεταφορά. Στον υπολογιστή το μέσο είναι η προβολή και ο στόχος η μεταμόρφωση.

Ο υπολογιστής έχει τη δυνατότητα να εκτελεί πολύπλοκες σχεδιαστικές εργασίες χάρη στην ύπαρξη κατάλληλου software. Προκύπτει έτσι ένα ακόμη είδος προβολής από τη διάκριση και το διαχωρισμό ανάμεσα στην παραγωγή των μέσων για τη συνθετική διαδικασία και την ίδια τη συνθετική διαδικασία.

Η σχεδιαστική διαδικασία δεν εμπλέκει πλέον τη χειρονομία, την εμπλοκή του χεριού αλλά και γενικότερα της σωματικότητας. Το αναλογικό, βαρύ σώμα δεν μπορεί να επικοινωνήσει με τον άυλο ψηφιακό κώδικα, παρά μόνο διά μέσω δι-επαφών.

Η άυλη υπόσταση του κώδικα είναι αυτή που επιτρέπει την επεξεργασία κάθε σημείου ξεχωριστά. Τα σημεία γίνονται όλα ισάξια, αναφερόμαστε πια σε σχέσεις πεδίο-πεδίο, γεγονός που εισάγει μια αλγεβρική λογική σε αντιδιαστολή με τη γεωμετρική που διακρίνει σημεία, γραμμές, επίπεδα και όγκους. Η δυνατότητα επεξεργασίας των μερών ανεξάρτητα και συνεχώς, επαναπροσδιορίζει και το θέμα της κλίμακας. Ο ψηφιακός κώδικας κάνει τη χρήση της κλίμακας ανούσια καθώς τα μέρη δεν εξαρτώνται από το σύνολο και καθώς ο κώδικας δεν αναγνωρίζει συστήματα αναφοράς άλλα εκτός από τον ίδιο, ούτε καν το ανθρώπινο σώμα.

Η οριστική ένταξη ή αποχώρηση στη φύση της ψηφιακής εποχής, δεν συντελείται ποτέ, η παραμονή μας στους ψηφιακούς κόσμους δεν μπορεί παρά να είναι σε μια κατάσταση *in limbo*, λανθάνουσα, μετέωρη κι εκκρεμή.

DIGITAL WORLDS *IN LIMBO*

Abstract

Digital technologies bring about fundamental changes in the way we relate to the environment. Architecture has worked with models for centuries; models that are not neutral and predetermine the outcome. Media used for the conception and presentation of architectural works, configure a production frame similar to that of the on the spot construction.

The special characteristics of digital media are a result of the nature of the code. The computer has the ability to perform complicated transformations in a high velocity. These can be classified in four categories: translation, discretization, rationalization and metaphor. The computer's method is projection and its aim is transformation.

Computer performs complicated design tasks thanks to the existence of suitable software. Therefore another type of projection emerges, the one related to the distinction between the production of media used for the design process and the proper design process.

The design process does no longer involve the gesture, the implication of the hand and, furthermore, the implication of the corporeity. The heavy, analogue body cannot communicate with the immaterial digital code immediately but only through interfaces.

The immaterial nature of the code is the one that allows the elaboration of every point separately. All points become equivalent, and we can

1. Zielinski Siegfried, "Maquinas buenas y malas. Alegato por una heterogeneidad vivaz en las artes audiovisuales, στο *Arte en la era electrónica*", ACC L' Angelot, Goethe-Institut, Βαρκελώνη, 1997, 53
2. Quéau Philippe, *Lo virtual Virtudes y Vértigos*, Paidós, Βαρκελώνη, 1995, 35· Gubern Román, *Del bisonite a la realidad virtual. La escena y el laberinto*, Anagrama, Βαρκελώνη, 1996, 146· Debray Régis, *Vida y muerte de la imagen. Historia de la mirada en Occidente*, Paidós, Βαρκελώνη, 1994, 241· Dery Mark, *Velocidad de escape*, Siruela, Μαδρίτη, 1998, 289-295.
3. Wiener Norbert, *Cybernetics: Or the Control and Communication in the Animal and the Machine*, MIT, Κάιμπριτζ, 1948.
4. Terzidis Kostas, *Algorithmic Architecture*, Elsevier, Οξφόρδη, 2006, 3.
5. McLuhan Marshall, *La galaxia Gutenberg*, Círculo de Lectores, Βαρκελώνη, 1993.

now refer to relations field-field, which brings along an algebraic logic, very different to the geometric one that distinguishes among, points, lines, surfaces and volumes. Processing the parts independently and continuously places the scale issue in a new condition. Digital code makes scale irrelevant as parts are no longer dependant of the totality. The code doesn't recognize any other system of reference apart from itself, not even the human body. Our definite insertion or withdrawal from the reality of the digital era never occurs; our permanence in the digital worlds remains open, latent, pendant: *in limbo*.

Στην ταινία «Terminator II: Η τελική κρίση», του Τζέιμς Κάμερον, ο μηχανικός ήρωας έχει αλλάξει στρατόπεδο, συμμαχώντας με τους ανθρώπους ενάντια σ' αυτό που εμφανίζεται ως αρκετά σοβαρή απειλή, ώστε να συνενώσει σε κοινό αγώνα αντιπάλους του παρελθόντος. Έτσι, ενώ η προηγούμενη ταινία πραγματευόταν το δίπολο και την αντιπαράθεση ανάμεσα σε άνθρωπο και μηχανή, στο «Terminator II», άνθρωπος και μηχανή ενώνουν τις δυνάμεις τους για να αντιμετωπίσουν έναν εχθρό που με τη διαφορετικότητά του αποκαλύπτει τις δικές τους ομοιότητες.¹ Καμιά από τις δύο μηχανές δεν είναι ανθρώπινη, αλλά η καλή μηχανή, η αναλογική ογκώδης, απτή, ευάλωτη και βαριά, με τον εσωτερικό της ρυθμό να θυμίζει τους κτύπους της καρδιάς και τα γρανάζια της να κινούν τα μέλη της όπως περίπου κινούνται και τα δικά μας, έρχεται πολύ κοντά μας όταν συγκρίνεται με την άλλη, την κακιά μηχανή, την ψηφιακή, ρευστή και άυλη, διαρκώς μεταλλασσόμενη και σε συνεχή αναμόρφωση, στο εσωτερικό της οποίας δεν πάλλεται τίποτα άλλο από έναν αλγόριθμο, του οποίου οι μαθηματικές δομές παραμένουν κρυφές και αινιγματικές για τους πιο πολλούς από μας. Αυτή η ψηφιακή μηχανή είναι το άλλο, το ξένο, απέναντι στο οποίο άνθρωπος και αναλογική μηχανή καλούνται να προασπίσουν τη διαφορετικότητά τους.²

Αν η βιομηχανική επανάσταση αντικατέστησε την ανθρώπινη μυϊκή δύναμη με μηχανές που καταναλώνουν ενέργεια, η ψηφιακή επανάσταση μπορεί να φτάσει να αντικαταστήσει τις πιο υψηλές λειτουργίες επεξεργασίας του ανθρώπινου εγκεφάλου με μηχανές διαχείρισης πληροφορίας.³ Οι τεχνολογίες που διαθέτουμε σε κάθε ιστορική φάση είναι εργαλεία πρόσληψης, αντίληψης, κατανόησης και επεξεργασίας του κόσμου μας.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες έχουν θέσει μια σειρά από ζητήματα σε ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική πράξη αλλά και την εκπαίδευση. Αν και έχουν ενσωματωθεί εδώ και χρόνια σε κάθε είδους αρχιτεκτονική δραστηριότητα, παραμένουν ακόμη πολλά ερωτήματα που δεν έχουν απαντηθεί σε σχέση με το ρόλο τους και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν την αρχιτεκτονική στο σύνολό της. Από αυτόν το μεγάλο αριθμό θεμάτων, μπορούμε να εξετάσουμε κάποια που σχετίζονται με την αρχιτεκτονική εκπαίδευση, όπου οι ψηφιακές τεχνολογίες επέφεραν μια πραγματική τομή στις παγιωμένες μεθόδους και συνήθειες αιώνων. Παράλληλα, η ενσωμάτωση των ψηφιακών τεχνολογιών στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση έγινε συχνά χωρίς μια θεωρητική προσέγγιση που να ξεκαθαρίζει αν σε αυτές έχουμε βρει ένα νέο εργαλείο, μια συνθετική μέθοδο, έναν νέο τρόπο να σχηματοποιούμε το χώρο ή τέλος μια νέα θεωρία του χώρου.

Η αρχιτεκτονική δουλεύει εδώ και αιώνες με αφαιρετικά μοντέλα,⁴ προσομοιώσεις και μινιατούρες, δηλαδή όχι με την πραγματικότητα αλλά με υποκατάστατά της. Οι αρχιτέκτονες εκπαιδεύονται για να δουλεύουν με αναγωγικά μοντέλα που, όπως όλα τα μέσα, δεν είναι ποτέ ουδέτερα⁵ και διαμορφώνουν τον τρόπο που κατασκευάζουμε κόσμους.

Η σχέση της αρχιτεκτονικής με αυτά τα μοντέλα είναι καθοριστική. Τα *μέσα* χρησιμοποιούνται βέβαια για να παρουσιαστεί ένα κτισμένο έργο αλλά και για να σχεδιαστεί ένα έργο που ακόμα δεν υπάρχει. Και λέμε *σχεδιαστεί* αλλά το σχέδιο είναι ένα μέσο αναπαράστασης. Η επί τόπου χάραξη, η μονόφθαλμη προοπτική, η τομή στον κώνο της όρασης και σταδιακά η εξάπλωση της τομής ως νομιμοποιημένη ενσάρκωση των αρχιτεκτονικών ιδεών, τα δύο σημεία φυγής και η εισαγωγή της παραστατικής γεωμετρίας, που επιτρέπει τη συστηματική αναγωγή τρισδιάστατων αντικειμένων σε δισδιάστατες αναπαραστάσεις τους, ώστε να εξασφαλίζεται ο έλεγχος και η ακρίβεια, απαραίτητες στη βιομηχανική επανάσταση, δεν είναι παρά *μέσα* αναπαράστασης που καθορίζουν την αρχιτεκτονική πρακτική και διάνοηση.⁶ Η εξάπλωση, χάρη στις διάφορες νέες τεχνολογίες, αυτών των μέσων αναπαράστασης στην εποχή της μηχανικής αναπαραγωγής, όπως και η ύπαρξη άλλων μέσων αναπαράστασης, που δεν σχετίζονται άμεσα με την παραγωγή αρχιτεκτονικού έργου αλλά με τη διάδοσή του, δημιουργούν νέες συνθήκες σε ό,τι αφορά την πρόσληψη της αρχιτεκτονικής από το κοινό της, που την καταναλώνει τώρα ως εικόνα. Αυτό το γεγονός, όπως παρατήρησε ο Λόος αρκετά ωρίς, επηρεάζει και το σχεδιασμό της αρχιτεκτονικής, αφού σύμφωνα με την κριτική του η αρχιτεκτονική γίνεται ένα με την εικόνα της. Από την άλλη, ο Λε Κορμπιζιέ αναγνωρίζει στα *μέσα* ένα άλλο πλαίσιο παραγωγής παράλληλο με αυτό της επί τόπου κατασκευής. Τα *μέσα* δηλαδή δεν είναι απλώς το όχημα πολιτιστικής διάδοσης αλλά ένας καθρέφτης που, όπως λέει ο Λακάν, κατασκευάζει το εγώ, το οποίο οργανώνεται σύμφωνα με την κατοπτρική του εικόνα, σύμφωνα δηλαδή με το είδωλό του. Από κει και μετά η σχέση του υποκειμένου με τον εαυτό του είναι πάντα διαμεσολαβημένη από την ολοκληρωτική εικόνα που έρχεται από το εξωτερικό του. Αντίστοιχα, τα *μέσα* σηματοδοτούν για τον Λε Κορμπιζιέ ένα σημείο καμπής και τη σύσταση του αρχιτεκτονικού *εγώ*.⁷

Η εικόνα που σχηματίζεται από τη διαμεσολάβηση των μέσων δεν μπορεί παρά να εμπεριέχει και τα χαρακτηριστικά των μέσων που τη δομούν. Η διαμεσολάβηση λοιπόν δεν μπορεί ποτέ να είναι ουδέτερη, οι διαφορετικοί καθρέφτες παρουσιάζουν διαφορετικές αντανάκλασεις της πραγματικότητας και οι διαφορετικές μορφές αναπαράστασης αλλοιώνουν την αναπαριστώμενη πραγματικότητα. Μεσολαβώντας τα *μέσα*, τα *μέντιουμ*, μας επιτρέπουν την επέκταση του εγώ, συχνά, όμως, μπορεί κανείς να υποπτεύεται ότι προχωρούν πέρα από τη διαμεσολάβηση και την ερμηνεία που αναπόφευκτα εμπεριέχεται στην επικοινωνία που προσφέρουν ανάμεσα σε δύο συστήματα ή ακόμα και ανάμεσα σε δύο κόσμους, των οποίων η απευθείας, η ά-μεση επαφή παρουσιάζει προβλήματα. Έτσι, δεν μπορεί κανείς να αγνοεί ότι επέκταση και ακρωτηριασμός συμβαδίζουν κι ότι το τίμημα για την επέκταση της σφαίρας αλληλεπίδρασής μας είναι ο μη έλεγχος της προέλευσης της διαμεσολαβημένης εμπειρίας που φτάνει σε μας. Τα *μέντιουμ* μας φέρνουν σε επαφή με κόσμους, των οποίων ακόμα και την ύπαρξη θα αγνοούσαμε χωρίς αυτά, ακριβώς όμως γι' αυτό, η ύπαρξή τους δεν πιστοποιείται ούτε και αποδεικνύεται παρά μόνο γίνεται αποδεκτή.

Το μεσοδιάστημα που αντιστοιχεί στα μέσα, στους διαμεσολαβητές, αυτό το ενδιάμεσο που παρεμβάλλεται και κάνει εφικτή την επικοινωνία, την επαφή δύο απομακρυσμένων συστημάτων, δεν ανήκει σε κανένα από τα δύο άκρα για τα οποία εξασφαλίζει τη δι-επαφή. Κανένα από τα δύο συστήματα δεν μπορεί να ελέγξει ή να γνωρίζει τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα εκεί, διεργασίες που θα μπορούσαν να είναι ακόμα και παραμορφωτικές.

6. Pérez-Gómez Alberto, "The relevation of order: perspective and architectural representation", στο Rattenbury Kester, *This is not architecture*, Routledge, Νέα Υόρκη 2002, 19.

7. Beatriz Colomina, "Architectureproduction", στο Rattenbury, *ό.π.*, 213.

Στους σύγχρονους ψηφιακούς διαμεσολαβητές, αυτόν τον ενδιάμεσο χώρο, το απροσπέλαστο μεσοδιάστημα το καταλαμβάνει και το προσδιορίζει το ψηφιακό και η ιδιότυπη *φύση* του. Τα χαρακτηριστικά του ψηφιακού μέσου θα καθορίσουν κατά συνέπεια το είδος της διαμεσολάβησης που αυτό εισάγει στην αρχιτεκτονική. Ο υπολογιστής έχει την ικανότητα να εκτελεί πολύπλοκες μεταμορφώσεις με μεγάλη ταχύτητα. Αυτές μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις κατηγορίες. Η πρώτη είναι η μετάφραση. Η πληροφορία μεταφράζεται από τη γλώσσα της διεπαφής στον δυαδικό κώδικα, δηλαδή τη γλώσσα της μηχανής. Αυτός ο κώδικας είναι τόσο αφαιρετικός και ελάχιστος, που εξυπηρετεί για την κωδικοποίηση των πάντων, αλλά παράλληλα ανάγει τα πάντα σε έναν απλό συνδυασμό του ενός και του μηδενός. Η δεύτερη είναι η διακριτικοποίηση. Τα αναλογικά αντικείμενα μετατρέπονται σε ψηφιακά μέσω μιας διαδικασίας κατάτμησης και επιλογής χαρακτηριστικών σημείων, που διαλύει την υλικότητά τους και τα μετατρέπει σε κώδικα. Αυτός ο κώδικας είναι διαχειρίσιμος και εναλλάξιμος. Η τρίτη είναι η εκλογίκευση. Τα επιχειρήματα ανάγονται σε μια τυποποιημένη λογική και οι κανόνες είναι τόσο αφαιρετικοί και γενικευμένοι που, σε επίπεδο γλώσσας μηχανής, όλα είναι βασικές λογικές φόρμουλες. Οι εφαρμογές λοιπόν μπορούν να χρησιμοποιηθούν χωρίς διαφοροποίηση για στόχους αντιθετικούς. Η τελευταία μεταμόρφωση είναι η μεταφορά. Οι μορφολογικές μετατοπίσεις είναι συνεχείς, διαδοχικές σειρές συσχετισμών λειτουργούν ώστε να μας δίνουν πρόσβαση εκεί που δεν θα είχαμε εξαιτίας των μορφολογικών δεδομένων. Αυτός είναι ένας καταλύτης, όχι μόνο για τις σχέσεις ανάμεσα στα περιεχόμενα αλλά και για τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη μηχανή. Με βάση αυτές τις τέσσερις κατηγορίες μεταμορφώσεων, τα αντικείμενα ανάγονται σε καθαρά διαδικαστικές συσχετίσεις. Αποκηρύσσουν δηλαδή την υλικότητά τους προκειμένου να μετατραπούν σε πληροφορία ανταλλάξιμη, επεξεργάσιμη, αρχειοθετήσιμη. Και στη νέα αυτή αποκτημένη μορφή τους μπορεί να πραγματοποιείται ένα ακατάπαυστο παιχνίδι προβολών που είναι παραλλαγές, μεταφράσεις, χειρισμοί, μεταμορφώσεις. Στον υπολογιστή το μέσο είναι η προβολή και ο στόχος η μεταμόρφωση.⁸

8. Prestinzena Puglisi Luigi, *Hyperarchitecture. Spaces in the Electronic Age*, Birkhauser, Βασιλεία, 1999.

9. Mitchell William J. & McCullough Malcolm, *Digital Design media*, John Wiley & Sons, Νέα Υόρκη, 1995, 5.

Για να αποκτήσει ο υπολογιστής τη δυνατότητα να εκτελεί πολύπλοκες σχεδιαστικές εργασίες με τρόπο αποτελεσματικό, είναι απαραίτητη η ύπαρξη κατάλληλου software. Το software είναι μια νέα μορφή συσσώρευσης της γνώσης και μετάδοσης της κουλτούρας. Φυσικά αυτό το είδος software δεν μπορεί να το παραγάγει ο κάθε αρχιτέκτονας από μόνος του, ούτε μπορεί να είναι αποδοτική η παραγωγή του αν δεν είναι ή πολύ μεγάλο το γραφείο για το οποίο κατασκευάζεται ή πολύ μεγάλος ο αριθμός γραφείων που θα το χρησιμοποιήσουν. Προκύπτει έτσι ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα σε εκείνους που συλλέγουν και κωδικοποιούν την αρχιτεκτονική γνώση και εκείνους που χρησιμοποιούν το software για να εκτελέσουν συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές μελέτες.⁹ Αντιμετωπίζουμε κατά συνέπεια ένα ακόμη είδος προβολής, αυτή που προκύπτει από τη διάκριση και το διαχωρισμό ανάμεσα στην παραγωγή των μέσων για τη συνθετική διαδικασία και την ίδια τη συνθετική διαδικασία. Το γεγονός ότι ο αρχιτέκτονας εξαρτάται από άλλους για να τον προμηθεύσουν με τα μέσα για τη σύνθεση, δηλαδή αποσύρεται από τη δημιουργία και τη σύσταση της νέας αυτής μεταγλώσσας που είναι η βάση της δουλειάς του, δημιουργεί ένα νέο είδος απομάκρυνσης, εξίσου σημαντικό με εκείνο που συνέβη στο παρελθόν όταν απομακρύνθηκε από την επί τόπου κατασκευή –το γιαπί– και μεταφέρθηκε σε έναν ανεξάρτητο χώρο – το studio. Το σχέδιο υπήρξε στο παρελθόν αποκλειστικά στα χέρια του αρχιτέκτονα, ενώ το software ακόμα κι αν είναι ανοικτό, παραμένει μια γλώσσα φτιαγμένη από άλλους, στη δομή της οποίας δεν έχει πρόσβαση ο αρχιτέκτονας.

Μιλώντας για σχέδιο στο παρελθόν, γινόταν αυτόματα η σύνδεση με τα χέρια του αρχιτέκτονα, και σε αυτό το επίπεδο συντελείται μια μεγάλη αλλαγή, καθώς τα παραδοσιακά μοντέλα με τα οποία δουλεύει ο αρχιτέκτονας εμπλέκουν τη σωματικότητα του και διεκδικούν τη συμμετοχή του ως ολότητα. Βέβαια αν η σχεδίαση με ψηφιακά μέσα σημαίνει έναν αυξημένο βαθμό διαμεσολάβησης, θα πρέπει κανείς να αναγνωρίσει ότι κάτι ανάλογο είχε συμβεί και με το χαρτί, το οποίο επέφερε κι αυτό μια καθοριστική αλλαγή στην αρχιτεκτονική αντίληψη. Η σχεδιαστική χειρονομία είχε και αυτή με τη σειρά της αντικαταστήσει τη σωματική ανάγνωση του τόπου, το χέρι στο χαρτί υποκατέστησε το σώμα στο χώρο. Η δράση του σώματος έγινε η χειρονομία του χεριού. Το χέρι μοιάζει τώρα να δίνει τη θέση του στο μάτι και στη συναισθησιακή τοποθέτηση της αρχιτεκτονικής αυτό είναι μια διαδικασία δύσκολη. Το χέρι λειτουργούσε ως εργαλείο πολυδιάστατο, που κατέχει, πιάνει, δημιουργεί, βλέπει και καμιά φορά θα μπορούσε να πει κανείς ότι μέχρι και σκέφτεται.¹⁰ Το μάτι τώρα καλείται να εκπαιδευτεί ώστε να μπορεί να εμπλακεί, να συμμετάσχει, να αποκηρύξει την απόσταση και να διεκδικήσει την ανεξάρτητη σχεδόν αυτόματη αναζήτηση του χεριού, τη χειραγώγησή του από τα στερεότυπα του εγκεφάλου και τη συσχέτισή του με τα πράγματα με τη χαρακτηριστική ζωώδη προσέγγιση του χεριού και της αφής. Ο κώδικας βέβαια αναφέρεται μόνο *διά μέσου* στο μάτι αφού στην πράξη ο κώδικας παραμένει απροσπέλαστος ακόμα και για τον εγκέφαλο. Το αναλογικό, βαρύ σώμα δεν μπορεί να επικοινωνήσει με τον άυλο ψηφιακό κώδικα, παρά μόνο *διά μέσου* διεπαφών. Αυτή μοιάζει να είναι πιο σημαντική αλλαγή κι από την υποχώρηση του χεριού, καθώς είναι στο σύνολό του το σώμα που δεν μπορεί να εισέλθει χωρίς διαμεσολάβηση κι ερμηνεία στον ψηφιακό κώδικα.

Βέβαια, η άυλη υπόσταση του κώδικα είναι αυτή που του εξασφαλίζει τη δυνατότητα για συνεχείς μεταλλαγές. Στον αντίποδα της κινεζικής καλλιγραφίας, ο ψηφιακός κώδικας παραμένει πάντα ανοικτός και επιτρέπει την επεξεργασία κάθε σημείου ξεχωριστά. Τα σημεία γίνονται όλα ισάξια, όλα περιγράφονται κι όλα ορίζονται, μέσα στο πλαίσιο της επιλεγμένης ευκρίνειας, και κάθε σημείο μπορεί να μετακινηθεί, να αλλάξει, να τραβηχτεί, να υποστεί άπειρες και ατελείωτες πράξεις, καθιστώντας δυνατές διεργασίες που στο παρελθόν θα ήταν γεωμετρικά απροσπέλαστες. Οι παραδοσιακές σχέσεις σχήμα-πεδίο και η μοντέρνα διατάραξή τους που εισάγει το πολύπλοκο παιχνίδι σχήμα-σχήμα, αναγκαστικά επαναπροσδιορίζονται καθώς τώρα η διάκριση σχήματος-πεδίου δεν έχει νόημα. Οι ιεραρχίες επανεξετάζονται καθώς η μόνη διαφοροποίηση μεταξύ των σημείων προκύπτει από την τοποθέτησή τους στον κώδικα. Μπορούμε πια να αναφερόμαστε σε σχέσεις πεδίο-πεδίο,¹¹ γεγονός που εισάγει μια αλγεβρική λογική σε αντιδιαστολή με τη γεωμετρική που διακρίνει σημεία, γραμμές, επίπεδα και όγκους. Στην αλγεβρική λογική τα στοιχεία συνδυάζονται με τρόπο προσθετικό για να σχηματίσουν μια ολότητα αόριστη. Το κλειστό σύνολο χάνει το νόημά του καθώς γίνεται εφικτή η συνεχής προσθήκη στοιχείων χωρίς ουσιαστική μορφολογική μετατροπή. Τα μέρη παύουν να είναι μέρη ενός συνόλου και γίνονται απλά μέρη. Η δυνατότητα επεξεργασίας των μερών ανεξάρτητα και συνεχώς, επαναπροσδιορίζει και το θέμα της κλίμακας.

Η κλίμακα, αρχιτεκτονικό εργαλείο με μεγάλη ιστορία, δεν αναφέρεται στα μεγέθη αλλά στη σχέση των μερών μεταξύ τους, των μερών με το σύνολο και τέλος των μερών με το ανθρώπινο σώμα. Η αυτόματη ανάγνωση της κλίμακας,

10. Focillon Henri, *La vida de las formas y elogio de la mano*, Xarait, Μαδρίτη, 1983.

11. Allen Stan, "Terminal Velocities: The Computer in the Design Studio", στο Beckmann John, *The Virtual Dimension*, Princeton Architectural Press, Νέα Υόρκη, 1998, 249-251.

που σταδιακά εξασφάλιζε η εμπειρία χωρίς να γίνεται συνειδητά η αναγωγή, έκανε εφικτή την απευθείας αναφορά στο ανθρώπινο σώμα. Ο ψηφιακός κώδικας κάνει τη χρήση της κλίμακας ανούσια καθώς τα μέρη δεν εξαρτώνται από το σύνολο και καθώς ο κώδικας δεν αναγνωρίζει συστήματα αναφοράς άλλα εκτός από τον ίδιο, ούτε καν το ανθρώπινο σώμα. Το πέρασμα από τη μια κλίμακα στην επόμενη, που σηματοδοτούσε τις φάσεις της αρχιτεκτονικής προσέγγισης, δεν έχει πλέον λόγο ύπαρξης και η διαδικασία γίνεται συνεχής, αόριστη, αέναη. Το πιο σημαντικό βέβαια είναι ότι το σώμα εξορίζεται από την αμεσότητα και η μηχανή γίνεται ο αδιαμφισβήτητος πρωταγωνιστής. Πρωταγωνιστής που καθώς ο ρόλος του αποκτά όλο και μεγαλύτερη κεντρικότητα αρχίζει να ξυπνά ξεχασμένα, ενστικτώδη αισθήματα ανησυχίας, που χαρακτήριζαν παρελθούσες εποχές.

Για να ξαναγυρίσουμε λίγο στην αρχή και αντί επιλόγου:

12. Beatriz Colomina, "Architectureproduction", στο Rattenbury, *ό.π.*, 207-221.

Ο μύθος που αναφέρει τον Δαίδαλο ως τον πρώτο αρχιτέκτονα είναι ανακριβής, ισχυρίζεται η Beatriz Colomina.¹² Μπορεί ο Δαίδαλος να κατασκεύασε το Λαβύρινθο αλλά ποτέ δεν μπόρεσε να καταλάβει τη δομή του. Για αυτό και για να αποδράσει από αυτόν χρειάστηκε ένα καινούργιο δημιούργημα. Η Αριάδνη από την άλλη πλευρά, είναι αυτή που πραγματοποιεί την πρώτη αρχιτεκτονική πράξη, υποστηρίζει η Colomina, καθώς η Αριάδνη δίνει στον Θησέα το μίτο με τον οποίο καταφέρνει να βρει την έξοδο από το Λαβύρινθο αφού σκοτώσει τον Μινώταυρο. Έτσι, η Αριάδνη αν και δεν κατασκεύασε το λαβύρινθο είναι αυτή που τον ερμήνευσε και αυτό είναι αρχιτεκτονική στην μοντέρνα εκδοχή του όρου. Αυτό το πέτυχε με τη χρήση ενός εννοιολογικού εργαλείου: το κουβάρι με το νήμα. Αυτό το δώρο λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη μετάδοση της αρχιτεκτονικής με ένα μέσο διαφορετικό από την ίδια, η πρώτη αναπαραγωγή της. Το νήμα της Αριάδνης δεν είναι απλά μια αναπαράσταση του λαβύρινθου, είναι ένα σχέδιο, μια παραγωγή.

Ο σύγχρονος λαβύρινθος κατοικείται από έναν διαφορετικό Μινώταυρο, που μοιάζει ίσως πιο πολύ στον ψηφιακό ήρωα του «Terminator II». Οι μηχανές έχουν καταλάβει, στη μοντέρνα κουλτούρα, εκείνον το χώρο που καταλάμβαναν τα ζώα σε παλαιότερες κουλτούρες, ή με λίγα λόγια και όπως δείχνει και όλη η σχετική με τις μηχανές μεταφορολογία, οι μηχανές είναι τα σύγχρονα ζώα. Το Τέρας, δηλαδή το άλλο δεν μπορεί παρά να είναι προσδιορισμένο σε σχέση με τον άνθρωπο. Ο Μινώταυρος ήταν μισός άνθρωπος-μισός ταύρος, στα παλιά χρόνια ο άνθρωπος προσδιορίζεται σε σχέση με έναν άλλον, που είναι τα Κτήνη. Στη μοντέρνα εποχή είναι η Μηχανή που γίνεται το άλλο, ο σύγχρονος Μινώταυρος, η ψηφιακή μηχανή, έχει κι αυτή ανθρώπινα χαρακτηριστικά, που εστιάζουν κυρίως στην ικανότητα διαχείρισης και επεξεργασίας της πληροφορίας. Ο μίτος εξακολουθεί να είναι απολύτως απαραίτητος για να μπορέσει κανείς να διαχειριστεί μια πραγματικότητα παράδοξη. Η πραγματικότητα αυτή, στην οποία ο άνθρωπος πρέπει να εισέλθει αφού από αυτήν προέρχεται και άρα δεν μπορεί να αποκηρύξει ολοκληρωτικά, αλλά από την οποία παράλληλα πρέπει να διαφοροποιηθεί εξερχόμενος, δεν είναι παρά η Φύση, που παλιότερα συλλαμβάνεται ως μέγα Ζώο, από το οποίο μάς διαφοροποιεί ο Λόγος και στη μοντέρνα εποχή ως μια τεράστια Μηχανή, από την οποία μάς διαφοροποιεί η ευαισθησία.¹³ Η οριστική ένταξη ή αποχώρηση δεν συντελείται ποτέ, η παραμονή μας στους ψηφιακούς κόσμους δεν μπορεί παρά να είναι σε μια κατάσταση *in limbo*, λανθάνουσα, μετέωρη κι εκκρεμή.

13. Pardo José Luis, "Hombres y Maquinas, Realidad y Representacion", στο Saiz Martinez de Pison Manuel, *rostro@representacion.com*, Diputacion Foral de Guipúzcoa, Σαν, Σεμπαστιάν, 1998.

Ο ΦΟΒΟΣ ΚΑΙ Η ΧΩΡΙΚΗ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ/ΑΝΑΔΟΜΗΣΗ ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΤΟ ΠΕΝΤΑΠΤΥΧΟ ΤΩΝ ΖΩΝΤΑΝΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΤΟΥ ΤΖΟΡΤΖ ΡΟΜΕΡΟ

Φοίβος Καλλίτσης

Περίληψη

Κάθε γενιά έχει τους δικούς της φόβους. Όσο και αν η έννοια της μαζικής φοβίας ακούγεται ως λαϊκίστικο επιχείρημα, υπάρχουν γεγονότα, φαινόμενα και καταστάσεις που προκαλούν ανάλογα συναισθήματα σε μια μεγάλη μερίδα ανθρώπων. Οι συλλογικές αυτές φοβίες επηρεάζουν σημαντικά τη διαμόρφωση του χώρου. Αν οι φοβίες της καθημερινής ζωής μέχρι τη λήξη της κυριαρχίας του Μοντέρνου είναι ορατές και έχουν το χρόνο να αφομοιωθούν από τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές πρακτικές, από τη δεκαετία του '60 και μετά υπάρχει μία διαρκής μεταβολή στο τι φοβόμαστε όπως διαπιστώνουν ερευνητές όπως ο Brian Massumi.

Μέσα σε αυτή τη λογική του Form Follows Fear, παρακολουθούνται οι μεταλλαγές στην έννοια του καταφυγίου και της σχέσης δημόσιου-ιδιωτικού τα τελευταία 50 χρόνια της μετα-νεωτερικότητας, με κύριο μέσο τον κινηματογράφο, πιο συγκεκριμένα μέσω των ταινιών τρόμου και της σειράς των Ζωντανών Νεκρών του Τζορτζ Α. Ρομέρο, πέντε ταινίες, που λειτουργούν ως ένα διαρκώς αναπτυσσόμενο σενάριο. Σε κάθε ταινία παρακολουθούμε την προσπάθεια μιας ομάδας ανθρώπων να ξεφύγουν από τα σαρκοφάγα ζόμπι, η ιστορία όμως προσαρμόζεται κάθε φορά σε νέα δεδομένα.

Οι περισσότεροι μελετητές του Ρομέρο ανακαλύπτουν την κοινωνική διάσταση των ταινιών του με τις εξελίξεις της κάθε εποχής, αφήνουν όμως εκτός συλλογισμού τις χωρικές έννοιες οι οποίες παρουσιάζονται και είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη διαρκή αναζήτηση του ανθρώπου ενός καταφυγίου από όλα όσα τον τρομάζουν.

Μέσα από τις ταινίες αυτές και τις παρατηρήσεις επάνω στις μεταλλασσόμενες φοβίες, γίνεται μια προσπάθεια ανάλυσης της παράλληλης αυτής πορείας ανάμεσα στο φόβο και το χώρο, μέσα από το βιωμένο χώρο όπως παρουσιάζεται στις κινηματογραφικές ταινίες. Γιατί οι ταινίες, σε συνδυασμό με τη γνώση των αντίστοιχων πεποιθήσεων της εποχής, αποτελούν μία ζωντανή καταγραφή του χώρου όπως γίνονταν αντιληπτός, ή μιας προσπάθεια αποδόμησης των εκάστοτε προτεινόμενων εικονικών καταφυγίων, προετοιμάζοντας την απαίτηση για το επόμενο βήμα. Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό να αρχίσουμε να διαβάζουμε τις ταινίες σε περισσότερα επίπεδα.

GEORGE A. ROMERO'S SERIES OF THE DEAD. FEAR AND SPATIAL DECONSTRUCTION/RECONSTRUCTION THROUGH TIME

Abstract

Every generation has its own fears; phobias that play a very important role in the development of space. If everyday life phobias till the end of modernity seem to be visible and incorporated into urban and architectural policies, after the 60's there is a constant evolution of what scares us, as cited by researchers like Brian Massumi.

The presentation examines the house, particularly the 60's suburban residence, after the modernist urban planning failed. It moves into the 70's with the marketed as earthly paradises Commercial Malls offering to protect once more people from the dangers of the downtown. Finally, after a small mention on the underground shelters, it reaches to the concept of the gated-city/community, which arouses today as the safest place to stay, attracting a great number of people, while it uses the ideas of the New Urbanism, by creating something that was never New Urbanism's ideal. These four categories of shelter are examined in their historic background and the way they are presented in George A. Romero's series of the Dead. The media of cinema, specially the horror genre, is used in order to identify the evolving fear-proposed shelter relation. The chosen movies deliver an ongoing scenario, placing their simple structure (people being attacked by carnivorous zombies) in the new spatial and social data, working as an allegory of our society.

While most of Romero's analysts concentrate on the connection with the social structure of their time, they tend to merely mention the spatial and urban context, which is always present and defines people's actions and reactions, always connected with an instinctive quest for a shelter. In the last 50 years of the post modern era and especially in the last decade fear has been a basic instrument to control people's relation with public space, as the issue of safety arises.

Based on the belief that the study of movies, placed in the social, political and cultural context of their time, can offer a lively record of the concept of space or an effort to deconstruct the proposed iconic shelters, demanding a further evolution, a renovation, the next step, as stated by Juhaani Palaasma and Anton Vidler, I try to follow the parallel changes of fear and space, and the ways safety tends to limit public space and access to it.

Κάθε γενιά έχει τις ταινίες τρόμου που της αξίζουν

Κάθε γενιά έχει τους δικούς της φόβους, υπάρχουν γεγονότα, φαινόμενα και καταστάσεις που προκαλούν ανάλογα συναισθήματα. Οι αντιδράσεις μας σε κάθε κατάσταση διαφέρουν, υπάρχει όμως ένας κοινός άξονας που επηρεάζει την καθημερινότητά μας. Οι συλλογικές αυτές φοβίες επηρεάζουν σημαντικά τη διαμόρφωση του χώρου. Διαμορφώνεται διαφορετικά η σχέση δημόσιου και ιδιωτικού, ενώ μεταλλάσσεται και η μορφή του κτισμένου περιβάλλοντος στην αναζήτηση ενός καταφυγίου/οχυρού από τις επερχόμενες «επιθέσεις». Ο χώρος αλλάζει ανάλογα με την εποχή, την ίδια στιγμή, όμως, οι αλλαγές αυτές οδηγούν σε νέες ανασφάλειες και νέες απαιτήσεις αναδύονται.

Η Nan Ellin, στις μελέτες της, διαπιστώνει ότι οι φοβίες της καθημερινής ζωής μέχρι τη λήξη της κυριαρχίας του Μοντέρνου είναι ορατές και έχουν το χρόνο να αφομοιωθούν από τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές πρακτικές (Ellin, 1997), από τη δεκαετία του '60 και μετά υπάρχει μία διαρκής μεταβολή στο τι φοβόμαστε όπως παρατηρούν ερευνητές όπως ο Brian Massumi. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να διακρίνει κανείς μία λογική του Form Follows Fear, καθώς αλλάζει η σχέση του ανθρώπου και του χώρου, ενώ αρχιτέκτονες όπως ο Μπερνάρ Τσουμί μιλάνε για το αρχιτεκτονικό σοκ, την απομάκρυνση από το οικείο και το φιλόξενο, και τη σαγήνη της βίας (Massumi, 1993).

Η χρήση του κινηματογράφου για να παρατηρήσει κανείς παρόμοιες αλλαγές, δεν είναι μια καινούργια ιδέα. Ο κινηματογράφος είναι άμεσα συνδεδεμένος με τη νεωτερικότητα και με τον άνθρωπο, γεννήθηκε από τα λαϊκά στρώματα και παρέμεινε έντονα συνδεδεμένος με κοινωνικά κινήματα και γεγονότα. Οι ταινίες καταγράφουν την εποχή τους, είναι πάντα αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων και ιστορικών συγκυριών. Το ίδιο συμβαίνει και με το παραγνωρισμένο είδος των ταινιών τρόμου: «Κάθε γενιά έχει τις ταινίες τρόμου που της αξίζουν». Στο πέρασμα του χρόνου ολοένα και περισσότεροι θεωρητικοί και κριτικοί ανακαλύπτουν τι μπορεί να κρύβουν οι βίαιες εικόνες (Δεληολάνης, 2007).

Με αυτή την πεποίθηση άρχισε η μελέτη της εξέλιξης του χώρου και των φοβιών μέσα από τη σειρά των «Ζωντανών Νεκρών» του Τζορτζ Α. Ρομέρο. Οι ταινίες του Ρομέρο λειτουργούν ως ένα διαρκώς αναπτυσσόμενο σενάριο, το οποίο έρχεται να τοποθετηθεί εκ νέου σε κάθε εποχή – με την πρώτη ταινία να βγαίνει στις αίθουσες το '68, το δεύτερο μέρος τέλη '70, το τρίτο στα μέσα του '80, το τέταρτο το 2005 και ένας επίλογος το 2008. Αν και η πλοκή κάθε ταινίας παραμένει η ίδια, καθώς παρακολουθούμε την προσπάθεια μιας ομάδας ανθρώπων να ξεφύγουν από σαρκοφάγα

ζόμπι, υπάρχουν αλλαγές που μεταφέρουν την αφήγηση σε κάθε εποχή. Αυτές οι αλλαγές εντοπίζονται σε τέσσερις κύριους άξονες:

Σε κάθε ταινία η *σύνθεση των ηρώων* δεν είναι σταθερή, καθώς προσπαθεί να συλλάβει χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνίας.

Η απεικόνιση των επιτιθέμενων *ζόμπι*, μεταβάλλεται με μόνο κοινό σημείο ότι οι νεκροί επιστρέφουν.

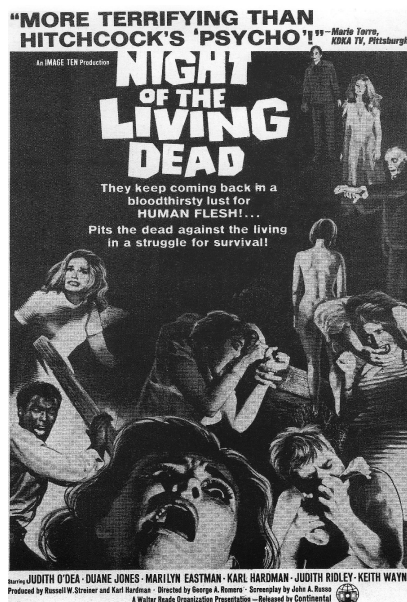
Αλλάζει ο *χώρος* στον οποίο επιλέγουν να οχυρωθούν οι άνθρωποι για να νιώσουν ασφάλεια.

Και ως συνέπεια αλλάζει ο *τρόπος κινηματογράφησης* (μοντάζ, ρυθμός, καδράρισμα, πλάνα), καθώς κάθε χώρος απαιτεί διαφορετική αντιμετώπιση προκειμένου να λειτουργήσει.

Οι ήρωες	Εμείς
Οι ζωντανοί νεκροί	Φαινομενική απειλή
Χώρος διαφυγής-καταφύγιο	Οικείο
Απεικόνιση	Κινηματογράφηση

Οι περισσότεροι μελετητές του Ρομέρο, επικεντρώνονται στα δύο πρώτα σημεία, την κοινωνική διάσταση των ταινιών του με τις εξελίξεις της κάθε εποχής. Στην πλειονότητά τους αφήνουν εκτός συλλογισμού τις χωρικές έννοιες οι οποίες παρουσιάζονται και είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη διαρκή αναζήτηση του ανθρώπου ενός καταφυγίου, συμβάλλουν αισθητά στην αποσταθεροποίηση του φιλικού σύμπαντος και δεν είναι καθόλου τυχαία επιλεγμένες (Griffin, 2002 και Harper, 2005).

Μέσα από τις ταινίες αυτές και τις παρατηρήσεις επάνω στις μεταλλασόμενες φοβίες, γίνεται μια προσπάθεια ανάλυσης της παράλληλης αυτής πορείας ανάμεσα στο φόβο και το χώρο, μέσα από το βιωμένο χώρο όπως παρουσιάζεται στις κινηματογραφικές ταινίες. Οι ταινίες, σε συνδυασμό με τη γνώση των αντίστοιχων πεποιθήσεων της εποχής, αποτελούν μία ζωντανή καταγραφή του χώρου όπως γινόταν αντιληπτός, ή μιας προσπάθεια αποδόμησης των εκάστοτε προτεινόμενων εικονικών καταφυγίων, προετοιμάζοντας την απαίτηση για το επόμενο βήμα. Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό να αρχίσουμε να τις διαβάζουμε σε περισσότερα επίπεδα, γιατί χωρίς να είναι ντοκουμέντα, αποτελούν σημαντική καταγραφή. Φαινόμενα που παρατηρούνται στην Αμερική των προηγούμενων δεκαετιών, έχουν μια οικουμενική επιρροή, ενώ στη χώρα μας πολλά από αυτά μοιάζουν να έρχονται με καθυστέρηση χωρίς εμείς να είμαστε έτοιμοι να τα αντιμετωπίσουμε.

Η επίθεση στην κατοικία

JFK – Μάρτιν Λούθερ Κινγκ – Κόκκινη Απειλή – Πολιτικά Δικαιώματα – Προάστια

Το 1968 βγαίνει στις αίθουσες μία μικρού προϋπολογισμού ταινία με τον τίτλο «Η Νύχτα Των Ζωντανών Νεκρών», από ένα νέο σκηνοθέτη, η οποία σηκώνει πολλές αντιδράσεις και τρομάζει τους θεατές, παρά τη φαινομενική απλότητά της. Τέσσερις δεκαετίες μετά ο Τζορτζ Α. Ρομέρο θα μπει στη λίστα με τους 100 πιο σημαντικούς σκηνοθέτες όλων των εποχών (Ακτσόγλου, 1998). Αν αρχικά ήταν η γραφική βία, που προκαλεί αντιδράσεις στα Μέσα και στη λογοκρισία, η ταινία του Ρομέρο καθρεφτίζει περισσότερο την πραγματικότητα, παρά τη μυθολογία των ζόμπι, την οποία δεν μπαίνει ποτέ στη διαδικασία να εξηγήσει.

Είμαστε στην εποχή της δολοφονίας του Τζον Φ. Κένεντυ, του τέλους των νέων ουτοπιών και του κράτους της διαρκούς προόδου, άπειρες θεωρίες συνωμοσίας, σε μια εποχή όπου τα σύνορα έμοιαζαν ξεκάθαρα γεωγραφικά και ιδεολογικά. Υπάρχουν όμως οι μακαρθικές λίστες να υπενθυμίζουν διαρκώς ότι ακόμη και ένας καθαρόαιμος Αμερικανός μπορούσε πολύ εύκολα να γίνει «κόκκινος», να μετατραπεί στον «εχθρό» του αμερικανικού τρόπου ζωής. Ο στρατός, η κυβέρνηση και οι Αρχές είναι σε διαρκή αμφισβήτηση με τα γεγονότα στο Βιετνάμ, ενώ οι αγώνες για τα φυλετικά δικαιώματα εντείνονται διαρκώς και η δολοφονία του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ το 1968, οδηγεί τις αντιπαραθέσεις στα άκρα (Massumi, 1993).

Παράλληλα αναπτύσσονται τα προάστια, καθώς όλο περισσότεροι εγκαταλείπουν τις «απρόσωπες μεγαλουπόλεις». Το 1950 στην Αμερική ο πληθυσμός των προαστίων ξεπερνά αυτόν των κέντρων των πόλεων. Μέσα από τη λογική του zoning και τον υπερσχεδιασμό του Μοντέρνου κινήματος, τα προάστια σταδιακά γίνονται ιδανική λύση. Η κυβερνητική πολιτική θέλει τον κόσμο εκτός πόλεων και παρέχει διευκολύνσεις. Η λευκή οικογένεια βρίσκει εκεί την επαφή με τη φύση, μακριά από τη μόλυνση της πόλης, τις πληθυσμιακές πυκνότητες και την επαφή με άλλες φυλές. Μεμονωμένα σπίτια, ευρύχωρα, που μπορούν να τη στεγάσουν μακριά από τους ανεξέλεγκτους δρόμους των μεγαλουπόλεων. Οι «υπνουπόλεις», στο απόγειό τους, καλύπτουν την ανάγκη για ένα τρόπο ζωής όπως παλιά, απλό και ήρεμο. Η κατοικία και η οικογένεια είναι το καταφύγιο από τις απειλές. (Baxandall, Ewen, 2000)

Σε αυτό το κλίμα βγαίνει στις αίθουσες η ταινία του Ρομέρο.

Η Μπάρμπαρα καταφεύγει σε ένα σπίτι, κυνηγημένη από ένα μυστηριώδη άντρα. Με την είσοδό της στο άγνωστο κατά τα άλλα αγροτόσπιτο, την επιτομή του καταφυγίου, αισθάνεται ασφαλής, παρ' όλο που το χαλασμένο τηλέφωνο εμποδίζει την επικοινωνία. Από το άδειο ισόγειο, ανεβαίνει στο επάνω πάτωμα, εκεί η ανακάλυψη ενός πτώματος επαναφέρει τον πανικό, η προστασία της δεν είναι απόλυτη.

Σύντομα καταφτάνει ένας νεαρός, ο Μπεν, αλλά η παρουσία του δεν την ηρεμεί. Στη δεκαετία του '60 η παρου-

οία ενός Αφρο-αμερικάνου, απέχει πολύ ακόμη από το να είναι αποδεκτή (Lightning, 2000). Ο νεαρός χωρίς να ρωτήσει πολλά αρχίζει να ασφαρίζει το χώρο, κλείνοντας πόρτες και παράθυρα. Ένα ραδιόφωνο και μια τηλεόραση αποκαθιστούν ένα είδος επικοινωνίας με τον έξω κόσμο, όταν η Μπάρμπαρα ξαφνικά αρχίζει να ουρλιάζει καθώς κάποια χέρια εμφανίζονται από την πόρτα του υπογείου.

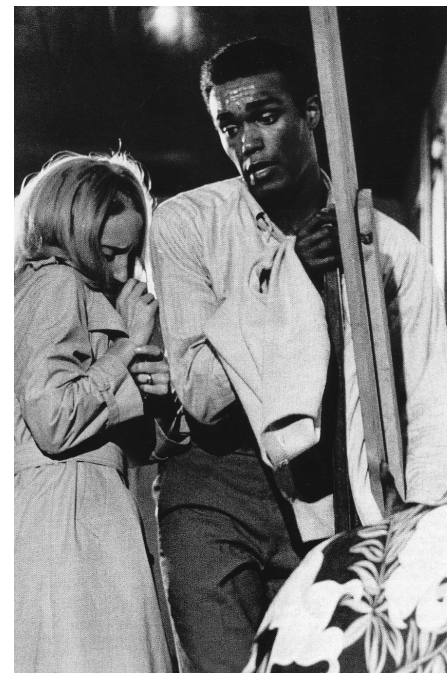
Το υπόγειο είναι ο χώρος που κρύβει το κακό και το έρεβος, στο ιδανικό καταφύγιο του ονειροπόλου τού Μπασελάρ και ξαφνικά μοιάζει να εισβάλλει στο σπίτι (Bachelard, 1958). Σύντομα όμως αποκαλύπτεται ότι δεν πρόκειται για ζόμπι, αλλά για ένα νεαρό ζευγάρι (Τομ και Τζούντι) και ένα ανδρόγυνο (Χάρι και Ελεν Κούπερ) με την τραυματισμένη κόρη τους (Κάρεν), οι οποίοι ήταν πολλή ώρα στο υπόγειο αλλά φοβόντουσαν να βγουν παρά τη φασαρία. Η είσοδος κάθε νέου προσώπου στο σπίτι παραβιάζει την ισορροπία μιας επακριβώς διατεταγμένης γεωμετρίας, είναι πιθανή απειλή, αφού ακόμη δεν είναι ξεκάθαρο τι έχει συμβεί.

Τα ζόμπι δεν έχουν κάποια ιδιαίτερα τρομακτική ή γκροτέσκα εικόνα. Φοράνε κανονικά ρούχα και μοιάζουν με καθημερινούς ανθρώπους, με μία περίεργη κινησιολογία. Κατά βάση είναι οι γείτονες και οι συγγενείς που μεταμορφώθηκαν, όχι κάποιο αλλόκοτο τέρας, και διαχωρισμός φίλος/εχθρός δεν είναι προφανής (Zizek, 2002). Το γεγονός ότι ποτέ ουσιαστικά δεν δίνεται μία εξήγηση για την εμφάνισή τους –πέρα από μία νύξη ότι ίσως δημιουργήθηκαν από διαστημική ακτινοβολία– έρχεται να τονίσει ακόμη μια φορά ότι ο εχθρός δεν είναι εκεί έξω, εμείς είμαστε ο εχθρός.

Ο σκηνοθέτης, χρησιμοποιώντας μικρής διάρκειας πλάνα, διαρκείς εναλλαγές οπτικών γωνιών και ένα απότομο, διακοπτόμενο μοντάζ, σοκάρει διαρκώς το κοινό και μεταφέρει τον αυξανόμενο φόβο των ηρώων του. Στην πρώτη συνάντηση με τους κατοίκους του υπογείου, η κάμερα τοποθετείται σε μία παράξενη διαγώνια θέση. Πέρα από το στιγμιαίο σοκ, οι ασυνήθιστες οπτικές γωνίες συντελούν στον αποπροσανατολισμό του θεατή και τονίζουν τη δυσκολία να κινηθούν τόσα άτομα στον περιορισμένο χώρο. Αντιθέτως, τα πλάνα από την τηλεόραση είναι συμμετρικά, ήρεμα, υπονοώντας την ακεραιότητα και την αξιοπιστία τους, ακόμη και αν μεταδίδουν λανθασμένες πληροφορίες (Harper, 2005).

Ο Χάρι αρνείται να δώσει τα ηνία στον πιο ήρεμο και αποτελεσματικό Μπεν, εν μέρει λόγω του χρώματός του. Ως πατέρας πιστεύει ότι πρέπει να μείνουν στο σπίτι και να περιμένουν τις Αρχές. Ο Μπεν και οι άλλοι θα αποπειραθούν να διαφύγουν προς κάποιο καταφύγιο, όμως ο Τομ και η Τζούντι παγιδεύονται και σκοτώνονται. Η επανείσοδος του Μπεν είναι πιο δύσκολη καθώς τον κυνηγούν και ο Χάρι δεν θέλει να του επιτρέψει την είσοδο, τώρα που η οικογένεια είναι ασφαλής. Τα ζόμπι δεν μοιάζουν να επιτίθενται στο σπίτι, ο Μπεν όμως στην προσπάθειά του να ξαναμπει, αρχίζει να σπάει παράθυρα και πόρτες. Οι μεγαλύτερες φθορές προκαλούνται από τους ίδιους (Lightning, 2000).

Ο Μπεν ξαναμπαίνει τελικά στο σπίτι, όμως κόβεται η παροχή του ηλεκτρικού και το φως που απομάκρυνε τους νε-

κροζώντανους χάνεται και η επίθεση ξεκινάει. Ταυτόχρονα το υπόγειο αρχίζει να δείχνει την πραγματική του φύση, διαλύοντας ακόμη έναν προστατευτικό κλοιό: την οικογένεια. Η τραυματισμένη Κάρεν, που όλη την υπόλοιπη ώρα είναι στο υπόγειο, μεταμορφώνεται σε ζόμπι και κατασπαράζει την οικογένειά της.

Ο Ρομέρο εκμεταλλεύεται την ασπρόμαυρη εικόνα του για να δώσει την αίσθηση του γεγονότος. Πρόκειται για την εποχή της πληροφόρησης από την ασπρόμαυρη τηλεόραση, τα ασπρόμαυρα αιματηρά καρτέ των τίτλων τέλους μοιάζουν με ρεπορτάζ από το Βιετνάμ και η ταινία έχει μια ρεαλιστική αντιμετώπιση, που ζητά από το θεατή να εντάξει όσα συμβαίνουν στα βιώματά του (Dillard, 1987).

Οι κοινωνικές αναφορές στους χαρακτήρες είναι εμφανείς. Η οικογένεια, ο ξένος, το ζευγάρι των νέων ως ελπίδα, η αδύναμη κοπέλα. Όλοι τους όμως στρέφονται σε αυτό το σπίτι των προαστίων για να σωθούν. Σε αυτό το χώρο επιλέγει να επιτεθεί ο Ρομέρο. Ο χώρος όπου οι λευκοί μπορούν να προστατευτούν από τη φθίνουσα ζωή των πόλεων διαλύεται, η παραίσθηση της ασφάλειας εξαφανίζεται από τους ίδιους τους κατοίκους του. Η απόδραση του Μπεν, του τελευταίου επιζώντα, από εκεί μοιάζει προς στιγμής η μοναδική ελπίδα, όμως οι προκαταλήψεις προς το διαφορετικό δεν θα το επιτρέψουν. Ο μοναδικός επιζών δεν είναι λευκός, είναι κάτι ξένο, και οι Αρχές όταν τον βλέπουν να βγαίνει αυτομάτως το θεωρούν εχθρό και το σκοτώνουν (Lightning, 2000). Το απομονωμένο σπίτι πλέον δεν αρκεί για να σε προστατεύσει από όσα συμβαίνουν, χρειάζεται ένας τρόπος επικοινωνίας

Πέρα από την τεχνική και την αφήγηση, είναι η επιλογή του ίδιου του χώρου που δημιουργεί ένα αίσθημα φόβου και αποσταθεροποίησης. Το σπίτι-η καλύβα, η πρωταρχική αυτή μορφή καταφυγίου, αρχικά λειτουργεί, ειδικά όσο υπάρχει φως,¹ όμως δεν αρκεί για να σε προστατεύσει από αυτούς που βρίσκονται μέσα. Το σπίτι των ονειροπολήσεων μετατρέπεται σε ένα κλεισμένων θυρών σκηνικό. Κάθε άνοιγμα προσκαλεί τον κίνδυνο. Την ίδια στιγμή όσοι βρίσκονται μέσα στο σπίτι, έχοντας αποκλείσει τον εξωτερικό εχθρό, μη έχοντας διέξοδο και κυριαρχούμενοι από το φόβο του αγνώστου που είναι δίπλα τους, αρχίζουν να βλέπουν τον εχθρό πιο κοντά. Η απομόνωση της κατοικίας δεν προσφέρει πλέον διέξοδο, έχει απομακρυνθεί πάρα πολύ από την πόλη, τις αρχές και τις βασικές ανάγκες του ανθρώπου, η αναζήτηση του οικείου τούς έχει παγιώσει.

1. Στην αρχή της ταινίας μαθαίνουμε ότι τα ζόμπι φοβούνται το φως και γι' αυτό δεν θα πλησιάσουν το οίκημα.

Οι ήρωες	Η οικογένεια, ο ξένος, το ζευγάρι των νέων, η αδύναμη κοπέλα
Οι ζωντανοί νεκροί	Καθημερινοί άνθρωποι, που επιτίθενται ξαφνικά, δύσκολα διακριτοί
Χώρος διαφυγής-καταφύγιο	Κατοικία
Απεικόνιση	Έντονες γωνίες λήψεις, μικρά πλάνα, αντίθεση με την τηλεόραση, στοιχεία τηλεοπτικού ρεπορτάζ

Αγοραστική δύναμη και η πρόσκαιρη ασφάλεια

Βιετνάμ – Mall – Καταναλωτισμός – Μετανάστευση

Στα δέκα χρόνια που μεσολαβούν ανάμεσα στη Νύχτα και την αρκετά μεγαλύτερου προϋπολογισμού και πλέον έγχρωμη συνέχεια «Το Ξύπνημα των Νεκρών» (1978), το σκηνικό έχει αλλάξει ριζικά. Οι χίπις, τα φοιτητικά κινήματα, οι αντιπολεμικές πορείες, η αμφισβήτηση προς την κυβέρνηση, ο κόσμος είχε ανάγκη να πιστέψει σε κάτι. Αυτό που του προσφέρθηκε ήταν τα προϊόντα. Όπως αναφέρει ο Massumi «Το προϊόν (αντι)καθιστά την ύπαρξή μας. Η ταυτότητά μας είναι το σύνολο των αγορών μας ... η ταυτότητά μας καθορίζεται από τη συνεχή ανεδαφική κατανάλωση ... Γνωρίζουμε ότι είμαστε ζωντανοί –ή τουλάχιστον σε μία επί πιστώσει κίνηση– όσο ψωνίζουμε». Εργαζόμενοι και καταναλωτές δεν αρκούνται σε ποσοτικές απαιτήσεις, αναζητούν «ποιότητα ζωής», σε αντίθεση με την κομμουνιστική αντίληψη για τον εργασιακό χώρο και τον έλεγχο των μέσων παραγωγής. Η κατανάλωση και τα Μέσα είναι ο καλύτερος τρόπος για να ελέγξει κανείς μια κοινωνία που αμφισβητεί τις πρωταρχικές αξίες που στήριξαν τις προηγούμενες δεκαετίες (πατριωτισμός, οικογένεια, θρησκεία). Τα φυλετικά δικαιώματα, ο φεμινισμός, τα queer κινήματα αποσταθεροποιούν τις κοινωνικές δομές και τις αξίες του αμερικανικού τρόπου ζωής, σπάνια όμως τίθεται υπό αμφισβήτηση η κατανάλωση και η απόκτηση προϊόντων (Massumi, 1993).

Δεν είναι τυχαίο που προκειμένου τα προάστια να αναβαθμιστούν και να συνεχίσουν να υπάρχουν, εκτός από την ανάπτυξη πλησιέστερων εργασιακών χώρων, απαιτείται η δημιουργία εμπορικών κέντρων. Αν και κάνουν την πρώτη τους εμφάνιση από το 1920, είναι μετά το '50 και μέσα στη δεκαετία του '60 που αποκτούν την απόλυτη μορφή ενός επίγειου παράδεισου. Από το '50 αρχίζει η ανάπτυξή τους και είναι η πρώτη φορά που το εμπόριο μεταφέρεται εκτός αστικού κέντρου. Εκεί μέσα υπάρχουν όσα χρειάζεται η προαστιακή οικογένεια για να μην έχει ανάγκη πλέον να κατέβει στο κέντρο και να μην αισθάνεται πλέον απομονωμένη (Morris, 1995). Η κατανάλωση είναι πλέον δίπλα της.

Σε αυτό το πλαίσιο επιστρέφουν οι νεκροί, πλέον έχει ξεκαθαριστεί ότι «εμείς» είμαστε ο εχθρός. Η κάμερα του Ρομέρο φεύγει από τον κλειστό χώρο του σπιτιού και ανοίγεται στην πόλη, η οποία κυριαρχείται από τους νεκρούς. Μάλιστα ο σκηνοθέτης μένει πολύ περισσότερο σε αυτούς, δείχνοντας ζόμπι από όλα τα κοινωνικά στρώματα, τονίζοντας την απανταχού παρουσία τους και ότι διαρκώς πληθαίνουν. Οι πρώτες σκηνές εκτυλίσσονται σε έναν τοπικό τηλεοπτικό σταθμό, όπου δεν μπορούν να αποφασίσουν τι πρέπει να προβάλουν, αλλά έχουν χρέος να διατηρήσουν τη θεαματικότητά τους, ακόμη και αν εκπέμπουν λανθασμένες πληροφορίες. Στη συνέχεια μια επέμβαση αστυνομικών σε μια πολυκατοικία μεταναστών, για να τους φυγαδεύσουν προς τα κα-

2. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει τη διαφορά ανάμεσα στα εμπορικά κέντρα του σύγχρονου κόσμου και τις παλαιότερες στοές που γοήτευσαν τόσο πολύ τον Μπένγιαμιν. Τα περάσματα, ελεύθερης ροής και κίνησης όπου όλα τα στρώματα μπορούν να συναντηθούν, σε αντίθεση με τα κουτιά που είναι φτιαγμένα ώστε να αποβάλλουν τους μη επιθυμητούς. Με τον ίδιο τρόπο που οι προνομιούχοι ζωντανοί αποκλείουν τα υποδεέστερα ζόμπι από τον καταναλωτικό παράδεισο.

ταφύγια που έφτιαξε η κυβέρνηση, καταλήγει σε τεράστια σφαγή. Ζόμπι και μετανάστες αποτελούν για τους καθαρόαιμους Αμερικανούς αντίστοιχες απειλές και μέσα στον πανικό τους δεν μπορούσαν να τους ξεχωρίσουν (Griffin, 2003).

Από εκεί δραπετεύουν τέσσερα άτομα, τα οποία με ελικόπτερο καταλήγουν σε ένα εμπορικό κέντρο, την επιτομή του καπιταλιστικού συστήματος. Μόλις φτάσουν ανακαλύπτουν αρχικά κάποια ζόμπι τα οποία βρίσκονται ήδη εκεί και περιφέρονται άσκοπα στους διαδρόμους. «Είναι ένστικτο... μια ανάμνηση. Απλά κάνουν ό,τι έκαναν τόσο καιρό», όπως θα σχολιάσει ένας από τους ήρωες. Η μεταβλητότητα του χώρου δίνει τη δυνατότητα στους επιζώντες να ασφαλισουν ένα μεγάλο τμήμα του εμπορικού κέντρου και να οχυρωθούν. Όταν έχουν κλείσει όλες τις διόδους, αρχίζουν να εξερευνούν τον επίγειο παράδεισό τους και να χάνονται στα αγαθά του, ξεχνώντας κάθε απειλή και πιθανούς άλλους επιζώντες. Οικειοποιούνται το χώρο, φτιάχνουν το σπίτι τους έχοντας όλες τις ανέσεις, αισθάνονται ότι θα μπορούσαν να μείνουν εκεί για πάντα, δημιουργούν τις γωνίες τους (Cavanaugh, 2007).

Υπάρχει όμως ένα μεγάλο μειονέκτημα σε αυτούς τους χώρους, παρά τη γυάλινη οροφή τους και τα αίθρια, παραμένουν ένα κλειστό σύστημα (Morris, 1995). Ο χώρος μεταλλάσσεται αλλά δημιουργεί διαρκώς κλουβιά πολυτελείας.² Πολύ γρήγορα αρχίζουν να νιώθουν φυλακισμένοι, ενώ κάθε έξοδός τους από το χώρο μοιάζει με παιχνίδι.

Ο Ρομέρο επιλέγει να παρουσιάσει εντελώς διαφορετικά το χώρο. Τα πλάνα του ανοίγουν, οι γωνίες λήψης ανυψώνονται, τονίζοντας το μέγεθος του κτιρίου. Τα κοντινά του πλάνα είναι μόνο στους ήρωές του και στις άπειρες πόρτες που υπάρχουν και εξυπνοούν την κίνηση κάποιου που τις διασχίζει (Griffin, 2003). Υπάρχει άμεση σχέση της ασφάλειας με τις πόρτες. Παρά το μέγεθος του χώρου, σε σύγκριση με την κλειστοφοβική ατμόσφαιρα της πρώτης ταινίας, οι χαρακτήρες παραμένουν φυλακισμένοι, σε ένα χώρο εκτός της κλίμακάς τους. Λόγω μεγέθους υπάρχει μεγαλύτερη άνεση κινήσεων και η δυνατότητα λιγότερο προστριβών, δεν είναι όμως ελέγξιμος.

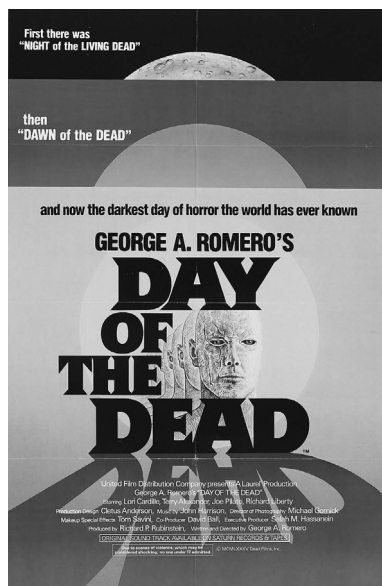

Για άλλη μια φορά οι πρώτες καταστροφές προέρχονται από το ανθρώπινο στοιχείο, καθώς μια ομάδα «πειρατών» απαιτεί μια θέση στον παράδεισο. Οι εσώκλειστοι όμως ήταν πρώτοι εκεί και θεωρούν ότι ο χώρος τούς ανήκει και προετοιμάζονται για μάχη, προκειμένου να προστατεύσουν το νέο τους σπίτι.

Με την εισβολή των πειρατών γίνεται και η εισβολή των ζόμπι, τα οποία πλέον ξεχύνονται στο εμπορικό κέντρο σε μία από τις πιο σοκαριστικές σκηνές της ταινίας. Εκτός από το λουτρό αίματος και κάποιες αναφορές στον πόλεμο του Βιετνάμ, με διάφορες σκηνές σφαγής δίπλα σε χώρους-απομιμήσεις ζούγκλας, τα μακρινά πλάνα με τα ζόμπι στο εμπορικό κέντρο δεν διαφέρουν από τις εικόνες που έχει δει κανείς ένα Σάββατο πρωί στο Mall, γεγονός που σοκάρει. Οι ζωντανοί-νεκροί μοιάζουν να αποχαυνώνονται από όσα βλέπουν, κινούνται ουσιαστικά άσκοπα, παρατηρούνται μεγάλες πυκνώσεις όπου υπάρχει κάτι το ελκυστικό (στην προκειμένη περίπτωση ανθρώπινο κρέας). Ο χώρος φαίνεται να λειτουργεί κανονικά, παρά την ασυνήθιστη δραστηριότητα που αναπτύσσεται. Οι νεκροί μοιάζουν έτοιμοι να επαναλάβουν τις ενστικτώδεις κινήσεις που έκαναν όντας ζωντανοί, κινήσεις που γίνονται χωρίς σκέψη, από απλή συνήθεια. Η καταναλωτική κοινωνία εξωτερικεύει τα κανιβαλιστικά της ένστικτα, ενώ οι δύο εναπομείναντες άνθρωποι φεύγουν με το ελικόπτερο με το οποίο ήρθαν, αγνοώντας πόσα καύσιμα έχουν, αφήνοντας την πόλη στην τύχη της.

Οι ήρωες	Ένα ζευγάρι (μια δημοσιογράφος και ένας πιλότος), δύο αστυνομικοί
Οι ζωντανοί νεκροί	Από κάθε τάξη και κάθε είδους, πιο τρομακτικοί και διακριτοί
Χώρος διαφυγής-καταφύγιο	Εμπορικό κέντρο
Απεικόνιση	Μακρινά ολικά πλάνα σε αντιπαράθεση με κοντινά στους ανθρώπους και τις πόρτες

Τα υπόγεια καταφύγια και οι αόρατες απειλές

Ψυχρός Πόλεμος – Τσέρνομπιλ – Σύφιλη – AIDS – Πολιτικός Συντηρητισμός

Η δεκαετία του '80 είναι πιο δύσκολα αντιληπτή στο επίπεδο του φόβου. Τα πολιτικά παιχνίδια γίνονται πιο αθόρυβα. Η κρίση έχει επικρατήσει και γίνονται προσπάθειες να σωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα. Η κοινωνία δεν προσβλέπει πλέον στη γη της επαγγελίας, αλλά σε μια γενική καταστροφή που έχει ήδη φτάσει και υποθάλπεται στην καθημερινή μας ζωή. Το περιεχόμενό της δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, αυτό που καταγράφεται είναι η δυναμική της, ένας απροσδιόριστος αένας εχθρός. Στο λυκόφως του Ψυχρού Πολέμου, νέες απειλές παρουσιάζονται χωρίς δυνατότητα ουσιαστικής αντίστασης. Πώς να αντιδράσει κανείς σε μια πυρηνική καταστροφή; Ο κόσμος απλώς αναπολεί τη χαμένη αίσθηση ασφάλειας και ελπίζει στα υπόγεια καταφύγια. Έχει φτάσει η «Μέρα των Νεκρών» (1985).

Η τρίτη ταινία ξεκινά μέσα σε ένα ελικόπτερο, όπως ακριβώς κλείνει η προηγούμενη. Το ελικόπτερο προσγειώνεται και μια ομάδα τεσσάρων ατόμων βγαίνει οπλισμένη στους έρημους δρόμους μιας πόλης σε αποσύνθεση, προς αναζήτηση επιζώντων. Οι φωνές τραβούν την προσοχή ορδών από ζόμπι που γεμίζουν τους δρόμους. Πλέον η αναλογία ανθρώπων-ζόμπι είναι 1 προς 400.000. Οι επιζώντες έχουν καταφύγει σε υπόγεια ταιμεντένια καταφύγια, κυνηγημένοι από μια άγνωστη δύναμη που ορμητικά καταστρέφει ό,τι βρίσκεται στο πέρασμά της.

Σε μια εποχή που το Aids και οι ιοί ανταγωνίζονται σε προβολή την αυξανόμενη εγκληματικότητα, οι επιστήμονες και οι αστυνομικές-στρατιωτικές αρχές αποτελούν ελπίδα και αποίδα (Cavanaugh, 2007). Η αστυνόμευση διαρκώς αυξάνεται. Η έννοια της οικογένειας επιστρέφει δυναμικά, ως πανάκεια. Ο φόβος του '80 οδηγεί σε ένα νέο-συντηρητισμό, την ανάγκη να πιστέψει κανείς σε κάτι, σε μια νοσταλγία για τις ήσυχες μέρες του παρελθόντος και σε μια διαρκή τάση απόδρασης. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που οι στρατιωτικοί έχουν τον έλεγχο του καταφυγίου και θέτουν τους κανόνες στους επιστήμονες, που προσπαθούν να βρουν ένα τρόπο να ανατρέψουν τη διαδικασία της μόλυνσης. Οι μη ειδικευμένοι απλώς διχάζονται ανάμεσα στις αντιπαραθέσεις.

Τα ζόμπι λειτουργούν σε αναλογία με τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, καθώς είναι το δάγκωμα και η επαφή με το μολυσμένο αίμα που μετατρέπουν τους υγιείς ανθρώπους σε φορείς θανάτου. Παράλληλα, τα ζόμπι είναι ακόμη πιο γραφικά και η εικόνα τους μοιάζει περισσότερο με φωτογραφίες θυμάτων από τη Χιροσίμα (Cavanaugh, 2007).

Ο χώρος πλέον κλείνει πλήρως, δεν υπάρχουν παράθυρα, δεν υπάρχει επαφή με τον έξω κόσμο, οι ήρωες είναι θαμμένοι στο έδαφος, ενώ οι νεκροί κινούνται ελεύθεροι στον ήλιο. Η αντιστροφή οδηγεί τους ήρωες σε ακραίες πράξεις και στη δυσκολία να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Ο Ρομέρο επιμένει να καδράρει τους ανθρώπους του ανάμεσα σε τοίχους, πίσω από γυάλινες επιφάνειες και αναιμικό φωτισμό, σε αντίθεση του ηλιόλουστου έξω. Οι διαρκείς εντάσεις δημιουργούν μια διαρκώς κλιμακούμενη ατμόσφαιρα, περιμένοντας το ξέσπασμα να έρθει από το εσωτερικό. Οι χαρακτήρες όμως επιλέγουν να τις αγνοήσουν. Στο φινάλε τα ζόμπι εισβάλλουν, όταν ένας άνθρωπος, σε μια προσπάθεια να απελευθερωθεί από τη φυλακή του, ανοίγει την καταπακτή. Ήδη οι περισσότεροι από τους χαρακτήρες έχουν πεθάνει πυροβολώντας ο ένας τον άλλο.

Η αλληγορία για τη δυνατότητα εισβολής του κακού ακόμη και στην επιτομή της ασφάλειας, γεμάτης με τα απαραίτητα βιολογικά και τεχνολογικά εφόδια, καταρρίπτει τον τελευταίο ασφαλή χώρο που επέτρεπαν στον πολίτη να έχει. Η άγνωστη εικόνα του χώρου που σε προστατεύει από την πυρηνική απειλή, μετατρέπεται σε φυλακή, που σε οδηγεί στην αυτοκαταστροφή πριν ή καν η απειλή καταφτάσει. Η ταινία αποτελεί έναν αδύναμο κρίκο για τη σειρά, εν μέρει γιατί δύσκολα μπορεί ο θεατής να αναγνωρίσει αυτές τις καταστάσεις. Το καταφύγιο δεν είναι τόσο οικείο, ώστε η αποδόμησή του να σε τρομάξει, ούτε γνωρίζουμε τα παιχνίδια στρατιωτικών και κυβερνήσεων.

Οι ήρωες	Στρατιωτικοί, επιστήμονες και κάποιοι πολίτες
Οι ζωντανοί νεκροί	Μεταδιδόμενη ασθένεια, απόηχος πυρηνικών συνεπειών
Χώρος διαφυγής-καταφύγιο	Υπόγειο καταφύγιο
Απεικόνιση	Κλειστά πλάνα στο εσωτερικό, χωρίς να επανέρχεται στις αλλόκοτες γωνίες της πρώτης ταινίας, ακίνητη κάμερα στο αχανές έξω όπου κυριαρχεί η ερήμωση

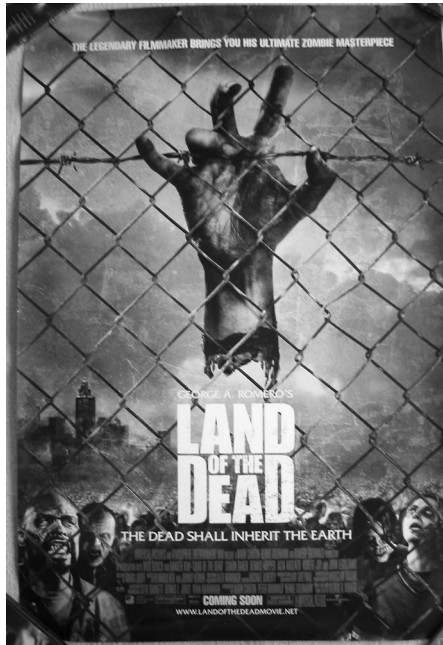
Οι Gated-Cities και η εκμετάλλευση της κρίσης

Μετανάστες – Εγκληματικότητα – Νέο συντηρητισμός – Τρομοκρατία – Ιράκ

Είκοσι χρόνια μετά, φτάνουμε στο σήμερα της διαρκούς κρίσης, όλα είναι υπό αμφισβήτηση, αλλά ο καπιταλισμός ξέρει πλέον πώς να επωφεληθεί. Το κλασικό πρόβλημα του καπιταλιστικού κύκλου, της αναπόφευκτης περιοδικής οικονομικής κρίσης, λύθηκε με τη διαιώνιση της κρίσης χωρίς να θυσιάζονται τα κέρδη. Το προ και μετά της καταστροφής, του κραχ, έχει μετατραπεί στην αποπροσανατολιστική διαρκή παρουσία της κρίσης. Ελπίζουμε να την αποφύγουμε: ένα νέο δάνειο, μια νέα λύση

προυσιάζεται για να αναβάλει την πλήρη καταστροφή, μπορεί να είμαστε σε μόνιμο χρέος, αλλά έχουν αναπτυχθεί μηχανισμοί που επιτρέπουν τη διαρκή κατανάλωση. Μαθαίνουμε να κλείνουμε τα μάτια στα προβλήματα των γύρω και να αναζητούμε τη δική μας ευημερία, τη δική μας παραίτηση ή εικονική πραγματικότητα (Massumi, 1993).

Ο κ. Kauffman, στη «Γη των Νεκρών» (2005), δημιουργεί έναν πύργο, περιφράσσει μια περιοχή, με αποτέλεσμα να χαρίσει την πόλη στα ζόμπι και στους συμπολίτες την παραίτηση της ασφάλειας. Το ανάλογο ποσό μπορεί να σου προσφέρει μία άνετη ζωή όπως τον «παλιό καιρό». Στις παρυφές του πύργου παραμένει μια κατηγορία ανθρώπων, για να δουλεύουν για την ανώτερη τάξη. Η εργαζόμενη τάξη πρέπει να παραμείνει παραγωγική και να έχει την ψευδαίσθηση της ασφάλειας και της κατανάλωσης. Όταν η κάμερα εισχωρεί στα κατώτερα επίπεδα, βλέπουμε ανθρώπους που χρησιμοποιούν τα ζόμπι για να παλεύουν και να στοιχηματίζουν σε αυτά, βίαια θεάματα

όπου τα ζόμπι τρώνε ζώα ή ανθρώπους, μία εμμονή του κοινού με το θέαμα, αγνοώντας το χώρο γύρω τους. Αρκεί που βρίσκονται στην ασφαλή πλευρά του φράχτη και με το όνειρο της εισόδου στα ανώτερα επίπεδα.

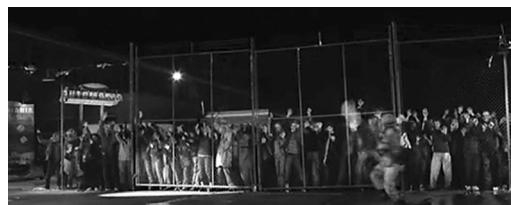
Η πόλη αυτή έχει ανάγκη τον έξω κόσμο, γιατί εκεί βρίσκονται τα αγαθά. Η παραγωγή αγαθών μεταφέρεται έξω στον «Τρίτο Κόσμο», ο οποίος αρχικά αντιμετωπίζεται ως κενός και γεμάτος δυνατότητες εκμετάλλευσης. Εκεί βρίσκονται τα ζόμπι, τα οποία σε αυτή τη διαρκώς παρακμάζουσα κατάσταση είναι τα μόνα που δείχνουν να εξελίσσονται. Σε μια κοινότητα ζωντανών όπου ο καθένας δρα ατομικά, οι νεκροί που έχουν μείνει πολύ καιρό άπραγοι, μιμούμενοι ότι ζουν και αποχωνωμένοι από τα πυροτεχνήματα που πέφτουν ως αντιπερισπασμός, ενώ οι ζωντανοί έρχονται και στηλιτεύουν τη γη τους, αρχίζουν να αντιδρούν και να στρέφονται προς τα τείχη. Οι αναλογίες πλέον είναι πιο ζωντανές, τα ζόμπι που αρχίζουν να χρησιμοποιούν όπλα και να επιτίθενται στους καταπιεστές, ο πύργος όπου κατοικούν οι ζωντανοί μοιάζει με τους δίδυμους πύργους, ενώ ο ισχυρός κ. Κάουφμαν δεν αποτελεί κάτι άλλο από τον Μπους (Cavanaugh, 2007).

Η δομή της πόλης-πύργου κρύβει μια αναφορά στη «Metropolis» του Φριτς Λανγκ, την επιτομή της πόλης που δεν διατάζει να κατασπαράξει τα κατώτερα οικονομικά στρώματα, αφήνοντας να ζουν στις παραισθήσεις τους. Λαμβάνοντας όμως υπ' όψη τις αστικές εξελίξεις στις ΗΠΑ και στη Δυτική Ευρώπη, η αναλογία με τις περιφραγμένες πόλεις είναι αρκετά έντονη. Κοινωνίες μακριά από το αστικό περιβάλλον, ελεγχόμενης εισόδου, προσφέρουν την ήρεμη ζωή που κάποτε υπόσχονταν τα προάστια, μακριά από τους κινδύνους της πόλης, ιδανικές για άτομα που εργάζονται κατά βάση στο σπίτι. Γειτονίες που θυμίζουν σκηνικό από το παρελθόν, τίποτα δεν είναι ανεξέλεγκτο, η αρχιτεκτονική παραμένει σε συγκεκριμένες γραμμές, τίποτα δεν πρέπει να ταραξεί το οικονικό οικείο (Blakely, Snyder, 1999).

Η κάμερα του Ρομέρο δεν χρειάζεται πλέον άπειρες οπτικές γωνίες για να αποδώσει το εσωτερικού του πύργου, αρκεί ένα πλάνο στην κεντρική αίθουσα του κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης και έχει εποπτεία όλου του χώρου. Αντίθετα, ο χώρος των ζόμπι εκτείνεται στο άπειρο και μερικά αποσπάσματα αρκούν. Μια ομάδα ανθρώπων που κλείνεται και αγνοεί το γύρω κόσμο, νιώθοντας ασφάλεια από την εγκληματικότητα και την ασχήμια που αντικρίζει στις οθόνες. Η κατοίκηση γίνεται είδος πολυτελείας. Μακριά από την επικίνδυνη πόλη και την απροστάτευτη επαρχία, το σπίτι του ονειροπόλου έχει αποκτήσει υπεραξία.

Οι ήρωες	Όλοι, από την εξουσία μέχρι τα χαμηλότερα στρώματα
Οι ζωντανοί νεκροί	Ο «Τρίτος Κόσμος» που ξεσηκώνεται
Χώρος διαφυγής-καταφύγιο	Μια πόλη ελεγχόμενης εισόδου, με διαφορετικές διαβαθμίσεις
Απεικόνιση	Συμβατική, καθώς κινδυνεύει να χαθεί στην πληθωρική του σεναρίου

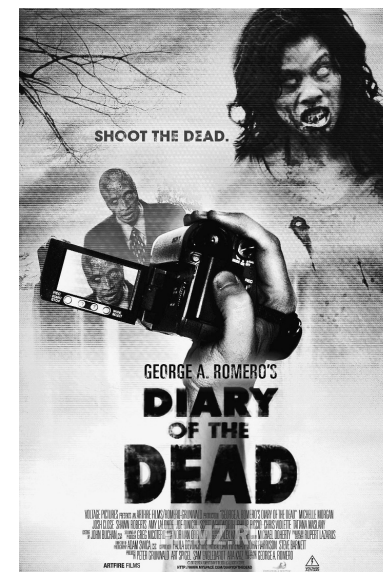
Τι φοβάσαι; Τι σε προστατεύει;

Επίλογος

Η πέμπτη ταινία, το «Ημερολόγιο των Νεκρών» είναι απλώς ο επίλογος που υποψιάζεται κανείς για τις προηγούμενες ταινίες. Αποφασίζει να καταρρίψει την ελπίδα που εναποθέτουμε στην απόδραση. Καταγράφει μια ομάδα ανθρώπων που ξέφυγε από τη μεγάλη επίθεση σε κάποιο καταφύγιο. Το μόνο που κάνουν είναι να κινούνται διαρκώς, καθώς κάθε νέο καταφύγιο, πολύ σύντομα, δεν αρκεί.

Οι χώροι οικειότητας και ασφάλειας πολύ εύκολα μπορούν να μετατραπούν σε παγίδα, όταν έχουν την τάση να απομονώνονται. Είναι η αίσθηση της απώλειας του χώρου, του προσωπικού σου χώρου, καθώς τα σύμβολα ενός ολόκληρου συστήματος διαλύονται. Ο χώρος, όσο ερμητικά και να τον κλείνουμε ή να τον περιφράζουμε, παραμένει διάτρητος. Ανά πάσα στιγμή μια ρωγμή επιτρέπει στο «κακό» να περάσει, ή η πλήρης σφράγιση αρχίζει να το καλλιεργεί στο εσωτερικό. Από την κατοικία, στα εμπορικά και ψυχαγωγικά κέντρα, στα πολεμικά καταφύγια και στις περιφραγμένες πόλεις, τίποτα δεν είναι απυρόβλητο. Γιατί όσο και να εξελίσσεται η τεχνολογία, ο άνθρωπος δεν έχει αλλάξει τόσο πολύ. Οι καπιταλιστικές σχέσεις δημιουργούν ενότητες οι οποίες διαρκώς διασπώνται για να επαναδημιουργηθούν νέες ομάδες μέσα από την ετερότητα. Μέσα από σχέσεις ανισότητας, κρυσταλλοποιούνται και αποκρυσταλλοποιούνται συλλογικότητες, δημιουργώντας διαρκώς έναν ξένο που φοβόμαστε.

Η αναζήτηση του οικείου είναι μια ανάγκη, που μετατρέπεται σε παγίδα από την αδυναμία να δει κανείς πέρα από αυτό που του προτείνουν ως ασφαλές.

Μέσα στην ταινία μια τέτοια κίνηση μοιάζει τόσο αφελής και επικίνδυνη. Τα φαινόμενα, όμως, δείχνουν ότι πάντα επανερχόμαστε στην ίδια λογική. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας επιτρέπει όλο και σε περισσότερο κόσμο να απομακρύνεται από το κέντρο της πόλης, ενώ ο φόβος των δρόμων και η χαρά της κατανάλωσης δυναμώνουν διαρκώς την παρουσία των εμπορικών κέντρων. Ο κόσμος αποφεύγει τα κέντρα των πόλεων ή επανέρχεται με όρους προαστιακούς, κατοικώντας σε σύγχρονα διαμερίσματα για συγκεκριμένους κατοίκους.

Ίσως γι' αυτό η οικειότητα μπαίνει στο στόχαστρο αρχιτεκτόνων και θεωρητικών, με την ίδια λογική που την αντιμετωπίζει ο Ρομέρο ως ουσιαστική παγίδα των ηρώων του. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν θεωρεί απαραίτητη την έννοια του σοκ και θεωρεί την αισθητική εμπειρία ως μία διαρκή ανοικειοποίηση, σε αντιπαράθεση με την οικειοποίηση και την ασφάλεια. Την ίδια ιδέα ο Μπερνάρ Τσουμί αναφέρει αρχιτεκτονικό σοκ, με την πεποίθηση ότι το αρχιτεκτονικό έργο πρέπει να αποσταθεροποιεί την αντίληψη για τα πράγματα, σε ακριβή αντιδιαστολή με το οικείο και το φιλόξενο. «Μπορεί για το ευρύ κοινό η αρχιτεκτονική να έχει σχέση με την άνεση, τη στέγη, τα τούβλα και τους σοβάδες, όμως η αρχιτεκτονική πρέπει να έχει σχέση με την εξέλιξη της κοινωνίας και την ανάπτυξή της.» Το σοκ του Τσουμί εμπεριέχει τη σαγήνη, μαγνητίζει το θεατή/χρήστη στο να το ανακαλύψει, όπως η βία το θεατή των ταινιών τρόμου.

Ο χώρος, δημόσιος ή ιδιωτικός, δεν μπορεί να αγνοεί τη βίαιη συνάντηση του χρήστη με το χώρο. Όσο ισχυρή και να είναι η έννοια της άνεσης και της λειτουργικότητας, όσο και να κυριαρχεί η επιθυμία της πλήρους σχεδίασης, δεν μπορούμε, στο όνομα ενός καταπιεστικού κτιριολογικού προγράμματος, να αποκόβουμε πλήρως το χρήστη ή να απομακρυνόμαστε από τις κοινωνικές πολιτικές. Όμως εύκολα τα σχέδιά που με τόση προσοχή δημιουργήθηκαν δεν αφήνουν δυνατότητες διαφυγής. Εγκλωβισμένοι σε ένα λειτουργικό πρόγραμμα, δεν επιτρέπουμε τη συνάντηση με το ανοίκειο και η άφιξή του ανατρέπει τα δεδομένα. Το θέμα είναι πώς μπορεί να απαντήσει κανείς στη σημερινή πολιτισμική πολυμορφία, τη νοσταλγία ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος και την εικονολατρική εμμονή. Τα πράγματα δεν αλλάζουν πάντα προς το καλύτερο, οι λύσεις μοιάζουν περισσότερο με σκηνικό, οι φωτογραφίες στα αρχιτεκτονικά περιοδικά, που έχουν αποκλείσει την επίδραση του χρήστη στο δημιούργημα σε αντίθεση με τις κινούμενες εικόνες, η προαστικοποίηση και η διάχυση της πόλης συνεχίζεται, τα εμπορικά κέντρα επανέρχονται μονίμως στο προσκήνιο. Πράγματα τα οποία απορρίφθηκαν κάποια στιγμή, επιστρέφουν με ένα νέο πρόσωπο.

Κλείνοντας, μία κινηματογραφική σύγκριση που υπογραμμίζει την επανεμφάνιση των φαινομένων, είναι οι διασκευές των τριών πρώτων ταινιών του Ρομέρο. Η ενσωμάτωση των ίδιων ανησυχιών και σχολίων στο σήμερα φαίνεται αβίαστη και απλή, παρά τα σαράντα χρόνια που μας χωρίζουν από την πρώτη ταινία.

ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΙΑ

"The Night Of The Living Dead" («Η Νύχτα Των Ζωντανών Νεκρών»), σκηνοθεσία George A. Romero, σενάριο George A. Romero – John A. Russo, ΗΠΑ, 96´, ασπρόμαυρο, 1968.

"The Dawn of the Dead" («Το Ξύπνημα Των Νεκρών»), σκηνοθεσία-σενάριο George A. Romero, ΗΠΑ/Ιταλία, 126´, έγχρωμο, 1979.

"The Day of the Dead" («Η Μέρα Των Νεκρών»), σκηνοθεσία-σενάριο George A. Romero, ΗΠΑ, 106´, έγχρωμο, 1985.

"The Land of the Dead" («Η Γη Των Νεκρών»), σκηνοθεσία-σενάριο George A. Romero, ΗΠΑ/Γαλλία/Καναδάς, 97´, έγχρωμο, 2005.

"The Diary of the Dead" («Το Ημερολόγιο Των Νεκρών»), σκηνοθεσία-σενάριο George A. Romero, ΗΠΑ, 95´, έγχρωμο, 2008.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aubron Hervé, "L'attaque des bibelots tueurs: le film de baraque", περιοδικό *Vertigo*, hors-série: La Maison, Editions Image en Manœuvres, Παρίσι 2003, 84-93.

Bachelard Gaston, *La poétique de l'espace*, Presses universitaires de France, Παρίσι 1958.

Baxandall Rosalyn – Ewen Elizabeth, *Picture Windows: How the Suburbs Happened*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2000.

Blakely Edward J. – Snyder Mary Gail, *Fortress America: Gated Communities in the United States*, Brookings Institution Press, 1999.

Cavanaugh Tim, "We the Living Dead, The convoluted politics of zombie cinema", περιοδικό *Reason* (Φεβρουάριος 2007).

Cordova Ricard de - Lowry Edward, "Enunciation and production of horror in *White Zombie*", στο *Planks of reason: Essays on the horror film*, The Scarecrow press, Λονδίνο 1984, 346-390.

Dillard R.H.W., "Night of the Living Dead: It's Not Like Just a Wind that's Passing Through", στο Gregory Waller (επιμ.), *American Horrors: Essays on the Modern American Horror Film*, University of Illinois Press, Ουρμπάνα και Σικάγο 1987, 14-29.

Ellin Nan, "Shelter From The Storm or Form Follows Fear and Vice Versa", στο βιβλίο της ίδιας, *Architecture of Fear*, Princeton Architectural Press, 1997.

Griffin Jonathan, "Dawn of the Dead, review, Film as art: Griffin's Guide to Cinema", <http://uashome.alaska.edu/~jndfg20/website/dawnofthedead.htm>, 2003.

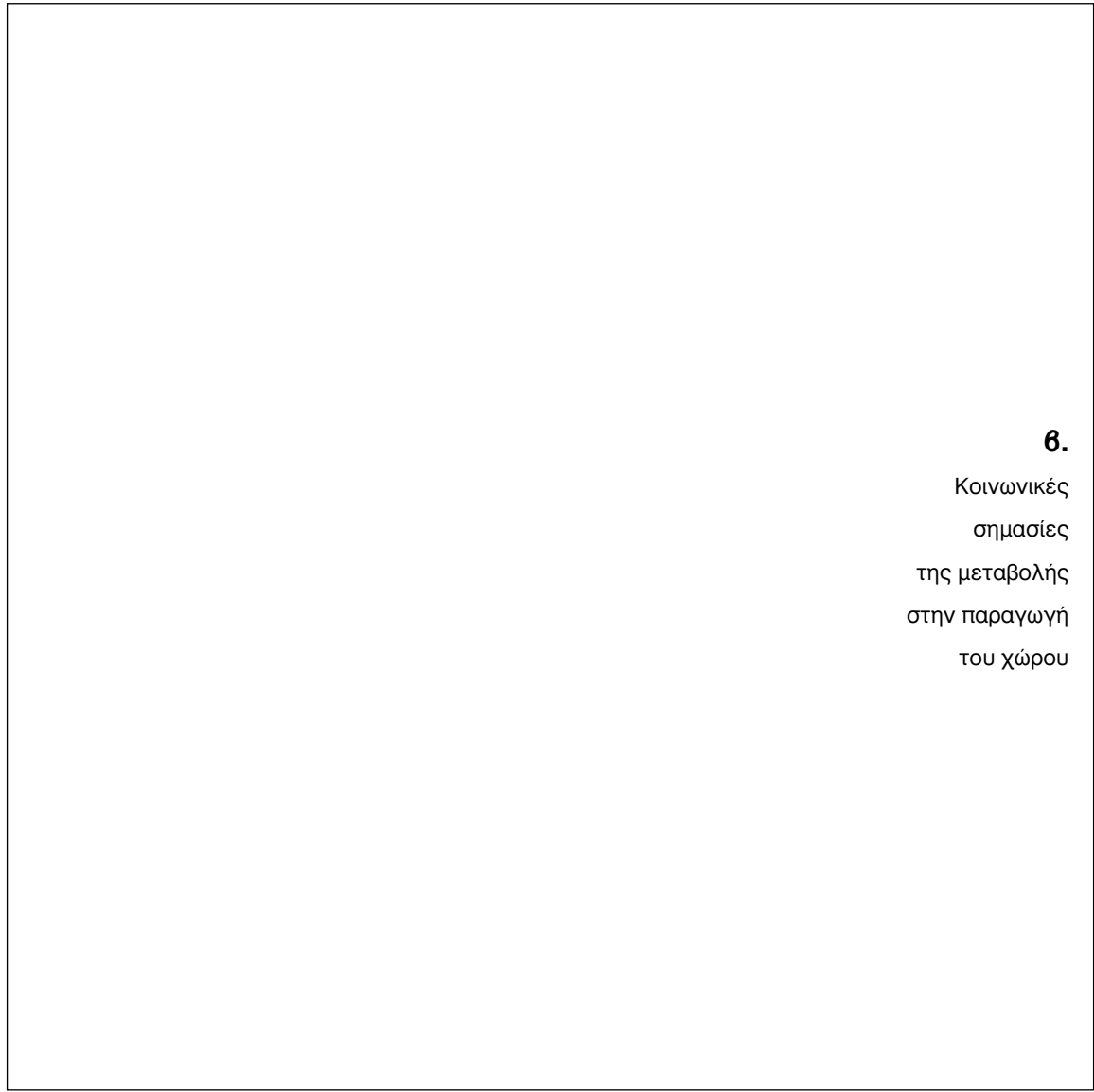
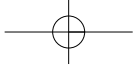
Harper Stephen, "Night of the Living Dead: Reappraising an Undead Classic", *Bright light films journal*, τεύχ. 50 (Νοέμβριος 2005), www.brightlightfilm.com/50/night.htm.

Judd Dennis R., "The Rise of the New Walled Cities", στο Liggett Helen – Perr David C. (επιμ.), *Spatial Practices*, Sage, Θάουσεντ Όουκς 1995, 144-168.

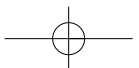
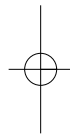
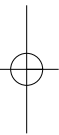
Lightning Robert K., "Interracial Tensions in Night of the Living Dead", *CineAction* 53, 2000, 22-29.

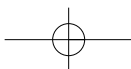
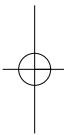
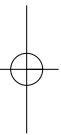
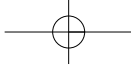
Massumi Brian, "An introduction to fear, Everywhere you want to be", στο βιβλίο του ίδιου (επιμ.), *The Politics of Everyday Fear*, The University of Minnesota Press, 1993.

- Morris Meaghan, "Things to Do with Shopping Centres", στο Simon During (επιμ.), *The Cultural Studies Reader*, Routledge, Λονδίνο 1995, 391-409.
- Pallasmaa Juhani, *The Architecture of Image: Existential Space in Cinema*, Rakennustieto, Ελσίνκι 2000.
- Strinati Dominic, *An Introduction to Studying Popular Culture*, Routledge, Λονδίνο 2000.
- Tschumi Bernard, *Architecture and Disjunction*, The MIT Press, Καίμπριτζ MA 1996.
- Wuff Helena, "Introduction: The Cultural Study of Mood and Meaning", στο βιβλίο της ίδιας (επιμ.), *The Emotions: A cultural Reader*, BERG, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη 2007.
- Zizek Slavoj, "Are We in a War? Do We have an Enemy?", *London Review of Books*, τόμος 24, αρ. 10, 23/05/2002, 3-6.
- Ακτσόγλου Μπάμπης, «Η αυτοκρατορία του τρόμου», *Σινεμά*, τεύχ. 90 (Μάρτιος 1998), 88-93.
- Δεληολάνης Γιάννης, *Πολιτική του τρόμου, αμερικάνικο σινεμά τρόμου και προπαγάνδα τον 21ο αιώνα*, Futura, Αθήνα 2007.
- Σιδέρης Νίκος, *Αρχιτεκτονική και Ψυχανάλυση*, Futura, Αθήνα 2006.
- Σταυρίδης Σταύρος, *Από την Πόλη Οθόνη στην Πόλη Σκηνή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

6.
Κοινωνικές
σημασίες
της μεταβολής
στην παραγωγή
του χώρου

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ελένη Πορτάλιου

Ο αστικός χώρος μετασχηματίζεται και επεκτείνεται με ρυθμούς πολύ πιο γρήγορους από προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Οι κινητήριες δυνάμεις των μετασχηματισμών έχουν κοινά χαρακτηριστικά σε παγκόσμια κλίμακα, διαμορφώνονται στο πλαίσιο ενός αγοραίου «laisser faire» και μιας κερδοσκοπικής αγοράς γης και ακινήτων (real estate market). Οι διαδικασίες μετασχηματισμού του αστικού χώρου οδηγούν σε νέες, εντονότερες κοινωνικές και χωρικές πολώσεις και αποτελούν τους κύριους συντελεστές της περιβαλλοντικής κρίσης.

Η παγκοσμιοποίηση εγγράφεται στις τοπικές κοινωνίες και, σύμφωνα με την Doreen Massey, το παγκόσμιο και το τοπικό διαπλέκονται. Οι παγκόσμιες –στρατηγικού χαρακτήρα– οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις μορφοποιούνται εθνικά και τοπικά, ακολουθώντας τα ιδιαίτερα ιστορικά χαρακτηριστικά των τόπων. Ο χώρος παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο.

Σ' αυτό το πλαίσιο, που πολύ γενικά και σχηματικά σκιαγράφησα, τοποθετούνται οι τρεις εισηγήσεις: Η *Μαρία Μάρκου*, αρχιτέκτων και ο *Νίκος Σουλιώτης*, διδάκτωρ κοινωνιολογίας, αναφέρονται στον ελληνικό χώρο.

Η *Μαρία Μάρκου* εστιάζει στην αστική κοινότητα του Μοσχάτου στα μέσα της δεκαετίας του '90, «περίοδο κρίσιμων μεταβολών της τοπικής παραγωγικής βάσης», για να διερευνήσει τη «συγκρότηση συλλογικών αναπαραστάσεων του χώρου». Η εμπειρία του χώρου (εικόνα, λειτουργία, δομή) και οι προσδοκίες των κατοίκων κατατίθενται μέσω του προφορικού λόγου, ταυτόχρονα με τους φόβους που δημιουργούνται στη μεταβατική περίοδο της έρευνας.

Οι αναπαραστάσεις του τοπικού παραπέμπουν, μέσω της σύνδεσης των αναφορών της τοπικής κοινωνίας με την πόλη, σε αναπαραστάσεις της πόλης. Η ενδιαφέρουσα οπτική της έρευνας πάνω στις διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου φωτίζει το τοπικό και το αστικό στη βάση του ότι «αυτό που συνιστά το τοπικό δεν είναι το "άλλο" του αστικού αλλά η πολλαπλότητα των εκδοχών του ως αντικειμένου διεκδίκησης».

Ο *Νίκος Σουλιώτης* αναφέρεται θεματικά στις διαδικασίες μετασχηματισμών του αθηναϊκού αστικού χώρου, αναθέτοντας τις στρατηγικές χωροθέτησης των ιδιωτικών πολιτιστικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων

Το θέμα του, αν και εντοπισμένο, βρίσκεται στην καρδιά παγκόσμιων κατευθύνσεων μετασχηματισμών του αστικού χώρου, καθώς οι «πολιτιστικές χρήσεις» γίνονται πραγματικά και συμβολικά το κέντρο των χωρικών αναπλάσεων των

πρώην βιομηχανικών περιοχών των πόλεων ή/και υποβαθμισμένων περιοχών κατοικίας. Ο πολιτισμός χωροθετούμενος, παράγει υψηλές υπεραξίες γης, καθώς διαθέτει ισχυρό συμβολικό φορτίο και ανταποδίδει οικονομικά μέσω της τοπικής βιομηχανίας της ψυχαγωγίας και της αναπτυσσόμενης τουριστικής βιομηχανίας, στο πλαίσιο του ανταγωνισμού των πόλεων.

Ο Νίκος Σουλιώτης επιχειρεί μια κοινωνιολογική ερμηνεία των στρατηγικών χωροθέτησης των ιδιωτικών πολιτιστικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων στην Αθήνα, σε δύο επίπεδα.

Στο πρώτο παρουσιάζει «τη γενική υπόθεση της εργασίας, σύμφωνα με την οποία η σύσταση μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων συνιστά μια πρακτική πολιτισμικής διάκρισης της οποίας τα συμβολικά οφέλη απορρέουν από τη δημόσια εικόνα μιας οικονομικά ανιδιοτελούς σχέσης με τον πολιτισμό».

Στο δεύτερο επίπεδο εξετάζει τις στρατηγικές χωροθέτησης των μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων, που συνδέονται με τη δημιουργία πολιτιστικών αξόνων στην πρωτεύουσα και ειδικότερα με τους παραδοσιακούς πολιτιστικούς άξονες, με την αστική αναβάθμιση των πρώην βιομηχανικών περιοχών και με τις διαδικασίες προαστιοποίησης των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων.

Η τρίτη εισήγηση αυτού του πάνελ ανήκει στον αρχιτέκτονα *Λουκά Τριάντη* και μας μεταφέρει από την Αθήνα στα Τίρανα, επιτρέποντάς μας να αναζητήσουμε κοινά επίδικα πέραν των εθνικών συνόρων.

Επιχειρώντας να αποδώσει τα πολλαπλά νοήματα στη μεταβολή του χώρου και να αποφύγει μια μονοσήμαντη ερμηνεία των χωρικών μετασχηματισμών, ανάγοντας τα πάντα στη συσσώρευση του κεφαλαίου, ο Λουκάς Τριάντης εστιάζει στα προγράμματα ανάπλασης που εφάρμοσε ο Δήμος των Τιράνων με μια πολυδιάστατη ανάγνωση. Θέτει επί τάπητος ζητήματα όπως: η αστική επιχειρηματικότητα, η εμπορευματοποίηση και οι ιδιωτικές επενδύσεις, η χρήση της τέχνης και της αρχιτεκτονικής ως εργαλείων ουδετεροποίησης των πολιτικών για τον χώρο, οι πολιτικοί χειρισμοί της ιστορικής μνήμης και της ταυτότητας του τόπου, τέλος οι συγκυριακές ανάγκες της πολιτικής εξουσίας.

Όλες αυτές οι παράμετροι, που ερμηνεύουν τους μετασχηματισμούς και την κοινωνική τους αποδοχή, δεν αφορούν μόνο τα Τίρανα αλλά συνιστούν ερμηνευτικά εργαλεία για τα καθ' ημάς και όχι μόνο.

ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΕΓΕΙΝ. ΣΧΟΛΙΑ ΠΑΝΩ Σ' ΕΝΑ ΠΕΙΡΑΜΑ ΨΥΧΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Μαρία Μάρκου

Περίληψη

Η διερεύνηση των συλλογικών αναπαραστάσεων του χώρου στο παράδειγμα του Δήμου Μοσχάτου βασίστηκε στην επεξεργασία κλιμάκων γνώμης με τη μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης κυρίων συνιστωσών.

Σε εφαρμογή της μεθόδου για την αξιολόγηση των αστικών εξυπηρετήσεων στην περιοχή, φαίνεται ότι η λογική της συλλογικής κατάναλωσης καθορίζει τις στάσεις προς το χώρο, καταλήγοντας στη διατύπωση αιτημάτων, λιγότερο για την ποιότητα του δημόσιου χώρου (χώρου του πολίτη), περισσότερο για το πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων (το βιωμένο χώρο) και κατεξοχήν για τις δημόσιες υπηρεσίες και υποδομές (πεδίο ρυθμιστικών παρεμβάσεων). Οι στάσεις συναρτώνται με τη διαπραγματευτική ικανότητα των ομάδων πληθυσμού, καθώς είναι τα ασθενέστερα στρώματα που εμφανίζονται ανεκτικά, λόγω της εξάρτησης από εγκατεστημένα κοινωνικά δίκτυα, και οι οικονομικά ενεργές κατηγορίες που εμφανίζονται απαιτητικές, συνδέοντας την ανελικτική προοπτική με τη βελτίωση των οικιστικών συνθηκών, και την οικιστική ιδιομορφία της περιοχής με τα σύγχρονα καταναλωτικά πρότυπα.

Σε εφαρμογή της μεθόδου για την απόδοση του βιωματικού χαρακτήρα της συνοικίας, βρισκόμαστε μπροστά στην περιγραφή μιας περιοχής προστασιακής κατοικίας, που αγνοεί τις λειτουργικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες της περιοχής για να θεμελιώσει, με περιβαλλοντικά κριτήρια, την επιλογή της ως τόπου διαμονής. Η ανάλυση αναδεικνύει ένα ολιστικό και ένα σχετικιστικό τρόπο προσέγγισης του ερωτήματος. Ο πρώτος αναφέρεται σε αστικά στερεότυπα και έχει να κάνει με τη θέση των ανθρώπων στην τοπική ιεραρχία, καθώς υιοθετείται περισσότερο από κατηγορίες πληθυσμού που συναρτούν την ποιότητα ζωής με τα εγκατεστημένα κοινωνικά και παραγωγικά δίκτυα και λιγότερο από αυτές που καταλαμβάνουν την κορυφή της τοπικής ιεραρχίας. Ο δεύτερος τρόπος προσέγγισης ενσωματώνει αντιφάσεις στην αντιληπτική εικόνα του χώρου και το επίπεδο αποδοχής του συναρτάται με το είδος της αστικής εμπειρίας.

Οι διαφοροποιήσεις της οπτικής του χώρου συνδέονται λοιπόν με το ρόλο των επί μέρους ομάδων πληθυσμού στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας, ανάπτυξη που νοείται όμως στο πλαίσιο των μεταβολών της ευρύτερης αστικής ιεραρχίας, την ίδια στιγμή που είναι σαφές ότι η εμπειρία του τοπικού νοηματοδοτείται από την πόλη ως ολότητα.

PLACE AND MANNER OF SPEAKING. COMMENTS ON A PSYCHOGEOGRAPHY EXPERIMENT

Abstract

The exploration of the collective representations of space at the case study of the Municipality of Moschato was based on the processing of opinion scales using the method of principal components analysis.

Applying the method for the evaluation of local urban services, it seems that the collective consumption logic defines the attitude towards the space, resulting in expressing demands less about the quality of public space (civilian space), more about social relations (living space) and primarily about the public services and substructure (regulative interventions field). This attitude mostly depends on the negotiating skill of the population groups, so that weaker classes appear tolerant, because of their dependence on established social networks, while the economically active categories appear demanding, as they connect their evolutionary potential with the improvement of residential conditions, and the local distinctiveness with the contemporary consumption models.

Applying the method to reveal the experiential nature of the district, we receive the description of a green suburb without any of the functional and historic particularities of this community, which this description aims to establish as a proper place of residence, with environmental criteria. The analysis points out both an holistic and a sceptical way of dealing with the question. The first refers to urban

stereotypes and it is adopted mostly by population groups that connect their living conditions to the established social and productive networks and less by those that occupy the top level of the local hierarchy. The second way of approach, integrates contradictions in the perceptive image of space, and the level of its acceptance depends on the kind of urban experience.

The differentiations of space perception are therefore connected to the role of the several population groups in the development of the local society, a development concerning to the broader urban hierarchy changes, as well as the local experience is signified by the city as a whole.

Συλλογικές αναπαραστάσεις του χώρου – μια μελέτη περίπτωσης

Η πράξη του σχεδιασμού τελείται στο πεδίο συγκρότησης της συλλογικής εμπειρίας του χώρου, εμπειρίας συνύπαρξης στο χώρο και δυνάμει του χώρου, εμπειρίας του ανταγωνισμού για το χώρο. Είναι κρίσιμο για το σχεδιασμό να μελετηθεί το συντακτικό της, για να κατανοήσει τις λογικές της οργάνωσης του χώρου.

Αν μιλάμε για την πόλη, η δυναμική της οποίας έχει να κάνει με την ετερογένεια και την πολλαπλότητα των κοινωνικών ομάδων, το να κατανοήσουμε τις λογικές της οργάνωσης του χώρου σημαίνει και να μάθουμε, με τα λόγια της S. Rimbart,¹ αυτό που κάθε ομάδα πολιτών προσλαμβάνει και προσδοκά από την πόλη, αυτό που αναζητά ή αποφεύγει σ' αυτή. Δεν αρκεί να μελετήσουμε ένα ενιαίο υπόβαθρο αναφορών, δεν αρκεί να σχεδιάσουμε με βάση μια μαζική κουλτούρα. Πρέπει, αντίθετα, να μιλήσουμε για ποικίλες στάσεις απέναντι στην πόλη και να σκεφτούμε πώς μπορούμε να πάρουμε υπ' όψη αυτές τις στάσεις στην παραγωγή του χώρου.

Στις σελίδες που ακολουθούν, θα αναφερθούμε σε μια προσπάθεια να μάθουμε «αυτό που οι πολίτες προσδοκούν» διερευνώντας «αυτό που προσλαμβάνουν», διερευνώντας τις συλλογικές αναπαραστάσεις του χώρου,² τις νοητικές εικόνες που ενσωματώνουν τα «δεδομένα» του χώρου στο σύστημα αναφορών που οι πολίτες μοιράζονται μέσα από τη συλλογική εμπειρία, μνήμη και φαντασία. Η προσπάθεια αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εμπειρικής έρευνας³ με ερωτηματολόγιο, η οποία αναζητούσε συσχετισμούς ανάμεσα στις μορφές πρακτικής και συμβολικής οικειοποίησης του χώρου στο παράδειγμα του Δήμου Μοσχάτου.

1. Rimbart S., *Les paysages urbains*, A. Colin, Paris, 1973.

2. Jodelet D., "Les représentations socio-spatiales de la ville", στο Derycke P. (dir.), *Conceptions de l'espace*, Recherches pluridisciplinaires de l'Université Paris X-Nanterre, 1982.

3. Μ. Μάρκου, *Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο δυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου*, Διδακτορική διατριβή στον Τομέα Πολεοδομίας – Χωροταξίας ΕΜΠ, Αθήνα, 2001.

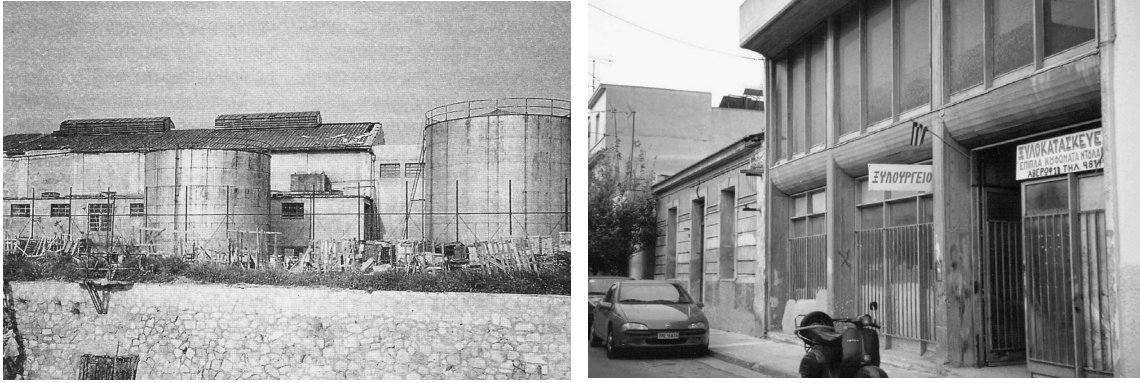
Ο χώρος αναφοράς

Το Μοσχάτο τοποθετείται στην άμεση πειραιϊκή περιφέρεια, στο μέτωπο της οδού Πειραιώς, όπου και η πρώτη συγκέντρωση μεταποιητικής δραστηριότητας στον αθηναϊκό χώρο. Τόπος εγκατάστασης προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών, έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ιστορία της αθηναϊκής βιομηχανίας, διατηρώντας υψηλούς, σ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο, δείκτες συγκέντρωσης της βιομηχανικής απασχόλησης, με δεδομένη την υψηλή πυκνότητα μεταποιητικών χρήσεων κυρίως στο βόρειο τμήμα του, αλλά και την χαρακτηριστική διάχυσή τους στα νότια, στην περιοχή κατοικίας. Αυτό εξηγεί την ισχυρή, κατά παράδοση, εργατική συνιστώσα της τοπικής κοινωνίας. Το ότι όμως η κοινωνία αυτή διατηρεί τους μηχανισμούς συνοχής που ανάγονται στη βιομηχανική παράδοση, ενώ παράλληλα αναπτύσσει ανελικτικές τάσεις, έχει να κάνει με τη συνύπαρξη παραγωγικών και μικροαστικών στρωμάτων σ' όλα τα στάδια της εξέλιξής της, συνύπαρξη που διαμόρφωσε τις συνθήκες ενσωμάτωσης του τοπικού πληθυσμού. Στο Μοσχάτο, η πολυστρωματικότητα στο επίπεδο της σύνθεσης του πληθυσμού έχει το αντίστοιχό της στην πολυλειτουργικότητα στο επίπεδο της οργάνωσης του χώρου. Η εσωστρέφεια που οφείλεται στην εντοπιότητα των δραστηριοτήτων συνυπάρχει με τις τάσεις κινητικότητας που επιβάλλονται από την ανάπτυξη τριτογενών συγκεντρώσεων μητροπολιτικής κλίμακας στο άμεσο περιβάλλον της.

Στο πλαίσιο μιας σειράς ερευνητικών πρωτοβουλιών για τη διερεύνηση των λογικών στις οποίες υπακούει η χωροθέτηση της μικρής και μέσης μεταποιητικής δραστηριότητας, το Εργαστήριο Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου του ΕΜΠ,⁴ επιχείρησε μια προσέγγιση των επιπτώσεων που είχε στη φυσιογνωμία της κοινότητας η αναδιάρθρωση της παραγωγικής της βάσης κατά την περίοδο '80-'90. Μέρος αυτής της προσέγγισης είναι και η έρευνα που θα μας απασχολήσει. Ένα από τα συμπεράσματά της είναι ότι το είδος της λειτουργικής και κοινωνικής συνύπαρξης που περιγράψαμε είναι κρίσιμο για την ανάπτυξη της δυναμικής μεταλλαγών της κοινότητας.

4. Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), Σαγιάς Ι., Μάρκου Μ., Μαλούτας Θ., Σπουρδαλάκης Μ., Κοσμετάτος Γ., *Δήμος Μοσχάτου*.

Παραγωγική Αναδιάρθρωση της Βιοτεχνίας. Χωρικές και Κοινωνικοοικονομικές Επιπτώσεις, Τελική Έκθεση Ερευνητικού Έργου ΕΜΠ / Εργαστήριο Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου / ΓΓΕΤ / Δήμος Μοσχάτου, Αθήνα, 1994-1996. Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), Πάνζαρης Θ., Μάρκου Μ., Κλαμπατσέα Ε., Τσιβιλή Α., Σεργώνη Ε., *Αναβάθμιση Περιοχής του Δήμου Μοσχάτου*, Έκθεση Α' Φάσης Ερευνητικού Έργου ΕΜΠ / Εργαστήριο Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου / Δήμος Μοσχάτου, Αθήνα, 1997-1999.

Ο Δήμος Μοσχάτου δέχτηκε τις συνέπειες των γενικότερων τάσεων αποβιομηχάνισης στο Λεκανοπέδιο με την εμφάνιση δημογραφικών εκροών κατά τη δεκαετία '70-'80. Η αναστροφή αυτών των εκροών στην επόμενη δεκαετία χωρίς την παράλληλη ένταση των διαχωριστικών πιέσεων ή τη βίαιη μεταβολή των οικιστικών συνθηκών φαίνεται ότι συνδέεται με την αναδιάρθρωση της τοπικής παραγωγικής βάσης. Ουσιώδεις παράμετροι αυτής της αναδιάρθρωσης ήταν οι τρόποι με τους οποίους ο πληθυσμός του δήμου αξιοποίησε τα εγκατεστημένα παραγωγικά και κοινωνικά δίκτυα, τις προσβάσεις στην ευρύτερη αγορά εργασίας, το στεγαστικό κεφάλαιο, την τοπική κουλτούρα λειτουργικής συνύπαρξης. Ήταν με άλλα λόγια οι τρόποι με τους οποίους η κοινότητα διαχειρίστηκε τα χωρικά της διαθέσιμα.

Αν έχει θέση σε μια τέτοια προσέγγιση η διερεύνηση των συλλογικών αναπαραστάσεων του χώρου, έχει στο μέτρο που μπορεί να αναδείξει το στρατηγικό χαρακτήρα των παραπάνω επιλογών, ενισχύοντας με εμπειρικό υλικό την υπόθεση ότι οι αναπαραστάσεις του χώρου συγκροτούνται με βάση την πρακτική στόχευση, τα διαφέροντα που κινητοποιούν τις διαδικασίες συλλογικής διαχείρισης του χώρου.

Το εμπειρικό υλικό και η μέθοδος ανάλυσης

Στην ψυχογεωγραφική παράδοση, το δίλημμα ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική προσέγγιση εμφανίζεται εξ αρχής αποδυναμωμένο,⁵ με δεδομένο και τον πολλαπλασιασμό των εφαρμογών τής μη πιθανοτικής στατιστικής, στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, κατά το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα.⁶ Δεν λείπουν από αυτή την παράδοση, επομένως, προσπάθειες συνδυασμού των δύο προσεγγίσεων⁷ όπως αυτή που επιχειρήθηκε στην έρευνά μας. Το πρόβλημα όμως μετατίθεται στην επιλογή των τεχνικών που προσφέρονται για έναν τέτοιο συνδυασμό, τεχνικών που παραμένουν ευάλωτες στη μερικότητα, αν όχι στη σκοπιμότητα, όπως αποδεικνύει η γενικευμένη πολιτική τους χρήση στην τρέχουσα συγκυρία.

5. Bailly A.S., *La perception de l'espace urbain. Les concepts, les méthodes d'étude, leur utilisation dans la recherche urbanistique*, Centre de Recherche d'Urbanisme, Paris, 1977.

6. Bonitzer J., *Philosophie du hasard*, Éditions Sociales, Paris, 1984.

7. Piolle X., *Les citadins et leur ville. Approche de phénomènes urbains et recherche méthodologique*, Privat, Toulouse, 1979.

8. Bourdieu P., "L'opinion publique n'existe pas", *Les temps modernes*, 318, Janvier 1973, 1292-1309.

9. Κουβέλη Α., «Το στοιχείο της παραμόρφωσης στην εμπειρική κοινωνική έρευνα: Τυποποιημένο ερωτηματολόγιο και ελεύθερη συνέντευξη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 54 1984, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 21-47.

10. De Singly F., *L'enquête et ses méthodes: Le questionnaire*, Nathan, Paris, 1992.

11. Benzécri J.P. (dir.), *L'analyse des données*, 3 vol., Dunod, Paris, 1973.

Στη συγκυρία αυτή, οι σφυγμομετρήσεις είναι συχνά επιστημονικά επιλήψιμες, συχνότερα πολιτικά άχρηστες, στο μέτρο που θέτουν διλήμματα τα οποία θεωρούνται δεδομένα κι όχι επίμαχα, στο μέτρο που εκλαμβάνουν την κοινή γνώμη ως συνισταμένη κι όχι ως φάσμα στάσεων.⁸ Όσο για τις ελεύθερες συνεντεύξεις, για την ποιοτική προσέγγιση, αυτό που θεωρείται δεδομένο είναι η ερμηνευτική επάρκεια του ερευνητή, αφήνοντας πολύ χώρο για να προκαταβάλει κανείς το αποτέλεσμα με βάση τις θεωρητικές του βεβαιότητες και την επιλογή της οπτικής γωνίας.⁹ Και στις δύο περιπτώσεις το μυστικό είναι στα συμφραζόμενα, στη συνθήκη επικοινωνίας που νοηματοδοτεί το γλωσσικό υλικό της έρευνας, στην ιδιαίτερη κατάσταση διαλόγου από τον οποίο αντλείται αυτό το υλικό, κατάσταση που καθορίζει τις στρατηγικές του, αυτό που λέγεται κι αυτό που αποσιωπάται στο διάλογο.

Για αυτό το λόγο, η έρευνά μας υιοθέτησε ένα είδος σφυγμομέτρησης που δεν βασιζόταν στην κυριολεξία, δεν ζητούσε απάντηση σε συγκεκριμένα ερωτήματα, αλλά καλούσε σε αναγνώριση των όρων με τους οποίους τίθενται κάποια θέματα συζήτησης γύρω από την εμπειρία του χώρου. Επιχείρησε επεξεργασίες του «γλωσσικού υλικού» που αναδείχτηκε σε ελεύθερες και ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις με κατοίκους του Μοσχάτου, χρησιμοποιώντας τις εκφράσεις που επανέρχονταν σε αυτές τις συνεντεύξεις για να κατασκευάσει κλίμακες γνώμης. Στη συνέχεια, οι κλίμακες γνώμης εντάχθηκαν σε ένα ερωτηματολόγιο¹⁰ ιδιαίτερα αναλυτικό σε ό,τι αφορά το κοινωνικό προφίλ και το ιστορικό μετακινήσεων των νοικοκυριών, τις στεγαστικές συνθήκες, τις χωροθετικές επιλογές που σχετίζονται με την απασχόληση, την αναψυχή, την κατανάλωση. Το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού του δήμου.

Η επεξεργασία των κλιμάκων γνώμης είχε δύο στόχους: Την αναζήτηση, από τη μια πλευρά, των κοινών τόπων στους οποίους συγκλίνουν τέτοιες εκφράσεις και τη διερεύνηση, από την άλλη πλευρά, της αναγνωρισιμότητας των κοινών τόπων με βάση τα κοινωνικο-επαγγελματικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Η μέθοδος ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτή της παραγοντικής ανάλυσης κυρίων συνιστωσών.¹¹

Χωρίς να επεκταθούμε στα μαθηματικά της, μπορούμε να πούμε ότι με τη μέθοδο αυτή περιγράφουμε συνοπτικά τη δομή πινάκων ποσοτικών δεδομένων που αφορούν μεγάλο αριθμό ανόμοιων μεταβλητών και εκτεταμένο δείγμα μετρήσεων, με βάση τις τιμές που θα πάρουν στη δειγματοληψία οι μεταβλητές (εδώ, οι φράσεις που συνθέτουν τις κλίμακες γνώμης). Αναδεικνύονται έτσι τα λανθάνοντα συστήματα συσχετισμών που καθοδηγούν τη βαθμολόγηση, δηλαδή ένας μικρότερος αριθμός σύνθετων ανεξάρτητων μεταβλητών που εξηγούν το σημαντικότερο ποσοστό από αυτούς τους συσχετισμούς. Οι μεταβλητές αυτές είναι οι «συνιστώσες» ή οι «παράγοντες» της ανάλυσης (στην περίπτωση μας, οι προσεγγίσεις που αναζητούμε της νοητικής εικόνας του χώρου).

Θα δώσουμε, σε αυτή την παρουσίαση, δύο παραδείγματα τέτοιας ανάλυσης (η έρευνα περιέλαβε περισσότερα): Το πρώτο είναι ένα παράδειγμα αποτυχίας της μεθόδου και είναι καλό παράδειγμα γιατί δείχνει πόσο η συζήτηση για το χώρο είναι ευάλωτη στην κοινοτοπία, όταν παγιδεύεται σε ένα παιχνίδι ρόλων. Ο τύπος κλίμακας γνώμης που χρησι-

μποιήθηκε είναι διαδομένος σε σφυγμομετρικές έρευνες, αν δεν αποτελεί και εργαλείο σχεδιασμού – είναι αυτός του «βαθμού ικανοποίησης» από την οργάνωση του χώρου.

Στο δεύτερο παράδειγμα, η μέθοδος έχει αποτελέσματα, γιατί δεν προκαταλαμβάνεται πολιτικά από το αίτημα της «αξιολόγησης» που μπαίνει στο προηγούμενο. Η δεύτερη αυτή κλίμακα γνώμης ζητά από τους συνομιλητές να περιγράψουν με κάποιους χαρακτηρισμούς τον τόπο όπου ζουν. Η συμπλήρωσή της σχεδιάστηκε σαν «παιχνίδι συνειρμών», με την υπόθεση ότι ο συνειρμικός λόγος δεν είναι παθητικός, γιατί το υποκείμενο δεν είναι «μωσαϊκό εικόνων», αλλά το πεδίο διαχείρισης αυτών των εικόνων. Τέτοιες κλίμακες γνώμης χρησιμοποιούνται στην κλινική και την κοινωνική ψυχολογία, όπως και στην ψυχογεωγραφία, είναι όμως συνήθως διερευνητικές. Δεν προσφέρουν το συμπέρασμα αλλά τις δυνατές κατευθύνσεις της έρευνας.

Ο βαθμός ικανοποίησης

Η πρώτη κλίμακα γνώμης που θα εξετάσουμε αντιστοιχεί στην Κάρτα 5 του ερωτηματολογίου της έρευνας.

Κάρτα 5. Βαθμός ικανοποίησης από την οργάνωση του χώρου στο Μοσχάτο	
Σε ποιο βαθμό είσαστε ικανοποιημένοι από:	Βαθμοί
1	τη δυνατότητα για περίπατο
2	τη διασκέδαση
3	την αγορά
4	τις διοικητικές εξυπηρετήσεις (ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ)
5	τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ)
6	τη δημόσια εκπαίδευση
7	τη δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη
8	τις σχέσεις με τη γειτονιά
9	την αλληλεγγύη / αλληλοβοήθεια των κατοίκων
10	τις δημοτικές υπηρεσίες
11	τις συλλογικές / πολιτιστικές δραστηριότητες
12	τους ελεύθερους χώρους / πράσινο
13	την κατάσταση των κτιρίων / τη ρυμοτομία
14	τις συγκοινωνίες
15	την ασφάλεια της περιοχής
16	την προφύλαξη από πλημμύρες
17	την καθαριότητα
18	την ιδιωτική ιατρική περίθαλψη
19	τις τράπεζες
20	τις πλατείες
	(«Πολύ ικανοποιημένοι»: 10 έως «καθόλου»: 0)

Αν και υπάρχουν, ανάμεσα στις προτάσεις που περιλαμβάνει η Κάρτα, κάποιες που αφορούν ζητήματα σχέσεων, η έμφαση δίνεται στις εξυπηρετήσεις. Επομένως, η βαθμολόγηση των προτάσεων υπακούει στη λογική της συλλογικής κατανάλωσης, της συναλλαγής μεταξύ του «πολίτη-καταναλωτή» και του «κράτους-διαχειριστή». Η λογική αυτή ήταν οικεία στους συνομιλητές μας, όπως φάνηκε από την προθυμία και την ταχύτητα που την συμπλήρωναν. Η τελική όμως βαθμολογία ήταν πολύ χαμηλή όπως φαίνεται στο σχετικό πίνακα.

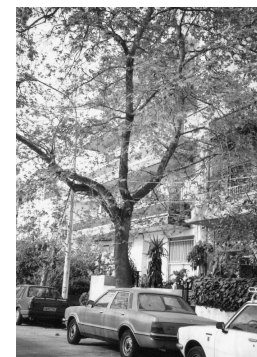
Μέση βαθμολογία της Κάρτας 5		
Ερώτηση	Θέμα	Βαθμολογία κατά μέσο όρο
QC501	δυνατότητα για περίπατο	5,49
QC5012	ελεύθεροι χώροι / πράσινο	5,42
QC508	σχέσεις με τη γειτονιά	5,41
QC5014	συγκοινωνίες	5,37
QC5017	καθαριότητα	5,37
QC5010	δημοτικές υπηρεσίες	5,34
QC503	αγορά	5,24
QC5013	κατάσταση των κτιρίων / ρυμοτομία	5,09
QC5011	συλλογικές / πολιτιστικές δραστηριότητες	5,07
QC509	αλληλεγγύη / αλληλοβοήθεια των κατοίκων	4,84
QC5020	πλατείες	4,78
QC5015	ασφάλεια της περιοχής	4,66
QC506	δημόσια εκπαίδευση	4,57
QC504	διοικητικές εξυπηρετήσεις (ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ)	4,34
QC502	διασκέδαση	4,33
QC507	δημόσια ιατροφαρμακευτική περίθαλψη	4,28
QC5019	τράπεζες	4,24
QC505	υπηρεσίες κοινής ωφέλειας (ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ)	3,63
QC5016	προφύλαξη από πλημμύρες	3,56
QC5018	ιδιωτική ιατρική περίθαλψη	3,40

Στην υψηλότερη θέση της βαθμολογίας, πάντα συγκαταβατική παρ' όλα αυτά, βρίσκονται οι προτάσεις που αφορούν ευρώς τη χρήση και την ποιότητα του δημόσιου χώρου. Οι κοινωνικές σχέσεις αναπτύσσονται εκεί. Οι συγκοινωνίες εγγυώνται την επέκτασή του στην ολότητα της πόλης. Οι δημοτικές υπηρεσίες εγγυώνται την αναβάθμισή του. Να κάτι που

μα τα δίκτυα της καθημερινότητας που δημιουργεί η μακρόχρονη συμβίωση και η πολιτισμική συνάφεια – αν και βαθμιαία αποδυναμώνονται μέσα από τις διαδικασίες κοινωνικής ανέλιξης.

Η βαθμολογία πέφτει αισθητά σε ό,τι αφορά το κέλυφος και τις παραμέτρους κοινωνικής συνοχής. Ας υποθέσουμε ότι έχουμε εδώ στοιχεία της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της κοινότητας. Και υπάρχει στ' αλήθεια στο Μοσχάτο η ατμόσφαιρα της παλιάς αθηναϊκής γειτονιάς, που διέλαθε της αντιπαροχής χάρη στην παρουσία της μεταποίησης. Όμως, η ποιότητα του χώρου που παράγει η λειτουργική συνύπαρξη χάνει την κοινωνική ανοχή, όσο η απασχόληση τριτογενοποιείται. Μαζί με τα χαμηλά σπίτια του προσφυγικού οικισμού αρχίζει να καταρρέει και το αίσθημα της συλλογικότητας.

Η κατώτερη βαθμολογία, τέλος, είναι για τις δημόσιες υπηρεσίες και υποδομές. Εδώ βρισκόμαστε στο πεδίο των απαιτήσεων από το κράτος, σε ό,τι συνιστά το δικαίωμα στην ισονομία και τις κοινωνικές παροχές. Και είναι, πράγματι, σημαντικό το πρόβλημα των υπηρεσιών σε μια κοινωνία με τη συγκεκριμένη δημογραφική σύνθεση και το επίπεδο εισοδήματος. Είναι πιο σημαντικό για μια κοινότητα που βρέθηκε για πολύ καιρό στο περιθώριο των προτεραιοτήτων ενός κράτους που λειτουργεί με ταξικά κριτήρια.

Αν το διαβάσω σωστά, έχει λογική αυτή η βαθμολόγηση. Είναι αίτημα ο εκσυγχρονισμός του κελύφους και των υποδομών και, όπως φαίνεται, αίτημα επιτακτικό για μια κοινωνία που γνωρίζει τον παραλήπτη του. Είναι όμως αυτές που καταλάβαμε οι προτεραιότητες της, είναι αυτή η λογική της; Για τη λογική της παραπάνω ιεράρχησης, η παραγοντική ανάλυση δεν έδωσε περισσότερες πληροφορίες. Δεν ανέδειξε επί μέρους νοηματικά σύνολα, ούτε κάποια αρχή οργάνωσης του συνόλου των προτάσεων. Η ίδια η βαθμολογία είναι η ιεράρχηση, γιατί ζητήσαμε από τους συνομιλητές της έρευνας να σκεφτούν σαν καταναλωτές, με βάση την ισότητα των δικαιωμάτων κι όχι τις προτεραιότητες της πρακτικής και, πάντως, όχι της συλλογικής πρακτικής. Αλλά ο χώρος της κατανάλωσης δεν έχει αρχές οργάνωσης, είναι το βασίλειο του διαχωρισμού. Οι απαντήσεις δεν διαφοροποιούνται με βάση τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται μια μορφή συγκρότησης –την πόλη– αλλά παρακολουθούν τη μορφή διαίρεσης της πόλης που αντιπροσωπεύει η απομύηση των επί μέρους τομέων εξυπηρέτησης.

Ποιος κρίνει την οργάνωση του χώρου

Παρ' όλα αυτά, η ανάλυση έδειξε τελικά κάτι σημαντικό: Τη σύνδεση του γενικού ύψους της βαθμολογίας με το κοινωνικό προφίλ αυτού που βαθμολογεί. Όπως προέκυψε, κάθε κοινωνική κατηγορία είναι περισσότερο ή λιγότερο ανεκτική για όλα τα ζητήματα στα οποία αναφέρεται η Κάρτα 5 – όχι για κάποιες ομάδες από αυτά. Με άλλα λόγια, αυτό που διαφοροποιεί τις απαντήσεις είναι ο τρόπος με τον οποίο οι συνομιλητές μας αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και, για την ακρίβεια, τη διαπραγματευτική ικανότητα της ομάδας στην οποία αναγνωρίζονται. Ας δούμε πώς:

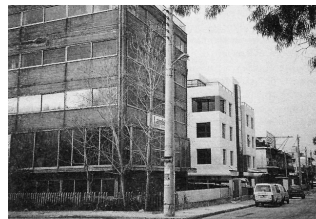
Στην υψηλή βαθμολογία αντιπροσωπεύονται κυρίως οι ασθενέστερες κατηγορίες, αυτές που βρίσκονται στο περιθώριο των ανοδικών τάσεων της τοπικής κοινωνίας, αλλά αναγνωρίζονται στην κουλτούρα του τόπου, κάνοντας ευρεία χρήση των κοινωνικών δικτύων. Το επίπεδο κοινωνικής ενσωμάτωσης που εξασφαλίζουν έτσι είναι πολυτιμότερο από τον εκσυγχρονισμό του κελύφους ή από τη βελτίωση των συνθηκών ζωής. Η ανεκτική στάση απέναντι στις οικιστικές συνθήκες που διαμορφώνονται στο Μοσχάτο δείχνει ότι γνωρίζουν πόσο η διαδικασία εκσυγχρονισμού τους αποκλείει. Γνωρίζουν ότι, αν την εμπιστευτούμε στην αγορά, η βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος δεν θα είναι για όλους και δεν θα είναι χωρίς θύματα – τουλάχιστον χωρίς την παρεμβολή των μηχανισμών του κοινωνικού κράτους.

Στον αντίποδα, στη χαμηλή βαθμολογία, υπερεκπροσωπούνται αυτοί που διαθέτουν το status του οικονομικά ενεργού, αυτοί που έχουν ή διεκδικούν ηγετική θέση στην τοπική ιεραρχία, μέσα από ενεργό ρόλο στην αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης. Η βελτίωση των οικιστικών συνθηκών θα ήταν απόδειξη και μοχλός της ανοδικής τους πορείας. Μήπως όμως θα ήταν και παράγοντας ανόδου των αξιών γης, μια που οι ανελικτικές

στρατηγικές στο Μοσχάτο βασίζονται, όπως έδειξε η έρευνα, στο συσχετισμό του κοινωνικού και του στεγαστικού κεφαλαίου; Και τότε, η άνοδος των αξιών γης δεν θα ενέτεινε τις διαχωριστικές πιέσεις απειλώντας, μαζί με τις ασθενέστερες κατηγορίες, και την πολιτισμική φυσιογνωμία αυτού του τόπου;

Στο ενδιάμεσο των δύο παραπάνω μορφών ομαδοποίησης, στη μέση βαθμολογία, εντοπίζεται η παράδοση παρουσία της ομάδας υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Παράδοση για μια ομάδα που θα αναμενόταν πιο επικριτική, πιο απαιτητική, όντας το τμήμα της τοπικής πολιτισμικής ιεραρχίας με την ευρύτερη πρόσβαση στην πληροφόρηση και τη δημόσια ζωή. Το ζήτημα εδώ είναι ότι, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η ομάδα αυτή προέρχεται από πρόσφα-

τες μετακινήσεις. Εγκαθίσταται στο Μοσχάτο τη στιγμή που αρχίζει να αποδομείται το πλέγμα σχέσεων στο οποίο βασίστηκε η παραγωγή των χωρικών μορφών που διακρίνουν την περιοχή. Η ομάδα υψηλού μορφωτικού επιπέδου έχει επιλέξει το Μοσχάτο με βάση ακριβώς την προσομοίωση (που επιτρέπουν αυτές οι μορφές) των συνθηκών κατοίκησης που θεωρούνται προνόμιο των κοινωνικών ελίτ (το πράσινο, η χαμηλή κλίμακα δόμησης, η αναφορικότητα του χώρου). Πόσο ικανοποιητική σταθμίζεται αυτή η επιλογή; Η συγκεκριμένη ομάδα είναι αμφίθυμη. Οι όροι του εκσυγχρονισμού δεν έχουν ακόμα κριθεί.

Περιγράψτε το Μοσχάτο

Η δεύτερη κλίμακα γνώμης που είχε καλύτερη μοίρα στην ανάλυση αντιστοιχεί στην Κάρτα 1 του ερωτηματολογίου και περιλαμβάνει ένα σύνολο «χαρακτηρισμών», φράσεις γνωστές και αμφίσημες, αντίθετες ή με συγγενή σημασία. Οι συνομιλητές της έρευνας καλούνται να εκτιμήσουν ποιος «περιγράφει πιστότερα» τον τόπο όπου έχουν ζήσει, ποιος συνήχει με την αντίληψη που έχουν διαμορφώσει γι' αυτόν.

Κάρτα 1. Χαρακτηρισμοί του χώρου για το Μοσχάτο

Ποια από τα παρακάτω χαρακτηριστικά σας φαίνεται ότι περιγράφουν πιστότερα το Μοσχάτο;
(Βαθμολογήστε με 10 το καλύτερα έως 0 το καθόλου)

Χαρακτηρισμοί

Βαθμοί

ΤΟ ΜΟΣΧΑΤΟ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΠΟΛΗ...

- 1 με ωραίο περιβάλλον
- 2 με σύγχρονο περιβάλλον
- 3 με φιλικό περιβάλλον
- 4 ήσυχη
- 5 καθαρή
- 6 με μολυσμένη ατμόσφαιρα
- 7 ζωντανή
- 8 με ανοιχτή θέα
- 9 με απομονωμένες γειτονιές
- 10 με νοικοκυρεμένες γειτονιές
- 11 με φιλόξενους ανθρώπους
- 12 μονότονη
- 13 με γραφικά σπίτια
- 14 τόπος για νέους
- 15 τόπος για ηλικιωμένους
- 16 τόπος για να μεγαλώνεις παιδιά
- 17 τόπος όπου κινείσαι άνετα τη νύχτα
- 18 τόπος όπου κινείσαι άνετα με τα πόδια
- 19 τόπος όπου κινείσαι άνετα με Ι.Χ.
- 20 τόπος όπου εύκολα βρίσκεις συγκαινωνία
- 21 κεντρική
- 22 όπου αν ψάχνεις ένα σπίτι θα το βρεις εύκολα
- 23 που οι κάτοικοί της είναι «νοικοκυραίοι»
- 24 με υποβαθμισμένες γειτονιές
- 25 με πολλές βιοτεχνίες
- 26 με «αίγλη / ακτινοβολία»
- 27 με άνετους ελεύθερους χώρους
- 28 με πράσινο
- 29 με κίνηση ανθρώπων στις πλατείες και τους δρόμους
- 30 με πολλή κίνηση αυτοκινήτων
- 31 που μαζεύει κόσμο από άλλες περιοχές

Στον πίνακα που παρουσιάζει τη βαθμολογία των προτάσεων κατά μέσο όρο, θα δούμε ότι πρόκειται για βαθμολογία πολύ υψηλότερη από πριν, χάρη στην ευφορία που δημιουργεί η συναισθηματική ανταπόκριση. Συχνά σε τέτοιες έρευνες η υψηλή βαθμολογία σημαίνει ότι ο συνομιλητής πιστεύει πως έχει αντιληφθεί την ερώτηση, ή απλώς θέλει να συμμετέχει στη συζήτηση.

Μέση βαθμολογία της Κάρτας 1		
Ερώτηση	Προτεινόμενος Χαρακτηρισμός	Μέσος Όρος Βαθμολογίας
QC101	πόλη με ωραίο περιβάλλον	7,70
QC1010	πόλη με νοικοκυρεμένες γειτονιές	7,67
QC1018	τόπος όπου κινείσαι άνετα με τα πόδια	7,62
QC104	ήσυχη πόλη	7,57
QC103	πόλη με φιλικό περιβάλλον	7,45
QC1028	πόλη με πράσινο	7,43
QC105	καθαρή πόλη	7,38
QC1023	τόπος που οι κάτοικοί του είναι «νοικοκυραίοι»	7,24
QC1020	τόπος όπου εύκολα βρίσκεις συγκοινωνία	7,16
QC1029	πόλη με κίνηση ανθρώπων στις πλατείες και τους δρόμους	7,13
QC1016	τόπος για να μεγαλώνεις παιδιά	7,01
QC1015	τόπος για ηλικιωμένους	6,82
QC1027	πόλη με άνετους ελεύθερους χώρους	6,78
QC1019	πόλη όπου κινείσαι άνετα με Ι.Χ.	6,71
QC1011	πόλη με φιλόξενους ανθρώπους	6,69
QC107	ζωντανή πόλη	6,68
QC102	πόλη με σύγχρονο περιβάλλον	6,67
QC1017	τόπος όπου κινείσαι άνετα τη νύχτα	6,67
QC1014	τόπος για νέους	6,53
QC1021	κεντρική πόλη	6,50
QC1030	τόπος με πολλή κίνηση αυτοκινήτων	6,40
QC1022	τόπος όπου βρίσκεις με ευκολία ένα σπίτι	6,38
QC108	πόλη με ανοιχτή θέα	6,22
QC1025	πόλη με πολλές βιοτεχνίες	6,10
QC106	πόλη με μολυσμένη ατμόσφαιρα	5,88
QC1031	πόλη που μαζεύει κόσμο από άλλες γειτονιές	5,38
QC1026	πόλη με «αίγλη / ακτινοβολία»	5,23
QC1013	πόλη με γραφικά σπίτια	5,18
QC109	πόλη με απομονωμένες γειτονιές	4,68
QC1024	πόλη με υποβαθμισμένες γειτονιές	4,61
QC1012	μονότονη πόλη	4,24

Αν κρίνουμε τις τιμές τους κατά μέσο όρο, οι πιο αναγνωρίσιμες προτάσεις απηχούν αίσθημα ικανοποίησης. Αφορούν το «αστικό περιβάλλον» με την έννοια του ωραίου, της τάξης, της απουσίας οχλήσεων, της προσβασιμότητας και, βέβαια, το πράσινο, το απόλυτο περιβαλλοντικό κριτήριο που μας καθησυχάζει για τον τεχνητό χαρακτήρα της πόλης ως μεταφορά της αλλοτρίωσης, αλλά κι αυτό που αθεράπευτα μας λείπει και που καταλαβαίνουμε τώρα τι σημαίνει αυτή η αποστέρηση.

Σχετικά αναγνωρίσιμες (μέσες τιμές) είναι οι προτάσεις γύρω από τον τρόπο ζωής. Διατηρούν το θετικό πρόσημο.

Παύει να είναι αναγνωρίσιμο (χαμηλές βαθμολογίες) ως χαρακτηριστικό του τόπου όπου ζουν οι συνομιλητές μας ό,τι αφορά τα συμπτώματα υποβάθμισης ή αποδιοργάνωσής του, τα επί μέρους γνωρίσματα και, βέβαια, ό,τι εκφέρεται εξ αρχής αρνητικά.

Η κλιμάκωση της βαθμολογίας τείνει λοιπόν στην περιγραφή μιας περιοχής προαστιακής κατοικίας, αγνοώντας τους θύλακες παραγωγικής δραστηριότητας ή τις νησίδες φτώχειας, τις μερικότητες ή τις αντιφάσεις που κατέγραψε η εμπειρική έρευνα, τη χωρική πολυπλοκότητα που ενισχύει το δυναμισμό της κοινότητας αλλά δεν παύει να θέτει ζητήματα όχλησης.

Υπάρχει αξιολογική φόρτιση σε αυτή την κλιμάκωση και έχει στρατηγική έννοια. Οι συνομιλητές μας χρησιμοποιούν την περιγραφή για να δικαιολογήσουν την επιλογή του τόπου εγκατάστασης και για αυτό επιλέγουν γενικά τεκμήρια, όχι ιδιαιτερότητες. Θα θεμελιώσουν το αίσθημα προσοικείωσης του χώρου «αντικειμενικά», αποσπώντας τη συναίνεση του δειγματολήπτη ακόμα κι αν χρειάζεται να υιοθετήσουν το δικό του βλέμμα. Να πώς τα στερεότυπα δεν είναι μόνο προϊόντα αλλοτρίωσης –είναι και στρατηγήματα– όπως κι ο χώρος δεν είναι μόνο αντικείμενο φετιχιστικών προβολών που αποδίδουν στους ανθρώπους τα χαρακτηριστικά των αγαθών που απολαμβάνουν – είναι και αντικείμενο ταύτισης.

Είναι βέβαιο ότι, στο παιχνίδι κυριαρχίας που αντιπροσωπεύει η έρευνα, οι συνομιλητές απαντούν πάντα μέσα από ένα ρόλο και πάντα σε αναφορά προς ένα πρότυπο, το πρότυπο ενός χώρου που συντίθεται από μέρη συγκρίσιμα και για αυτό ανταλλάξιμα, το πρότυπο αστικής οργάνωσης που νομιμοποιεί το διαχωρισμό των λειτουργιών στο όνομα μιας αγοραίας μάλλον «οικολογικής» κριτικής, το πρότυπο εν τούτοις μιας πόλης που διαμορφώνει το βλέμμα προς την κοινότητα. Σε όλες τις συζητήσεις, το Μοσχάτο δεν παρουσιάζεται σαν το «άλλο» του αθηναϊκού χώρου, αλλά σαν μέρος του και μάλιστα από προνομιακή θέση. Το «περιβαλλοντικό» επιχείρημα είχε εμφανώς αυτή τη σκοπιμότητα: Να υποστηρίξει ότι αυτός ο τόπος διατηρεί στοιχεία που είναι ήδη σε σπάνιν στον αθηναϊκό χώρο και, με βάση τα στοιχεία αυτά, διεκδικεί δικαιωματικά ένα άλλο μητροπολιτικό ρόλο.

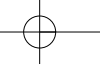
Παρότι διαμεσολαβημένο, διακρίνεται λοιπόν ένα αίτημα σαν όρος για να παίξουν οι συνομιλητές μας το παιχνίδι που τους προτείνεται, το αίτημα να αναγνωριστεί το δικαίωμά τους σ' αυτόν το χώρο, δικαίωμα ζωτικό γιατί συνδέεται με μια αναγνωρίσιμη κοινωνική προοπτική.

Δύο τρόποι περιγραφής

Στην περίπτωση της Κάρτας 1, η παραγοντική ανάλυση είχε αποτέλεσμα, δείχνοντας ότι υπάρχει λογική συσχετισμών που καθοδηγούν τη βαθμολογία, λογική που επιβεβαιώνει την ανάγνωση που προτείνουμε παραπάνω της κλιμάκωσης των τιμών.

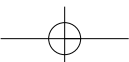
Σύμφωνα με το αποτέλεσμα που φαίνεται στο σχετικό πίνακα, οι συσχετισμοί των απαντήσεων αναδεικνύουν δύο παράγοντες, δύο τρόπους προσέγγισης του ερωτήματος. Ο ένας είναι ολιστικός (η πιο αναγνωρίσιμη, η πιο συνεκτική, η πιο θετική αντιληπτική εικόνα του χώρου) και ο άλλος είναι σχετικιστικός (δείχνοντας τις ρωγμές σε αυτή την εικόνα). Και οι δύο τρόποι προσέγγισης καθοδηγούνται από την περιβαλλοντική οπτική. Στον πρώτο παράγοντα, όμως, συνεισφέρουν και προτάσεις που αφορούν τον τρόπο που ζεις το χώρο, ενώ στον δεύτερο παράγοντα όχι. Ο πρώτος παράγοντας υπηρετεί την ανάγκη ταύτισης και ο δεύτερος τη δυνατότητα κριτικής.

Παραγοντική ανάλυση της Κάρτας 1
Rotated Factor Matrix:

Ερώτηση	Factor 1	Factor 2	Χαρακτηρισμοί
QC105	,84789		καθαρή
QC101	,84623		με ωραίο περιβάλλον
QC1028	,82739		με πράσινο
QC1010	,80129		με νοικοκυρεμένες γειτονιές
QC104	,78514		ήσυχη
QC103	,78088		με φιλικό περιβάλλον
QC1023	,77422		οι κάτοικοι «νοικοκυραίοι»
QC1029	,75747		κίνηση /πλατείες /δρόμους
QC1016	,73964		για να μεγαλώνεις παιδιά
QC1014	,72593		για νέους
QC1018	,72555		κινείσαι άνετα με τα πόδια
QC1027	,71869		με άνετους ελεύθερους χώρους
QC102	,71027		με σύγχρονο περιβάλλον
QC1011	,70647		με φιλόξενους ανθρώπους
QC107	,69978		ζωντανή πόλη
QC108	,69714		με ανοιχτή θέα
QC1015	,67966		για ηλικιωμένους
QC1017	,62382		κινείσαι άνετα τη νύχτα
QC1020	,61667		εύκολα βρίσκεις συγκοινωνία
QC1019	,61050		κινείσαι άνετα με Ι.Χ.
QC1021	,57698		κεντρική πόλη
QC1013	,52596		με γραφικά σπίτια
QC1026	,50546		με αίγλη / ακτινοβολία
QC109	,79420		με απομονωμένες γειτονιές
QC1024		,77479	με υποβαθμισμένες γειτονιές
QC1012		,73706	μονότονη πόλη
QC106		,63833	με μολυσμένη ατμόσφαιρα
QC1022		,55728	βρίσκεις με ευκολία ένα σπίτι
QC1030	,53067	,53818	με πολλή κίνηση αυτοκινήτων
QC1031		,52695	μαζεύει κόσμο
QC1025			με πολλές βιοτεχνίες
Factor Transformation Matrix:			
	Factor 1	Factor 2	
Factor 1	,83020	,55747	
Factor 2	-,55747	,83020	

Κάτι σημαντικό: Η παρουσία της μεταποίησης είναι αναγνωρίσιμη, αν κρίνουμε από το μέσο όρο βαθμολογίας. Ελάχιστα όμως επηρεάζει τη δομή των παραγόντων, ακόμα και του δεύτερου. Ελάχιστα επηρεάζει την οπτική γωνία από την οποία οι άνθρωποι βλέπουν το χώρο. Το ερώτημα είναι αν αυτό συμβαίνει επειδή απωθούν αυτή την παρουσία για τις ανάγκες οργάνωσης μιας εικόνας τόσο ωραιοποιημένης αλλά και συνεκτικής, όσο απαιτείται για να συνοψίσουν την υπόρρητη αξίωση που περιγράφουμε παραπάνω, να γίνει αποδεκτή ως αναγκαία η επιλογή αυτού του τόπου εγκατάστασης, ή αν αυτό συμβαίνει επειδή εμείς τους καλέσαμε να μιλήσουν ως κάτοικοι κι όχι ως εργαζόμενοι, μέσα από ένα είδος εμπειρίας που διαχωρίζεται από ένα άλλο, όπως η «περιοχή των εργοστασίων» διαχωρίζεται από την «περιοχή κατοικίας». Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση, το αποτέλεσμα της ανάλυσης θα αποκάλυπτε τη νοητική εικόνα του χώρου που συγκροτείται περισσότερο στη συνείδηση του ερευνητή παρά σε εκείνη του συνομιλητή.

Όταν τέτοιες αναλύσεις χρησιμοποιούνται στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, ο πρώτος παράγοντας, ο πιο συγκροτημένος κι ο πιο ευρύς είναι και ο λιγότερο ενδιαφέρων, γιατί συγκροτείται στο έδαφος του κοινού τόπου. Όχι ότι αυτός δεν μας ενδιαφέρει, όμως στο περιθώριό του είναι που αρχίζουν να εμφανίζονται αν όχι οι εναλλακτικές οπτικές και στάσεις, πάντως οι αρχές της διαχείρισης αυτού του κοινού τόπου με κριτήρια διαφέροντος – δηλαδή με κριτήρια πράξης. Κατά κανόνα, ο δεύτερος αυτός παράγοντας πρέπει να είναι αφητηρία μιας άλλης ανάλυσης, κάτι που έγινε σε άλλο σημείο της έρευνας, όπου εξετάζεται η συγκρότηση της νοητικής εικόνας του χώρου μέσα από «πολεοδομικά» ή «κτιριακά» δεδομένα. Σε αυτό όμως δεν θα επεκταθούμε σ' αυτή την παρουσίαση, για να εστιάσουμε στον τρόπο με τον οποίο συνεισφέρουν οι διάφορες ομάδες πληθυσμού στη συγκρότηση των δύο παραγόντων, στο είδος της οπτικής που υιοθετεί κάθε ομάδα.

Κατηγορίες πληθυσμού για τον πρώτο παράγοντα

Οι κατηγορίες πληθυσμού που συνεισφέρουν στη συγκρότηση του πρώτου παράγοντα με υψηλές τιμές –συνδέοντας μάλιστα τα περιβαλλοντικά με τα κοινωνικά ζητήματα– δεν είναι ακριβώς οι ασθενέστερες κατηγορίες που είδαμε πριν, παρά το σαφές εισοδηματικό πρόσημο. Είναι πάντα αυτές που συναρτούν την ποιότητα ζωής με τα εγκατεστημένα δίκτυα, μόνο που εδώ μαζί με τα κοινωνικά εννοούνται και τα παραγωγικά δίκτυα. Πρόκειται για τις κατηγορίες που συμμετέχουν στην εξέλιξη αυτών των δικτύων – αλλά από τις λιγότερο ασφαλείς θέσεις. Το παράδοξο είναι ότι στην εικόνα του χώρου που αντιπροσωπεύει ο πρώτος παράγοντας δεν εντάσσουν τη μεταποίηση, παρότι είναι αυτή που τους καλεί στο συγκεκριμένο χώρο. Είναι όμως και αυτή που ορίζει τη θέση τους στην τοπική ιεραρχία, και όταν υιοθετείς ένα πρότυπο το κάνεις για να νομιμοποιήσεις το δικαίωμά σου σε αυτό – όχι τον περιορισμό αυτού του δικαιώματος.

Η μετριοπαθής συνεισφορά στη συγκρότηση του πρώτου παράγοντα (μέσες τιμές) συγκεντρώνει ομάδες που χαρακτηρίζονται από έναν ειδικό ρόλο (το γονεϊκό) ή από μια ειδική προϋπάρχουσα εμπειρία του χώρου (στους τόπους καταγωγής ή στο αθηναϊκό κέντρο). Το ενδιαφέρον είναι ότι οι ίδιες κατηγορίες συνεισφέρουν και στη συγκρότηση του

δεύτερου παράγοντα, με υψηλές όμως τιμές, κάτι που σημαίνει ενδεχομένως ότι μια εναλλακτική νοητική εικόνα καθορίζει τη διαχείριση της πρώτης (της κυρίαρχης), όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Τέλος, η χαμηλή βαθμολογία του πρώτου παράγοντα προέρχεται από ομάδες που αναγνωρίζουν το συγκεκριμένο πρότυπο ανάγνωσης του χώρου, ειδικά σε ό,τι αφορά τις οικιστικές συνθήκες, αλλά δεν αναγνωρίζουν τον τόπο που ζουν σε αυτό το πρότυπο και, για την ακρίβεια, δεν αναγνωρίζουν τον εαυτό τους σε αυτό τον τόπο. Πρόκειται καθαρά για τις κατηγορίες που καταλαμβάνουν την κορυφή της τοπικής ιεραρχίας (υψηλές και μεσαίες κατηγορίες, απόφοιτοι ΑΕΙ-ΤΕΙ). Παρ' όλα αυτά, όπως και οι ασθενέστερες κατηγορίες, ούτε οι υψηλότερες συνεισφέρουν στη συγκρότηση του δεύτερου παράγοντα, κάτι που θα μας επέτρεπε μια υπόθεση: Καθοριζόμενος από το κυρίαρχο πρότυπο χώρου, ο τρόπος ανάγνωσης του χώρου που υποβάλλει ο πρώτος παράγοντας είναι και κυριαρχοκεντρικός.

Κατηγορίες πληθυσμού για το δεύτερο παράγοντα

Από την οπτική γωνία που διαμορφώνει ο δεύτερος παράγοντας, ενσωματώνοντας στην αντιληπτική εικόνα του χώρου λειτουργικές και οικιστικές αντιφάσεις, οι στάσεις των ανθρώπων εμφανίζονται με λιγότερες αλλά άλλου είδους διαφοροποιήσεις.

Εμφανίζεται ως πούμε διαφοροποίηση σε σχέση με το φύλο – οι ανεπάγγελτες γυναίκες υιοθετούν αυτή την οπτική γωνία περισσότερο από τους άνδρες. Εμφανίζεται διαφοροποίηση ως προς την τοπική προέλευση – οι δεύτερης γενιάς μετανάστες συνεισφέρουν με υψηλές τιμές κυρίως στα συμπτώματα οικιστικής υποβάθμισης ενώ, αντίθετα, οι πρόσφατοι έποικοι από κεντρικές περιοχές εντάσσονται στην εικόνα και ό,τι έχει να κάνει με τη λειτουργία του χώρου. Η προσφυγική προέλευση προσφέρει γενικά χαμηλές τιμές και αυτό σημαίνει ότι τα προβλήματα υποβάθμισης είναι ορατά αλλά δεν θεωρούνται χαρακτηριστικά από το τμήμα του πληθυσμού που έχει την πιο μακρόχρονη και την πιο φορτισμένη ιστορικά εμπειρία αυτού του τόπου.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η εναλλακτική, η σχετικιστική προσέγγιση του χώρου, δεν είναι κυριαρχοκεντρική αλλά έχει να κάνει με το είδος της αστικής εμπειρίας και με το επίπεδο της χωρικής ταύτισης. Και αυτό είναι ενδιαφέρον γιατί δείχνει ότι όσο αποσυνδέουμε την αντίληψη του χώρου από τον κοινό τόπο, για να τη συνδέσουμε με μια πολιτισμικά πιο προσδιορισμένη (μέσα από το διαχωρισμό των φύλων), με μια πιο βαθιά (μέσα από την εντοπιότητα), με μια πιο ποικίλη εμπειρία του χώρου (μέσα από την κινητικότητα) μπορούμε να ανοίξουμε το δρόμο για να εντοπίσουμε και τα δεδομένα που στοιχειοθετούν αυτή την εμπειρία. Μπορούμε να εντοπίσουμε τις χωρικές δεσπόζουσες της συλλογικής μνήμης και των συλλογικών συμπεριφορών και, επομένως, να εντοπίσουμε τις χωρικές μορφές στις οποίες θα πρέπει να είναι ευαίσθητη η πολιτική του χώρου. Αλλά από εδώ, σύμφωνα με τη μέθοδο που ακολουθούμε, θα έπρεπε να ξεκινήσει μια άλλη ανάλυση.

Σαν συμπέρασμα

Αν διαφαίνεται, σε αυτή τη σύντομη παρουσίαση, ότι οι διαφοροποιήσεις της οπτικής του χώρου συνδέονται με το ρόλο των επί μέρους ομάδων πληθυσμού στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας, η έρευνα στο σύνολό της έδειξε ότι παρόμοιες διαφοροποιήσεις εντοπίζονται και στο επίπεδο της πρακτικής του χώρου. Τα στρατηγήματα του λόγου γύρω από τη συλλογική εμπειρία του χώρου έχουν το αντίστοιχό τους σε στρατηγικές πρόσβασης στο χώρο, υπό τον όρο ότι η πρόσβαση αυτή συνδέεται με την (ανελικτική ή εξασφαλιστική) προοπτική στην οποία αναγνωρίζεται ή την οποία διεκδικεί κάθε ομάδα πληθυσμού. Μιλώντας για το χώρο, οι συνομιλητές της έρευνας μιλούν για δεσμούς με το χώρο και δυνάμει του χώρου. Μιλούν για την ανάγκη και τη δυνατότητα να περισθθούν αυτοί οι δεσμοί, όσο είναι λειτουργικοί για την αυτοπροστασία και τον αυτοπροσδιορισμό της τοπικής κοινωνίας μέσα από το είδος πρόσβασης που της εξασφαλίζουν στην πόλη.

Η διαπίστωση της παρεμβολής των αστικών στερεοτύπων σε αυτόν το λόγο δεν έχει μόνο επικοινωνιακή σκοπιμότητα. Όπως διακρίνεται στο σύνολο της έρευνας, αν οι αναπαραστάσεις του τοπικού παραπέμπουν στις αναπαραστάσεις της πόλης ως ολότητα, αυτό συμβαίνει στο μέτρο –και με τον τρόπο– που κάθε ομάδα πληθυσμού προσβλέπει στις διαφοροποιήσεις της ευρύτερης αστικής ιεραρχίας. Αν, πάλι, οι αστικές αναπαραστάσεις χρωματίζονται από την εμπειρία της τοπικότητας, αυτό συμβαίνει στο μέτρο –και με τον τρόπο– που η πόλη νοηματοδοτεί αυτή την εμπειρία.

Στην περίπτωση που εξετάσαμε, οι δεσμοί με το χώρο έχουν να κάνουν με τις πολλαπλές του διαστάσεις. Η γοητεία τόπων όπως είναι το Μοσχάτο οφείλεται στο ότι το παιχνίδι της οικειοποίησης του χώρου δεν έχει χαθεί, επειδή συνδέεται με μια πληθώρα παραμέτρων, με μια πληθώρα τρόπων να ζεις και να διεκδικείς το χώρο. Το ερώτημα είναι αν ο αστικός σχεδιασμός θα αναδειχθεί άξιος αυτής της πολλαπλότητας, αν θα είναι παράμετρος αυτής της διεκδίκησης. Και αυτό έχει σχέση με τη διερεύνηση της συλλογικής εμπειρίας του χώρου.

ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΑΝΑΠΛΑΣΕΩΝ ΣΤΑ ΤΙΡΑΝΑ (2000-2008)

Λουκάς Τριάντης

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη αρχικά αμφισβητεί τις ερμηνείες που θέλουν τους αστικούς μετασχηματισμούς, ή τη μεταβολή στην παραγωγή του αστικού χώρου, να καθορίζονται αποκλειστικά από τις νομοτελειακές δομές της παγκοσμιοποίησης και της νέας παγκόσμιας οικονομίας. Αντίθετα, συμφωνεί με μια πλουραλιστική, ιστορική και θεσμική προσέγγιση που εξετάζει τους φορείς και τις δυνάμεις που κατασκευάζουν την αλλαγή, σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Στην περίπτωση των Τιράνων, το κείμενο αναγνωρίζει το δήμο ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό υποκινητή της αλλαγής, στο πλαίσιο της πολιτικής αποκέντρωσης, που εφαρμόστηκε μετά-κομμουνιστικά σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Η παρουσίαση εστιάζει στα προγράμματα αστικής ανάπλασης που προώθησε ο δυναμικός δήμαρχος των Τιράνων Εντι Ράμα, από το 2000 ως σήμερα. Η στρατηγική του δήμου περιλάμβανε την ανάδειξη του ιστορικού κέντρου, τον καθαρισμό και το πρασίσιμα δημόσιων χώρων, το χρωματισμό των όψεων κάποιων κρατικών πολυκατοικιών, καθώς και μια σειρά από αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς. Η στρατηγική βασίστηκε σε ένα λόγο διάσωσης της ταυτότητας της πόλης μετά τη χαοτική μετα-σοσιαλιστική μετάβαση και, ταυτόχρονα, σε ένα λόγο για μια νέα αστική ταυτότητα βασισμένη σε ωραίες εικόνες και εντυπωσιακή αρχιτεκτονική. Οι αστικές αναπλάσεις στα Τίρανα λειτούργησαν ως ένα κομβικό εργαλείο για το μάρκετινγκ της πόλης και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Παράλληλα οι αναπλάσεις μεταφράστηκαν σε ανεκτίμητο πολιτικό κεφάλαιο για τον ίδιο το δήμαρχο. Η στρατηγική του δήμου φανέρωσε κάποιες συνέχειες με το κομμουνιστικό καθεστώς, κυρίως όσον αφορά την έλλειψη συμμετοχικών διαδικασιών και δημοκρατικής νοοτροπίας. Τελικά, η ανάλυση του παραδείγματος δείχνει πόσο σημαντική είναι η διαμεσολάβηση της τοπικής κυβέρνησης στη διαδικασία μεταβολής στην πόλη και εντοπίζει την ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση των ισχυρών σχέσεων διαπλοκής μεταξύ πολιτικής εξουσίας και του κατασκευαστικού τομέα.

MULTIPLE MEANINGS OF CHANGE IN THE PRODUCTION OF SPACE: THE CASE OF URBAN RENEWAL IN TIRANA (2000-2008)

Abstract

The present study initially rejects the notion that urban change, or the change in the production of urban space exclusively depend on the predefined systemic structures of globalisation and the new world economy. It rather points at a pluralist, historical and institutional approach that seeks to understand the actors and the forces that construct urban change in time and in space. In the case of Tirana, the paper suggests that the Municipality is one of the major advocates of change over the last decade, in the context of political decentralisation across Eastern Europe. Thus it focuses on the Municipality's urban renewal strategy, launched by the dynamic Mayor Edi Rama, during his subsequent tenures from 2000 till today. Urban renewal consisted of the preservation of the historic centre, the cleaning and greening of public spaces, the painting of the facades of socialist housing and a series of architectural competitions. The strategy rested on a discourse to rescue the identity of the city after the chaotic post-socialist transition and at the same time to promote a new identity, based on beautiful urban images and impressive architecture. Urban renewal in Tirana emerged out of the neo-liberal, post-socialist urban restructuring, as a tool for marketing the city and attracting foreign investments. At the same time, urban renewal largely translated to political capital for the Mayor himself. The Municipality's strategy highlighted some continuities with the communist regime through the lack of participatory processes and democratic mentality. In turn, the case study analysis demonstrates how the local government is currently a salient actor in promoting urban change and points at further investigation of the engagement between the political authorities and the construction sector.

1. Εισαγωγή

Στο πλαίσιο ενός επιστημονικού συνεδρίου που εξετάζει τις μεταλλαγές, τις συνέχειες ή τις ασυνέχειες στον αστικό χώρο, ιδιαίτερη έμφαση αξίζει να δοθεί στις κοινωνικές σημασίες της μεταβολής. Η επιλογή να μιλήσει κανείς για τη μεταβολή στην πόλη μέσα από την περίπτωση των Τιράνων δεν είναι τυχαία. Οι αλβανικές πόλεις, και τα Τίρανα κατεξοχήν, δεν ενδιαφέρουν μόνο λόγω της γεωγραφικής τους γειτνίασης με την Ελλάδα ή των αμφίθυμων σχέσεων που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ αλβανικής και ελληνικής κοινωνίας ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Πολύ περισσότερο ενδιαφέρουν επειδή προσφέρουν ιδιαίτερα χρήσιμες οπτικές σε τρεις τουλάχιστον κόσμους: στις μετα-σοσιαλιστικές πόλεις της Ανατολικής Ευρώπης, στις πόλεις των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και στα Βαλκάνια.

Στόχος της παρουσίασης είναι καταρχήν να συνεισφέρει στην ανάλυση των μηχανισμών και των διαδικασιών που παράγουν το χώρο στην πόλη των Τιράνων. Να εντοπίσει τις συνέχειες και τις τομές με το παρελθόν. Με επίγνωση της σχετικής διάχυσης της πολιτικής εξουσίας και της πολλαπλότητας των εμπλεκόμενων φορέων –επίσημων και ανεπίσημων– σε κάθε σύγχρονη καπιταλιστική πόλη, καθώς και των συμφερόντων που προασπίζονται ή των διεκδικήσεων που προβάλλουν διάφορες ομάδες, θεσμοί και οργανισμοί, η παρουσίαση αυτή επιλέγει να εστιάσει στο ρόλο του δήμου στην παραγωγή του χώρου. Σε όλη την Ανατολική Ευρώπη, η αλλαγή του συστήματος σήμανε –μεταξύ άλλων– την αποκέντρωση της πολιτικής εξουσίας και την απόδοση αυξημένων αρμοδιοτήτων σε τοπικό επίπεδο. Σε περιπτώσεις μάλιστα χαρισματικών δημάρχων, οι δήμοι αναδείχθηκαν σε κομβικής σημασίας υποκινητές της μεταβολής. Στα Τίρανα, ο δυναμικός δήμαρχος Έντι Ράμα, από το 2000 έως σήμερα (2008), έχει επιχειρήσει να κατασκευάσει μια νέα ταυτότητα-εικόνα για την πόλη και να προωθήσει μια σειρά από τολμηρά προγράμματα αστικών αναπλάσεων.

Το κείμενο που ακολουθεί ξεκινά παρουσιάζοντας κάποιες σκέψεις σχετικά με τη μεταβολή στην παραγωγή του αστικού χώρου, συνεχίζει με την περίπτωση των Τιράνων και, κλείνοντας, συνδέει το θεωρητικό πλαίσιο με το παράδειγμα. Η ανάλυση των αστικών αναπλάσεων στα Τίρανα θα αναδείξει τους τρόπους και τους στόχους για τους οποίους πρακτικές, πολιτικές και λόγοι ενεργοποιούνται από το δήμο της πόλης, θα αναζητήσει τους κερδισμένους και τους χαμένους αλλά και τις συνέχειες και τις ασυνέχειες με το παρελθόν. Με τον τρόπο αυτό ελπίζει να συμβάλει στην κατανόηση της μεταβολής στην παραγωγή του σύγχρονου αστικού χώρου.

2. Η έννοια της μεταβολής στην παραγωγή του αστικού χώρου

Η μεταβολή στην παραγωγή του αστικού χώρου, όπως και η ίδια η παραγωγή του χώρου, αποδίδονται συχνά σε εγγενείς ιδιότητες του καπιταλιστικού συστήματος, μετά τη θεμελιώδη διατύπωση του Henri Lefebvre (1991) ότι ο (κοινωνικός) χώρος είναι ένα (κοινωνικό) προϊόν. Ο Lefebvre ισχυρίστηκε ότι στον καπιταλισμό ο αστικός χώρος παράγεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διευκολύνει και να προωθεί περαιτέρω τις διεργασίες του καπιταλισμού, σε μια διαδικασία καλά συγκαλυμμένη, ενώ το κράτος εξασφαλίζει τη διαιώνιση του συστήματος (Orum & Chen, 2003). Σε συνέχεια της θεώρησης αυτής, ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ πρότεινε μια σειρά από μεταφορές για να ερμηνεύσει τη μεταβολή στην παραγωγή του χώρου. Η έννοια της «χωρικής σταθεροποίησης-διόρθωσης» (spatial fix) (Harvey, 1985a) λόγου χάρη, είναι μια

μεταφορά που εξηγεί πώς ο καπιταλισμός σε περίοδο κρίσης αναδιοργανώνει το χώρο, με στόχο να επιβιώνει και να αναπαράγεται. Η έννοια της «χωροχρονικής συμπίεσης» (time-space compression) είναι μια ακόμα μεταφορά που εξηγεί πώς ο καπιταλισμός υπερβαίνει χωρικά σύνορα και αναδιοργανώνει σε παγκόσμια κλίμακα τις διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης, με στόχο τη συσσώρευση οικονομικού κεφαλαίου (Smith, 2001).

Άλλες προσεγγίσεις εισάγουν τις έννοιες της παγκοσμιοποίησης και της μετα-νεωτερικότητας για να ερμηνεύσουν τη μεταβολή στην παραγωγή του χώρου. Οι μεταφορές της «παγκόσμιας πόλης» (global city) (Sassen, 1991) και της «μετα-νεωτερικής πόλης» (post-modern city) (Jameson, 1984, Harvey, 1989) είναι αφηγήσεις που βλέπουν το παγκόσμιο να στέκεται σε διαμετρική αντίθεση με το τοπικό, ως αμοιβαία αλληλοαναιρούμενες και εγγενώς ανταγωνιστικές δυνάμεις. Θέτουν επιπλέον το γενικό ενάντια στο ειδικό, το συνολικό ενάντια στο αποσπασματικό, τις τοπικές κουλτούρες ενάντια στον παγκόσμιο οικονομικό μετασχηματισμό (Smith, 2001: 2). Έτσι ο καπιταλισμός γίνεται ο κυρίαρχος ρυθμιστής της χωρο-κοινωνικής μεταβολής. Από την άλλη, ο ρόλος του κράτους μειώνεται στο βαθμό που αυτό υπηρετεί τα βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα συμφέροντα του καπιταλισμού και έχει στόχο την ιδεολογική συγκάλυψη. Για τον Χάρβεϊ, οι αστικές πολιτικές όχι μόνο είναι συμβατές, αλλά και αναγκαίες στη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου (Harvey, 1985β: 125), ενώ δεν υπάρχει καμία σημαντική πλευρά της ζωής στην πόλη που να πέφτει έξω από τη λογική αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος (Harvey, *ό.π.*: 156).

Όμως οι οπτικές αυτές, που βλέπουν τη συσσώρευση κεφαλαίου ως τη βασική κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης ύπαρξης, φαίνεται ότι περιορίζουν την κατανόηση της πόλης. Η αποκλειστική απόδοση της μεταβολής στο κεφάλαιο και η έμφαση στις οικονομικές παραμέτρους, στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου καπιταλισμού, υποβαθμίζει ή/και παραβλέπει θεσμούς, φορείς, δομές, δίκτυα, ιστορικές διαδικασίες, πολιτισμό, θρησκεία, φυλή, φύλο, αλλά και το ίδιο το άτομο ως προσωπικότητα (Orum & Chen, 2003).

Ειδικότερα, η βιβλιογραφία έχει ασκήσει ισχυρή κριτική στη νεο-μαρξιστική προσέγγιση, που θέλει τις αστικές πολιτικές να μη διατηρούν κάποια αυτονομία, αλλά να γίνονται κατανοητές στο πλαίσιο που αυτές λειτουργούν προς όφελος της καπιταλιστικής αναπαραγωγής (Pickvance, [1995]1998). Η κριτική αυτή εντοπίζει κενά στην ανάλυση του κράτους, της σχέσης κράτους-κοινωνίας και κράτους-αγοράς, στο ρόλο της πολιτικής διαμεσολάβησης και στους τρόπους που παρεμβαίνει το κράτος –κεντρικό ή τοπικό– σε παγκόσμιες ροές όπως οι διεθνικές επενδύσεις, η μετανάστευση και η πολιτιστική παραγωγή.¹ Τέλος, όσον αφορά το τοπικό επίπεδο και παρά τις πιέσεις την παγκόσμιας οικονομίας, στην πραγματικότητα υπάρχει μια πολλαπλότητα στα κίνητρα, στους στόχους και στις εφαρμογές (Stone, [1995]1998: 112). Για το λόγο αυτό, εμπειρικές έρευνες δεν εξετάζουν λόγου χάρη μόνο τις ενέργειες των δημάρχων που έχουν να κάνουν με την αναζήτηση επενδύσεων ή τις συμφωνίες με τον ιδιωτικό τομέα, αλλά εστιάζουν και στο προσωπικό στοιχείο, σε προσωπικές ανάγκες, συμφέροντα και φιλοδοξίες.

Σε μια προσπάθεια υπέρβασης της νομοτέλειας, που ισχυρίζεται ότι ο χώρος παράγεται όχι από τις πρακτικές των αν-

1. Για παράδειγμα, έρευνες έχουν δείξει ότι σε αδύναμα οργανωμένες κοινωνίες των πολιτών, το κράτος έχει ιστορικά υπάρξει πιο σημαντικό από την αγορά στο να ορίζει τις εξελίξεις (Mouzelis, 1988).

θρώπων, αλλά από ιδιότητες του συστήματος, θα ανατρέξω σε θεωρητικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στο πώς κατασκευάζεται η μεταβολή. Στο πλαίσιο μιας ιστορικής-θεσμικής προσέγγισης,² οι πόλεις μπορούν να γίνουν κατανοητές ως *χώροι πυκνής και διαφοροποιημένης θεσμικής δραστηριότητας* (Amin & Thrift, 2002: 153), η οποία αναπτύσσεται με επίσημους και ανεπίσημους τρόπους στους νόμους, στο εθιμικό δίκαιο, σε κώδικες ακόμα και σε συμφωνίες μεταξύ ατόμων ή ομάδων, σε οργανισμούς, πολιτικά σώματα, οικονομικά σώματα, κοινωνικά σώματα, εκπαιδευτικά σώματα και γενικά σε όλες τις ομάδες ατόμων που τις δένει κάποιος κοινός στόχος (North, 1990: 5). Όπως σημειώνουν και οι Amin & Thrift (2002: 153-4), στο πλαίσιο της αστικής δημοκρατίας, το να αγνοούνται οι πρακτικές και οι πολιτικές των παραπάνω θεσμών και οργανισμών σημαίνει να αγνοούνται οι κυρίως χώροι της κοινωνικής συμμετοχής.

Άρα, είναι λιγότερο χρήσιμο να κατανοούμε τη μεταβολή στην παραγωγή του χώρου ως προϊόν προκαθορισμένων δομών και περισσότερο χρήσιμο ως μια διαδικασία που δουλεύεται στην πράξη, μια ανοιχτή διαπραγμάτευση ανάμεσα σε διάφορες ομάδες που δρουν σύμφωνα με τις οπτικές και τα συμφέροντά τους (Orum & Chen, 2003: 54). Ιδιαίτερη προσοχή αξίζει λοιπόν να δοθεί στον τρόπο που αναδύονται θεσμοί και φορείς και πώς οι δράσεις τους ξεδιπλώνονται μέσα στο χρόνο και το χώρο, υπό ορισμένες συνθήκες.

3. Η μετα-σοσιαλιστική μετάβαση και η μεταβολή στην παραγωγή του αστικού χώρου

Λίγα παραδείγματα θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τόσο την παραπάνω θέση, όσο το παράδειγμα της «Μετάβασης» στην Ανατολική Ευρώπη. Η μετάβαση από τη συγκεντρωτική, κρατική οικονομία και το μονοκομματικό πολιτικό σύστημα προς την οικονομία της ελεύθερης αγοράς και τη δημοκρατική κοινωνία των πολιτών, είχε ως βασικό χαρακτηριστικό τη διαφοροποίηση σε τρόπους, βαθμούς και σημασίες. Η βιβλιογραφία (Hamilton et al., 2005) εντοπίζει όχι μόνο άλλες ταχύτητες, αλλά και άλλες κατευθύνσεις, δηλαδή τάσεις προς διαφορετικά μοντέλα ανάπτυξης. Οι αστικοί μετασχηματισμοί προέκυψαν ανά περίπτωση μέσα από ιστορικούς και γεωγραφικούς παράγοντες αλλά και από το ρόλο που έπαιξαν σε κάθε περίπτωση το κράτος, οι τοπικές ελίτ, οι τοπικές δυναμικές και οι διάφοροι εγχώριοι και διεθνείς οργανισμοί.

Οι αλβανικές πόλεις, λόγω χάρη, αποτελούν μια ιδιαίζουσα υπο-περίπτωση στο χάρτη της μετα-σοσιαλιστικής Ανατολικής Ευρώπης, γεγονός που συνδέεται με τη δραματική κατάρρευση πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δομών. Το πρότυπο ανάπτυξης που ακολούθησαν σε όλη τη δεκαετία του 1990, ήταν ένα μη ρυθμιζόμενο πρότυπο πόλεων του Τρίτου Κόσμου. Η άναρχη ανάπτυξη χαρακτηρίστηκε από πολύ περιορισμένες επίσημες επενδύσεις κεφαλαίου, σημαντικές επενδύσεις ντόπιων στην ανεπίσημη και παράνομη οικονομία, μειωμένα και ραγδαία διαφοροποιούμενα επίσημα εισοδήματα, πλήρη διάλυση του δημόσιου ελέγχου, γρήγορη και ολοκληρωτική ιδιωτικοποίηση της κατοικίας, απουσία ελέγχου στην αγορά γης, στο σχεδιασμό και στην οικοδομική διαδικασία (Tosics, 2005). Επιπλέον η Αλβανία έχει κοινά χαρακτηριστικά με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπως υψηλά επίπεδα φτώχειας και ανεργίας, ραγδαία αυξανόμενη κοινωνική πόλωση, ανεξέλεγκτη εσωτερική μετανάστευση, βασικές ελλείψεις περίθαλψης, εκπαιδευτικές ανισότητες, αυξανόμενες ανάγκες στέγασης, γενικευμένη διαφθορά και σημαντικά εθνικά, πολιτικά, κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά ζητήματα, που αποτελούν μέχρι σήμερα πιθανούς παράγοντες αποσταθεροποίησης.

2. Αναφέρομαι στις θεωρητικές αναζητήσεις γεωγράφων όπως οι Nigel Thrift και Ash Amin, πολιτικών θεωρητικών όπως ο Ερνέστο Λακλάου, οικονομολόγων, όπως ο Ντάγκλας Νορθ, και πολιτικών επισημών του πλουραλισμού.

Βασική έννοια για την κατανόηση της μετα-σοσιαλιστικής μετάβασης και ιδιαίτερα χρήσιμη για την παρουσίαση αυτή είναι η αποκέντρωση (decentralisation) της πολιτικής εξουσίας (Hamilton et al., 2005). Επί σοσιαλισμού, οι ενέργειες των τοπικών διοικήσεων, σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο μεθοδεύονταν και ελέγχονταν κεντρικά. Μετά το 1990, όμως, η νέα νομοθεσία που υιοθετήθηκε σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (στην Αλβανία το 1992) ενδυνάμωσε σημαντικά το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Έτσι η λήψη αποφάσεων μεταφέρθηκε εν μέρει από το κεντρικό στο τοπικό επίπεδο (Tosics, 2005: 55), με αποτέλεσμα οι πόλεις να γίνουν πολύ πιο ανεξάρτητες από πολιτική, διοικητική και οικονομική πλευρά. Οι τοπικές κυβερνήσεις μπορούσαν πλέον να ενεργούν δυναμικά στη λήψη αποφάσεων για την ανάπτυξη των πόλεων.

4. Τα προγράμματα ανάπλασης του Δήμου των Τιράνων

Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής αποκέντρωσης θα εξετάσω το ρόλο του Δήμου των Τιράνων στην παραγωγή του αστικού χώρου, μέσα από τα προγράμματα ανάπλασης που εφαρμόστηκαν από το 2000 έως σήμερα (2008), με πρωτοβουλία του δημάρχου Έντι Ράμα. Γόνος της κομμουνιστικής νομενκλατούρας και της καλλιτεχνικής ελίτ της πρωτεύουσας, ο Ράμα ακολούθησε την παράδοση της οικογένειάς του³ και έγινε ζωγράφος και καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών των Τιράνων. Εκεί ανέπτυξε έντονη πολιτική δράση την περίοδο της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού. Ύστερα από σύντομη θητεία στους καλλιτεχνικούς κύκλους του Παρισιού στα μέσα της δεκαετίας του 1990, επέστρεψε στην Αλβανία για να αναλάβει το υπουργείο Πολιτισμού στην κυβέρνηση του Σοσιαλιστικού Κόμματος, το 1998. Δήμαρχος εξελέγη για πρώτη φορά το 2000 και έπειτα πάλι το 2003 και το 2007.

Μετά την πρώτη χασοτή μετα-σοσιαλιστική περίοδο, η οποία εκφράστηκε και ως χωρική αναρχία στα Τίρανα και συνοδεύτηκε από την πιο ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση σε σχέση με όλες τις μετα-σοσιαλιστικές πόλεις (Tosics, 2005: 68), ο υπουργός και αργότερα δήμαρχος Έντι Ράμα, εξέφρασε ένα λόγο για την επαναδιακδίκηση του δημόσιου χώρου και την αποκατάσταση της χαμένης ταυτότητας της πόλης.

Η στρατηγική του δήμου περιλάμβανε μεταξύ άλλων:⁴

- Τη διατήρηση – ανάδειξη του ιστορικού κέντρου, που αφορούσε την αποκατάσταση των δημόσιων κτιρίων της ιταλικής περιόδου του Μεσοπολέμου και την ανάδειξη του κεντρικού βουλευτάρτου (Εικόνα 1)
- Την κατεδάφιση των αυθαιρέτων κτισμάτων –κυρίως εμπορικών χρήσεων– κατά μήκος του ποταμού Λάνα και σε ελεύθερους χώρους στο κέντρο της πόλης, τον καθαρισμό και το «πρασίνισμα» των χώρων αυτών (Εικόνα 2)
- Το χρωματισμό των κυρίων όψεων ορισμένων σοσιαλιστικών κρατικών πολυκατοικιών, σε έντονα χρώματα και σχήματα (Εικόνα 3)
- Μια σειρά από πανευρωπαϊκούς και διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, με σημαντικότερους αυτούς για το master plan του κέντρου και την κεντρική πλατεία Σκεντέρμπεη (Εικόνα 4)

3. Ο πατέρας του Kristaq Rama ήταν ένας από τους σημαντικότερους γλύπτες της μεταπολεμικής Αλβανίας και από τους αγαπημένους του Ενβέρ Χότζα.

4. Για εκτενέστερη ανάλυση βλ. την αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία του συγγραφέα (2007) "Urban image construction in post-socialist Tirana, Albania. An analysis of the urban renewal programme of Tirana Municipality (2000-2007), under Mayor Edi Rama"

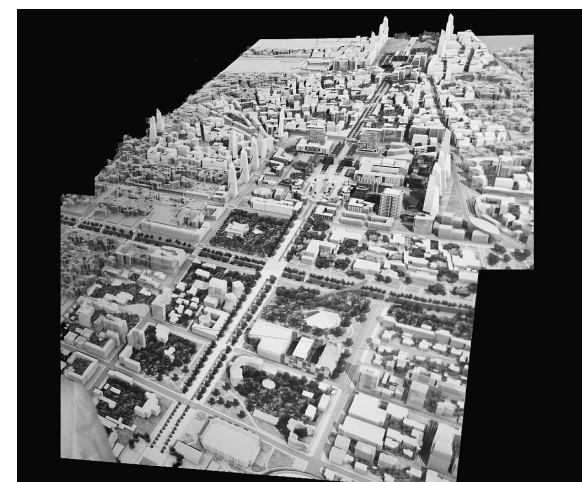
Εικόνα 1: Το κεντρικό βουλεβάρτο και το ιστορικό κέντρο της ιταλικής μεσοπολεμικής περιόδου στις αρχές της δεκαετίας του 1990, Πηγή: Καρτ-ποστάλ από τα Τίρανα

Εικόνα 2: Το πρόγραμμα «Καθάρισμα και Πρασίνισμα», κατά μήκος του ποταμού Λάνα, Πηγή: Δήμος Τιράνων, <http://www.tirana.gov.al/> (05/05/08)

Εικόνα 3: Το πρόγραμμα του χρωματισμού των όψεων των κρατικών πολυκατοικιών

Εικόνα 4: Τρισδιάστατη απεικόνιση από το πρώτο βραβείο για το master plan του κέντρου. Διακρίνεται η κεντρική πλατεία Σκεντέρμπεη και περιμετρικά οι δέκα εμπορικοί πύργοι, Πηγή: Δήμος Τιράνων, <http://www.tirana.gov.al/> (05/05/08)

Ο ρόλος του δήμου στον προγραμματισμό και την εφαρμογή των αναπλάσεων αυτών ήταν καταλυτικός. Χρήσιμο είναι να εξεταστούν εδώ κάποια από τα εργαλεία που χρησιμοποίησε ο δήμος, ως λόγους, πολιτικές και πρακτικές:

Η ταυτότητα. Τα τρία πρώτα στάδια των αστικών αναπλάσεων προωθήθηκαν υπό το όνομα «Επιστροφή στην Ταυτότητα». Η ιδεολογική βάση του προγράμματος αυτού δεν ήταν ιδιαίτερα σαφής, αλλά χρησίμευσε περισσότερο ως ένα σύνθημα που αναφερόταν ταυτόχρονα στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον. Σήμαινε την αποκατάσταση των μεσοπολεμικών ιταλικών κτιρίων, την απόδοση μιας νέας πολύχρωμης όψης στις κρατικές πολυκατοικίες, καθώς και την αόριστη επιστροφή σε ένα «πράσινο» κέντρο. Το επιχείρημα ότι η ταυτότητα της πόλης είχε χαθεί κατά τη διάρκεια της χαοτικής μεταβατικής περιόδου αναφερόταν από τη μια στο παρελθόν και σε κάποιου είδους συλλογική ταυτότητα, αλλά έθετε από την άλλη το ζήτημα της προς αναζήτηση μελλοντικής ταυτότητας. Ο δήμαρχος Εντι Ράμα μίλησε με νοσταλγία και ενθουσιασμό για την ιταλική μεσοπολεμική περίοδο, επειδή έδωσε μια «ευρωπαϊκή κληρονομιά» στην πόλη, και αντίστοιχα με απέχθεια για τις καταστροφές που επέφεραν στην πόλη το σοσιαλιστικό καθεστώς και οι πρώτες μετα-σοσιαλιστικές κυβερνήσεις. Ειδικότερα, η έμφαση στην ανάδειξη των κτιρίων-μνημείων των ιταλικών αποικιοκρατικών και φασιστικών κυβερνήσεων, φανερώνει την ειρωνεία της εξιδανίκευσης ενός καταπιεστικού παρελθόντος, που απαντά συχνά σε μετα-αποικιακές πόλεις (Jones & Bromley, 1996, Huysen, 2003). Παράλληλα, ο δήμος χειρίστηκε το ζήτημα της ταυτότητας ως επιδιωκόμενο μελλοντικό στόχο και προώθησε το πρόγραμμα αυτό ως ένα εργαλείο σύγκλισης με κάποια αόριστα πρότυπα «ευρωπαϊκής πόλης». Υπό την οπτική αυτή η «Επιστροφή στην Ταυτότητα» ήταν μια επιστροφή στο μέλλον, στο βαθμό που επιχείρησε να κατοχυρώσει κάποιους δεσμούς με έναν επιδιωκόμενο μελλοντικό ευρωπαϊκό προσανατολισμό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ζητήματα της αστικής ταυτότητας έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα στο μετα-σοσιαλιστικό αστικό περιβάλλον και έχουν προκαλέσει αμφισβησίες και εντάσεις τόσο σε νοηματικό-ιδεολογικό επίπεδο όσο και στο φυσικό χώρο. Σε όλη την Ανατολική Ευρώπη ανιχνεύει κανείς σήμερα τις προσπάθειες επαναδιαπραγμάτευσης της Ιστορίας και συχνά μια τάση απόρριψης της σοσιαλιστικής περιόδου και ταυτόχρονης αναζήτησης προγενέστερων ιστορικών και πολιτιστικών δεσμών. Η προσπάθεια αυτή έχει άμεσο χωρικό αντίκτυπο μέσω αστικών αναπλάσεων, κατεδαφίσεων, ανακατασκευών και κατεξοχήν με την ανέγερση νέων κτιρίων ιδιαίτερου συμβολικού χαρακτήρα, όπως μουσείων ή θρησκευτικών κτιρίων. Στα Τίρανα, η θετική υποδοχή του προγράμματος «Επιστροφή στην Ταυτότητα» από μεγάλη μερίδα της τοπικής κοινωνίας και η αισθητή αλλαγή που επέφερε στο χτισμένο περιβάλλον, αφήνουν λίγα περιθώρια αμφισβήτησης της αναγκαιότητάς του για την πόλη. Βέβαια έχει νόημα να σταθεί κανείς κριτικά απέναντι στο λόγο του δήμου και να υπογραμμίσει την ανάγκη για μια κριτική κατανόηση του παρελθόντος και μια ισορροπημένη αντιμετώπιση της αστικής ταυτότητας. Η πόλη των Τιράνων –όπως και κάθε σύγχρονη πόλη– είναι μοναδική στην εξέλιξή της μέσα στο χρόνο και περισσότερο νόημα έχει να υπογραμμίζει κανείς τις ιστορικές και χωρικές της ιδιαιτερότητες από το να τις απορρίπτει ή να προσπαθεί να προσαρμοστεί σε εξωτερικά κριτήρια. Συμπερασματικά, οι χωρικές πολιτικές της ταυτότητας είναι χρήσιμο να αμφισβητούνται στο βαθμό που η ταυτότητα χρησιμοποιείται για να νομιμοποιήσει ή να αποκλείσει πολιτικές και χωρο-κοινωνικές επιλογές.

Η **εικόνα**. Ο ζωγράφος δήμαρχος χρησιμοποίησε μεταφορικά και κυριολεκτικά την πόλη ως λευκό καμβά. Κυρίως γίνεται αντιληπτό αυτό στο πρόγραμμα του χρωματισμού των όψεων των κρατικών πολυκατοικιών, το οποίο δεν προωθήθηκε ως μια αισθητική παρέμβαση αλλά ως ένα «εργαλείο κοινωνικής αλλαγής, που θα προωθούσε έναν αστικό πατριωτισμό και θα ενεργοποιούσε τις ελπίδες για το μέλλον» (Rama, 2004). Ο δήμος προσπάθησε να δημιουργήσει μια σειρά από αξιοποιήσιμες εικόνες, είτε ως προσεκτικά σκηνοθετημένα αστικά σκηνικά, είτε μέσω φωτογραφιών και βίντεο. Μέσω των εικόνων αυτών, η μεταβολή παρουσιάστηκε ότι θα είχε έναν παιδαγωγικό χαρακτήρα, που θα μπορούσε να αλλάξει την καθημερινή συμπεριφορά των πολιτών. Η παρούσα ανάλυση αναγνωρίζει το ρόλο που μπορεί να έχει η εικόνα στην καθημερινότητα, την ψυχολογία ή τη διάθεση του ατόμου, όπως και το συμβολικό επίπεδο της πολιτικής στη σύγχρονη αστική διακυβέρνηση (Borja & Castells, 1997). Επιπλέον, δεν επιθυμεί να υποβαθμίσει το ρόλο της φαντασίας, των συμβολισμών, των μεταφορών, ακόμα και του χιούμορ ή του σοκ, στην ενδυνάμωση ηθικών και πολιτιστικών αξιών.

Όμως η έμφαση αυτή στα έργα αστικής ανάπλασης υπονοεί συχνά την αισθητικοποίηση της πόλης και μια ουδετεροποίηση των πολιτικών για το χώρο (Deutsche, 1996), ακριβώς γιατί η πόλη αντιμετωπίζεται ως μια αφαιρετική εικόνα παρά ως ένα πολύπλοκο χωρο-κοινωνικό φαινόμενο. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να αποκρύπτει τη χωρική ανομοιογένεια και τα σημαντικά υπαρκτά προβλήματα. Σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους πόλεις σε όλο τον κόσμο οι δήμαρχοι συχνά προωθούν έργα εξωραϊσμού στα αστικά κέντρα και επακόλουθα γίνονται στόχοι κριτικής για το γεγονός ότι υποβαθμίζουν ζητήματα αστικών υποδομών και μακροχρόνιου σχεδιασμού. Ειδικότερα σε μια πόλη σε μετάβαση όπως τα Τίρανα, οι προτεραιότητες του δήμου έχουν ιδιαίτερα σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Τα Τίρανα είναι μια πόλη που υπολείπεται βασικών υποδομών και που αδυνατεί να καλύψει τις ραγδαία αυξανόμενες ανάγκες της και ιδιαίτερα στην εκτεταμένη, νεόδημη περιφέρεια. Συνεπώς, η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων του δήμου είναι ένα ζήτημα ιδιαίτερα κρίσιμο πολιτικά και η έμφαση στη συνεχή παραγωγή εικόνων αποδεικνύεται προβληματική. Η παραγωγή ωραίων εικόνων στο κέντρο της πόλης είναι μια διαδικασία θετική και θεμιτή –όσο βέβαια το κέντρο παραμένει ο κοινός τόπος αναφοράς για όλους τους πολίτες– στο βαθμό που η παραγωγή αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο ενός εξ ίσου θεμιτού συνολικότερου σχεδιασμού.

Η **αρχιτεκτονική**. Είναι έκδηλο ότι η μνημειακή αρχιτεκτονική έχει γίνει κατά καιρούς απαραίτητο εργαλείο στο να εκφράζει την εξουσία, σε αυταρχικά –και όχι μόνο– καθεστώτα. Στην περίπτωση των Τιράνων, η εμμονή του δημάρχου στον ουσιαστικό ρόλο που μπορεί να έχει η αρχιτεκτονική για «τη δημοκρατία, τον πολιτισμό και το μέλλον της Αλβανίας» (Rama, 2004: 15), θυμίζει τη νομοτέλεια της ρητορικής του μοντερνισμού. Με πρωτοβουλία του δήμου, αρχιτέκτονες από όλο τον κόσμο κλήθηκαν να πειραματιστούν, μέσα από μια σειρά αρχιτεκτονικών διαγωνισμών (διαγωνισμός για το master plan, διαγωνισμός για την πλατεία Σκεντέρμπεη, διαγωνισμοί για αναπλάσεις, επεκτάσεις ή μεμονωμένα κτίρια) και εργαστηρίων (όπως αυτό του ολλανδικού Berlage Institute). Από τις προτάσεις αυτές άλλες κινήθηκαν προς ένα ουτοπικό οραματισμό, άλλες προς μια πιο πραγματιστική κατεύθυνση, ενώ κάποιες θεσμοθετήθηκαν και επίσημα. Οι αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί αποτέλεσαν μια ιδιαίτερα γόνιμη διαδικασία, καθώς κινητοποίησαν τοπικές

δυναμικές, εισήγαγαν σχεδιαστική καινοτομία-τεχνογνωσία από το εξωτερικό, προέβλεψαν ευφάνταστα αστικά οράματα και άνοιξαν ένα διάλογο για το μέλλον της πόλης. Από την άλλη, αμφίβολο είναι το νόημα που έχουν οι διαγωνισμοί αυτοί ως προς τη σχέση τους με την αλβανική πραγματικότητα και τους σκοπούς που εξυπηρετούν, όταν μάλιστα από το σύνολό τους ένα πολύ μικρό ποσοστό έχει περάσει στη φάση της υλοποίησης, από το 2000 έως το 2008.

Η αρχιτεκτονική –και πάλι ως εικόνα ή ουτοπία, παρά ως υλοποιημένο αποτέλεσμα– χρησίμευσε στην παραγωγή ενός αστικού φαντασιακού. Και αν μια τέτοια κριτική κινείται περισσότερο σε ένα θεωρητικό επίπεδο, ιδιαίτερη προσοχή αξίζει να δοθεί σε μια πιο απτή παράμετρο: δηλαδή ότι οι αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί νομιμοποίησαν τις βλέψεις τοπικών φορέων του κατασκευαστικού τομέα, επιτρέποντας την εντατική ανοικοδόμηση ελεύθερων και κοινόχρηστων περιοχών του κέντρου. Παρόλο που η «Επιστροφή στην Ταυτότητα» στόχευε να προστατεύσει τους ελεύθερους χώρους του κέντρου, ένα μεγάλο ποσοστό των χώρων αυτών εντάχθηκε στις ανοικοδομήσιμες επιφάνειες του master plan του κέντρου. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα Τίρανα δεν βρίσκεται σε ισχύ κάποιο γενικό πολεοδομικό σχέδιο (μετά το ξεπερασμένο από την πραγματικότητα Ρυθμιστικό του 1989) και ότι το νέο γενικό πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, που είχε υποσχεθεί ο δήμαρχος από την πρώτη εκλογή του, είναι ακόμα (Ιούλιος 2008) στη φάση της προετοιμασίας. Οι επιμέρους αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, ακόμα και το master plan του κέντρου έχουν μεν ένα ισχυρό επικοινωνιακό πλεονέκτημα αλλά δεν έχουν τη δυνατότητα σε θεσμικό επίπεδο να ελέγξουν την αστική ανάπτυξη, να ιεραρχήσουν προτεραιότητες και να δώσουν κατευθύνσεις, να ασκήσουν δηλαδή συστηματική και οργανωμένη χωρική πολιτική. Η μεγάλη πρόκληση είναι αν το νέο πολεοδομικό σχέδιο θα συναντήσει τις σημερινές και μελλοντικές ανάγκες της πόλης. Οι μέχρι τώρα κινήσεις του δήμου δείχνουν ότι κατά βάση το νέο πολεοδομικό σχέδιο θα αποτελεί μια σύνθεση αποσπασματικών σχεδιασμών που έχουν προωθηθεί στο διάστημα αυτό, είτε μέσω αρχιτεκτονικών διαγωνισμών είτε μέσω επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα, και όχι μια συνολική μελέτη πάνω στις ελλείψεις και τις προοπτικές της πόλης, γεγονός που ενδέχεται να δημιουργήσει επιπλέον προβλήματα. Συμπερασματικά, η καλή αρχιτεκτονική δεν παράγει απαραίτητα μια καλύτερη πόλη. Πολύ λιγότερο μια καλύτερη κοινωνία. Μπορεί να το κάνει όταν συνοδεύεται από πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και στο πλαίσιο ενός συνολικού αστικού οράματος-σχεδιασμού.

5. Η συσσώρευση οικονομικού και πολιτικού κεφαλαίου

Όσον αφορά τους στόχους των αναπλάσεων, κεντρικό ρόλο είχε η προσπάθεια ένταξης των Τιράνων στον παγκόσμιο οικονομικό-πολιτικό χάρτη, μέσω της προσέλκυσης κεφαλαίου και επενδύσεων, στο πλαίσιο του αστικού μάρκετινγκ, της επιχειρηματικότητας και του ανταγωνισμού των πόλεων. Αναγκαίο λοιπόν ήταν να πεισθούν οι ξένοι επενδυτές ότι η πόλη είναι ασφαλής, κατάλληλη και ελκυστική για τις επενδύσεις τους. Η χωρική μεταβολή των αστικών αναπλάσεων είχε αποστολή να γίνει το κομβικό εργαλείο στην προώθηση της πόλης. Ιδιαίτερη σημασία είχε μάλιστα το master plan του κέντρου, ακριβώς επειδή θα προσέφερε εκτεταμένους χώρους προς αξιοποίηση. Ο επιχειρηματικός οδηγός των Τιράνων (2006) έκανε λόγο με ενθουσιασμό για μια «αυθεντική μεταμόρφωση» που ακολούθησε τις αστικές αναπλάσεις και περιέγραφε την πόλη ως «ιδανική για επενδυτές που έψαχναν να χωροθετήσουν εκ νέου τις επι-

χειρήσεις τους» (Mici, 2006). Πράγματι, οι εκθέσεις του Κρατικού Ινστιτούτου Στατιστικής (INSTAT) δείχνουν ότι η Αλβανία είχε μετά το 2000 μια σχετικά σταθερή οικονομική ανάπτυξη. Η αύξηση όμως των ξένων επενδύσεων (Boezelman, 2006) οφείλεται κυρίως στις ιδιωτικοποιήσεις κρατικών πόρων και δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει ιδιαίτερα την ανάπτυξη των Τιράνων. Η Ελλάδα και η Ιταλία, που είναι οι σημαντικότεροι ξένοι επενδυτές, τείνουν να επενδύουν σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις και στο εμπόριο και δεν δραστηριοποιούνται τόσο στα Τίρανα, αλλά στο Νότο και στις ακτές αντίστοιχα. Συνολικά οι ξένοι επενδυτές έχουν αποδειχθεί μέχρι σήμερα αρκετά επιφυλακτικοί για να προχωρήσουν σε σημαντικές επενδύσεις στα Τίρανα.

Από την έρευνα πεδίου προκύπτει ότι οι ραγδαίοι αστικοί μετασχηματισμοί στα Τίρανα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά, δεν οφείλονται στην εισροή του μεγάλου ξένου κεφαλαίου, αλλά αντίθετα σε τοπικές δυνάμεις. Η έκρηξη του εγχώριου κατασκευαστικού τομέα (από το 1996 ως το 2006 το ποσοστό του στο ΑΕΠ τριπλασιάστηκε, Marle, 2006), βασίστηκε κατά κύριο λόγο σε πόρους από την ανεπίσημη και την παράνομη οικονομία (μετανάστευση, ξέπλυμα χρήματος από έγκλημα, ναρκωτικά, πορνεία, πυραμίδες). Οι αστικές αναπλάσεις στα Τίρανα υποστήριξαν τις ιδιωτικές επενδύσεις και διευκόλυναν την έκρηξη της οικοδομής, την εμπορευματοποίηση του κέντρου και την καθ' ύψος ανάπτυξή του, δίνοντας την ευκαιρία σε τοπικές εταιρείες να χτίσουν, συχνά σε δημόσια γη. Η σχέση μεταξύ των προγραμμάτων ανάπτυξης και της έκρηξης της οικοδομής είναι ένα θέμα που ζητά περισσότερη έρευνα και ξεφεύγει από τα ζητούμενα αυτής της παρουσίασης. Η έρευνα πεδίου, πάντως, υποδεικνύει ότι η κατεδάφιση των αυθαιρέτων, όσο και η ανοικοδόμηση / πύκνωση του κέντρου με βάση το νέο master plan, λειτούργησαν ως ένα οικονομικό και πολιτικό συμβόλαιο μεταξύ του δήμου και του τοπικού κατασκευαστικού τομέα.⁵

Η βιβλιογραφία και οι συνεντεύξεις επιμένουν στους ισχυρούς δεσμούς διαπλοκής μεταξύ της οικοδομικής βιομηχανίας, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της πολιτικής εξουσίας (Kramer, 2005, Winner, 2006). Πολλοί, μάλιστα, αναλυτές ισχυρίζονται ότι το σοσιαλιστικό καθεστώς επιβιώνει κατά κάποιο τρόπο και στη μετα-σοσιαλιστική περίοδο (Lubonja, 2007: προσωπική συνέντευξη). Όπως το καθεστώς του Χότζα συγκέντρωνε την πολιτική εξουσία, την οικονομική εξουσία και την εξουσία των μέσων επικοινωνίας –μέσω της προπαγάνδας– η μετα-σοσιαλιστική πολιτική εξουσία στο Δήμο των Τιράνων ακολουθεί παρόμοιες πρακτικές. Αντίστοιχα, και η ίδια η γεωγραφία της μεταβολής στα Τίρανα πατάει τόσο στις πρακτικές του παγκόσμιου αστικού μάρκετινγκ, όσο και στις πρακτικές του χιτζαϊκού καθεστώτος, για την κατασκευή της σοσιαλιστικής αστικής εικόνας, μέσα από λόγους και πρακτικές.

Και αν οι προσπάθειες του δήμου να προσελκύσουν το ξένο κεφάλαιο δεν έχουν ακόμα ευοδωθεί στον επιθυμητό βαθμό, σίγουρα κερδισμένος από τη διαδικασία αυτή είναι ο δήμος και ο ίδιος ο δήμαρχος. Η μεταβολή στο χτισμένο περιβάλλον, μέσω των προγραμμάτων ανάπτυξης, μεταφράστηκε σε πολιτικό κεφάλαιο για το δήμαρχο και συνέβαλε καθοριστικά στην προσωπική προβολή του σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Η αυξανόμενη δημοτικότητα του, οι θριαμβευτικές επανεκλογές του στη Δημαρχία, η εκλογή του στην προεδρία του Σοσιαλιστικού Κόμματος και παράλληλα η αξιοσημείωτη προβολή / ενθουσιώδης αποδοχή από τα διεθνή Μέσα και οι βραβεύσεις από διεθνείς οργανι-

5. Η κατεδάφιση των αυθαιρέτων κατά μήκος του ποταμού Λάνα νομιμοποίησε τους δεσμούς με τον ιδιωτικό κατασκευαστικό τομέα, καθώς, σύμφωνα με την έρευνα πεδίου, στις κατασκευαστικές εταιρείες όσο και σε ορισμένους κατόχους των αυθαιρέτων φαίνεται ότι δόθηκε ως αντάλλαγμα γη ή/και δόθηκε άδεια να χτίσουν σε άλλες περιοχές του κέντρου (Lubonja, 2007: προσωπική συνέντευξη).

σμούς (Βραβείο για την Εξαφάνιση της Φτώχειας από τα Ηνωμένα Έθνη το 2002, Παγκόσμιο Βραβείο Δημάρχου το 2004), δείχνουν ποιος είναι ο μεγάλος κερδισμένος. Σύμφωνα μάλιστα με τις δηλώσεις του ίδιου του Έντι Ράμα, η βασική κινητήρια δύναμη πίσω από τις παρεμβάσεις στην πόλη ήταν προσωπικού χαρακτήρα: «...για μένα τα Τίρανα είναι ένας καθρέφτης, μια αυτο-επιβεβαίωση, μια επιβεβαίωση του οράματός μου, ή πείτε το της θέλησής μου, ή του είναι μου. Είναι κάτι που έρχεται από πολύ μακριά, σαν πεπρωμένο» (Kramer, 2005: 10-11, δική μου μτφρ.). Ένας τέτοιος λόγος για την πόλη, πέρα από τις ψυχολογικές προεκτάσεις που μπορεί να αναδείξει σε επίπεδο προσωπικότητας, δηλώνει με τρόπο προφανή την άμεση σχέση μεταξύ πολιτικής εξουσίας, συμβολισμού και αστικού χώρου.

6. Συμπεράσματα

Μια γενική αποτίμηση της στρατηγικής του Δήμου των Τιράνων είναι ένας δύσκολος στόχος, καθώς είναι μια διαδικασία σε εξέλιξη. Όπως παρουσιάστηκε, η αστική ανάπτυξη στα Τίρανα ήταν μια πρωτοβουλία του δήμου και συγκεκριμένα του δημάρχου Έντι Ράμα και περιλάμβανε μεταξύ άλλων την ανάδειξη του ιστορικού κέντρου, τον καθαρισμό και το «πρασίνισμα» ελεύθερων δημόσιων χώρων, το χρωματισμό των όψεων κάποιων κρατικών πολυκατοικιών και μια σειρά από αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς. Το γεγονός ότι τα προγράμματα αυτά έγιναν με την έντονη σφραγίδα του δημάρχου και έχουν συνδεθεί τόσο με την αμφιλεγόμενη προσωπικότητά του, θέτει ερωτήματα για το νόημα που θα έχουν στη μετά τον Ράμα εποχή. Πηγαίνοντας ένα βήμα πέρα από το προφανές θετικό αποτέλεσμα των έργων αυτών για το κέντρο της πόλης, η παρουσίαση αυτή ισχυρίζεται ότι σήμερα γίνεται επιτακτική η ανάγκη να προστατευθούν οι δημόσιοι ελεύθεροι χώροι της πόλης και να διαφυλαχθεί ο δημόσιος χαρακτήρας τους. Επιπλέον, η κεντρική και τοπική διοίκηση χρειάζεται να εστιάσουν στην καθιέρωση βιώσιμων μηχανισμών, θεσμών και νομοθετικών εργαλείων, ικανών να ελέγξουν την αστική ανάπτυξη και να συμβάλουν διαχρονικά στη βελτίωση της ζωής των κατοίκων. Από την οπτική αυτή η παρουσίαση υπογραμμίζει τη σημασία συμμετοχικών διαδικασιών στη διαδικασία του αστικού μετασχηματισμού και την προώθηση μηχανισμών-κινήτρων που θα μπορέσουν να κινητοποιήσουν μια ευρύτερη προσπάθεια αναβάθμισης του χτισμένου περιβάλλοντος. Η σύντομη ανάλυση του ρόλου του δήμου στην παραγωγή του αστικού χώρου, φανέρωσε κάποιες συνέχειες από την περίοδο του σοσιαλισμού στο σήμερα, ως προς τις διαδικασίες, νοοτροπίες και πρακτικές, όπως είναι οι δομές εξουσίας, η απουσία ισχυρών κυβερνητικών και μη-κυβερνητικών φορέων, η υπερ-συγκεντρωτική λογική στη λήψη αποφάσεων και στην εφαρμογή πολιτικών και η κατασκευή της αστικής εικόνας. Ο δυναμικός δήμαρχος των Τιράνων, μέσα από τα προγράμματα και τις πολιτικές που προώθησε, στόχευσε στη συσσώρευση οικονομικού κεφαλαίου, αλλά φαίνεται ότι και η συσσώρευση πολιτικού κεφαλαίου ήταν για τον ίδιο εξίσου –αν όχι περισσότερο– σημαντική.

Πηγαίνοντας πίσω στην ανάλυση της μεταβολής στην παραγωγή του χώρου, η περίπτωση των Τιράνων αποδεικνύει, από τη μία, το σημαντικό ρόλο που παίζει σήμερα η τοπική διοίκηση στην Αλβανία, στο πλαίσιο του νέου καπιταλιστικού συστήματος και της τάσης για πολιτική αποκέντρωση που προωθήθηκε σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Παράλληλα, δείχνει πώς μέσα από τη διαπλοκή του δήμου και του ιδιωτικού κατασκευαστικού τομέα προωθήθηκε μια νέα χωρική συνθήκη, ένα spatial fix με συγκεκριμένους κερδισμένους, μια διαδικασία που ζητά περαιτέρω διερεύνηση. Από την άλλη, η

έρευνα δεν αναγνώρισε κάποια δομική νομοτέλεια που να κατευθύνει τις εξελίξεις προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Αντίθετα, μέσα από τις σοβαρές ελλείψεις στη λειτουργία δημοκρατικών θεσμών, αναγνώρισε τάσεις, δυναμικές, ιστορικά και χωρικά χαρακτηριστικά και την καταλυτική διαμεσολάβηση του ανθρώπινου παράγοντα. Προς το παρόν, μπορούμε να καταλήξουμε ότι στη διαδικασία της μεταβολής, δεν υπάρχει κάτι που να αποκλείει τα πολλαπλά ενδεχόμενα και τις πολιτικές, που μπορούν να οδηγήσουν σε νέους τρόπους κοινωνικής αλλαγής και αστικών μετασχηματισμών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin A. – Thrift N., *Cities: Reimagining the Urban*, Polity Press, Καίμπριτζ 2002.
- Boezelman J.W., “Albania’s economy”, στο J. Marle (επιμ.), *Albania Business Guide*, Gazmend Haxhia, Τίρανα 2006, 16-19.
- Borja J. - Castells M., *Local and Global. The management of cities in the information age*. Earthscan Publications, Λονδίνο 1997.
- Deutsche R., *Evictions; Art and Spatial Politics*, MIT Press, Καίμπριτζ 1996.
- Hamilton I. – Dimitrovska K. – Pichler-Milanovic N. (επιμ.), *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards Globalization*, United Nations University Press, Νέα Υόρκη 2005.
- Harvey D., *Consciousness and the Urban Experience*, Blackwell, Οξφόρδη 1985α.
- , *The Urbanization of Capital*, Blackwell, Οξφόρδη 1985β.
- , *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Οξφόρδη 1989.
- Huyssen A., *Present Pasts*, Stanford University Press, 2003.
- Jacobs J., *Edge of Empire*, Routledge, Λονδίνο 1996.
- Jameson F., *Postmodernism: Or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Ντούραμ 1991.
- Jones G. – Bromley R., “The relationship between urban conservation programmes and property renovation: evidence from Quito, Ecuador”, *Cities*, 13(6), 1996, 373-385.
- Kramer J., “Painting the Town”, *The New Yorker*, 27/06/2005, στο http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-13729258_ITM, 13/07/2007.
- Lefebvre H., *The Production of Space*, Blackwell, Οξφόρδη 1991.
- Marle J. (επιμ.), *Albania Business Guide*, Gazmend Haxhia, Τίρανα 2006.
- Mici S., “Doing business in Tirana”, στο *Albania Business Guide*, ό.π., 80-88.
- Mouzelis N., “Marxism or Post-Marxism?”, *New Left Review*, 1/167 (Jan./Feb. 1988), 107-23.
- North D., *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 1990.
- Orum A. – Chen X., *The World of Cities. Places in Comparative and Historical Perspective*, Blackwell, Οξφόρδη 2003.
- Pickvance C., “Marxist Theories of Urban Politics”, στο D. Judge - G. Stoker - H. Wolman (επιμ.), *Theories of Urban Politics*, SAGE, Λονδίνο (1995)1998.
- Rama E., “A vision beyond planning”, συνέντευξη στο J. Declerck – B. Merlort – V. Mimica – M. Ryan – M. Tattara (επιμ.), *Tirana Metropolis*, Berlage Institute, Άμστερνταμ 2004, 10-17.
- Sassen S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, 1991.

Smith M.P., *Transnational urbanism: locating globalization*, Blackwell, Οξφόρδη 2001.

Stone C.N., "Political Leadership in Urban Politics", στο *Theories of Urban Politics*, ό.π.

Tosics I., "City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces", στο *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe*, ό.π.

Winner C., "Tirana gets Real", *The American Online*, 2006, στο: http://www.theamericanmag.com/article.php?show_article_id=491, 29/07/2007.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΜΗ-ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 1980 ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Νίκος Σουλιώτης

Περίληψη

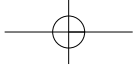
Στη συζήτηση για τη σχέση της συμβολικής οικονομίας με την αστική αλλαγή, η έμφαση έχει δοθεί στις πολιτιστικές αγορές και τις πρακτικές των μεσαίων στρωμάτων, ενώ δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς ο μη-κερδοσκοπικός τομέας και οι πολιτισμικές πρακτικές των οικονομικών ελίτ που συνδέονται με αυτόν. Η ανακοίνωση αυτή εξετάζει τις στρατηγικές χωροθέτησης των ιδιωτικών πολιτιστικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων στην Αθήνα, επικεντρώνοντας στη σχέση τους με την προαστιοποίηση και την αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου. Το επιχειρήμά μας είναι ότι η προτίμηση των ιδρυμάτων για χωροθετήσεις κύρους προκύπτει από μια στρατηγική οπτικοποίησης του συμβολικού κεφαλαίου των κοινωνικο-οικονομικών ελίτ στην πόλη. Η τάση αυτή συντείνει στη χωρική ανισοκατανομή των πολιτιστικών χώρων προς όφελος των εύπορων περιοχών, ενώ, ταυτόχρονα, συμβάλλει στην αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου καθώς τα μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα επιχειρούν να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες που συνεπάγεται η ανάδυση ενός νέου πολιτιστικού πόλου στην πόλη.

Abstract

In the literature on the relation of the contemporary urban symbolic economy with urban change emphasis is laid on cultural markets and middle class practices, while the non-profit sector and the related cultural practices of socio-economic elites are not adequately investigated. This paper examines the localization strategies of private cultural non-profit foundations in Athens, focusing on their relation with suburbanization and the rehabilitation of the historical center. We are arguing that foundations' preference for prestigious localizations results from a strategy of visualization of socio-economic elite's symbolic capital in urban space. This trend conduces to the unequal distribution of cultural spaces in the city in favor of wealthy areas. It contributes, also, to the rehabilitation of the historical center as foundations seek to take advantage of opportunities resulting from the emergence of a new cultural pole in the city.

Εισαγωγή

Στόχος της μελέτης αυτής είναι η διερεύνηση της σχέσης των ιδιωτικών πολιτιστικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων με δύο σημαντικές διαδικασίες μετασχηματισμού του αθηναϊκού αστικού χώρου των τελευταίων τριών δεκαετιών, την προαστιοποίηση και την, μεταγενέστερη, αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου. Ως πεδίο παρατήρησης της σχέσης των ιδρυμάτων με την αστική αλλαγή ορίζουμε τις στρατηγικές χωροθέτησης των πρώτων, τις οποίες θα αναλύσουμε αναυστήνοντας τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες διαμόρφωσής τους.

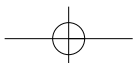

1. Πρόκειται για τις εταιρείες που είναι γνωστές ως πάροχοι «υπηρεσιών (νομικών, λογιστικών, χρηματιστικών...) προς τους παραγωγούς».
2. Αντίστοιχη έμφαση είχε δοθεί στον τρόπο ζωής των μεσαίων τάξεων για την ερμηνεία του προαστιακού φαινομένου, με κυρίαρχα στοιχεία την επιθυμία διαχωρισμού από την εργατική τάξη και την οργάνωση της ζωής της πυρηνικής οικογένειας.
3. Η σχετική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη και αφορά πλήθος διαφορετικών πόλεων. Για μια παρουσίαση της συζήτησης βλ. Stevenson, 2007, κυρίως σ. 65-94 και Savage, Warde, 2005, κυρίως σ. 153-163, 252-265.
4. Εξάιρεση αποτελούν οι εργασίες των Michel και Monique Pinçon (1992), οι οποίοι έχουν δείξει τον τρόπο με τον οποίο η μετατόπιση της κατοικίας των ανώτερων τάξεων του Παρισιού, και ιδιαίτερα των οικογενειών με αριστοκρατική καταγωγή, στα δυτικά της πόλης στη διάρκεια του 20ού αιώνα, οδηγεί στην άνοδο της συμβολικής αξίας των αντίστοιχων περιοχών. Η άνοδος αυτή με τη σειρά της έλκει νέες δραστηριότητες υψηλής στάθμης (έδρες επιχειρήσεων, πρεσβείες, εμπόριο πολυτελείας) οι οποίες, σε μια κυκλική κίνηση, καταλήγουν στην περαιτέρω μετατόπιση των ελίτ. Ο λόγος είναι ότι οι νέες δραστηριότητες διαρρηγνύουν το πλαίσιο ζωής των ελίτ, αλλά και καθιστούν προσφορότερη την εκμετάλλευση των ακινήτων τους μέσω της ενοικίασης συγκριτικά με τη χρήση τους για κατοικία.

Το ζήτημα που πραγματεύεται αυτή η ανακοίνωση παρουσιάζει διπλό ενδιαφέρον από την πλευρά της βιβλιογραφίας σχετικά με τη συμβολή της συμβολικής οικονομίας στις σύγχρονες διαδικασίες αστικής αλλαγής. Πρώτον, διότι οι πολυάριθμες σχετικές μελέτες εστιάζουν είτε στις δημόσιες πολιτικές, είτε στην αγορά. Η βιβλιογραφία βρίθκει αναλύσεων για τα δημόσια προγράμματα αναζωογόνησης παρηκμασμένων (κυρίως πρώην βιομηχανικών) αστικών περιοχών μέσα από την εγκατάσταση πολιτιστικών δραστηριοτήτων, την κατασκευή των λεγόμενων πολιτιστικών «κτιρίων-ναυαρχίδων», τη συμβολή των αγορών τέχνης και αναψυχής στον «εξευγενισμό» των κέντρων των πόλεων κ.ο.κ. Αντίθετα, οι ερευνητές δεν έχουν δώσει προσοχή στο ρόλο του ιδιωτικού μη-κερδοσκοπικού τομέα. Όπως θα δούμε στην περίπτωση της Αθήνας, παρά το γεγονός ότι οι δημόσιες πολιτικές και οι αγορές παίζουν πρωτεύοντα ρόλο σε ό,τι αφορά τη σχέση του πολιτισμού με την αστική αλλαγή, τα μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα έχουν μια σημαντική συμβολή η οποία δεν πρέπει να αγνοηθεί.

Δεύτερον, οι ερευνητές έχουν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στις καταναλωτικές, και ευρύτερα πολιτισμικές, πρακτικές των μεσαίων στρωμάτων αναδεικνύοντάς τες ως τη βασική δύναμη που στηρίζει τη μεγέθυνση της συμβολικής οικονομίας στις διαφορετικές πόλεις της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Ήδη στα τέλη του 1970, η Zukin (1989) συνέδεε τις μεταβολές στην αισθητική της μεσαίας τάξης (ανάπτυξη ενδιαφέροντος για τη «βιομηχανική κληρονομιά», έλξη από τον τρόπο ζωής των καλλιτεχνών) με την «επιστροφή» της στο κέντρο της Νέας Υόρκης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Σάσεν (1991) ερμήνευε τον «εξευγενισμό» των κέντρων των «παγκόσμιων πόλεων» (Λονδίνο, Τόκιο, Νέα Υόρκη) ως προσαρμογή τους ώστε να ικανοποιηθούν οι καταναλωτικές ανάγκες και ο τρόπος ζωής των ανώτερων στελεχών των πολυεθνικών επιχειρήσεων και άλλων συναφών εταιρειών στον τριτογενή τομέα,¹ που φιλοξενούν αυτές οι πόλεις. Γενικότερα, οι προσεγγίσεις που ερμηνεύουν το φαινόμενο του «εξευγενισμού» με βάση τη ζήτηση, δίνουν έμφαση στα πολιτισμικά πρότυπα και πρακτικές διαφορετικών τμημάτων των μεσαίων τάξεων, όπως οι μονογονεϊκές οικογένειες, τα ζευγάρια χωρίς παιδιά, οι απασχολούμενοι στις υπηρεσίες, οι καλλιτέχνες και οι κοινότητες ομοφυλοφίλων.² Η έμφαση αυτή στις μεσαίες τάξεις είναι εύλογη καθώς αποτελούν το ευρύτερο και δυναμικότερο τμήμα του αγοραστικού κοινού, τόσο των πολιτιστικών αγορών, όσο και της αγοράς κατοικίας.³ Ωστόσο, σε αυτό το πλαίσιο, πολύ μικρή προσοχή έχει δοθεί στα πολιτισμικά πρότυπα και πρακτικές των κοινωνικο-οικονομικών ελίτ.⁴ Στη συνέχεια θα δούμε ότι η σύσταση πολιτιστικών κοινωφελών ιδρυμάτων, στην οποία επιδίδονται κυρίως μέλη των οικονομικών ελίτ, και οι πρακτικές που συνδέονται με αυτήν, όπως η συλλογή έργων τέχνης και η χορηγία, παίζουν έναν ιδιαίτερο ρόλο τόσο στον «εξευγενισμό» του κέντρου όσο και στην προαστιοποίηση.

Το υλικό στο οποίο βασίζεται η μελέτη προέρχεται από μια προκαταρκτική έρευνα η οποία αφορά τα ιδιωτικά πολιτιστικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα που δημιούργησαν νέους χώρους (μουσεία, πινακο-

θήκες, εκθεσιακούς και μουσικούς χώρους) στην Αθήνα μετά το 1980.⁵ Πρόκειται για 21 ιδρύματα,⁶ ενώ το υλικό που συλλέξαμε αφορά, εκτός από τη χωροθέτηση, τις κοινωνικο-επαγγελματικές διαδρομές των ιδρυτών και τα οργανωτικά χαρακτηριστικά των ιδρυμάτων.

Το κείμενο που ακολουθεί χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο επικεντρώνεται στις στρατηγικές χωροθέτησης των ιδρυμάτων, εξετάζοντας μια σειρά συγκεκριμένων περιπτώσεων. Θα δούμε ότι τα ιδρύματα στο σύνολό τους δείχνουν προτίμηση σε χωροθετήσεις κύρους, αν και ο τρόπος απόκτησής τους διαφέρει ανάλογα με το αν πρόκειται για παλιό ίδρυμα το οποίο επεκτείνει τις εγκαταστάσεις του ή για νεότερο ίδρυμα το οποίο εισέρχεται για πρώτη φορά στο πολιτιστικό τοπίο της πόλης. Το δεύτερο μέρος συσχετίζει τις στρατηγικές χωροθέτησης των ιδρυμάτων με τη δομή της πόλης (συγκεκριμένα με την κατανομή της συμβολικής αξίας στο εσωτερικό της) και τις διαδικασίες αστικής αλλαγής. Η αναζήτηση χωροθετήσεων κύρους προσανατολίζει τα ιδρύματα στις παραδοσιακές «καλές» περιοχές του ανατολικού τμήματος του κέντρου (Κολωνάκι, λεωφόρος Βασ. Σοφίας). Παράλληλα, η προαστιοποίηση και, πιο πρόσφατα, η αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου δημιούργησαν νέες ευκαιρίες για εύρεση χωροθετήσεων με υψηλή συμβολική αξία, στις οποίες έστρεψαν τα ιδρύματα το ενδιαφέρον τους, με δεδομένη τη δυσκολία πρόσβασης στο ανατολικό κέντρο.

Η υπόθεση που διαπερνά το κείμενο είναι ότι μπορούμε να μελετήσουμε τη σχέση των ιδρυμάτων με την πόλη εκκινώντας από τις κοινωνικές και οικονομικές δομές οι οποίες *προσδιορίζουν τους «πόρους»* (οικονομικούς, συμβολικούς, κοινωνικούς) που έχουν στη διάθεσή τους οι ιδρυτές. Στη συνέχεια, εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο οι ιδρυτές κινητοποιούν τους πόρους αυτούς κατά τη χωροθέτηση των ιδρυμάτων στο πλαίσιο *των αστικών «οικολογικών» διαδικασιών*. Το κύριο συμπέρασμα στο οποίο οδηγούμαστε μέσα από αυτή την προσέγγιση είναι ότι η χωροθέτηση των μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων προκύπτει από μια *στρατηγική αποτύπωσης του συμβολικού κεφαλαίου* των κοινωνικο-οικονομικών ελίτ στο χώρο της πόλης, υπό τους *περιορισμούς* που θέτει η σπανιότητα των χωροθετήσεων στις *παραδοσιακές περιοχές κύρους*, αλλά και στο πλαίσιο των *ευκαιριών* που δημιουργήσαν η *προαστιοποίηση* και, πιο πρόσφατα, η *«αναβάθμιση» του ιστορικού κέντρου*.

Στρατηγικές χωροθέτησης

Μπορούμε να ερμηνεύσουμε τις στρατηγικές χωροθέτησης ως το αποτέλεσμα της κινητοποίησης του συμβολικού και κοινωνικού κεφαλαίου των ιδρυμάτων και των ιδρυτών στο πλαίσιο των ευκαιριών και των περιορισμών που θέτει η οργάνωση και η μεταβολή του αθηναϊκού αστικού χώρου, ενώ βασικό ρυθμιστικό ρόλο παίζει η αστική πολιτική.

Ευθύς εξαρχής πρέπει να διακρίνουμε δύο κατηγορίες ιδρυμάτων. Από τη μία, τα ιδρύματα που έχουν συσταθεί πριν από το 1980, για τα οποία η δημιουργία νέων χώρων κατά την περίοδο που εξετάζουμε σηματοδοτεί την επέκταση των δραστηριοτήτων τους. Από την άλλη, τα νεότερα ιδρύματα που συστήνονται μετά το 1980, συχνά ταυτόχρονα με τη δημιουργία του χώρου που φιλοξενεί τις δραστηριότητές τους μέσα στην πόλη.

5. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Τάσεις κοινωνικού μετασχηματισμού στον αστικό χώρο: κοινωνική αναπαραγωγή, κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική συνοχή στην Αθήνα του 21ου αιώνα» του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας (ΕΚΚΕ, 2006-7). Για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνάς μας βλ. Σουλιώτης, 2008.

6. Τα ιδρύματα είναι τα εξής: Λύκειον των Ελληνίδων, Μουσείο Μπενάκη, Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής», Ίδρυμα Ευγενίδου, Κέντρο Ερευνών για την Τέχνη και την Επιστήμη, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Athens Centre, Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, Κοινοφελές και Επιστημονικό Ίδρυμα Πιερίδη, Ίδρυμα Γιάννη Τσαρούχη, Ίδρυμα ΔΕΣΤΕ, Σκιρώνειο Μουσείο Πολυχροποπούλου, Μουσείο Βορρέ, Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή, Ελληνικό Μουσείο Κοσμήματος Ηλία Λαλαούνη, Ίδρυμα Οικ. Γ. Ψαροπούλου - Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Πινακοθήκη Κουβουτσάκη, Μουσείο Φρυσίρα, Σωματείο «Αμερικανικό-ελληνικό κέντρο τεχνών Χαλανδρίου», Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών & Μουσικής Βασίλη & Μαρίας Θεοχαράκη.

7. Πληροφορίες για τα κτίρια του Μουσείου Μπενάκη παρατίθενται στην ιστοσελίδα του ιδρύματος (www.benaki.gr). Βλ., επίσης, *Τα Νέα της Τέχνης*, 1998.

8. Η συγκέντρωση αυτή εκδηλώνεται, επίσης, στη συμμετοχή προσώπων από τα πεδία της πολιτικής, των επιχειρήσεων και της επιστήμης στα διοικητικά συμβούλια, τους συλλόγους φίλων των μουσείων και τις χορηγίες.

9. Στο κτίριο αυτό σχεδιάζεται η εγκατάσταση της συλλογής παιχνιδιών της Μαρίας Αργυριάδη, η οποία έχει επίσης δωρηθεί στο ίδρυμα.

Ιδρύματα συσταθέντα πριν από το 1980: Σε ό,τι αφορά τα παλαιότερα ιδρύματα, ορισμένες από τις επεκτάσεις τους γίνονται μέσω της αξιοποίησης της οικογενειακής ακίνητης περιουσίας των ιδρυτών. Πρόκειται για τον παραδοσιακό, βασικό τρόπο απόκτησης εγκαταστάσεων από τα ιδρύματα, με δεδομένο ακριβώς ότι η σύσταση και η διοίκησή τους έχει προσωποκεντρικό και οικογενειοκεντρικό χαρακτήρα. Το γεγονός ότι τα ακίνητα προέρχονται από την περιουσία των ιδρυτών έχει ως αποτέλεσμα τη χωροθέτησή τους στις περιοχές της μόνιμης ή εξοχικής κατοικίας των ανώτερων τάξεων (κάτι που φαίνεται στις περιπτώσεις που αναφέρουμε στη συνέχεια). Η σύγχρονη επέκταση των δραστηριοτήτων παλαιών ιδρυμάτων σε ακίνητα της οικογένειας του ιδρυτή δεν αντιπροσωπεύει παρά τη συνέχιση αυτής της παλαιάς πρακτικής στις μέρες μας. Η μία από τις δύο περιπτώσεις αυτού του τύπου είναι η μεταστέγαση του τμήματος Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη στην οικία Δέλτα στην Κηφισιά (1994). Το κτίριο ανήκε στον Εμμανουήλ Μπενάκη και στη συνέχεια στην οικογένεια της κόρης του, Πηνελόπης Δέλτα, ενώ στο Μουσείο δωρήθηκε το 1989 από την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, κόρη της τελευταίας.⁷

Η δεύτερη περίπτωση είναι η στέγαση του Μουσείου της πόλεως των Αθηνών στο αρχοντικό των Βούρων, στην πλατεία Κλαυθμώνος, το 1980. Η διάθεση του ακινήτου έγινε από τον πολιτικό Λάμπρο Ευταξία, γόνου των Βούρων από την πλευρά της μητέρας του. Ο Λ. Ευταξίας είχε αναπτύξει κοινωφελείς δραστηριότητες από τα τέλη της δεκαετίας του '50 με τη σύσταση του ιδρύματος Σταματίου Δεκόζη-Βούρου (με βάση το κληροδότημα του εξαδέλφου του Αλέξανδρου Βούρου-Δεκόζη), ενώ τη δεκαετία του 1970 παρείχε οικονομική υποστήριξη για την ανέγερση και λειτουργία του Μεγάλου Μουσικής Αθηνών (Δοντάς, 2003). Το 1973 σύστησε ένα ίδρυμα που αυτή τη φορά έφερε το δικό του όνομα και επιφορτίστηκε με τη διαχείριση της προσωπικής ακίνητης περιουσίας του, από την οποία προέκυψε η δημιουργία του Μουσείου της πόλεως των Αθηνών στο αρχοντικό των Βούρων.

Ένας αριθμός άλλων επεκτάσεων παλαιών ιδρυμάτων πραγματοποιήθηκαν κατά την περίοδο που εξετάζουμε σε κτίρια τα οποία δωρήθηκαν στα ιδρύματα από τρίτους. Η τάση αυτή δείχνει ότι ορισμένα από τα παλαιότερα ιδρύματα, παρά το γεγονός ότι μπορεί να παραμένουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό υπό τον έλεγχο των ιδρυτριών οικογενειών ή των επιγόνων τους, συγκεντρώνουν γύρω τους ένα μεγαλύτερο εύρος κοινωνικών δυνάμεων.⁸ Μια περίπτωση αυτού του τύπου είναι η κληροδότηση στο Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας του κτήματος «Σπαρόζα» στην Παιανία (1983) από την Βρετανή πολεοδόμο Jacqueline Tyrwhitt, όπου σήμερα φιλοξενείται η Mediterranean Garden Society (από το 1994).

Χωρίς αμφιβολία, όμως, η σημαντικότερη συγκέντρωση δωρεών ακινήτων από τρίτους παρατηρείται στο Μουσείο Μπενάκη. Σε μεγάλο βαθμό πρόκειται για δωρεές προερχόμενες από μέλη παλαιών οικογενειών των ανώτερων τάξεων, κάτι που δείχνει τον τρόπο με τον οποίο οι οικονομικές και κοινωνικές ελίτ μπορούν να συγκεντρώνουν πόρους στα μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κληροδότηση της οικίας Κουλούρα στο Παλαιό Φάληρο από τη Βέρα Κουλούρα, σύζυγο του Υδραίου εφοπλιστή Αθανάσιου Κουλούρα.⁹ Μπορούμε επίσης να αναφέρουμε τη δωρεά του κτιριακού συγκροτήματος του Κεραμεικού από τον Λ. Ευταξία (ο οποίος διετέλεσε Επίτιμος Πρό-

εδρος της Διοικητικής Επιτροπής του Μουσείου την τελευταία περίοδο της ζωής του), όπου στεγάζεται από το 2004 η συλλογή Ισλαμικής Τέχνης του Μουσείου. Ειδικά η τελευταία αυτή δωρεά (όπως και η υποστήριξη του ιδρύματος Δεκόζη-Βούρου στο Μέγαρο Μουσικής ή η υποστήριξη του ιδρύματος Ι.Φ. Κωστόπουλου στο Μουσείο Μπενάκη) είναι μια ένδειξη των εσωτερικών διασυνδέσεων στο πεδίο των μη-κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων των κοινωνικο-οικονομικών ελίτ.

Πρέπει να ερμηνεύσουμε με διαφορετικό τρόπο τις δωρεές ακινήτων που προέρχονται από καλλιτέχνες. Για τους καλλιτέχνες η δωρεά ακινήτου, η οποία συνοδεύεται από έναν αριθμό προσωπικών τους έργων, αποσκοπεί στη δημιουργία ενός θεσμού-χώρου επιφορτισμένου με τη διασφάλιση της υστεροφημίας του καλλιτέχνη, ή με άλλα λόγια, με τη διαφύλαξη της αναγνώρισης της οποίας χαίρει το πρόσωπο του καλλιτέχνη και μετά το θάνατό του. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη συγκρότηση ενός μέρους του έργου σε συλλογή, τη διοργάνωση εκθέσεων και, τελικά, την ίδια τη συμβολική πράξη της δημιουργίας ενός φορέα (πινακοθήκη, μουσείο κ.λπ.) στο όνομα του καλλιτέχνη. Στο Μουσείο Μπενάκη τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της δωρεάς της πολυκατοικίας στην Κριεζώτου στο Κολωνάκι από τον Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, όπου λειτουργεί από το 1991 η φερώνυμη Πινακοθήκη, και του εργαστηρίου του Γιάννη Παππά στο Ζωγράφου. Το τελευταίο δωρήθηκε στο Μουσείο από τον γιο του καλλιτέχνη με «βασικό στόχο τα έργα του καλλιτέχνη να παραμείνουν συγκεντρωμένα στο φυσικό τους περιβάλλον» (www.benaki.gr).

Πρόκειται για μια στρατηγική ομολογία με τη δημιουργία αυτόνομων ιδρυμάτων αφιερωμένων στο έργο του καλλιτέχνη (όπως στις περιπτώσεις του ιδρύματος Τσαρούχη που στεγάζεται στο σπίτι του στο Μαρούσι και του Σκιρωνείου Μουσείου που είναι αφιερωμένο στο έργο του Κώστα Πολυχρονόπουλου και στεγάζεται στο σπίτι και εργαστήρι του καλλιτέχνη στην Κακιά Σκάλα). Η διαφορά έγκειται στο ότι η δωρεά έργων και ακινήτου σε έναν ισχυρό, προϋπάρχοντα, θεσμό επενδύει (κάτι που ισχύει πολύ περισσότερο όταν η δωρεά γίνεται στο κράτος) στη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα που αναμένεται να επιδείξει στο πέρασμα του χρόνου. Με παρόμοιο τρόπο λειτουργεί η δωρεά συλλογών στα μουσεία, η οποία αποσκοπεί στη διατήρηση της συνοχής της συλλογής χωρίς την οποία μετά το θάνατο του συλλέκτη το όνομά του αναπόφευκτα αποσυνδέεται από τα έργα.

Στις επεκτάσεις των παλαιών ιδρυμάτων συναντούμε σε περιορισμένη έκταση μια στρατηγική χωροθέτησης η οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, έχει σαφώς μεγαλύτερη σημασία για τα νεοσυσταθέντα ιδρύματα: την επιδίωξη απόκτησης (μέσω αγοράς ή παραχώρησης από το κράτος) μιας χωροθέτησης κύρους διά της οποίας θα μεταγραφεί άμεσα το συμβολικό κεφάλαιο του ιδρύματος στον αστικό χώρο. Με μια ακριβέστερη διατύπωση, πρόκειται για μια στρατηγική αναπαραγωγής της θέσης των παλαιών ιδρυμάτων και των ιδρυτών τους στην κοινωνικο-πολιτισμική ιεραρχία μέσα από την απόκτηση μιας αντίστοιχης θέσης στο σύστημα κατανομής της συμβολικής αξίας στην πόλη. Η αγορά ενός ακινήτου από το Λύκειο των Ελληνίδων στο Κολωνάκι το 1985, όπου στεγάστηκε το Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, μπορεί να ιδωθεί μέσα από αυτό το πρίσμα. Η σημαντικότερη, όμως, περίπτωση είναι αναμφίβολα αυτή των Βασιλείου και Ελίζας Γουλανδρή (το φερώνυμο ίδρυμα είχε δημιουργήσει το Μουσείο Τέχνης της Άνδρου το

10. Βλ. ΥΠΕΧΩΔΕ Δελτίο Τύπου, 2007.

1979), οι οποίοι προώθησαν τη δεκαετία του 1990 με επιμονή, αλλά χωρίς επιτυχία, τη χωροθέτηση ενός νέου Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης αρχικά στην οδό Ρηγίλλης και στη συνέχεια στο κτήμα Ριζάρη. Το Μουσείο (το οποίο σύμφωνα με τους τελευταίους σχεδιασμούς θα χωροθετηθεί τελικά στο Μητροπολιτικό Πάρκο Ελληνικού)¹⁰ επρόκειτο να φιλοξενήσει τη συλλογή έργων τέχνης του ζεύγος Γουλανδρή, ενώ το οικόπεδο θα παραχωρούνταν από το Δημόσιο. Παρά την αποτυχία του, το εγχείρημα είναι ενδεικτικό της σημασίας που διατηρεί το ανατολικό τμήμα του κέντρου της πόλης, ως η παραδοσιακή περιοχή συγκέντρωσης των χωροθετήσεων κύρους, όπου το συμβολικό κεφάλαιο ιδρυμάτων και ιδρυτών μπορεί να αποτυπωθεί στο χώρο της πόλης με τον πιο σαφή και αποτελεσματικό τρόπο.

11. Όπως επίσης και του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης.

Τέλος, ορισμένες από τις σημαντικότερες επεκτάσεις παλαιών ιδρυμάτων πραγματοποιήθηκαν με βάση χρηματοδοτήσεις προερχόμενες από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και στο πλαίσιο συμπράξεων ιδιωτικού-δημοσίου τομέα. Αυτή είναι η περίπτωση της ολοκλήρωσης και επέκτασης των εγκαταστάσεων του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών,¹¹ η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο μιας σύμπραξης ιδιωτικού-δημοσίου τομέα στη διοίκηση και χρηματοδότηση του θεσμού, και με τη χρησιμοποίηση κονδυλίων από το δεύτερο και τρίτο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης. Η χωροθέτηση του Μεγάρου είχε προσδιοριστεί από την παραχώρηση του οικοπέδου επί της Βασ. Σοφίας στο σύλλογο «Οι Φίλοι της Μουσικής» από το Δημόσιο το 1956, σε μια εποχή που η ιδιωτική και δημόσια πρωτοβουλία διαμόρφωναν συντονισμένα το σύγχρονο μνημειακό χαρακτήρα αυτής της λεωφόρου (βλ. Σουλιώτης, 2008, σ. 32-33, Φιλιππίδης, 1990, σ. 182-183). Η επέκταση του Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας με τη δημιουργία του Κέντρου ΓΑΙΑ στην Κηφισιά (1999) είναι, επίσης, μια περίπτωση επέκτασης ενός παλαιού ιδρύματος στο πλαίσιο κοινωνικής χρηματοδότησης και συνεργασίας με το κράτος. Το κτίριο του νέου Κέντρου κατασκευάστηκε με συγχρηματοδότηση του Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε. και της Ε.Ε. (με το ίδιο χρηματοδοτικό σχήμα κατασκευάστηκε το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας στη Θεσσαλονίκη το 1991, ενώ με απόφαση του ΥΠ.ΠΟ. έχει παραχωρηθεί στο Μουσείο το Τέμενος Μασταμπά στο Ρέθυμνο).

Οι επεκτάσεις αυτές του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας και του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών δείχνουν ότι ορισμένα παλαιά ιδρύματα, των οποίων οι απαρχές παραπέμπουν, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, στην παράδοση των ευεργετών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, προσαρμόστηκαν επιτυχώς στην εποχή των κοινωνικών χρηματοδοτήσεων και των νεο-φιλελεύθερης έμπνευσης συμπράξεων ιδιωτικού-δημοσίου τομέα. Παρά το γεγονός ότι συστάθηκαν σε διαφορετική ιστορική συνάφεια, τα ιδρύματα αυτά λειτούργησαν τις τελευταίες δεκαετίες ως μια ιδιωτική ή ημι-ιδιωτική θεσμική υποδομή, η οποία υπήρξε δεκτική στις σύγχρονες τάσεις της πολιτιστικής πολιτικής. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι, επίσης, η περίπτωση της κατασκευής του νέου εμβληματικού παραρτήματος του Μουσείου Μπενάκη στην οδό Πειραιώς (2000) με την υποστήριξη του ΥΠ.ΠΟ. και τη χρήση κονδυλίων της Ε.Ε. Μάλιστα, η επιλογή της χωροθέτησης είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο το κράτος εντάσσει τα ιδιωτικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα, όπως άλλωστε μια σειρά από δημόσιες πολιτιστικές εγκαταστάσεις, στη διαδικασία αναβάθμισης του δυτικού, πρώην βιομηχανικού, τμήματος του κέντρου της πόλης.

Τα νεότερα ιδρύματα: Οι χωροθετήσεις των νεοπαγών ιδρυμάτων πρέπει να γίνουν κυρίως κατανοητές ως προσπάθειες άμεσης αποτύπωσης του συμβολικού κεφαλαίου του ιδρυτή, και κατ' επέκτασιν του ιδρύματος, στον αστικό χώρο μέσα από την επιλογή σημείων κύρους. Το συμβολικό κεφάλαιο του ιδρυτή συνήθως απορρέει από τη συλλεκτική του δραστηριότητα, αλλά πρέπει να τονιστεί ότι η ίδια η χωροθέτηση λειτουργεί ενισχυτικά ως προς τη συμβολική αξία που αποκτά το νεοπαγές ίδρυμα καθώς εισέρχεται στην πολιτιστική ζωή της πόλης. Μεταξύ των προσπαθειών αποτύπωσης του συμβολικού κεφαλαίου στον αστικό χώρο από τα παλαιά ιδρύματα και των αντίστοιχων προσπαθειών των νεοπαγών ιδρυμάτων υπάρχει μια σημαντική διαφορά: στην απόκτηση μιας χωροθέτησης κύρους από τα νεότερα ιδρύματα παίζουν πολύ σημαντικότερο ρόλο οι οικονομικοί πόροι, με τους οποίους ο ιδρυτής, κατά κάποιον τρόπο, «αγοράζει» συμβολική αξία μέσα στην πόλη. Για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, ο ιδρυτής κινητοποιεί οικονομικό κεφάλαιο και το μετατρέπει μέσω της αγοράς ενός περιόπου ακινήτου σε συμβολικό, διεκδικώντας με αυτόν τον τρόπο –σε συνδυασμό συνήθως με την αξιοποίηση της συλλογής του– μια σημαντική θέση για το ίδρυμά του μέσα στην πολιτιστική υποδομή της πόλης. Η σημασία της λειτουργίας αυτής του οικονομικού κεφαλαίου γίνεται ακόμη περισσότερο κατανοητή αν αναλογιστούμε ότι ορισμένοι από τους ιδρυτές προέρχονται από οικογένειες με πρόσφατη ένταξη στις κοινωνικο-οικονομικές ελίτ.¹²

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα στο οποίο εφαρμόζονται οι παραπάνω παρατηρήσεις είναι αυτό της πρόσφατης δημιουργίας του ιδρύματος Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Βασιλή και Μαρίνας Θεοχαράκη σε κτίριο επί της λεωφόρου Βασ. Σοφίας, το οποίο αγοράστηκε από το ίδρυμα. Μπορούμε ακόμη να αναφέρουμε τη στέγαση του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης το 1985 σε κτίριο στην οδό Νεοφύτου Δούκα, το οποίο χτίστηκε με έξοδα του ιδρύματος Ν.Π. Γουλανδρή. Η νέα πτέρυγα του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης στεγάστηκε το 1991 στο νεοκλασικό Μέγαρο Σταθάτου, το οποίο βρίσκεται επί της λεωφόρου Βασ. Σοφίας. Το κτίριο ήταν στην ιδιοκτησία του Δημοσίου από το 1982 και νοικιάστηκε στο ίδρυμα,¹³ δίνοντας έτσι στη νέα πτέρυγα του Μουσείου πρόσβαση στο βασικό πολιτιστικό άξονα κύρους της πόλης.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι πιθανές χωροθετήσεις στις «καλές» περιοχές του ανατολικού τμήματος του κέντρου, και ειδικά στη λεωφόρο Βασ. Σοφίας, είναι περιορισμένες. Το αποτέλεσμα είναι η ζήτηση για χωροθετήσεις που εξασφαλίζουν μια μνημειακή διάσταση στα νέα ιδρύματα να μην μπορεί εκ των πραγμάτων να ικανοποιηθεί σε αυτό το κομμάτι της πόλης. Η αποτυχία του εγχειρήματος δημιουργίας ενός Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης στη Βασ. Σοφίας (σε μεγάλο βαθμό λόγω των αντιδράσεων των τοπικών κινημάτων πολιτών και της αντιπολίτευσης του Δήμου Αθηναίων, προκειμένου να μην επιβαρυνθεί περαιτέρω η ήδη πυκνοδομημένη λεωφόρος) δείχνει τα όρια της περιοχής για την υποδοχή νέων μνημειακών κτηρίων.

Από αυτή την άποψη, οι βασικές διαδικασίες αστικής αλλαγής που γνώρισε η Αθήνα από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ανανέωσαν το πεδίο εύρεσης χωροθετήσεων κύρους για τα ιδιωτικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα, τα οποία κατά την ίδια περίοδο ενίσχυαν την παρουσία τους μέσα στην πόλη. Η διαδικασία της προαστιοποίησης δημιούργησε νέες ευκαιρίες με έναν έμμεσο τρόπο. Η μετατόπιση των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων στα βόρεια και νότια προάστια

12. Βλ. Σουλιώτης, 2008, όπου παρατηρούμε ότι η τάση σύστασης μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων τις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ενδιαφέροντος των οικονομικών ελίτ για τις πολιτιστικές δραστηριότητες (επένδυση στα Μ.Μ.Ε., πολιτιστική χορηγία, συλλογή έργων τέχνης). Υποστηρίζουμε ότι το ενδιαφέρον αυτό εντάσσεται σε στρατηγικές ευρύτερης κοινωνικο-πολιτισμικής εδραίωσης των ισχυρότερων επιχειρηματιών και επιχειρηματικών ομίλων που προέκυψαν μέσα από την οικονομική κρίση και αναδιάρθρωση της περιόδου από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως τα τέλη της δεκαετίας του '90.

13. Για τις κτιριακές εγκαταστάσεις του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, βλ. www.cycladic.gr και Τσαούσης, 1997.

δημιούργησαν περιοχές υψηλής κοινωνικής στάθμης, χωρίς προϋπάρχουσα πολιτιστική υποδομή. Στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80 ένας αριθμός γκαλερί συγκεντρώνονται στα νότια και κυρίως στα βόρεια προάστια (Souliotis 2005). Την ίδια περίοδο δημιουργούνται τρία σημαντικά ιδιωτικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα: το 1981 ανοίγει η Πινακοθήκη Πιερίδη στη Γλυφάδα, το 1982 το Μουσείο Γιάννη Τσαρούχη στο Μαρούσι και το 1985 το Σκιρώνειο Κέντρο Κηφισιάς.

Τα προάστια συνέχισαν τα επόμενα χρόνια να έλκουν ιδιωτικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα, ορισμένα εκ των οποίων συστάθηκαν από μέλη των κοινωνικών και οικονομικών ελίτ. Το 1996 δημιουργήθηκε η Πινακοθήκη Κουβουτσάκη στην Κηφισιά, σε κτίριο ιδιοκτησίας της οικογένειας του χρηματιστή και συλλέκτη Παναγιώτη Κουβουτσάκη, το οποίο ανακατασκευάστηκε για τις ανάγκες της πινακοθήκης. Αν στην περίπτωση της Πινακοθήκης Κουβουτσάκη έχουμε με την αξιοποίηση μιας προϋπάρχουσας ιδιοκτησίας, στην περίπτωση του ιδρύματος ΔΕΣΤΕ, η πρόσβαση σε μια «καλή» χωροθέτηση εξασφαλίστηκε μέσω της αγοράς του ακινήτου. Το ΔΕΣΤΕ απέκτησε το 1998 για πρώτη φορά στέγη (είχε συσταθεί το 1983) σε πρώην βιομηχανικό κτίριο στο Νέο Ψυχικό, το οποίο αγόρασε και ανακαίνισε ο πρόεδρος του ιδρύματος, κατασκευαστής και συλλέκτης Δάκης Ιωάννου. Η επιλογή της χωροθέτησης θα πρέπει να ιδωθεί στο ευρύτερο πλαίσιο των επιλογών σχετικά με το χαρακτήρα των νέων εγκαταστάσεων του ιδρύματος. Είναι σημαντικό ότι στη διοίκησή τους συναντούμε την εποχή εκείνη τον εκδότη Πέτρο Κωστόπουλο, συντάκτη του Δ. Ιωάννου στην εκδοτική εταιρεία ΙΜΑΚΟ. Υπό τη διοίκηση Ιωάννου-Κωστόπουλου οι εγκαταστάσεις προσέγγιζαν τα σύγχρονα μοντέλα λειτουργίας των μουσείων και των εκθεσιακών χώρων, όπου οι λειτουργίες πολιτιστικού θεσμού υψηλού κύρους συνδυάζονται με επιχειρηματικές πρακτικές και στοιχεία κοσμικής ζωής, συνδυασμός που απαιτεί, επιπλέον, χωροθέτηση σε μια «καλή» περιοχή. Ωστόσο, οκτώ χρόνια αργότερα η φυσιογνωμία του ιδρύματος αλλάζει: μεταστεγάζεται στη Νέα Ιωνία, σε έναν επίσης πρώην βιομηχανικό χώρο, τον οποίο αγοράζει και ανακαινίζει το ίδρυμα. Πλέον η διοίκηση ασκείται αποκλειστικά από τον Δ. Ιωάννου και η αλλαγή χωροθέτησης του ιδρύματος είναι δηλωτική της πρόθεσης για περισσότερο «πειραματικού» χαρακτήρα διοργανώσεις. Κυρίως, όμως, φαίνεται ότι είναι δηλωτική της δευτερεύουσας θέση που κατέχει το ίδρυμα στο πλέγμα των δραστηριοτήτων ενός συλλέκτη, του οποίου οι βασικές πολιτιστικές δραστηριότητες συνδέονται με τα μεγάλα μουσεία του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης (βλ., επίσης, Σουλιώτης, 2008, σ. 40-42, Σουλιώτης, 2008).¹⁴

14. Να σημειώσουμε, επίσης, στο ευρύτερο πλαίσιο χωροθέτησης ιδιωτικών ιδρυμάτων στα προάστια, τη μετατροπή του εργοστασίου σαπυνοποιίας στο Μαρούσι σε πολιτιστικό κέντρο από τον οργανισμό Athens Centre, το 1996, και τη δημιουργία του Κέντρου Τεχνών Χαλανδρίου, το 2004, με χορηγίες ιδιωτών από το σχολείο της αμερικανικής παροικίας της Αθήνας (American Community School of Athens).

Πολύ σημαντικότερες, όμως, ευκαιρίες για χωροθετήσεις κύρους δημιούργησε η διαδικασία αναβάθμισης του ιστορικού κέντρου της πόλης και της οδού Πειραιώς. Εδώ συναντούμε ένα από τα νεότερα ιδρύματα, με αξιώσεις κατάληψης υψηλής θέσης στην ιεραρχία των πολιτιστικών χώρων της πόλης, το ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. Το ίδρυμα συστάθηκε το 1993 από τον κατασκευαστή, τραπεζίτη και πολιτικό Λάζαρο Εφραίμογλου και πέντε χρόνια αργότερα δημιούργησε το Πολιτιστικό Κέντρο «Ελληνικός Κόσμος» σε πρώην βιομηχανικό χώρο στην οδό Πειραιώς, ο οποίος αγοράστηκε και ανακατασκευάστηκε από το ίδρυμα (www.fhw.gr/cosmos). Συναντούμε, επίσης, το Μουσείο Φυσίρα, το οποίο συστάθηκε το 2000 από το δικηγόρο και συλλέκτη Βλάση Φρυσίρα. Το Μουσείο βρήκε περίοπτη στέγη σε δύο νεοκλασικά κτίρια της Πλάκας, τα οποία περιήλθαν στην ιδιοκτησία του ιδρύματος με αγορά.

Στο ιστορικό κέντρο, και ειδικά στο βαθμό που πρόκειται για βιοτεχνικές και πρώην βιομηχανικές περιοχές, δεν συναντούμε προϋπάρχουσες ιδιοκτησίες οικογενειών των ανώτερων στρωμάτων οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως πολιτιστικοί χώροι υπό τις νέες συνθήκες της αναβάθμισης, όπως συνέβη στην περιφέρεια της πόλης στο πλαίσιο της προαστιοποίησης. Ωστόσο, υπάρχουν δύο περιπτώσεις αξιοποίησης κτιρίων που ήταν ήδη υπό τον έλεγχο των ιδρυτών: Πρόκειται για το Ελληνικό Μουσείο Κοσμήματος Ηλία Λαλαούνη στην περιοχή Ακρόπολης, στο χώρο του οποίου φιλοξενούνταν το παλιό εργαστήριο του ιδρυτή του Μουσείου. Ακόμη, το Πολιτιστικό Κέντρο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας στεγάστηκε το 1992 σε νεοκλασικό κτίριο στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου, το οποίο ήταν στην ιδιοκτησία της τράπεζας από το 1942.

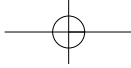
Το ενδιαφέρον των ιδιωτικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων για τις γειτονιές του ιστορικού κέντρου καλλιεργήθηκε στο πλαίσιο του ευρύτερου οικονομικού, συμβολικού και λειτουργικού μετασχηματισμού τους, μέσα από την εγκατάσταση πολιτιστικών δραστηριοτήτων και δραστηριοτήτων αναψυχής. Σε αυτό το πλαίσιο οι πολιτιστικές δραστηριότητες μετατρέπονται σε *οικονομικό* μοχλό ανάκτησης των υποβαθμισμένων περιοχών του ιστορικού κέντρου. Η χωροθέτηση του Μουσείου Αρχαίας Κυπριακής Τέχνης του ιδρύματος Πιερίδη στην Αθηναίδα το 2001, στον πολυχώρο του ξενοδοχειακού ομίλου εταιρειών Μαριλένας Μαμιδάκη (ο οποίος περιλαμβάνει επίσης συνεδριακές και πολιτιστικές-ψυχαγωγικές δραστηριότητες), πρέπει να γίνει κατανοητή μέσα από το πρίσμα της νέας οικονομικής λειτουργίας του πολιτισμού.

Το κράτος παίζει σημαντικό ρόλο στη χωροθέτηση των ιδιωτικών ιδρυμάτων στις γειτονιές του ιστορικού κέντρου. Η εγκατάσταση πολιτιστικών δραστηριοτήτων στις υποβαθμισμένες περιοχές του δυτικού κέντρου προβλέπονταν ήδη στο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών του 1985, με στόχο την αναβάθμισή της δυτικής Αθήνας. Σημαντικά έργα προς αυτή την κατεύθυνση δεν άρχισαν να πραγματοποιούνται παρά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, πλέον περισσότερο στο πλαίσιο της προώθησης μιας νέας μητροπολιτικής ανάπτυξης της Αθήνας παρά με σκοπό την αποκατάσταση των ανισορροπιών της μεταπολεμικής αστικοποίησης. Στη δεκαετία του 1990 δημιουργήθηκαν μια σειρά δημόσιοι και δημοτικοί πολιτιστικοί και εκπαιδευτικοί χώροι σε πρώην βιομηχανικά κτίρια κατά μήκος της οδού Πειραιώς: οι εγκαταστάσεις της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών στο Σικιαρίδειο εργοστάσιο το 1992, το Πολιτιστικό Κέντρο «Μελίνα Μερκούρη» στο εργοστάσιο Πουλοπούλου το 1994 και η «Τεχνόπολη» στο εργοστάσιο Γκαζίου το 1999.

Είναι σε αυτό το πλαίσιο που το κράτος ενίσχυσε άμεσα την εγκατάσταση ορισμένων ιδιωτικών ή ημι-ιδιωτικών ιδρυμάτων στην περιοχή. Η συγχρηματοδότηση με την Ε.Ε. της νέας πτέρυγας του Μουσείου Μπενάκη στον οδό Πειραιώς είναι το πιο σημαντικό παράδειγμα. Πρέπει ωστόσο να αναφέρουμε, επίσης, την παραχώρηση από το υπουργείο Πολιτισμού ενός κτιρίου στον Κεραμεικό, στο Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, όπου στεγάζεται από το 1999. Ακόμη, η Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου έχει παραχωρήσει τον χώρο του εργοστασίου Sanitas στην οδό Πειραιώς στο Κέντρο Εφαρμοσμένων Τεχνών Θεάματος και Ακροάματος (Σχολείον της Αθήνας)¹⁵ της ηθοποιού Ειρήνης Παπά, ενώ στις δαπάνες για την αποκατάσταση και τροποποίηση του κτιρίου έχει συμμετάσχει το ΥΠΕΧΩΔΕ.¹⁶

15. Η παραχώρηση αυτή ήρθε έπειτα από αρκετά χρόνια ενοικίασης του χώρου από το Κέντρο, η οποία είχε ξεκινήσει από το 1995 (*Τα Νέα*, 12/12/2002).

16. Η συμβολή του κράτους μπορεί να πάρει, επίσης, τη μορφή της παρίνεσης ή της διευκόλυνσης σε θεσμικό επίπεδο: ο Βλάσης Φρουσίρας αναφέρει (2000) ότι προχώρησε στην αγορά των ακινήτων που στεγάζουν το φερώνυμο Μουσείο στην Πλάκα, έχοντας ως δεδομένη τη συγκατάθεση της διοίκησης του ΥΠΕΧΩΔΕ για την απαιτούμενη κατ' εξαίρεση αλλαγή χρήσης τους. Η αγορά, μάλιστα, του δεύτερου ακινήτου έγινε κατόπιν της παρότρυνσης του τότε γ.γ. του υπουργείου Αλέκου Βούλγαρη, αν και τελικά η αλλαγή διοίκησης στο υπουργείο είχε ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση της χορήγησης της άδειας για μερικά χρόνια.

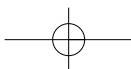
Συμπεράσματα: Προαστιοποίηση, αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου και ιδιωτικά πολιτιστικά μη-κερδοσκοπικά ιδρύματα

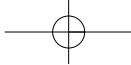
Στην εργασία αυτή προσεγγίζουμε τη σύσταση των πολιτιστικών μη-κερδοσκοπικών ιδρυμάτων ως πρακτική συσσώρευσης συμβολικού κεφαλαίου. Για τα μέλη των οικονομικών ελίτ, η σύσταση των ιδρυμάτων αποτελεί έναν τρόπο πολλαπλασιασμού των θεμελίων της κοινωνικής τους ισχύος, η οποία πρωτίστως βασίζεται στους οικονομικούς τους πόρους. Ειδικά για ορισμένους επιχειρηματίες, η συσσώρευση συμβολικού κεφαλαίου μέσα από τέτοιου είδους δραστηριότητες αντισταθμίζει το έλλειμμα κύρους που συνεπάγεται η έλλειψη μακρόχρονης ένταξης των οικογενειών τους στις ελίτ (πρβλ. Παναγιωτόπουλος, 2007). Σε ό,τι αφορά τους καλλιτέχνες, οι οποίοι συνιστούν τη δεύτερη σημαντικότερη κατηγορία ιδρυτών, η σύσταση των ιδρυμάτων αποτελεί ένα τελευταίο βήμα στην καριέρα τους, το οποίο αποσκοπεί στην κεφαλαιοποίηση της αναγνώρισής τους από το ευρύ κοινό και στη δημιουργία της θεσμικής υποδομής που θα εξασφαλίσει την αναπαραγωγή αυτής της αναγνώρισης.

Η συσσώρευση συμβολικών πόρων από τις ελίτ πραγματοποιείται μέσα από δραστηριότητες του μη-κερδοσκοπικού τομέα (στις οποίες ανήκει επίσης η πολιτιστική χρηρηγία), ακριβώς λόγω των εξιδανικευτικών λειτουργιών που επιτελούν. Η ενασχόληση με τον πολιτισμό μέσα από το μη-κερδοσκοπικό τομέα συνεπάγεται ισχυρά συμβολικά οφέλη καθώς θεμελιώνει μια δημόσια εικόνα «υποστήριξης» και όχι κατανάλωσης του πολιτισμού. Η εικόνα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία ως εργαλείο πολιτισμικής διάκρισης ειδικά σε μια περίοδο που (από τα μέσα της δεκαετίας του 1970) οι πολιτιστικές αγορές στην πόλη διευρύνονται, εν πολλοίς χάρη στην ενσωμάτωση τμημάτων των χαμηλών-μεσαίων και χαμηλών στρωμάτων (Σουλιώτης, 2009).

Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας συσσώρευσης συμβολικών πόρων η χωροθέτηση του ιδρύματος παίζει έναν ιδιαίτερο, ενισχυτικό ρόλο με δύο τρόπους: Από τη μία, αποτυπώνοντας και οπτικοποιώντας το συμβολικό κεφάλαιο στον αστικό χώρο. Από την άλλη, κινητοποιώντας προς όφελος του ιδρύματος και του ιδρυτή τη συμβολική αξία που μπορεί να φέρει ήδη ο χώρος. Η αξία αυτή εδράζεται είτε στην υψηλή κοινωνική στάθμη του πληθυσμού που κατοικεί εκεί, είτε στη σημασία του χώρου για την ταυτότητα της πόλης συνολικά (η οποία μπορεί να είναι κατοχυρωμένη θεσμικά, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του «ιστορικού κέντρου», το οποίο έχει αναγνωριστεί ως τέτοιο από την αστική πολιτική από τα τέλη της δεκαετίας του 1970). Η χωροθέτηση των ιδιωτικών πολιτιστικών ιδρυμάτων λειτουργεί, έτσι, ως μια πρακτική κατασκευής μνημειακότητας που εξυμνεί ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Η λειτουργία της αυτή παραπέμπει στην κλασική ντυρκεμιανή θεώρηση του χώρου ως «κρυσταλλωμένων κοινωνικών σχέσεων», όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση ο χώρος «κρυσταλλώνει» σχέσεις πολιτισμικής και οικονομικής ηγεμονίας.

Η αποτύπωση αυτή του συμβολικού κεφαλαίου των ιδρυμάτων στο χώρο πραγματοποιείται ανάλογα με τις συνθήκες οργάνωσης και αλλαγής του αστικού χώρου. Υποστηρίξαμε στις σελίδες που προηγήθηκαν ότι στην αναζήτηση χωροθετήσεων κύρους στην Αθήνα τίθεται ένας βασικός περιορισμός: οι σημαντικότερες από αυτές εντοπίζονται στο ανατολικό τμήμα του κέντρου της πόλης, και πρωτίστως επί της λεωφόρου Βασ. Σοφίας. Η τελευταία είναι ο δρόμος των αρχοντικών που συνέδεε παραδοσιακά το κέντρο της πόλης με τις εξοχικές κατοικίες των ανώτερων στρωμάτων στο

βόρειο τμήμα της Αττικής, αλλά και ο δρόμος της μνημειακότητας της μεταπολεμικής περιόδου. Η σπανιότητα των χωροθετήσεων καθώς και οι αντιστάσεις στη χωροθέτηση νέων μνημειακών κτιρίων στην περιοχή, δυσχεραίνουν την πρόσβαση των ιδρυμάτων. Η προαστιοποίηση από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και, κυρίως, η θεσμική αναγνώριση και αναβάθμιση του «ιστορικού κέντρου» δημιούργησαν νέες ευκαιρίες για την εύρεση χωροθετήσεων κύρους για τα παλαιά και τα νέα ιδρύματα, τα οποία παρουσίαζαν την ίδια περίοδο αύξηση των δραστηριοτήτων τους (ως αποτέλεσμα των κοινοτικών χρηματοδοτικών σχημάτων, των συμπράξεων ιδιωτικού-δημοσίου τομέα, αλλά και της ανανέωσης των επιχειρηματικών ελίτ μετά την κρίση της δεκαετίας 1975-1985, μέρος των οποίων εκδήλωσε ενδιαφέρον για τον πολιτισμό).

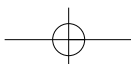
Οι συνέπειες των στρατηγικών χωροθέτησης των ιδρυμάτων στις διαδικασίες της προαστιοποίησης και της αναβάθμισης του ιστορικού κέντρου είναι κυρίως δύο: Από τη μία, τα ιδρύματα, αναζητώντας «καλές» χωροθετήσεις, επιτείνουν την ανισοκατανομή των πολιτιστικών χώρων στο σύνολο της πόλης, προς όφελος του κέντρου έναντι των προαστίων, και, μεταξύ των τελευταίων, προς όφελος των εύπορων προαστίων έναντι αυτών των χαμηλών στρωμάτων (για την ανισοκατανομή των πολιτιστικών χώρων στην Αθήνα, βλ. Δέφνερ, 2000: 76-77).

Από την άλλη, τα ιδρύματα λειτουργούν ενισχυτικά ως προς τη διαδικασία αναβάθμισης του ιστορικού κέντρου. Κατά πρώτον, μέσα από τη διάδρασή τους με τις δημόσιες αστικές πολιτικές. Όπως σημειώσαμε νωρίτερα, το κράτος και ο δήμος έχουν προωθήσει, έστω και χωρίς ιδιαίτερη συστηματικότητα, την αναβάθμιση του δυτικού τμήματος του κέντρου μέσα από τη δημιουργία μιας σειράς δημόσιων και δημοτικών πολιτιστικών χώρων. Η ενθάρρυνση και η ενίσχυση της εγκατάστασης ιδιωτικών ή ημι-ιδιωτικών ιδρυμάτων στην περιοχή συμβάλλει περαιτέρω στη διαδικασία αναβάθμισης, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα το «πλεονέκτημα» της αποδέσμευσης του Δημοσίου από τη διοίκηση και τη διαρκή χρηματοδότηση των ιδρυμάτων, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με τους δημόσιους θεσμούς.¹⁷ Παράλληλα, η υποστήριξη στα ιδιωτικά ιδρύματα είναι μέρος ευρύτερων στρατηγικών οικοδόμησης συμμαχιών μεταξύ τμημάτων των πολιτικών και των οικονομικών ελίτ της χώρας.

Κατά δεύτερον, τα ιδιωτικά ιδρύματα διαδρούν με τις αγορές πολιτισμού και αναψυχής. Η κυριότερη επίδραση των ιδρυμάτων στη λειτουργία των αγορών έχει να κάνει με την κατασκευή της συμβολικής αξίας των «υποβαμισμένων» περιοχών. Τα ιδρύματα, όπως επίσης οι δημόσιοι θεσμοί που χωροθετούνται στις υποβαμισμένες περιοχές και το θεσμικό πλαίσιο που αναγνωρίζει τις τελευταίες ως «ιστορικές», συνιστούν ακριβώς εκείνους τους παράγοντες που αλλάζουν τη συμβολική των χώρων. Χωρίς την αλλαγή αυτή δεν θα ήταν δυνατή η αξιοποίηση του «χάσματος ενοικίου» (Smith, Williams, 1986), στην οποία προσανατολίζονται οι αγορές πολιτισμού και αναψυχής. Οι αγορές, και ειδικά αυτές της αναψυχής, αποτελούνται από ένα μεγάλο αριθμό μικρών και λίγο πολύ ισότιμων επιχειρήσεων, όπου απουσιάζουν οι παίκτες που θα μπορούσαν να ελέγξουν τον ανταγωνισμό.¹⁸ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η μετακίνηση μέσα στην πόλη (όπως άλλωστε και η διαμόρφωση του περιεχομένου των ίδιων των υπηρεσιών που παρέχουν οι επιχειρήσεις) να προκύπτει από τάσεις που διαμορφώνονται συλλογικά, μέσα από την αμοιβαία παρατήρηση των επιχειρημα-

17. Αυτή είναι, άλλωστε, η λογική που διέπει σε σημαντικό βαθμό γενικότερα την αρκετά εκτεταμένη υποστήριξη των ιδιωτικών πολιτιστικών ιδρυμάτων από το κράτος και σε άλλα θέματα πέραν της χωροθέτησης, όπως στη χρηματοδότηση της λειτουργίας τους, την ανάθεση προγραμμάτων κ.λπ.

18. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι το θεσμικό πλαίσιο αποκλείει τις αλυσίδες εστίασης από ορισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου, κάτι που τις θέτει εκτός του τοπικού ανταγωνισμού που προκύπτει από τη συγκέντρωση των επιχειρήσεων αναψυχής.

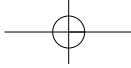

19. Για τη λογική της αγοράς αναψυχής στο ιστορικό κέντρο, βλ. Souliotis, 2005.

τιών, την πρόσωπο με πρόσωπο διάδραση με τους πελάτες, και, τέλος, μέσα από την προσπάθεια προεξόφλησης της δράσης ισχυρότερων παικτών, κυρίως του κράτους.¹⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, τα ιδιωτικά ιδρύματα αντιπροσωπεύουν συγκριτικά μεγάλες επενδύσεις, των οποίων ακριβώς το μέγεθος αλλά και η θέση στην πολιτισμική ιεραρχία εγγυώνται την προοπτική μακροπρόθεσμης μεταβολής των «υποβαθμισμένων» περιοχών του δυτικού κέντρου της πόλης, υποδεικνύοντας έτσι, εμμέσως, τα πεδία πρόσφορης επένδυσης στην πόλη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Pinçon M. – Pinçon-Charlot M., *Quartiers bourgeois, quartiers d'affaires*, Payot, Παρίσι 1992.
- Sassen S., *The global city. New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Πρίνστον 1991.
- Smith N. - Williams P. (επιμ.), *The Gentrification of the City*, Allen and Unwin, Βοστώνη 1986.
- Souliotis N., *Des quartiers à la mode. Enquête sociologique sur les mutations des marchés du divertissement et de l'art à Athènes (années 1990)*, Doctorat de thèse, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Παρίσι 2005.
- Zukin Sh., *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*, New Brunswick-New Jersey, Rutgers University Press, Νιου Μπράνσγουικ-Νιου Τζέρσεϊ 1989.
- Δέφνερ Α., «Πολιτιστικοί χώροι», στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, τόμος 1: *Οι Πόλεις*, Β΄ έκδοση, ΕΚΚΕ – Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Αθήνα-Βόλος 2002, 76-77.
- Δοντάς Ν., «Πολιτισμός και παιδεία», *Επτά Ημέρες-Καθημερινή*, τεύχος αφιερωμένο στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 2 Νοεμβρίου 2003, 2-4.
- Κούκουνας Δ. (επιμ.), *Who's who. Επίτομο Βιογραφικό Λεξικό*, Μέτρον, Αθήνα 1998.
- Παναγιωτόπουλος Π., «Πόλη και πολιτική κουλτούρα. Η ιδεολογία της αυθεντικότητας. Το παράδειγμα της Αθήνας», Πρακτικά Συνεδρίου «Προσευχή για παθητική αντίσταση (;)», Athens Biennale, Αθήνα 2007.
- Σουλιώτης Ν., «Συλλεκτική δραστηριότητα και δημιουργία πολιτιστικών θεσμών στην Αθήνα. Βασικές υποθέσεις και μια μελέτη περίπτωσης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 127, 2008, 103-139.
- , «Διεύρυνση του κοινού, εκλέπτυνση των διακρίσεων: κοινωνική κατασκευή της ζήτησης στην αθηναϊκή συμβολική οικονομία από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως σήμερα», στο Θ. Μαλούτας – Δ. Εμμανουήλ – Ρ. Καυταντζόγλου – Μ. Χατζηγιάνη, *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου αιώνα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2009, 279-320.
- , *Ερευνώντας την πολιτιστική υποδομή της Αθήνας: οι χώροι των ιδιωτικών ιδρυμάτων μη-κερδοσκοπικού χαρακτήρα*, Κείμενα Εργασίας, αρ. 16, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Τα Νέα της Τέχνης*, «Η διαχρονική πολιτιστική πραγματικότητα του ελληνισμού από το νέο Μουσείο Μπενάκη», συνέντευξη Άγγελου Δεληβορριά στην Αρτεμη Καρδουλάκη, Νο 70, Οκτώβριος 1998.
- Τα Νέα*, «Σκολείο της Αθήνας», Εξαγωγή διδασκαλίας αρχαίου δράματος και νέο θέατρο, 12 Δεκεμβρίου 2002.
- Τσαούσης Κ., «Ο ρόλος του κράτους και των ιδιωτών στον χώρο της τέχνης», *Το Βήμα*, 14 Σεπτεμβρίου 1997.
- Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Θεμέλιο, Αθήνα 1990.
- Φρυσίρας Β., συνέντευξη στη Ναταλί Χατζηαντωνίου, *Ελευθεροτυπία*, 30 Οκτωβρίου 2000.

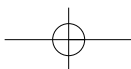
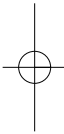
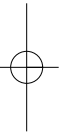
Διαδικτυακές πηγές

www.benaki.gr

www.fhw.gr/cosmos

Δελτία Τύπου

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Δελτίο Τύπου 26 Νοεμβρίου 2007.

ΟΙ ΟΧΘΕΣ ΧΩΡΙΣ ΠΟΤΑΜΟ

Δημήτρης Α. Σεβαστάκης

Στις εικαστικές τέχνες διευρύνεται ο ρόλος της αισθητικής του άκρου. Η αναζήτηση της ετερότητας παροχετεύεται στο ισοσταθμισμένο γούστο του μικροαστικού φαντασιακού: ακραίο είναι (μόνο) το «άκρο». Το αιμορραγικό αυτοτραύμα του Μπομπ Φλάναγκαν ή της Τζίνα Πέιν, η φορμολική παραστατικότητα του Ντάμιεν Χριστ, οι δυσωδίες του Daniel Sroegeri κ.ο.κ. συνθέτουν μια σκηνή πολιτιστικής εκδοράς. Αλλά και η διακινούμενη μαζική τηλεοπτική ή διαδικτυακή εικόνα, η «θεσμισμένη εικονοθεμοτυπία» είναι η εικονογραφική διατύπωση ενός ροζ, αισθητικοποιημένου άκρου. Το αίμα γίνεται αφηγησιακό πλαίσιο, ένα είδος σκηνογραφίας, ένα συνοδευτικό γράφημα. Στην πραγματικότητα δεν υφίσταται τραυματισμός (πολύ περισσότερο δεν μπορεί να παρασταθεί ο τραυματισμός), η ασυνέχεια και το ρήγμα, αφού ήδη συμβαίνει μια ηθικοαισθητική «πλήρωση» μέσα στην ίδια τη λιωμένη πολιτιστική σάρκα. Εφόσον υφίσταται μια δομική προετοιμασία του αναγνώστη, μια πολιτιστική προεξοικείωσή του με τα πάντα, συστήνεται μια αδικύμαντη προσληπτική και επομένως ερμηνευτική συνέχεια. Δεν υπάρχουν απροσδόκητα και αιφνιδιαστικά, δεν βρίσκεται τίποτα πέραν της πρόβλεψης. Ο αναγνώστης παραμένει προετοιμασμένος απέναντι σε κάθε πιθανότητα και κάθε ενδεχόμενο. Αυτή η διαρκής διεύρυνση της χωρητικότητας και των ανοχών, οδηγεί τους (καημένους) καλλιτέχνες της σύγχρονης σκηνής στην απελπισμένη αναζήτηση ενός πιο ακραίου άκρου, στην εκβίαση μιας πιο αιμοσταγούς επινοητικότητας. Ο Βίτο Ακόντσι, ο Κρις Μπέρντεν, η Orlan, που δίνει παραστάσεις χειρουργικής χωρίς αναισθητικό και οι υπόλοιποι του φιλολογικού αίματος, μένουν απλήρωτοι... Η έννοια της *ετερότητας* δεν μπορεί να πληρωθεί νοηματικά κάτω απ' αυτούς τους όρους. Το «τέρας» (το Άλλο, η ριζική Ετερότητα) έχει γίνει πλέον, αισθητική ταυτότητα, έχει καταληφθεί ηθικοθεωρησιακά από ένα παχυνόμενο και διευρυνόμενο νοηματοδοτικό στέγαστρο. Σε έναν τέτοιο λιπώδη αντιληπτικό και νοηματικό κόρο μοιάζει αδολεσχία ο προσδιορισμός της ετερότητας ως ριζικής διαφοράς. Και περίπου εδώ αναπτύσσεται η συλλογική αυτοτύφλωση. Πού οφείλεται η αδυναμία να δει η Εποχή τον εαυτό της; Να δει τις ετερότητες χωρίς ηθικισμούς, έξω από ερμηνευτικές καταστολές και κατηγοριοποιήσεις, οι οποίες φτωχαίνουν το πραγματικό και το απογυμνώνουν από τις αντιφάσεις και τις ποικίλες συστημικές αποσυναρμολογήσεις; Γιατί αναπτύσσει η Εποχή, αυτή τη μέριμνα πολιτικής, οργανωσιακής και συστημικής εξημέρωσης των ποικίλων περιοχών του πραγματικού; Το φαινόμενο οφείλεται σε ένα είδος στατιστικής υστέρησης, σε ένα έλλειμμα των εργαλείων αρχειοθέτησης που αναγκάζουν σε μια τυποποιητική (και εκβιαστική) συσκευασία ελέγχου και μείωσης των (νοηματικών) αποστάσεων. Κι έτσι (η συστημική πραγματικότητα) στο μόνο στο οποίο μπορεί να καταφύγει –χωρίς κινδύνους για τον εαυτό της– είναι το γηρασμένο «άκρο» της τέχνης ή το προβλέψιμο άκρο του εγκλήματος. Συχνά, μάλιστα, τα γεφυρώνει και τα ράβει αυτά τα δύο, συστήνοντας μια αιμάτινη παραστατικότητα γεμάτη από την αφόρητη φιλολογία των τεχνοκριτικών ή των νεκροτόμων. Και οι δύο θεωρήσεις καταλήγουν στην *καινολαγνεία*, το διαρκή θάνατο του Προγενέστερου ως ριζικής Ετερότητας. Αυτός ο θάνατος κρύβει μια ενδόμυχη ανταγωνιστικότητα προς

την Ιστορία, μια παχύρρευστη εξάπλωση του επιτελεστικού παρόντος. Ας δούμε μερικές προτάσεις εργασίας. Φρέντρικ Τζέημσον (Fredric Jameson), *Το μεταμοντέρνο*, εκδ. Νεφέλη, 1999: «...να θεωρήσουμε το Μεταμοντέρνο ως απόπειρα να στοχαστούμε ιστορικά το παρόν σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται κατά βάση από την λήθη του ιστορικού» (σ. 11). «Το πρώτο από τα τρία είδη χώρου είναι ο χώρος του κλασικού καπιταλισμού της αγοράς με την έννοια μιας λογικής ενός συστήματος συντεταγμένων, μιας αναδιοργάνωσης του παλαιότερου ιερού και ετερογενούς χώρου σε καρτεσιανή γεωμετρική ομοιογένεια – ένας χώρος απεριόριστης ισοδυναμίας και έκτασης» (σ. 253). «Η μεταφορά στον Ντε Μαν είναι ... και η ίδια μεταφορικό ενέργημα, με το οποίο συζεύγνυνται βιαίως αντικείμενα διακριτά και ανομοιογενή» (σ. 294). «Έχουμε ... ένα είδος στρατηγικής διακωδικοποίησης αλλά κάπως διαφορετικού τύπου: ενσωματώνουμε σε ένα δεδομένο σύστημα το δομικά άλλο ή το αποκλειόμενο, αποδίδοντάς του ένα όνομα προερχόμενο από το πεδίο της ορολογίας του εν λόγω συστήματος» (σ. 295). Προς ενίσχυση, Πωλ ντε Μαν (Paul De Man), *Η επιστημολογία της μεταφοράς*, εκδ. Άγρα, 1990: «... ένα δύσκολο ερώτημα, το κατά πόσον μπορούμε να ισχυριστούμε πως ολόκληρο το σημασιακό, σημειολογικό και τελεστικό πεδίο της γλώσσας επικαλύπτεται από τροπολογικά μοντέλα, ερώτημα που μπορεί να θεθεί μόνον όταν έχει ήδη αναγνωρισθεί σε όλη της την έκταση η πολλαπλασιαστική και διαλυτική δύναμη της μεταφορικής γλώσσας.» Παύλου Φλωρένσκυ (Paul Florensky), *Η αντίστροφη προοπτική*, εκδ. Ίνδικτος, 2002: «Η εικονική (παραστατική) τέχνη τοποθετείται στο μεταίχμιο της λογοτεχνικής αφήγησης, χωρίς όμως την ακρίβεια της λέξης. Εδώ ... το σύμβολο εκπίπτει σε αλληγορία. Αυτό δεν σημαίνει ότι ένα αλληγοριοποιημένο σύμβολο είναι υποχρεωτικά και μια αφαίρεση στη συνειδηση εκείνου που το επινοεί. Αλλά η προφάνειά του ... το αυθόρμητο πέρασμα από το σημαίνον στο σημαινόμνο ... είναι το σημάδι μιας ορισμένης απόσπασης ...» (σ. 176). Πωλ Βιριλιό (Paul Virilio), *Η διαδικασία της σιωπής*, εκδ. Νησίδες: «... περατώνεται μπροστά στα μάτια μας αυτό που είχε επιχειρήσει να εγκαταστήσει η αφαίρεση: το τέλος της ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗΣ τέχνης και η αντικατάστασή της από μια αντικουλτούρα, μια ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ τέχνη. Κατάσταση που παρατείνει τη φοβερή παρακμή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας προς όφελος της δημοκρατίας της γνώμης, περιμένοντας αύριο ... μια (δημοσκοπική) παρουσιαστική και πολυμεσική "δημοκρατία"» (σ. 15). Επίσης, Π. Βιριλιό, *Πανικόβλητη πόλη*, εκδ. Νησίδες, 2004: «... η έρημος της πληρότητας έχει ως ίσο της μόνο την υλική της πυκνότητα. Η πυκνότητα των εκμηδενισμένων αποστάσεων διαδέχεται τώρα την απεραντοσύνη των εκτεταμένων υποστάσεων ...» (σ. 94). Κρίστοφερ Λας (Christopher Lasch), *Η εξέγερση των ελίτ*, εκδ. Νησίδες: «Η πίστη (των σκεπτόμενων τάξεων) "στην κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας" –το κεντρικό δόγμα της μετανεωτερικής σκέψης– αντανάκλα την εμπειρία της ζωής σε ένα τεχνητό περιβάλλον από το οποίο έχει αυστηρά αποκλειστεί ό,τι αντιστέκεται στον ανθρώπινο έλεγχο ... Στην τάση τους να προφυλάσσονται από τον κίνδυνο και το τυχαίο, οι σκεπτόμενες τάξεις έχουν αποσκιρτήσει ... από την πραγματικότητα» (σ. 21). «Οι ηθικολόγοι μάς πληροφορούν ότι λέξεις όπως εξωφρενικό, διεστραμμένο και εξευτελιστικό ανήκουν σε ένα ανυπόληπτο, εξαιρετικά επικριτικό λεξιλόγιο ιεραρχίας και διακρίσεων. Το μόνο που απαγορεύεται στην κουλτούρα μας, που είναι κουλτούρα της έκθεσης, είναι η τάση ... να θέτουμε όρια στη φανέρωση» (σ. 148).

Οι προτάσεις είναι φυσικά θραυσματικές και δυνάμει επεκτεινόμενες. Θέλω να εντοπίσω μέσα από αυτές –σαν τραχύ σκίτσο– τις διάφορες διαπραγματεύσεις της ασυνέχειας, του αφηγηματικού συν-πραγματικού, αλλά κυρίως μια εκτε-

ταμένη «τελικότητα» στα κείμενα και ίσως την τρομοκρατημένη εσχατολογική αναμέτρηση με τη ζωή. Ετερότητα μπορεί να νοηθεί ως συνολική αποσυστηματοποίηση, ως ξεκλείδωμα των συνδέσμων, ως ρήγμα στο συστημικό συνεχές. Εφόσον έχουν παγιωθεί αφηγηματικοί τύποι, οι οποίοι μάλιστα έχουν προκαταλάβει και τους αφηγηματικούς πόλους (αποστολέα και παραλήπτη), έχουν δηλαδή αποπολώσει κάθε εκφωνητικό, διατυπωτικό διάβημα, δεν μπορεί να συντελεστεί η ριζική έκλειψη ή ολική *μη κατανόηση*. Αυτό λοιπόν που προάγει το σύστημα είναι το εμφανές και αρχειοθετημένο κομμάτι της πραγματικότητας, αυτό που έχει, κατά κάποιο τρόπο, ήδη διαδραματιστεί. Η συνολιστική υπερεικόνιση –δηλαδή η συγκρότηση ενός αρχείου από πιθανούς τύπους γεγονότος, αφήγησης και γλώσσας– η βελτίωση της στατιστικής ανάγνωσης της πραγματικότητας –δηλαδή όχι αυτό που συμβαίνει αλλά η μοντελοποιημένη μετρική αυτού που συμβαίνει– κατισχύουν. Έτσι, προσπαθώντας η τέχνη να σφετεριστεί το κοινωνικά μη αρχειοθετήσιμο, παράγει μια απολύτως κεντρώα και προβλέψιμη φιλολογία άκρου. Πιθανόν μόνο το ντοκουμέντο –η φωτογραφία πολέμου ή καταστροφής– να εκφράζει αυτό που βρίσκεται πέραν των αντιληπτικών αντοχών. Αλλά ακριβώς επειδή είναι φωτογραφία (άρα αρχείο), εξημερώνει αντιληπτικά το Πέραν φέρνοντάς το Εδώ. Πού λοιπόν εντοπίζεται η Ετερότητα και με ποια εργαλεία; Πώς ορίζεται οντολογικά; Είναι αναπόληση; Μια πλατωνική παρεκτόπιση κάθε αιτιατικής ορθοδοξίας; Ας το ξανασκεφτούμε μέσα στην οδύνη μας.

NICOSIA WATER TANKS / ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΩΣ ΕΡΓΟ

Αριστείδης Αντωνάς

Περίληψη

Το έργο «Υδατοδεξαμενές της Λευκωσίας» (Nicosia Water Tanks) αποτελείται από δύο σκληρούς δίσκους χωρητικότητας 400 Gigabytes, που περιέχουν (σε παλαιότερες και νεότερες εκδοχές) ένα μικρό, επεκτεινόμενο, ασύντακτο –εν πολλοίς– αρχείο, με υλικό σχετικό με τα δίκτυα νερού και αποχέτευσης της διχασμένης πόλης της Λευκωσίας. Το αρχείο ξεκίνησε ως συλλογή στοιχείων από τα ίδια τα αρχεία των υπηρεσιών του νερού ένθεν και εκείθεν της διχασμένης πόλης. Επεκτάθηκε με στοιχεία που συλλέχθηκαν επί τόπου, συνεντεύξεις από τους 4 διευθυντές των επί μέρους υπηρεσιών, ηχογραφημένες συζητήσεις με ειδικούς, με ανθρώπους από το προσωπικό των υπηρεσιών του νερού, σειρά φωτογραφιών από έργα και εγκαταστάσεις σχετικές με τα δίκτυα αυτά, επεξεργασίες των φωτογραφιών. Στο αρχείο, εκτός από φωτογραφίες, ηχογραφήσεις και μαγνητοσκοπήσεις, περιέχονται και αποσπάσματα κειμένων. Το αρχείο δεν αποτελεί ουδέτερο προϊόν κάποιας επιστημονικής έρευνας αλλά περισσότερο σειρά από διαδοχικές «κατασκευές ευρημάτων».

Το έργο επικεντρώνεται στην υποδομή του νερού της διχασμένης πόλης της Λευκωσίας. Κατασκευασμένα μετά την τραυματική διαίρεση του 1974, τα δίκτυα νερού και αποχέτευσης παρουσιάζουν διαφορετικές αφετηρίες όσον αφορά τη συλλογή του ύδατος που κυκλοφορεί στις σωληνώσεις του βόρειου και του νότιου κομματιού της πόλης, αλλά έχουν κατάληξη σε κοινό αποχετευτικό δίκτυο, κατασκευασμένο με την υποστήριξη του ΟΗΕ το 1979. Και τα δύο συστήματα ύδρευσης, παρά τις μεγάλες τους διαφορές, παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα στην εξεύρεση νερού.

Το έργο παρουσιάζει αποσπασματικές πληροφορίες για τα προβλήματα της ανομβρίας και τις λύσεις που δίνονται, συχνά σε προσωρινή βάση με την ελπίδα ότι κάποια επόμενη χρονιά ίσως υπάρξει περισσότερο βρόχινο νερό. Επίσης, περιγράφεται η διαχείριση των υποδομών του νερού στη διχασμένη πόλη. Το έργο έγινε με τη συνεργασία του φωτογράφου Armin Linke και εκτελέστηκε με την βοήθεια της Κατερίνας Κουτσογιάννη και της Ελίνας Αξιώτη.

NICOSIA WATER TANKS / ARCHIVING AS A PROJECT

Abstract

“Nicosia Water Tanks” is a project on the water infrastructure of divided Nicosia. It consists on the creation of a system of archives that “describe” the city’s water networks. It is constituted as a collection of data about the water infrastructure of Nicosia and a determination of constant reorganizing this on growing collection. Any extraction out of this always unfinished data repository is a possible form of the work, this presentation too. The project’s archive is proposed as a creation of finds. The water infrastructure of Nicosia is mainly constructed after the traumatic stabilization of the city in 1974. After 1974 the water supply in the south could not depend any more to the important water source of Morphou that was located in the north; two different water supply networks (overlapping in some parts) exist thus in Nicosia. Both networks encounter problems due to the quality of water and the difficulty of finding it and circulating it. The sewerage infrastructure was funded by the United Nations after 1974 and is the only shared infrastructure of the divided city. The project assembles material (pictures and films) from existing archives of the water network services of the north and the south; interviews from the directors of the departments, explaining the state of the networks, are added to this expanding pool of documents; photos from the dry dams of Troodos Mountain, or pictures and drawings that describe details of the network’s equipment, photos from the first desalination unit, that is based on Israeli technology, videos from the sewerage control robots that inspect the network but also photos of some swimming pools of Nicosia, a small

«Δεν ξεχνώ», «δεν θα ξεχάσουμε τη σφαγή», συνθήματα ελληνοκυπριακό και τουρκοκυπριακό αντίστοιχα.

collection of objects, prints and uniforms (used by the sewerage personnel to enter the main pipes) form a thematic assemblage of archives. The project does not only consist on the piling of the new documents in a formed platform but more on the possibilities of rearrangements of this idiosyncratic "documentation". The project is done with the collaboration of Armin Linke and it is executed with the collaboration of the architects Katerina Koutsogianni and Elina Axioti.

Το έργο παρουσιάζεται υποχρεωτικά πάντοτε σε κάποια μορφή επιλεγμένων θραυσμάτων που –σε κάθε παρουσίαση– έχουν τη μορφή επί μέρους παραθέσεων ή συνθέσεων από τα στοιχεία που απαρτίζουν το υλικό. Κάθε απόσπασμα και ανασύνταξη των καταχωρήσεων του αρχείου προβάλλει ως προσωρινή του σταθεροποιημένη μορφή και γίνεται ως δοκιμή που καταχωρείται και καταπίνεται από το ίδιο το αρχειακό σώμα. Καμιά επισκόπηση ή αναφορά στο αρχείο αυτό δεν θα εννοείται ως εποπτεύουσα το αρχείο εκ των έξω, αλλά πάντοτε μόνον ως εξ αρχής ήδη αρχειοθετούμενη και αυτή στο εσωτερικό του σώματος του αρχείου.

Η δομή των εργασιών για το νερό της Λευκωσίας έχει λοιπόν υποταχθεί στη λογική της καταχώρησης. Αυτά που λέω εδώ σήμερα αποτελούν ήδη, καθώς καταγράφονται, μέρος του αρχείου αυτού, που ταυτόχρονα συλλέγει και επιχειρεί να κατανοήσει τη σημασία της συλλογής που το συνιστά, εισάγοντας στο εσωτερικό της συλλογής τις προσπάθειες σημασιοδότησης του αρχείου, σαν να ήταν και αυτές οι προσπάθειες απλές καταχωρήσεις του. Θεωρητικά, τίποτε σχετικό με το αρχείο δεν είναι εκ προθέσεως εκτός αρχείου, τίποτε δεν μπορεί να εποπτεύσει το αρχείο εξωτερικά, χωρίς να εισαχθεί και αυτό μέσα. Οι σημασίες της διαμονής στην πολλαπλότητα αποτελούν επιχειρησιακή αφετηρία για την αρχειακή λογική με την οποία συντάσσεται το ιδιότυπο αυτό αρχείο.

Σήμερα θα επιμείνω σε τρία βασικά σημεία που χαρακτηρίζουν το αρχείο και ίσως έχουν σημασία για κάποια θεώρηση του συνολικού έργου. Το πρώτο σημείο έχει σχέση με την ίδια τη θεώρηση των υποδομών. Κάποια υπό διαμόρφωση θεωρία των υποδομών, βρίσκεται επί το έργον και η σημασία της θα έπρεπε να μας απασχολήσει με επείγοντα τρόπο σήμερα.

Η υποδομή είναι πάντοτε κάτι που ζητά εξ υποθέσεως να ξεχαστεί. Ζητά τη λήθη: αν δεν λειτουργεί ως κάτι που ξεχνιέται δεν θα ονομάζεται υποδομή. Η υποδομή του νερού είναι «πρωταρχική» υποδομή (αν έχει πια κάποια σημασία αυτός ο προσδιορισμός), είναι ίσως η δικτύωση που παρουσιάζει το «πρώτο» μοντέλο ή την «πρωταρχική» ιδέα της υποδομής. Το δίκτυο του νερού προσδιορίζει τον τρόπο σύνταξης μιας κοινότητας μέσα στη λήθη του αγαθού, με τη διανομή του οποίου η κοινότητα συγκροτείται «πρωτογενώς». Η κοινότητα μιας πόλης είναι ορισμένη ως κοινότητα που μοιράζεται τις παροχές που προσφέρει ο ευρύς «φυσικός» χώρος γύρω της και πριν από κάθε άλλο αγαθό εκείνο του νερού. Οι υποδομές δείχνουν τον τρόπο σύνταξης της κοινότητας γύρω από τη λήθη κάποιων διανεμημένων αγαθών που σβήνουν τη στιγμή που υποστηρίζουν την καθημερινότητα.

Ας σημειωθεί αμέσως ότι –μέσω κάποιας παρόμοιας λήθης, κυρίως με τη σύνταξη ενστάσεων προς κάποια παρόμοια σύλληψη της λήθης– εγκαινιάστηκε ο μοντερνισμός. Η λήθη από συνήθεια είναι η πιο ύποπτη συμπεριφορά που κα-

ταγγέλλεται από τους μοντέρνους: θα παρέπεμπα εδώ στο κείμενο του Βίκτωρος Σκλόφσκι «Η τέχνη ως τεχνική» που αποτελεί ίσως την πιο κυριολεκτική αντιμετώπιση της λήθης του καθημερινού, ως στοιχείου μπρος στο οποίο –κατά τον Σκλόφσκι– πρέπει να στεκόμαστε κριτικά. Το ηθικό πρόταγμα του Σκλόφσκι ζητά την αναίρεση –με τέχνη– της ακινησίας και των καθηλώσεων της καθημερινότητας: αυτά που συνηθίσαμε να ξεχνάμε, η τέχνη πρέπει να τα ξυπνά, όταν αυτό έχει κάποια σημασία. Αντιλαμβάνομαι, λοιπόν, την κίνηση προς το δίκτυο νερού της Λευκωσίας στο εσωτερικό μιας εγγενούς αντίφασης με την οποία πλάθεται εξ αρχής ένα αρχείο για την υποδομή του νερού της. Από τη μια πλευρά αντιλαμβάνομαι τις εργασίες που αναλαμβάνω στη Λευκωσία ως υπακοή στο μοντέρνο πρόταγμα του Σκλόφσκι, αφού η σκέψη για το δίκτυο του νερού της Λευκωσίας ενεργοποιεί το ξεχασμένο, με κάποιον τρόπο, και η ενεργοποίηση αυτή έχει τη σημασία της, (ενταγμένη στην προτροπή του Ρώσου φορμαλιστή: η ενασχόληση με το συγκεκριμένο, ξεχασμένο δίκτυο έχει κάτι να πει καθώς το βγάζει από τη λήθη για μια στιγμή, καθώς, την ώρα της ενατένισης του δικτύου, ακυρώνεται η θέσμισή του ως υποδομής). Από την άλλη, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον εδώ είναι η ενασχόληση με το ίδιο το γεγονός της λήθης που θεσμοθετείται κεντρικά από κάθε προσπάθεια για συγκρότηση του δικτύου. Δεν ανιχνεύω το δίκτυο για να δείξω κάτι που έπρεπε να προσέχουμε και το ξεχάσαμε: αντίθετα στην συγκεκριμένη περίπτωση το δίκτυο δείχνει ότι κάτι που έπρεπε να ξεχάσουμε, λειτουργεί ως κάτι που με ενδιαφέροντα, αφηγηματικό τρόπο θα έπρεπε να προωθεί τη λήθη, ενώ τελικά αντιστέκεται σε εκείνη τη λήθη που θα έπρεπε να το καθορίζει. Καθόλου παράξενο σε μια πόλη διχασμένη, όπου κεντρικό στοιχείο της μένει η διαίρεση και η καχυποψία κάθε πλευράς για την άλλη. Το νερό, εκτός από απλό αγαθό που διανέμεται, είναι στοιχείο που θυμίζει την πολιορκία, τον πόλεμο για την πηγή, τον έλεγχο του αγαθού. Η υποδομή ως λήθη και η διαίρεση ως άρνηση της λήθης καθορίζουν το πρώτο βήμα της σημερινής παρουσίασης ενός αρχείου για το νερό.

Το δεύτερο σημείο στο οποίο θα επιμείνω αφορά κάποια σκέψη για την υποδομή σήμερα. Δεν θα προωθήσω εδώ κάποια εξειδίκευση της σκέψης για την υποδομή εν γένει. Ίσως η πρώτη σκέψη για την «υποδομή εν γένει» μας οδήγησε ήδη σε κάποιο ίλιγγο κατά την τοπική διερεύνηση της υποδομής. Ήδη εκθέσαμε (στον κίνδυνο μιας πόλης που αρνείται να ξεχάσει) το επιχείρημα της «υποδομής που ξεχνά» και θα ήθελα η δεύτερη σκέψη μου να έχει τον χαρακτήρα μιας αναφοράς στην έννοια της υποδομής σήμερα. Θα έπρεπε νομίζω να μην βλέπουμε τη Λευκωσία ως απλή διχασμένη πόλη, ως πόλη που την αντιλαμβανόμαστε μέσα στον τραυματισμό της διαίρεσης, αλλά ήδη ως πόλη που βρίσκει τους τρόπους να διαχειρίζεται τη φασματική επούλωση του ιστού της. Η Λευκωσία έτσι παρουσιάζεται ταυτόχρονα ως διχασμένη τραυματισμένη πόλη αλλά την ίδια στιγμή και ως κοινότοπη σύγχρονη πόλη που έχει τις ιδιαιτερότητές της όπως οι άλλες. Η Λευκωσία μπορεί (την ίδια στιγμή που η φρίκη ενός πρόσφατου πολέμου χαράζεται και περιέχεται ως ζωντανή αρχαιολογία στον ιστό της) να διαβαστεί ως κοινότοπη πόλη που συμμετέχει στο «χωρίς όρια» πολιτισμό ενός αρχείου που δομεί και υφαίνει την «ειρήνη» και τη συνθήκη της στον πλανήτη. Το διαδικτυακό αρχείο είναι αυτό το αρχείο που οργανώνει τη συνθήκη στην οποία αναφέρομαι εδώ. Για να κάνω αυτήν την παρατήρηση που διευρύνει τη σκέψη της υποδομής στην πλανητική κλίμακα, θα χρειαστεί να συγκρίνω τη Λευκωσία με κάποια συνηθισμένη πόλη. Ωστόσο είναι φανερό ότι παρουσιάζεται αμέσως πρόβλημα με την έννοια της «συνηθισμένης πόλης». Πώς να την προσδιορίσουμε; Θα χρησιμοποιήσω πάλι ένα κείμενο που θεωρεί ότι κοιτάζει μια συγκεκριμένη

πόλη κι ωστόσο –περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά– ίσως μιλά για «οποιαδήποτε» πόλη, για ό,τι ονόμασα ήδη «οποιαδήποτε πόλη του πλανήτη». Η πόλη με την οποία θα συγκρίνω βιαστικά τη Λευκωσία δεν είναι μια άλλη κατεχόμενη πόλη ούτε μια άλλη διχασμένη πόλη. Θα συγκρίνω τη Λευκωσία με μια παλιά μητρόπολη, με το Παρίσι. Όχι οποιαδήποτε συνάρτηση του Παρισιού. Το Παρίσι όπως περιγράφεται από τον Μπρούνο Λατούρ στο κείμενό του «Paris ville invisible»: Αναφέρεται στις υποδομές και στο αρχείο του Παρισιού για να εξηγήσει, συχνά εκ των έσω, τη λειτουργία της πόλης, ίσως οποιασδήποτε σύγχρονης πόλης, στο επίπεδο όσων δεν φαίνονται. Να τι γράφει ο Μπρούνο Λατούρ για το χειριστήριο του νερού στην γαλλική πρωτεύουσα:

«Είναι άραγε νερό αυτό που περνάει διά μέσου του τεράστιου χειριστηρίου, όπου φώτα διαφορετικού χρώματος αντιστοιχούν σε διαφορετικά υψόμετρα; Βέβαια όχι, είναι σήματα που περνάνε, εκπεμπόμενα από αισθητήρες, οι οποίοι συνδέονται με τις ελεγχόμενες βαλβίδες του νερού [...] Επιπροσθέτως προς τη ροή του νερού στους σωλήνες, χρειαζόμαστε τώρα την κυκλοφορία σημάτων σε δίκτυα καλωδίων. Οι διαρροές του νερού πρέπει να αποφεύγονται. Οι διαρροές πληροφοριών πρέπει να τερματίζονται. Μια γειτονιά του Παρισιού μπορεί να πλημμυρίσει. Ή μπορεί να πνιγούμε από πληροφορίες. [...]

Οι χειριστές διατείνονται ότι αυτή η τεράστια συνοπτική τράπεζα βοηθάει τη διανομή του νερού στο Παρίσι ακριβώς όπως βοηθάει το πάνελ χειρισμού έναν οδηγό αυτοκινήτου Φόρμουλα 1. Ασφαλώς, δεν είναι μόνο υπόθεση πληροφορίας που αποστέλλεται εκ των άνω, αλλά επίσης υπόθεση εντολών που αποστέλλονται προς τα κάτω, προς τις ίδιες τις ελεγχόμενες βαλβίδες, οι οποίες συνεχώς κανονίζουν το πυκνό δίκτυο που αποτελείται από περισσότερα από δεκαοκτώ χιλιάδες χιλιόμετρα σωληνώσεων. Ακόμη και αν μια σταγόνα νερό χρειάζεται, κατά μέσον όρο, έξι ώρες μέσα στο σύστημα πριν καταναλωθεί: στα μάτια του χειριστή [...] το υγρό συμπεριφέρεται σαν στερεό: αντιδρά άμεσα, έτσι, ώστε τα μάτια να αισθάνονται με φυσικό τρόπο τους κραδασμούς των πολλαπλών ροών από κάτω τους και να δύνανται να προκαταλαμβάνουν τις εντολές που θα έδιναν, σε μια αστραπή, σαν να έχουν συγκολληθεί με την υποδομή των υδατόπυργων, των δεξαμενών και των exchangers». (σ. 26-27)

Το κείμενο του Λατούρ δεν συλλαμβάνει ιδιαιτερότητες της πόλης του Παρισιού. Περισσότερο προσφέρεται ως καταγραφή μιας απούλοποιημένης κατασκευής, που εκείνος θα θεωρούσε ότι χαρακτηρίζει την κοινωνικότητα του Παρισιού. Η πόλη αυτή βασίζεται και οργανώνεται στα αρχεία και στους μηχανισμούς τους, έτσι ώστε να κατασκευάζεται κάποια περιγραφή της πόλης ως συνάρτησης αλληλεπιτεθειμένων αρχειακών στρωμάτων, που μεταξύ τους παρουσιάζουν συνάψεις και κομβικές συμπώσεις, ώστε να λειτουργούν «κανονικά» με τον τρόπο της υποδομής. Στον Λατούρ δομή και υποδομή της πόλης παρουσιάζονται μαζί, ως εάν η υποδομή επικράτησε έναντι οιασδήποτε πιθανής μορφής δομής. Η ανεξάρτητη λειτουργία των μηχανισμών από τα στοιχεία που ελέγχει η υποδομή περιγράφει κάποια υπεροχή του αποκομμένου λειτουργικού μηχανισμού της υποδομής επί της «ίδιας της υποδομής». Η υποδομή εμφανίζεται έτσι από τον Λατούρ υποταγμένη στο σύστημα λειτουργίας της, εγκατεστημένη στον ά-τοπο μηχανισμό που τη ρυθμίζει, όπου η ροή των πληροφοριών του ζωντανού αρχείου της υποδομής (καθώς επίσης και ο τρόπος με τον οποί-

ον η υποδομή «ξεχνιέται» που επισημάναμε μόλις πριν) παρουσιάζεται ως μη τόπος, υποχρεωτικά κυρίαρχος και, ταυτόχρονα, χωρίς αναπαράσταση: αυτός ο μη τόπος συγκροτείται από αόρατους ρυθμιστικούς μηχανισμούς αρχείων. Στη συνέχεια, η ίδια η σημερινή πόλη περιγράφεται ως κυριαρχημένη από αυτή την απουσία, παραδομένη στους μηχανισμούς των υποδομών της και αλωμένη από αυτούς, εφόσον οι μηχανισμοί αυτοί γίνονται όλο και πιο ισχυροί. Συνηθίσαμε να αναφερόμαστε σε τηλεχειρισμούς και ελέγχους εξ αποστάσεως μέσω χειριστηρίων που διευκολύνουν τη ροή πληροφοριών. Η πόλη λειτουργεί τελικά ως υποδομή, η κυριολεκτική λειτουργία της ισοδυναμεί με κάποια λήθη της λειτουργίας της. Ο Λατούρ δεν αναφέρεται ευθέως στην έννοια της υποδομής, ούτε βλέπει το έργο του για το Παρίσι ως παραχώρηση της πόλης στη βουβή υποδομή της. Ωστόσο επιτρέπω στον εαυτό μου αυτή την ανάγνωση, νομίζω ότι είναι δόκιμη. Νομίζω επίσης ότι η ανάγνωση αυτή του «Paris ville invisible», κάνει τον Λατούρ αποκρυστάλλωτή μιας διαχυμένης άποψης περί επικράτησης του Internet και της αρχαιακής λογικής επί της «πραγματικότητας» στον σημερινό πολιτισμό. Αλλιώς: η πραγματικότητα φτιάχνεται με τη λογική κάποιου υπερκείμενου αρχαιακού μηχανισμού που παρουσιάζεται ως υποδομή, αλλά κατασκευάζει –κατά κάποιον τρόπο– κάποια υπερδομή. Μαζί με το αόρατο Παρίσι φτιάχνεται μια εικόνα της σύγχρονης πόλης από την εξαφάνισή της, κατασκευάζεται η συγκρότηση ενός «φυσικού» χώρου από την εξαφάνισή, μέσα σε αρχεία, υποδομών που τον επικαθορίζουν.

Ποια συνάρτηση είναι αυτή που περιγράφει τη σύγχρονη πόλη; Ο Λατούρ επιμένει στην εξάρτησή της από ρυθμίσεις που εμφανίζονται τελικά να γίνονται εκτός τόπου ή ίσως πάντοτε με αναφορά στον ίδιο τον ανύπαρκτο τόπο, που «τον» περιγράφει ως συνάρτηση μιας ιδιαίτερα διαταραγμένης σχέσης ανάμεσα στα ego, hic, nunc.

Ego, hic, nunc –ταυτότητα, τόπος, χρόνος– αυτή είναι ίσως η πιο αβέβαιη αφετηρία για κάποια εξερεύνηση του κοινωνικού στοιχείου. Ego: ταυτότητες, πιστοποιητικά γεννήσεως, οικογενειακές μερίδες, μαρτυρίες γειτόνων· hic: κτηματολόγιο, χάρτες του Παρισιού, ταξιδιωτικοί οδηγοί, σήμανση στο δρόμο· nunc: ηλιακά ρολόγια, ρολόγια με κινούμενους δείκτες, ηλεκτρονική φωνή του ομιλούντος ρολογιού. Αυτά είναι τα πράγματα που κάνουν δυνατή την αλλαγή προς την κενή μορφή της δειξεως. Αλλά αυτό που γεμίζει-πληρώνει το κενό, εκείνο προς το οποίο δείχνει η δείξις με το δείκτη, η βελόνα, το βέλος, το καρφί, ο αριθμός, το όνομα, η μορφή της σφραγίδας, δεν έχει τα χαρακτηριστικά κάποιας κοινωνίας στην οποία έχουμε κάποιο ρόλο, κάποια θέση-τόπο και κάποιο χρόνο. Αμέσως μόλις ακολουθήσουμε τη μεταβαλλόμενη αναπαράσταση του κοινωνικού, βρίσκουμε γραφεία, διαδρόμους, όργανα, φακέλους, σειρές, διατάξεις, ομάδες διαφόρων ειδών, προφυλάξεις διαφόρων ειδών, προσοχή, προειδοποιήσεις – όχι Κοινωνία. Παρακολουθούμε τα υλικά σύμβολα του κοινωνικού στοιχείου και είναι σαν να μην συναντάμε ποτέ τις δύο κοινές σεβάσμιες μορφές του: το δράστη και το σύστημα, το άτομο και το περιβάλλον του. Δεν βρίσκουμε ούτε κάτι που θα εντοπιζόταν ανάμεσα στα δύο, ένα είδος διαλεκτικού στοιχείου ή υβριδίου. Όχι, ακολουθούμε μια κίνηση που δεν υποφέρει καμιά σχέση ούτε με τον ατομικό δράστη ούτε με το κοινωνικό συγκεκριμένο (context). Γαντζωνόμαστε σε μια σειρά ιχνών, από την οποία μια σειρά διασυνδεδεμένων διαδρόμων [...] δίνει εγγύτερη προσέγγιση από πολλά εγχειρίδια κοινωνιολογίας.

Αφήνω στην παρούσα περίπτωση ασχολίαστη την πολιτική συνέπεια μιας τέτοιας παραδοχής. Σκοπεύω να επιστρέψω σε αυτήν, να επιμείνω σε αυτήν και μάλιστα στο εσωτερικό του δικού μου αρχαιακού χώρου για την υποδομή του νερού στην Λευκωσία.

Το τρίτο σημείο όπου θα σταθώ σήμερα, αφορά την υποδομή του νερού στη σύγχρονη Λευκωσία. Η αναφορά στους καλοκουρδισμένους αρχαιακούς μηχανισμούς που συνιστούν μοντέλο για την ενατένιση της σύγχρονης πόλης είχε τη σημασία της: Αν είναι η ροή των πληροφοριών και η συνάφεια μεταξύ αρχαιακών διαστρωματώσεων που χαρακτηρίζει την πόλη των σύγχρονων υποδομών, νομίζω ότι, αναγκαστικά, στην περίπτωση της Λευκωσίας στρέφουμε την προσοχή προς κάποιον τόπο όπου η τεχνολογία και η ανάπτυξη των δικτύων δεν μπορεί να είναι επαρκής για να υποστηρίξει την περιγραφόμενη από τον Λατούρ καλοκουρδισμένη συνάφεια μεταξύ πληροφοριών. Αυτή η αδυναμία, στην περίπτωση της Λευκωσίας, δεν οφείλεται σε οικονομική αδυναμία ή σε απλή δυσκολία της τεχνολογίας να οργανώσει το δίκτυο ως καλά συντονισμένο σύστημα αόρατων αρχείων. Μπορούμε να συμφωνήσουμε με τον Λατούρ ότι η ροή των πληροφοριών προηγείται της ροής των υδάτων ή των λυμάτων κάθε είδους, προηγείται του υλικού στοιχείου των υποδομών εν γένει. Ωστόσο το ερώτημά μας στη Λευκωσία τίθεται ως εξής: όταν ένα σύστημα δεν επιτυγχάνει ή αρνείται να διευθετήσει για τον εαυτό του αντίστοιχη σύγχρονη λειτουργία, τι ακριβώς συμβαίνει; Ή αλλιώς: ο τόπος της πόλης του Λατούρ (ο τόπος που αποσύρεται στον αόρατο φαντασιακό χώρο, που περιγράφεται από συνάφειες αρχείων, από κόμβους μεταξύ διαστρωματώσεων αρχείων και από ροή πληροφοριών), πώς ακριβώς αποδομείται στην ιδιαίτερη συνθήκη της τοπικότητας περιοχών όπου αυτές οι συνάφειες είναι αδύνατες; Αν ο τόπος είναι αυτή η εξαφάνιση μέσα σε καλά συντονισμένες δομές πληροφοριών που κρατάνε την πόλη «εν λειτουργία», τι ακριβώς τόπος φτιάχνεται από μια ενιαία πόλη που αρνείται να συντονίσει δύο τμήματα των υποδομών της; Η κανονικότητα της υποδομής δεν μιλάει για τη λήθη της πόλης αλλά τελικά για δύο δράσεις ιδιαίτερης λήθης που ξεχνιούνται εκατέρωθεν, ενώ η ρητορική της άρνησης της λήθης αποτελεί και στα δύο μέρη πολιτικό χρέος.

«Δεν ξεχνώ», ένα πολιτικό σύνθημα του Νότου που αναδιπλασιάζεται στον Βορρά «ούτε εμείς θα ξεχάσουμε τη σφαγή»: μνημονική πολιτική καθήλωση που συγκρούεται προς το πνεύμα κάθε υποδομής που είναι φτιαγμένη για να ξεχνά και επίσης ίσως προς το πνεύμα του ίδιου του νερού ως στοιχείου που οργανώνει την απομάκρυνση του περιττού, τη λήθη του περιττώματος, καθαρισμούς διαφόρων ειδών και ενίοτε την επούλωση. Η σκέψη για την υποδομή είναι ήδη εφαρμοσμένη πολιτική σκέψη, μόνο με την αναζήτηση της ιδιαιτερότητας που χαρακτηρίζει την εκάστοτε υποδομή, με τη σκέψη για το είδος της τοπικότητας αυτής της συγκεκριμένης πόλης.

Σημειώθηκε ήδη ότι δεν ενδιαφέρει εδώ να δούμε τη Λευκωσία ως προβληματική πόλη αλλά ως κοινότοπη πόλη. Αυτό αποτελεί κάποια ελαφρά παραμόρφωση, που όμως έχει τη σημασία της, οργανώνει υποχρεωτικά κάποια σκέψη παραδομένη σε κάποια ιδιαίτερη συγκρότηση του χρόνου: η υπομονή για κάτι που «θα παρέλθει» και οι ολοένα εμφανιζόμενες συνθήκες ματαίωσης καθορίζουν τον ιδιαίτερο αυτό χρόνο που περιγράφει τη Λευκωσία σήμερα. Η αστάθεια που συγκροτεί το παραδειγμά της είναι σπάνια, αν τη θεωρεί κανείς μαζί με την παράξενη –μη συμφωνημένη– σταθε-

ρότητά της. Η κοινοτοπία της πόλης έγκειται στο ότι ενώ βρίσκεται ακόμη στη συνθήκη του διχασμού λειτουργεί ακριβώς σαν ο διχασμός αυτός να μην υπάρχει και ταυτόχρονα συμμετέχει με ιδιαίτερο δικό της τρόπο στη σύγχρονη οικουμενική κοινότητα, δεν είναι αποκομμένη από την τεχνολογία, δεν είναι κατεστραμμένη σε καμία από τις δύο της πλευρές. Η διχοτόμηση υπενθυμίζεται όλο και λιγότερο στο ορατό, εμφανές και συνειδητό πεδίο της πόλης. Ωστόσο οι συνθήκες της κανονικότητας που ενδιαφέρει εδώ, μπορούν να διαβαστούν με άλλο τρόπο στο βάθος της πόλης, στο κρυμμένο βάθος του χώματος, στο χώρο που θυμίζει το απωθημένο υποσυνειδητό της διχασμένης πόλης. Η banalité της πόλης δεν μπορεί παρά να θεμελιώνεται με την ιδιαίτερη ασυνάφεια των υποδομών η οποία εδώ ενδιαφέρει κατ' εξοχήν. Το στοιχείο που φτιάχνει μανιακές επιστροφές στο δίκτυο και –τελικά;– την κατασκευή αυτού του ετερόκλιτου –προσωπικού;– αρχείου είναι κάποια προσπάθεια καθήλωσης στην παρατεταμένη καθημερινότητα της υποδομής; αυτή κατασκευάζει πρώτα το δικό της πολιτισμό και κατόπιν μπορεί να εξηγηθεί –για έναν αρχαιολόγο της σύγχρονης πόλης– κάποιες από τις συνθήκες διαβίωσης σε αυτήν. Δεν ενδιαφέρει τόσο η αναφορά στη Λευκωσία ως εξαίρεση ή ως τόπο μιας καταστροφής, αλλά η εργασία για την ιδιαίτερη σταθερότητα που οικοδομήθηκε σε ένα πεδίο, που ήταν μέρος της σκηνής ενός ήδη παλιού πολέμου. Το πεδίο αυτό οργανώνει, ένθεν και εκείθεν, αφηγήσεις καθημερινής κοινοτοπίας. Επιμένω στην υποδομή των δικτύων νερού. Η συνολική εικόνα τους παρουσιάζει τις εξαιρέσεις, τις ακυρώσεις, τις ιδιαιτερότητες, τους διπλασιασμούς, με δυο λόγια τις ασυμμετρίες και τις δυσλειτουργίες του συστήματος ύδρευσης και αποχέτευσης έναντι οποιασδήποτε συντονισμένης συγκρότησής του. Η υποδομή του νερού της Λευκωσίας βρίσκεται κάτω από τη συντήρηση της διαμάχης και μιλά ήδη εκτενώς για τη σημασία των ερειπίων της διαμάχης σήμερα.

Κάτι που δυσκολεύεται να εγκατασταθεί στη Λευκωσία, ακόμη, είναι η λήθη, το ίδιο το πνεύμα της υποδομής λοιπόν. Το νερό της δεν είναι ουδέτερο νερό, δεν ξεπλένει, δεν είναι καν φυσικό νερό πλέον, δεν ξεχνά κανείς με αυτό και, αν επιχειρήσουμε να δούμε από κοντά τη λειτουργία του δικτύου ύδρευσης και αποχέτευσης, έχουμε ήδη μια ενδιαφέρουσα μικρή ιστορία για την τοπικότητα, το αρχείο και για κάποια αόρατη κατακτητική δυναμική (η οποία ζητά την επικράτηση κάποιου ενιαίου επερχόμενου πολιτισμού). Ίσως αυτή η δυναμική είναι το Παρίσι του Μπρούνο Λατούρ.

Βέβαιον είναι ότι η ιδιαίτερη τοπικότητα στη Λευκωσία μοιάζει να είναι συνάρτηση της αστοχίας των αρχείων να οργανωθούν σε συναφείς διαστρωματώσεις. Η τοπικότητα της Λευκωσίας δεν μπορεί να είναι οργανωμένη όπως εκείνη του Παρισιού, όχι επειδή το Παρίσι είναι τόσο σημαντικότερη πόλη, αλλά επειδή το Παρίσι είναι μια «πραγματικά» κοινότοπη πόλη στο θέμα της υποδομής. Η Λευκωσία σήμερα, το φθινόπωρο του 2008, παραμένει πόλη της οποίας η τοπικότητα δεν μπορεί να προσδιοριστεί με παρόμοιο τρόπο από την υποδομή της. Η ματαίωση της ενιαίας, συντονισμένης υποδομής ακυρώνει τη δυνατότητα της πόλης να λειτουργεί κοινότοπα και επομένως η σημερινή κανονικότητα της Λευκωσίας είναι άλλης τάξεως. Η Λευκωσία προσφέρεται ως παράδειγμα για να δούμε πόσο επιθετική είναι η επέκταση του διεθνούς μοντέλου που παράγει τη λατουρική εικόνα της αόρατης πόλης – υποδομής από τη μια πλευρά και τι σημαίνει να αποφασίσουμε ότι η τοπικότητα θα περιγράφεται ως απλή δυσλειτουργία και ασυνάφεια μεταξύ υποδομών: θα είναι έτοιμα παλιά τοπικότητα που δεν μπορεί να μοιάζει με την αόρατη σημερινή. Η κατάσταση της

ειρήνης που ζητάμε, μπορεί να έλθει –χωρίς άλλη εναλλακτική– μαζί με κάποια ενοποίηση αρχείων και με την αποκατάσταση κάποιας συντονισμένης σχέσης μεταξύ πληροφοριών που σήμερα μένουν ακρωτηριασμένες και ασύντακτες. Η ειρήνη και η συνύπαρξη σημαίνουν υποχρεωτικά την επικράτηση της ενιαίας υποδομής. Η σημασία αυτής της επικράτησης δεν θα με απασχολήσει στην παρούσα παρουσίαση αλλά ίσως ήδη με απασχόλησε: αποτελεί μια από τις πιο βασικές εκκρεμότητες που φανερώνει το δικό μου νόθο αρχείο.

Το πρόβλημα που μπορούμε να αναγνωρίσουμε στην περιγραφή του Λατούρ είναι διπλό: από τη μια πλευρά ο ίδιος δεν αναγνωρίζει την banalité του Παρισιού (ή τουλάχιστον δεν επιμένει σ' αυτήν), από την άλλη δεν ενδιαφέρεται για το εξής γεγονός: το ολοένα επεκτεινόμενο και ίσως επεκτατικό μοντέλο που εκφράζει την ακύρωση της πόλης ως κοινότητας, καταλαμβάνει, με πολιτική συστηματικότητα, όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις του πλανήτη, οργανώνοντας αργά αλλά σταθερά μια παγκόσμια στρατηγική εξομοίωσης και οικειοθελούς κατάργησης της πόλης. Η Λευκωσία κρατά τον τοπικό της προσδιορισμό όσο διατηρεί την καταστροφή της. Μένει μέσα σε αυτή την ιδιαιτερότητα που προέρχεται φανερά από άλλη εποχή και από τα ερείπια της βίαιης σύγκρουσης που ίδρυσε μια διχασμένη πόλη. Η αδυναμία της πόλης να συνιστά ενιαίο υποκείμενο, φροντίζοντας με επιμέλεια επί τόσα χρόνια για το διχασμό της, η επιμέλεια για αυτή τη σχιζοφρένεια (που θα ήθελα να φαίνεται στο αρχείο μου) καθιστά σήμερα την πόλη τόπο διαφορετικό από τους τόπους που γνωρίζουμε στον πλανητικό πολιτισμό και οι οποίοι καθορίζονται από τη δυναμική συντονισμένης συλλειτουργίας των αρχείων. Η άρνηση της πόλης να ενταχθεί σε ενιαίο αρχείο είναι η εναλλακτική της για να είναι τοπική με διαφορετικό τρόπο από το συνήθη. Αν η Λευκωσία ήταν απλώς σύγχρονη πόλη, θα λειτουργούσε με συναφή αλληλοτενόμενα αρχειακά επίπεδα, με κόμβους και συντονισμένες πρακτικές που θα σκηνοθετούσαν με συγκεκριμένο τρόπο τη ροή πληροφοριών. Αν δεν το κάνει μένει απλώς μια πόλη που αρνείται την «πρόοδο». Η ενοποίηση και η συνάφεια των αρχείων είναι ταυτόχρονα η εγγύηση της επέκτασης κάποιου «χωρίς πόλη» πολιτισμού και η μόνη εκδοχή της πόλης να γίνει σύγχρονη. Δεν είναι λοιπόν τόσο τα προφανή αποτελέσματα της διχοτόμησης στα οποία αναφέρομαι εδώ, αλλά περισσότερο η πολιτική σημασία της ενιαίας υποδομής, που σημαίνει και την αποδοχή κάποιου μοντέλου διαχείρισης αρχείων μέσω δικτύων. Το πρόβλημα των δικτύων του νερού θα συνεχίσει να υπάρχει μόνον όσο το νερό δεν γίνεται ουδέτερη ποσότητα προς διακίνηση. Μόνον τότε το νερό θα αποκτούσε την ουδέτερη σημασία που θα εγκαθιστούσε στην πόλη μια πραγματική υποδομή. Τότε εγώ θα σταματούσα τη σκέψη για τη Λευκωσία, δεν θα είχα πια δουλειά εκεί, δεν θα είχε πια νόημα για μένα να φωτογραφίζω βαλβίδες και να αποκόπτω μέλη του δικτύου. Επιτέλους, η υποδομή του νερού δεν θα έμοιαζε πια με το αφηγηματικό, αποσπασματικό αρχείο που έφτιαξα για να παρουσιάσω κάποια κομμάτια της σήμερα. Και παράλληλα τότε η Λευκωσία θα έπαυε να είναι η ιδιαίτερη αυτή πόλη με την ιδιαίτερη αυτή αφήγηση που είναι τόσο συγκινητική και πλούσια. Η Λευκωσία θα ήταν πια μια ακόμη πόλη σαν όλες τις άλλες, θα ευχόμουν να της συμβεί αυτό κι εγώ έμενε η δική μου συνάρτηση της Λευκωσίας κλεισμένη μόνο σε μερικά αρχεία που τότε θα έδειχναν –μακάρι– ήδη παλιά κατασκευασμένα ευρήματα, τα οποία ο καθένας θα μπορούσε να τα εξηγήσει ακόμη με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο. Η σημερινή αρχαιολογία της Λευκωσίας θα έπρεπε να ξεκινά με κάποια αρχαιολογία που θα εξέταζε παράλληλα τα δύο κομμάτια της πόλης (από τα ίχνη που παράγουν στις διαφορετικές καθημερινότητές τους) και θα τα παρέθετε: όχι με τον τρόπο κάποιας φασματικής ολοκλήρωσης.

Όχι με τον τρόπο που ο αρχαιολόγος συγκολλά δύο κομμάτια του ίδιου δοχείου για να παρουσιάσει τη μορφή του δοχείου στην παλαιά ενότητά της. Αντίθετα, οι παράλληλες εργασίες αναλαμβάνονται με τρόπο που καταδεικνύει την παραμόρφωση δύο τόπων, την αδυναμία της ραφής και οποιασδήποτε συγκόλλησης. Παράπλευρη διαπίστωση: αυτή η αστοχία στη συνάφεια μεταξύ αρχείων μοιάζει να περιγράφει οποιαδήποτε παραδοσιακή τοπικότητα σήμερα, οποιαδήποτε λογική συγκρότησης τόπων που δεν καθορίζονται από πληροφορίες σε αρχεία και από υφιστάμενες –σχετικές με αυτούς– ροές.

Σύντομη περιγραφή της εγκατάστασης

Η εγκατάσταση του δικτύου ύδρευσης και αποχέτευσης της πόλης υποχρεωτικά θεωρείται σε δύο μέρη, όχι όμως ευθύς στα δύο μέρη της πόλης, όχι εν σχέσει προς τη διαχωριστική γραμμή ακόμη, αλλά ξεχωριστά στο τμήμα της υδατοπρομήθειας και της αποχέτευσης. Αυτό δεν είναι ο κανόνας για τις σύγχρονες πόλεις και συμβαίνει επειδή τα δύο μέρη του δικτύου της Λευκωσίας είναι εγκατεστημένα στον υπόγειο χώρο της με διαφορετική λογική.

Θεωρήσαμε ήδη ότι το δίκτυο του νερού μιας πόλης θυμίζει ένα ποτάμι που αλλοιώνει τη ροή του με διασπάσεις και παρακάμψεις για να διέλθει διά της πόλης και να εξέλθει βρώμικο. Στη Λευκωσία πρέπει να φανταστούμε ότι το νερό για την πόλη προέρχεται από δύο διαφορετικά αόρατα και ίσως ανύπαρκτα «ποτάμια» και καταλήγει σε κοινές λίμνες λυμάτων. Οι πηγές προέλευσης του νερού είναι διαφορετικές, τα δίκτυα ύδρευσης στο μεγαλύτερο μέρος τους ξένα ενώ –παραδόξως– η κατάληξη του δικτύου στην αποχέτευση σχεδιάζεται εξ αρχής το 1979 από κοινού για τα δύο μέρη της πόλης.

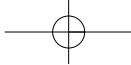
Η σημαντικότερη πηγή της περιοχής πριν από το 1974 βρισκόταν στη Μόρφου, δηλαδή βόρεια της Λευκωσίας. Το 1974 δεν υπάρχει ακόμη οργανωμένο δίκτυο νερού ούτε αποχετευτικό, είναι υπό κατασκευήν αλλά ακόμα ανολοκλήρωτο. Η τραυματική κατάσταση του 1974 αποκόπτει τη νότια Λευκωσία από τη βασική της πηγή και έτσι, μαζί με τις εγκαταστάσεις των δικτύων στο ελληνοκυπριακό κομμάτι της πόλης, αναλαμβάνονται στα επόμενα χρόνια (στο Νότο κυρίως) έργα ανεύρεσης νερού. Σε πρώτο χρόνο συγκεντρώθηκαν τα ύδατα όλων των μικρών πηγών που βρίσκονταν κοντά στο νότιο τμήμα της Λευκωσίας. Το νερό των μικρών πηγών τελείωσε και έτσι αποφασίστηκε να συνεχιστεί το παλαιό σχέδιο για φράγματα στα βουνά. Ανελήφθη η κατασκευή του μεγάλου φράγματος Κούρη στο όρος Τρόδος, πολύ μακριά από τη Λευκωσία καθώς επίσης και η εγκατάσταση ενός μεγάλου αγωγού που συνέδεε το φράγμα Κούρη με τη Λεμεσό, τη Λάρνακα και τέλος τη Λευκωσία. Το έργο, για κάποιο διάστημα απέδωσε αλλά, λόγω της μεγάλης ανομβρίας, η λεκάνη συγκέντρωσης νερού άδειασε στα επόμενα χρόνια. Το φαινόμενο της λειψυδρίας δεν περιορίζεται βέβαια στο νότιο κομμάτι του νησιού. Τα περισσότερα φράγματα του Βορρά (γρήγορα μπορεί να αριθμήσει κανείς τουλάχιστον 10 σημαντικά) έμειναν και αυτά χωρίς νερό. Κι ακόμα στη σημαντική πηγή της Μόρφου, εδώ και χρόνια, εισέρρευσε αλατισμένο θαλάσσιο νερό λόγω υπεράντλησης. Το νησί με αυξανόμενες δυσκολίες όσον αφορά την εξεύρεση νερού, αναζητά και χρησιμοποιεί ήδη ευρέως τεχνολογίες αφαλάτωσης.

Οι δύο πλευρές ελπίζουν για νερό που θα φθάσει από ελληνικά τάνκερ (ήδη ένα σχέδιο μεταφοράς ύδατος είναι υπό εφαρμογή) και από κάποιον υποθαλάσσιο αγωγό που θα ενώσει την Κύπρο με την Τουρκία. Κι ακόμα, ένα σχέδιο με «μπαλόνια-μεταφορείς νερού» από την Τουρκία κρίθηκε τελικά ανεπιτυχές και εγκαταλείφθηκε πριν από κάποια χρόνια.

Τα δίκτυα του ύδατος στις δύο μεριές της πόλης είναι διαφορετικά. Αλλά και στα δύο τμήματα τα σπίτια της πόλης δεν λαμβάνουν νερό καθημερινά, παρά μόνο 2 μέρες την εβδομάδα. Μεγάλα ντεπόζιτα νερού, ιδιαίτερα εμφανή στα δώματα των κατοικιών εκατέρωθεν συλλέγουν το λίγο αυτό νερό ως απόθεμα για τις υπόλοιπες μέρες της εβδομάδας. Στο βόρειο κομμάτι της πόλης, το νερό του δικτύου είναι αλμυρό, κατάλληλο μόνο για πλύσιμο. Σε ειδικά μέρη πωλείται νερό για μαγείρεμα –που πολλοί το πίνουν– ενώ το κανονικό, πόσιμο νερό πωλείται σε εμφιαλωμένα δοχεία. Το δίκτυο του βόρειου τμήματος της πόλης είναι φθαρμένο και έχει απώλειες από διαρροές της τάξεως του 85%. Η διαχείρισή του γίνεται από εργάτες της υπηρεσίας, με χειροκίνητο τρόπο. Εκείνοι αλλάζουν τη ροή με τρόπο που θυμίζει τον τρόπο που ποτίζονταν παλιά οι καλλιεργημένες εκτάσεις: ανοίγοντας και κλείνοντας βάνες ανοίγουν και κλείνουν τη διανομή νερού στα σπίτια, μοιράζουν το νερό ανάλογα με τη μέρα. Στο νότιο τμήμα της πόλης φθάνει αφαλατωμένο πόσιμο νερό. Η πρώτη μεγάλη μονάδα αφαλάτωσης έγινε από ισραηλινή εταιρεία με ειδική σύμβαση με την κυπριακή κυβέρνηση. Έκτοτε νέες μονάδες προστίθενται, μια και η τεχνολογία της αφαλάτωσης διαδίδεται όλο και περισσότερο ακόμη και για ατομικές ή μικρές κοινοτικές μονάδες στο Νότο αλλά και στο Βορρά. Η διακίνηση του ύδατος και ο έλεγχος των διαρροών γίνεται με ψηφιακό τρόπο, με μεγάλη ακρίβεια. Οι απώλειες του δικτύου υπολογίζονται στο 15% και εντοπίζονται με ειδικές ηλεκτρονικές συσκευές. Δεκάδες χιλιάδες υδρομετρητές βοηθούν το έργο της ανίχνευσης διαρροών.

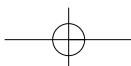
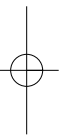
Το δίκτυο της αποχέτευσης της πόλης είναι το μόνο κοινό της δίκτυο. Η κατασκευή του είχε ξεκινήσει πριν από το 1974, ολοκληρώθηκε μόνο το 1979 με τη στήριξη του ΟΗΕ. Η μεγαλύτερη δεξαμενή λυμάτων βρίσκεται στη Μια Μηλιά, στο βόρειο κομμάτι της πόλης. Η τεχνολογία του ελέγχου του δικτύου είναι περισσότερο ανεπτυγμένη στο νότιο κομμάτι. Έτσι τα ρομπότ που ελέγχουν την κατάσταση του δικτύου αποχέτευσης τα χειρίζονται Έλληνοκύπριοι που –άτυπα– καλούνται από Τουρκοκύπριους όταν το δίκτυο από τη βόρεια πλευρά παρουσιάζει δυσλειτουργίες. Μικρές συνεργασίες αυτού του είδους γίνονται για την αποχέτευση της πόλης.

Το αρχείο του έργου περιλαμβάνει λοιπόν εικόνες, ηχογραφήσεις και μαγνητοσκοπήσεις, τα οποία προσέφεραν υπηρεσίες που εμπλέκονται σε αυτές τις δράσεις για το νερό της πόλης, ή τα οποία κατασκευάστηκαν επί τόπου. Δοκιμάζω μια αναπαράσταση του τόπου της πόλης, μια σταθερή αναφορά σε αυτόν τον τόπο που θα ήθελα να γίνεται «ευθύς διαμέσου» ενός αρχειακού σώματος. Ποτέ στην πόλη καθαυτή, με υλικό πάντοτε υποχρεωτικά διαμεσολαβημένο με εμφανή τρόπο. Ειδικά στη Λευκωσία, η εγκατάσταση του δικτύου υδάτων και αποχέτευσης είναι ίσως ήδη ένας αρχειακός τόπος. Σπασμένος σε διαφορετικές αρχειακές σκηνές που δεν παρουσιάζουν συνάψεις, αλλά ιδιαίτερα ρήγ-

ματα μεταξύ τους. Κάθε κρίση για τα ρήγματα βρίσκεται μέσα σε αυτά, πάντοτε ήδη μέσα στο αρχείο: αρχείο που προσφέρεται δηλαδή σαν να ήταν αυτό ένας ήδη υφιστάμενος, ιδιαίτερος τόπος αναφοράς.

(Η στρατηγική της κατασκευής του έργου «Υδατοδεξαμενές της Λευκωσίας» συζητήθηκε και σχεδιάστηκε για πρώτη φορά, στην πρώτη της μορφή, στο Λονδίνο το 2006 με τον φωτογράφο Armin Linke. Για τις επί τόπου εργασίες και τα σχέδια συνεργάστηκαν οι αρχιτέκτονες Κατερίνα Κουτσογιάννη και Ελίνα Αξιώτη).

Diarist

city map from the North Nicosia sewerage

city map from the North Nicosia sewerage

city map from the North Nicosia sewerage

Mia Milla visit

city map from the North Nicosia sewerage

The representatives of the Greek Cypriot

photom of nicosia

Unit	Capacity	Flow	Flow	Flow	Flow	Flow	Flow	Flow	Flow
1	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
2	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
3	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
4	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
5	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
6	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
7	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
8	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
9	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
10	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

The pre treatment units for each one

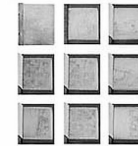
city map from the North Nicosia sewerage

ticket

city map from the North Nicosia sewerage

North Nicosia sewerage maps

work orders

city map from the North Nicosia sewerage

work orders

Process block diagram

table of organization

The Central Wastewater Treatment Plant

Design Criteria	100 Year		50 Year		25 Year	
	Flow	Peak	Flow	Peak	Flow	Peak
Design Flow	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Design Peak	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Design Rainfall	100	100	100	100	100	100
Design Wind Speed	100	100	100	100	100	100
Design Temperature	100	100	100	100	100	100
Design Humidity	100	100	100	100	100	100
Design Solar Radiation	100	100	100	100	100	100

The criteria on which the plant

Private swimming pools in Egkomi

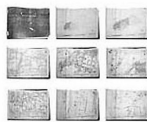
Nicosia card

these soil lakes are located in the north east

work orders

North Nicosia sewerage maps

work orders

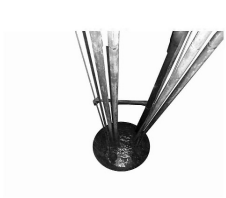

Mia Milla visit

Mia Milla visit

EIKONA 1. Αρχείο εγγράφων

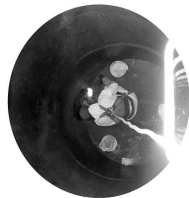
pipng in the water main

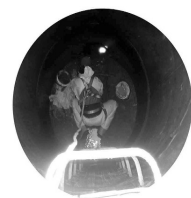
inside pipe

inside pipe

inside pipe

inside pipe

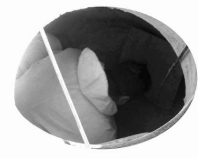
Strovolos tower

inside the pipe

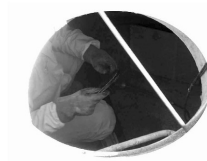
inside strovolos tower

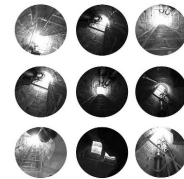
inside the pipe instrumental localization

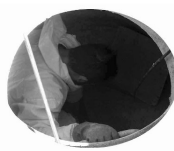
mask and uniform

inside the pipe instrumental localization

strovolos tower , interior

inside the pipe instrumental localization

Opening up absorption pit .jpg

strovolos tower .jpg

water tank structure .jpg

Waterspout .jpg

inside strovolos tower 2 .jpg

EIKONA 2. Αρχείο αγωγών

sewerage training _ the mask

sewerage training _ the mask

sewerage training _ archive pic

sewerage training _ carrier

sewerage training _ archive pic

sewerage training _ archive pic

Opening up absorption pit

sewerage training _ the mask

sewerage training _ archive pic

sewerage training _ archive pic

sewerage training _ archive pic

installment of drainage piping

sewerage training _ uniform

sewerage training _ uniform

sewerage training _ the mask

sewerage training _ the mask

oxygen bottle

sewerage training _ archive photo

Continuation of expansion of sewage

sewerage training _ uniforms

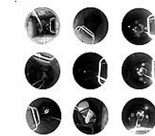
sewerage training _ rag doll

sewerage training

sewerage training _ the mask

water pipe

sewerage training _ the mask

installment of sewage drainage

sewerage training

sewerage training

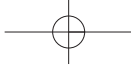

sewerage training _ archive pic

sewerage training _ accoutrements

EIKONA 2. Αρχείο αγωγών

Η ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Ελίνα Αξιώτη

Περίληψη

Εξετάζεται η νέα συνθήκη που περιγράφει το χώρο στη διαδικτυακή του εκδοχή. Ο χώρος πλέον οργανώνεται πάντοτε εν αναπαράστασι με άλλους όρους κίνησης στο εσωτερικό του και άλλους όρους συνάντησης μεταξύ των ανθρώπινων ομοιωμάτων που συνευρίσκονται σε αυτόν. Οι συνθήκες αυτές τις νέας κοινωνικότητας που αναπτύσσεται από τα νέα αυτά πεδία των αναπαραστάσεων και της νέας κοινωνικής τους κατοίκησης προβάλλονται σε θεωρίες που εξετάζουν το ζήτημα τις ετερότητας ή το ζήτημα της συγκρότησης του Άλλου.

Αναλύονται οι σύγχρονοι χώροι και τόποι του Διαδικτύου. Οι πρώιμες καταστάσεις του Διαδικτύου αναπαρήγαγαν και αναπρέστησαν συμβάντα και παραστάσεις της καθημερινής ζωής έξω από το Διαδίκτυο. Κυρίως, μέσα από την απλοποίηση και την αποδόμηση των χαρακτηριστικών των συμβάντων αυτών. Στη σύγχρονη εποχή εικονικοί και πραγματικοί τόποι εναλλάσσονται ως δυνατότητες και παραστάσεις. Οι κοινότητες του Διαδικτύου παράγουν το δικό τους πολιτισμό, που υπερβαίνει την έννοια της αναπαραγωγής και της αναπαράστασης «της άλλης πραγματικότητας». Οργανώνοντας ένα «σύμπαν» με δικούς του κανόνες και αποτελώντας ένα μέσο που διαμορφώνει κοινωνικές συμπεριφορές.

Η προβληματική της έμμεσης σωματικής παρουσίας, της διαδραστικότητας σε συνθήκες αναπαράστασης χώρων, προσέφεραν νέες προοπτικές. Ο χώρος επιτυγχάνεται μέσα από τρισδιάστατες αξονομετρικές αναπαραστάσεις. Η δυνατότητα κατοίκησης του επιτυγχάνεται με ένα εικονικό σώμα. Δίνοντας νέα νοήματα στην αισθητηριακή ικανότητα μέσα από το χώρο που παράγει η οθόνη και παρέχοντας δυνατότητες ενός «ουτοπικού σώματος», με τον τρόπο που περιγράφεται από τον Μισέλ Φουκώ.

Utopia is place outside all places, but it is a place where I will have a body without body, a body that will be beautiful, limpid, transparent, luminous, speedy, colossal in its power, infinite in its duration... It may very well be that the first utopia, the one most deeply rooted in the hearts of men, is precisely the utopia of an incorporeal body. (Michel Foucault, 1967)

Ακυρώνοντας την απτική ικανότητα που προϋποθέτει κάποιο είδους υλικότητα, διαμορφώθηκε ένα σωματικό λεξιλόγιο από τη γραφή, τα νεύματα, τους τρόπους πλοήγησης, ορίζοντας την επικοινωνία και την κοινωνική μας συμπεριφορά και δημιουργώντας νέες δυνατότητες.

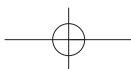
Στους τόπους του Διαδικτύου η παρουσία επιτυγχάνεται με ένα διπλασιασμό του παρόντος του υποκειμένου μέσα από ένα είδος δψι-σμού και διάσπασης της συγκρότησής του σε δύο χωρικές πραγματικότητες. Τα Νέα Μέσα παρέχουν τη δυνατότητα παραγωγής ενός ναρκισσιστικού αντιγράφου, δημιουργήματος του εαυτού με μονή σεξουαλικότητα, και συμβολική ολοκλήρωση, δημιουργώντας ένα ακόμη πορτρέτο του εαυτού που ενσωματώνει την «κουλτούρα του αντιγράφου» όπως εξιστορείται από τον Hillel Schwartz.

Toward anticipations and the copy will transcend the original... so ancient is the desire of one another which is implanted in us, reuniting our original nature, making one of two, and healing the state of the man. (Hillel Schwartz, 1996)

DWELLING INTERNET

Abstract

A new condition of dwelling that is interrelated to contemporary Internet spaces is observed. Internet spaces are structured always as a representation in which several behaviors of movement, meeting or gathering occur among the human users. These different conditions of socialization that have evolved from the new fields of representation develop a new social dwelling. These spaces and its dwelling are projected through an analysis to theories that interrogate the question of otherness.

Nowadays virtual and “real” places are alternated possibilities. Internet communities produce their own culture which goes beyond the notion of the reproduction of the “reality”, and shape social behaviors within a “universe” with its own rules. Creating space is supported by 3D dimensional representations which provide the opportunity of an indirect physical presence and space interactivity. A new perspective of dwelling this space is achieved through a virtual body that gives new sensory abilities within the space produced by the screen and provides the potential of the “utopian body” as Michel Foucault describes it.

Utopia is place outside all places, but it is a place where I will have a body without body, a body that will be beautiful, limpid, transparent, luminous, speedy, colossal in its power, infinite in its duration... It may very well be that the first utopia, the one most deeply rooted in the hearts of men, is precisely the utopia of an incorporeal body. (Michel Foucault, 1967)

Canceling the tactile ability that requires materiality a “body language” of writing, new gestures and navigation is shaped that determines social behavior and ways of communication. In the Internet spaces presence is succeed through the duplication of the presence of the subject –by producing a replica– in two places (therefore in two spatial realities). The New Media provides the possibility of producing a narcissistic copy of the self, with a single sexuality, and symbolic self-completion, creating yet another self portrait that incorporates the “culture of the copy” as narrated by Hillel Schwartz.

Toward anticipations and the copy will transcend the original... so ancient is the desire of one another which is implanted in us, reuniting our original nature, making one of two, and healing the state of the man. (Hillel Schwartz, 1996)

(screen 01)

Αποφάσισα να μιλήσω, σήμερα εδώ, για ένα μέρος της έρευνάς μου που βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο και αφορά την αναπαράσταση της κατοίκησης και την υποκατάσταση της διαμονής σε σύγχρονους διαδικτυακούς τόπους, η έρευνα επικεντρώνεται κυρίως στο ψηφιακό περιβάλλον του Second Life, ήδη διαμορφωμένο εικονικό περιβάλλον «κατοίκησης» στο Διαδίκτυο.

Η νέα συνθήκη που περιγράφει το χώρο στη διαδικτυακή του εκδοχή, ένα χώρο πλέον πάντοτε εν αναπαραστάσει, με άλλους όρους κίνησης στο εσωτερικό του και άλλους όρους συνάντησης μεταξύ των ανθρώπων που συνευρίσκονται σε αυτόν, βασίζεται σε κάποιου είδους ακύρωση της τοπικότητας, σε άμεσες χωρικές μεταβάσεις, στην κουλτούρα του αντιγράφου, στην κουλτούρα του ιδανικού υποκατάστατου και στην αναπαράσταση του εαυτού και της ταυτότητας του υποκειμένου σε σχέση με την επιθυμία.

Αναζητώντας την ιστορικότητα και, παράλληλα, αφηγηματικότητες σχετικές με αυτό το μοντέλο κατοίκησης, με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, στάθηκα στο ενδέκατο κεφάλαιο του μυθιστορήματος του Joris-Karl Huysmans με τίτλο *A Rebours*. Το ενδέκατο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου αφορά τη μετάβαση του ήρωα σε ένα τόπο που αποτελεί αντικείμενο της επιθυμίας του, την πόλη του Λονδίνου. Και ενώ θα ήθελα να μιλήσω εξ ονόματος του ίδιου του ήρωα, αποφάσισα να παραθέτω τις σκέψεις του στην οθόνη μπροστά σας, γιατί θα ήταν πολύ δύσκολο να μεταφράσω πιστά τις γλαφυρές περιγραφές του συγγραφέα.¹

Το μυθιστόρημα *A Rebours* πρωτοδημοσιεύτηκε το 1884 στη Γαλλία. Το διάβασα στα αγγλικά πριν από δύο χρόνια περίπου και οι αναφορές αυτές είναι από το αντίτυπο που βρέθηκε στα χέρια μου εκείνη τη στιγμή.² Κάνοντας μια μικρή εισαγωγή.

1. Στο παρόν κείμενο οι προβολές παρατίθενται με την ένδειξη Screen και βρίσκονται σε παράρτημα.

2. *Against Nature*: σε ελεύθερη μετάφραση «Αντιστρόφως» ή «Ενάντια στη Φύση». Joris-Karl Huysmans, *Against Nature* (Penguin Books, England: 2003).

Στο μυθιστόρημα ο συγγραφέας σκιαγραφεί την προσωπική ζωή και το χαρακτήρα ενός μόνο ήρωα, του Des Esseintes,³ ο οποίος έχει πάρει την απόφαση να ζήσει απομονωμένος σε μια βίλα στην επαρχία της Γαλλίας. Ο ήρωας θαυμάζει την απομόνωση και την αυτάρκεια της μοναστικής ζωής, απογυμνώνοντάς την από την ηθική που συνδέεται με αυτή.⁴

(screen 02)

Παρ' όλο που ο ίδιος ο ήρωας αποφασίζει να απομονωθεί και παραμένει αποκλειστικά⁵ στο χώρο της κατοικίας του. Μέσα στην απομόνωσή του υπάρχει μια κατασκευή του κόσμου από τον ίδιο σε σχέση με την επιθυμία. Χρησιμοποιεί την κατοικία του ως ένα «κελί» που του προσφέρει ένα είδος αυτάρκειας και δημιουργεί στο εσωτερικό της ένα νέο τοπίο για αισθητικές εμπειρίες και βιώματα. Το τοπίο αυτό είναι μία κατασκευή ενός σκηνηκού, που συνεχώς αναφέρεται ή παραπέμπει σε κάτι έξω από αυτό. Η σύλληψή του εμπεριέχει την έννοια κάποιου είδους μετατόπισης στο χώρο, ενίοτε και στο χρόνο, ενώ το υποκείμενο (ο ίδιος ο ήρωας) παραμένει σε ένα σταθερό τόπο.

(screen 03, screen 04)

Η κατοικία του Des Esseintes είναι ένα υβρίδιο εικονικών χώρων, γεμάτη επιτυχημένες προσπάθειες προσομοιώσεων.⁶ Στα περιβάλλοντα που δημιουργεί ο ήρωας τα όρια του «αληθινού» από το τεχνητό γίνονται δυσδιάκριτα.

(screen 05)

Υπάρχει ηθελημένη ακύρωση του πραγματικού με την έννοια του αυθεντικού με τεχνητά υποκατάστατα που τείνουν σε αυτό, ικανά να δημιουργήσουν την ίδια εικόνα ή αίσθηση και ταυτόχρονα πληρότητα τις επιθυμίας.

Κλείνοντας την εισαγωγή

(screen 06)

Στο ενδέκατο κεφάλαιο του μυθιστορήματος *Against Nature*, ο συγγραφέας περιγράφει μια μουντή και βροχερή μέρα, που κάπως ξαφνικά ο ήρωας αποφάσισε να ταξιδέψει. Ο Des Esseintes ανέθεσε στο προσωπικό να του ετοιμάσει τις βαλίτσες, δηλώνοντας ότι θα φύγει για ένα μεγάλο ταξίδι με αόριστο χρόνο επιστροφής. Αυτή είναι και η μοναδική στιγμή σε όλο το αφήγημα που ο ήρωας αποφασίζει να εγκαταλείψει το σπίτι του. Το γεγονός αυτό καθιστά την απόφασή του εμβληματική, καθώς ακυρώνει τη συνθήκη του ηθελημένου περιορισμού στα όρια της κατοικίας του.

(screen 06 Η απόφαση του ταξιδιού, screen 07, screen 08, screen 09)

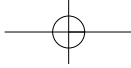
Ανυπομονώντας να φτάσει σε έναν προορισμό που μέσα από τις αναγνώσεις του Ντίκενς είχε διεγείρει τη φαντασία του, εκείνη τη μέρα, ο Des Esseintes ξεκίνησε αρκετά νωρίτερα από το σπίτι του για το σταθμό των τρένων στο Παρίσι και προσπαθώντας να γεμίσει το χρόνο που προηγούνταν της αναχώρησης: Επισκέφτηκε ένα βιβλιοπωλείο για να αγοράσει ένα χάρτη του Λονδίνου.

3. Ο Des Esseintes είναι αριστοκράτης, εκκεντρικός, *bon viveur*, συχνά απαισιόδοξος, φετιχιστής, αμφιφυλόφιλος - όπως υπονοείται.

4. Στέκομαι στο παράδειγμα του Des Esseintes γιατί τα χαρακτηριστικά της ψυχολογίας του, όπως περιγράφονται, εκφράζουν μια στάση στην οποία εντάσσει τους χρήστες του το Διαδίκτυο. Παρ' όλο που ο ήρωας εδώ υιοθετεί μια ηθελημένη στάση και οπτική σε μία μη διαδικτυακή εποχή, η στάση αυτή παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά σε σχέση με τη δημιουργία χώρων και συμπεριφορών στο Internet και θίγει με πολύ λεπτό τρόπο τη βιωμένη εμπειρία σε σχέση με το «πραγματικό».

5. Η ηθελημένα «αποκλεισμένος». Ο αποκλεισμός αυτός συνδέεται με μια επιλεκτική επικοινωνία με ό,τι βρίσκεται εν δυνάμει έξω από την κατοικία του.

6. Ο Des Esseintes έχει πιστή στο αντικείμενο, στο τέχνημα, ως μέσο που δύναται να προσφέρει αισθητικές εμπειρίες. Έχει εμμονή για τη δημιουργία εκκεντρικών και ασυνήθιστων εμπειριών, όπως και για την τέλεια και ιδανική αναπαράστασή τους μέσα από τη δημιουργία χώρων ικανών να τις προκαλούν.

Έκανε μια δεύτερη στάση σε ένα μπαρ, όπου ήπια ένα ποτήρι πόρτο.

Έπειτα έκανε μια τρίτη στάση σε ένα εστιατόριο για να γευματίσει.

(screen 10)

Η βροχερή ατμόσφαιρα της πόλης, που από την ώρα της αναχώρησής του ήταν εξαιρετικά έντονη, η παραμονή του σε χώρους κοντά στο σταθμό των τρένων που ήταν γεμάτοι από Άγγλους, που συζητούσαν έντονα, έπιναν μπίρα, μιλούσαν για το βροχερό καιρό και διάβαζαν αγγλικές εφημερίδες και το βαρύ αγγλικό φαγητό που παρήγγειλε έπειτα στο εστιατόριο, τον έκαναν να αισθανθεί ότι βρίσκεται ήδη στο Λονδίνο.

(screen 11)

Ο ήρωας αμέσως συνειδητοποιεί κάποιο απρόσμενα έντονο ήδη «αγγλικό περιβάλλον», σε όλη αυτή τη διαδρομή και στα μέρη που πέρασε το χρόνο του, που του επιτρέπει να βιώσει την ατμόσφαιρα της Αγγλίας, όντας ακόμη στο Παρίσι. Οι περιγραφές του συγγραφέα είναι λεπτομερείς και σχολαστικές. Με σαρκαστικό πνεύμα περιγράφουν χώρους στο Παρίσι, δηλητηριασμένους από αναπαραστάσεις της Αγγλίας.

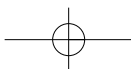
Και ενώ το ταξίδι αυτό (με προορισμό το Λονδίνο) θα αποτελούσε μία μετάβαση του ήρωα σε έναν τόπο επιθυμίας, η πραγματοποίηση αυτής της μετάβασης μοιάζει πλέον ανούσια για τον ίδιο. Εφόσον ήδη αισθάνεται, μέσα από τις αναπαραστάσεις αυτές, πληρότητα της επιθυμίας.

(screen 12 Αναβολή της απόφασης να φύγει: ανάγνωση, screen 13)

Στην αφήγηση αυτή αντιλαμβάνομαστε ένα σχήμα μίας ταυτόχρονης συνύπαρξης του ήρωα σε δύο τόπους, το Παρίσι και το Λονδίνο. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον έναν ως πραγματικό και το δεύτερο ως δυνητικό. Τέτοια κατηγοριοποίηση αποτελεί μια αφετηρία σκέψης για τον τόπο και την προβληματική της αναπαράστασής του. Τα όρια του τόπου, που μπορεί να ονομάσει κανείς εδώ, δεν είναι διακριτά. Μέσα από την αναπαράσταση ως δυνητικού υποκατάστατου κάποιου άλλου τόπου, ξαφνικά παρόντος, προβάλλεται ο δυϊσμός που μας επιτρέπει να δούμε το ανεξάρτητο της τοπικότητας του εικονικού και να διακρίνουμε την καταστατική αυτονομία του.

Η εμπειρία των αναπαραστάσεων σε σχέση με την κατοίκηση, εισάγει στη ρητορική της εικονικότητας την αισθητικοποίηση της εμπειρίας και δημιουργεί ένα φαντασιακό σχήμα που δεν προϋποθέτει απομάκρυνση από κάποιο τόπο για αναζητήσεις της εμπειρίας.

Η αναπαραγωγή μιας εμπειρίας πλέον μπορεί να επιτευχθεί μέσω αισθήσεων, που οργανώνονται με τη διαμεσολάβηση της τεχνολογίας, είναι κοινός τρόπος κατοίκησης. Η παράδοση της Μοντερνικότητας δημιούργησε μια ζώνη άνεσης ανάμεσα στο χρήστη και το τεχνολογικό επίτευγμα και παράλληλα έδωσε κοινωνική διάσταση σε έναν τέτοιο τρόπο κατοίκησης, κατασκευάζοντας νέα επίπεδα διαμεσολαβήσεων.

"How paintings were offered for 'eyesight alone', wi-fi listening was targeted only at the ears, synthetic perfumes and chemical food enhancers were provided for the 'base' senses of smell and taste, and emollients, tanning regulators, and synthetic fibbers addressed touch and the appearance of the skin. All of these commodities had older roots but perfected particular kinds of sensory segmentation in the twentieth century."⁷

7. Caroline A. Jones, *Sensorium*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts: 2006, 2.

Στο υποκείμενο του Huysmans υπάρχει ένα είδος οικειοθελούς κοινωνικού αποκλεισμού. Η δυνατότητα κατασκευής της εμπειρίας είναι ανεξάρτητη από τον τόπο. Δημιουργείται μέσα από υπερβάσεις και μεταλλαγές του τόπου, μέσα από στρατηγικές μετατοπίσεις, υμνώντας δυνατότητες κατοίκησης του τόπου, μέσα από ακυρώσεις, υποκαταστάσεις, και αναπαραστάσεις.

Εικονικοί και πραγματικοί τόποι ανταλλάσσουν τους ρόλους τους σήμερα ως δυνατότητες και παραστάσεις. Οι κοινότητες του Διαδικτύου παράγουν το δικό τους πολιτισμό, που υπερβαίνει την έννοια της αναπαραγωγής και της αναπαραστάσης «της άλλης πραγματικότητας». Οργανώνοντας ένα «σύμπαν» με δικούς του κανόνες και αποτελώντας ένα μέσο που διαμορφώνει κοινωνικές συμπεριφορές.

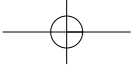
Η προβληματική της έμμεσης σωματικής παρουσίας, της χωρικότητας και της διαδραστικότητας προσέφεραν άλλες προοπτικές. Ο χώρος οργανώνεται μέσα από τρισδιάστατες αξονομετρικές αναπαραστάσεις. Η δυνατότητα κατοίκησης του επιτυγχάνεται με ένα εικονικό σώμα. Δίνοντας νέα νοήματα στην αισθητηριακή ικανότητα μέσα από το χώρο που παράγει η θόνη και παρέχοντας δυνατότητες ενός άλλοτε «ουτοπικού σώματος», με τον τρόπο που περιγράφεται από τον Μισέλ Φουκώ.

"Utopia is place outside all places, but it is a place where I will have a body without body, a body that will be beautiful, limpid, transparent, luminous, speedy, colossal in its power, infinite in its duration... It may very well be that the first utopia, the one most deeply rooted in the hearts of men, is precisely the utopia of an incorporeal body."⁸

8. Michel Foucault, *Of Other Spaces (1967), Heterotopias*, <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>, May 2008.

Στους εικονικούς τόπους ακυρώνεται η απτική ικανότητα που προϋποθέτει κάποιου είδους υλικότητα και σταδιακά διαμορφώνεται ένα σωματικό λεξιλόγιο από τη γραφή, τα νεύματα, τους τρόπους πλοήγησης, ορίζοντας την επικοινωνία και την κοινωνική μας συμπεριφορά.

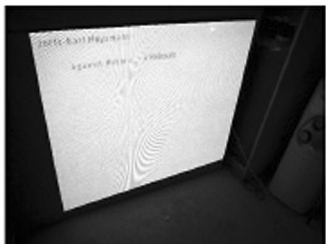
Στους τόπους του Διαδικτύου (όπως το Second Life), η παρουσία επιτυγχάνεται με ένα διπλασιασμό του παρόντος του υποκειμένου μέσα από ένα είδος δίσυμμού και διάσπασης της συγκρότησής του σε δύο χωρικές πραγματικότητες, παρέχοντας τη δυνατότητα κατασκευής ενός ναρκισσιστικού αντιγράφου, δημιουργήματος του εαυτού με μονή σεξουαλικότητα και συμβολική ολοκλήρωση, δημιουργώντας ένα ακόμη πορτρέτο του εαυτού που ενσωματώνει την «κουλτούρα του αντίγραφου». Το ζήτημα της ετερότητας και της συγκρότησης του άλλου πλέον προκύπτει από τη σχέση του εαυτού με το αντίγραφο αυτό.

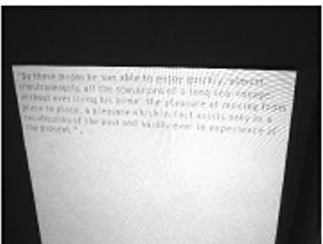
9. Hillel Schwartz, *The Culture of the Copy: Striking Likeness, Unreasonable Fascimiles* (Zone Books, New York: 1996).

Όπως εξιστορείται από τον Hillel Schwartz.

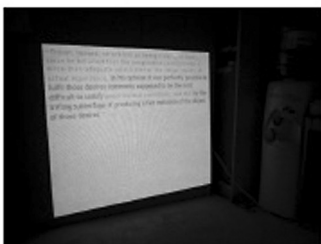
"Toward anticipations and the copy will transcend the original... so ancient is the desire of one another which is implanted in us, reuniting our original nature, making one of two, and healing the state of the man."⁹

screen _01

screen _02

screen _03

screen _04

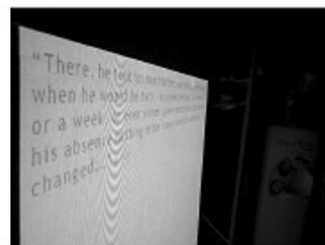
screen _05

screen _06

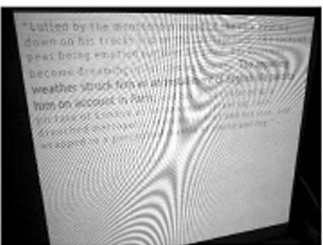
screen _07

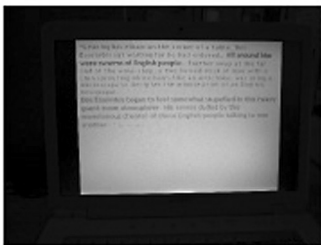
screen _08

screen _09

screen _10

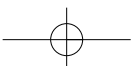

screen _11

screen _12

ΕΙΚΟΝΑ 1. Προβολές αποσπασμάτων από το μυθιστόρημα του Joris-Karl Huysmans, *Against Nature*.

Προβολές:**Αποσπάσματα από το μυθιστόρημα του Joris-Karl Huysmans, *Against Nature*****Screen 01**

Joris-Karl Huysmann, *Against Nature / A Rebours*

Screen 02

“By these means he was able to enjoy quickly, almost simultaneously, all the sensations of a long sea-voyage, without ever living his home; the pleasure of moving from place to place, a pleasure which in fact exists only in a recollection of the past and hardly ever in experience of the present.” σ. 21

Screen 03

“Travel, indeed, struck him as being a waste of time, since he believed that the imagination could provide a more-than-adequate substitute for the vulgar reality of actual experience. *In his opinion it was perfectly possible to fulfil those desires commonly supposed to be the most difficult to satisfy under normal conditions, and this by the trifling subterfuge of producing a fair imitation of the object of those desires.*” σ. 21

Screen 04

“The main thing is to know how to set about it, to be able to concentrate your attention on a single detail, to forget yourself sufficiently to bring about the desire hallucination and so substitute the vision of reality for the reality itself. *As a matter of fact, artifice was considered by Des Esseintes to be the distinctive mark of human genius*” σ. 22

Screen 05

“There can be no doubt that by transferring this ingenious trickery, this clever simulation to the intellectual plane, one can enjoy, just as easily as on the material plane, imaginary pleasures similar in all respects to the pleasures of reality;” σ. 21

Screen 06 Η απόφαση του ταξιδιού

“And then one afternoon he rang for them and gave orders that his bag were to be packed for a long journey.” σ. 116

Screen 07

“In his attire, and accompanied by his man-servant, who was burdened under the burden of a trunk, an expanding valise, a carpet-bag, a hat-box, and a bundle of sticks and umbrellas rolled up in a traveling-rug, he made his way to the station.” σ. 117

Screen 08

“There, he told his man that he could not say definitely when he would be back – in a year perhaps, or a month, or a week, or even sooner; gave instructions that during his absence nothing in the house should be moved or changed;...” σ. 117

Screen 09 Επιρροή του Ντίκενς

“The works of Dickens, which he had recently read in hope of soothing his nerves, but which had produced the opposite effect, slowly become to act upon him in an unexpected way, evoking visions of English life which he contemplated for hours on end. Then, little by little, an idea insinuated itself into his mind –the idea of turning dream into reality, of travelling to England in the flesh as well as the spirit, of checking the accuracy of his visions; and this idea of allied with a longing to experience new sensations and thus afford some relief to a mind dizzy with hunger and drunk with fantasy.” σ. 118

Screen 10 Εικόνα του βροχερού Παρισιού

“Lulled by the monotonous sound of the rain beating down on his trucks and on the carriage roof, like sacks of peas being emptied out over his head, Des Esseintes become dreaming of his coming journey. *The appalling weather struck him as an installment of English life paid to him on account in Paris;* and his mind conjured up a picture of London as an immense, sprawling, rain-drenched metropolis, stinking of soot and hot iron, and wrapped in a perceptual mantle of smoke and fog.” σ. 119

Screen 11 Bodega: Οι Άγγλοι

“Leaning his elbow on the corner of a table, Des Esseintes sat waiting for he had ordered... *All around him were swarms of English people...* Further away at the far end of the wine-shop, a two haired-stick of man with a chin sprouting white hairs like an artichoke, was using a microscope to decipher the minute print of an English newspaper. *Des Esseintes began to feel somewhat stupefied in this heavy guard-room atmosphere. His senses dulled by the monotonous chanter of these English people talking to one another...*” σ. 123-124

Screen 12 Αναβολή της απόφασης να φύγει

“Get up, man, and go, he kept telling, but these were no sooner orders given than countermanded. After all, what was the good of moving, when a fellow could travel so magnificently sitting in a chair? Wasn't he already in London, whose smells, weather, citizens, food and even cutlery, were all about him? What could he expect to find over there...” σ. 128

Screen 13

“And once again he told himself:

‘When you come to think of it, I've seen and felt all that I wanted to see and feel. I've been steeped in English life ever since I left home, and it would be madness to risk spoiling such unforgettable experiences by a clumsy change of locality.’” σ. 129

ΤΟΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Δημήτρης Παπαλεξόπουλος

Ο σχεδιασμός της τοπικότητας εμμένει ως στόχος της αρχιτεκτονικής. Ωστόσο, πρόκειται για μια τοπικότητα επαναπροσδιορισμένη μέσα από τη θέση της στα δίκτυα που συμμετέχει. Οι πολλαπλές δέσμες δικτύων που τη διαπερνούν, επηρεάζουν την ταυτότητα και τη δομή της.

Οι τεχνολογίες της πληροφορίας επεμβαίνουν στο υπάρχον και το μεταλλάσσουν. Δεν εξαφανίζουν τις τοπικότητες, τις επαναπροσδιορίζουν. Με αυτή την έννοια, κινεί το ενδιαφέρον μας το γεγονός ότι οι επί μέρους χώροι αν και *υπάρχουν* αυτόνομα, ωστόσο *υφίστανται* μόνο μέσα από την ενεργοποίησή τους σε δίκτυα.

Αναμφισβήτητο, το νέο φαινόμενο, που καλούμαστε να λάβουμε σοβαρά υπ' όψη, είναι η ύπαρξη ψηφιακών δικτύων δραστηριοτήτων, που λειτουργούν συγχρονικά σε παγκόσμια κλίμακα. Κοινωνικές πρακτικές μπορούν να συμβαίνουν *ταυτόχρονα* χωρίς να συμπίπτουν στο χώρο, ο *ταυτοχρονισμός* υπερτερεί της *αλληλοδιαδοχής*. Μια δραστηριότητα είναι δυνατόν να συμβαίνει ταυτόχρονα σε πολλούς τόπους και να λειτουργεί ως ενότητα διακριτών χώρων, την ίδια χρονική στιγμή και σε παγκόσμια κλίμακα.

Οι χώροι, σε όλες τις κλίμακες, διαθέτουν μια τοπική και μια δικτυακή συνιστώσα. Ακόμα περισσότερο καλούμεθα να συλλάβουμε τον τρόπο άρθρωσης αυτών των δύο συνιστωσών. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Felix Stalder¹ για μια «δομική σχιζοφρένεια», όπου οι συλλογικότητες, ζώντας σε ένα συγκεκριμένο τόπο βιώνουν την υπερτοπική *ηγεμονία* του χώρου ροών και αναζητούν στη δημιουργία κινημάτων «τοπικής ταυτότητας» μια πιθανή διέξοδο.

Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν, τελικά, ο χώρος μπορεί να διαθέτει πλέον ενότητα και κατ' επέκταση ταυτότητα. Όσα μέχρι τώρα αναφέραμε, προμοδοτούν τις διασυνδέσεις σε παγκόσμια κλίμακα αποσπασμάτων χώρων. Σύμφωνα με τη Σάσκια Σάσεν² η δικτυακή οργάνωση αυτών των αποσπασμάτων προβάλλει νέες μορφές κεντρικότητας που συνοδεύονται από νέες περιοχές περιθωρίου. Οι κόμβοι αυτού του δικτύου οργανώνουν στο εσωτερικό των υπαρχόντων πόλεων εμβληματικές περιοχές υπηρεσιών, κατοίκησης και δικτύων επικοινωνιών, που προβάλλουν παγκόσμια μια αποσπασματική εικόνα της πόλης. Η υπόλοιπη πόλη παραμένει *διαθέσιμη* σε μελλοντικές επεκτάσεις αυτών των κόμβων και ο μόνος αποδεκτός σχεδιασμός της στοχεύει στην αποφυγή κρίσεων.

Το δικτυακό *παράδειγμα* καθορίζει τον τρόπο σκέψης μας, τις δομές γνώσης, ορίζει τι είναι φυσιολογικό και αποδεκτό και τι δεν είναι.³ Το «σκέπτεσαι εν δικτύω» έχει γίνει ο παραδειγματικός παγκόσμιος τρόπος αναπαράστασης του πο-

1. Felix Stalder, "The Network Paradigm: Social Formations in the Age of Information" <http://www.indiana.edu/~tisj/readers/full-text/14-4%20Stalder.html> (τελευτ. επίσκεψη 29/11/2007).

2. Saskia Sassen, "Urban Economy and the Fading Distance", The Second Megacities Lecture, November 1998, The Hague, http://www.megacities.nl/lecture_2/lecture.html (τελευτ. επίσκεψη 30/11/2007).

3. Michael Hardt, Antonio Negri, *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*, Νέα Υόρκη: The Penguin Press, 2004, 142.

4. Βλ. Eugene Thacker, "Networks, Swarms, Multitudes, Part Two", *ctheory.net*, δημοσίευση 18/5/2004, <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=423>, τελευτ. επίσκεψη 05/05/2008.

5. Για την έννοια της τάσης (tendency) βλ. Hardt, Negri, *ό.π.*, 91-94.

6. Δημήτρης Παπαλεξόπουλος, *Ψηφιακός Τοπικισμός*, Libro, 2008, 21.

λιτισμού.⁴ Καθώς η κύρια πλευρά του παραδείγματος της δικτυακής άυλης παραγωγής είναι η κεντρική-επιχειρησιακή ένταξη εννοιών, όπως αυτή της δικτυακής συνεργασίας (collaboration), συνεργατικότητας (cooperation), επικοινωνίας, σημειώνεται η *τάση*⁵ μετατόπισης από την ατομική ευφυΐα στη συλλογική. Καθώς η υποκειμενικότητα συγκροτείται μέσα από τις πρακτικές παραγωγής (υλικής και άυλης), όταν ηγεμονεύουν η συνεργασία, η συνεργατικότητα και η επικοινωνία, η υποκειμενικότητα είναι διασυνδεδεμένη, εν δυνάμει εναλλάξιμη, σε συνεχή ανταγωνισμό.⁶

Ο σχεδιασμός της τοπικότητας φαίνεται επηρεάζεται δομικά από μια *μη επιλύσιμη ένταση* μεταξύ της διαρκούς εμμονής συγκρότησης της ταυτότητάς της και της ταυτόχρονης πολλαπλής διάσπασής της στις δέσμες δικτύων όπου συμμετέχει.

Η αρχιτεκτονική θα πρέπει κατ' αρχάς, να επαναπροσδιορίσει το αντικείμενό της προς την κατεύθυνση του συσχετισμού κατανεμημένων στο χώρο δραστηριοτήτων, όπου το παραδοσιακό, γνωστό μέχρι σήμερα αντικείμενό της, ο σχεδιασμός μεμονωμένων κτιρίων, είναι ένα μόνο μέρος του. Στη συνέχεια, θα πρέπει να εντάξει την πολλαπλότητα των διασυνδέσεων, ως *συνέργεια* τοπικότητων για τη διαρκή παραγωγή *κοινών τόπων* (commons), που οι ίδιες, ως συνεχώς επαναπροσδιοριζόμενες *μοναδικότητες*, ορίζουν.

Μπορεί ο σχεδιασμός του χώρου να έχει ως αντικείμενό του την προγραμματική στέγαση του *πλήθους*;

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΙΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ

Ιωάννης Τσουδερός, Δέσποινα Διμέλλη

Περίληψη

Η ραγδαία ενεργοποίηση των Τεχνολογιών Επικοινωνίας και Πληροφορίας που διαπιστώνεται στην εποχή μας, έχει επιφέρει αλλαγές στο λίκνο εγκατάστασής τους, την ίδια την πόλη. Η ειδολογική διαφοροποίηση «της φύσης των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων» που, έχει συντελεσθεί, και που εκδηλώνεται τόσο στη λειτουργία όσο και στη μορφή τους έχει επιπτώσεις στη «βασική φύση των πόλεων» μέσα στις οποίες πραγματοποιούνται.

Οι κλασικοί παράγοντες χωροθέτησης των δραστηριοτήτων μέχρι σήμερα ήταν κυρίως «υλικής άποψης», όπως η προσπελασιμότητα, το κόστος ενέργειας, το κόστος εργασίας, η θέση των αγορών διάθεσης, η καταλληλότητα των φυσικών υποδομών. Με την ανάπτυξη των Τ.Ε.Π.¹ οι παράγοντες αυτοί συμπληρώθηκαν σταδιακά με αντίστοιχους παράγοντες χωροθέτησης «άυλης άποψης» του χώρου. Οι άυλοι αυτοί παράγοντες, όπως οι πόροι γνώσης, οι πόροι πολιτισμού, η υποδομή γνώσης, η δημιουργία κέντρων, τα δίκτυα πληροφοριών, αποτελούν το νέο γενετικό κώδικα δημιουργίας του νέου αστικού περιβάλλοντος και επιδρούν στο πολεοδομικό γίγνεσθαι παράλληλα αλλά και συμπληρωματικά με τους παράγοντες υλικής άποψης, με αποτέλεσμα τη χωρική ανακατανομή των δραστηριοτήτων. Ενώ μέχρι σήμερα το γίγνεσθαι των πόλεων εξηρτάτο από τους παράγοντες διττής φύσης χώρου και κόστους, πλέον η διαμόρφωση του ανθρωπογενούς αστικού περιβάλλοντος παρουσιάζεται εξαυλωμένη και συνεπώς ανεξαρτητοποιούμενη από το χώρο και τις μέχρι τώρα ενεργές ιδιότητές του, καθώς οι νέοι άυλοι παράγοντες χωροθέτησης των δραστηριοτήτων «παρουσιάζονται ανεξάρτητοι από τον χώρο».

Οι πόλεις με τη διοικητική αλλά και λειτουργική ενοποίηση του χώρου² προσαρμόζονται στις ανάγκες μιας προηγμένης μετα-βιομηχανικής ολιστικής κοινωνίας. Αναγκαστικά πρέπει να συμβιβάσουν την ωρίμανση του «τομέα παραγωγής» και την αναπόφευκτη ανάπτυξη του «τομέα γνώσης» σε μια «νέα συνολική παραγωγική διάσταση», με τη βοήθεια της υποδομής του Διαδικτύου.

Η εντατικοποίηση των ανταγωνιστικών δυνάμεων της αγοράς λόγω κλίμακας και ο αναπτυσσόμενος ρόλος της τεχνολογίας, σε συνδυασμό με την επακόλουθη βιομηχανική διαφοροποίηση, την ανάπτυξη νέων αστικών λειτουργικών προτύπων και την ουσιαστική συλειτουργία όλων των δραστηριοτήτων μέσω Διαδικτύου διαμορφώνουν:

- νέες χωρικές μορφές ανάπτυξης σε κατοικία, και παραγωγικές δραστηριότητες
- αλλαγή τρόπου λειτουργίας των κεντρικών περιοχών λόγω διαφοροποίησης του ρόλου τους
- ανάπτυξη λειτουργιών κλίμακας
- εντατικοποίηση χρήσεων γης με συνακόλουθη αύξηση τιμών γης
- ηλεκτρονικό τρόπο λειτουργίας όλων των αστικών δραστηριοτήτων

και οδηγούν στην *Αναδόμηση των Αστικών περιοχών σε νέες λειτουργικές διατάξεις*, μέσω ανάπτυξης πυρήνων με εξελιγμένες - εξειδικευμένες λειτουργίες.

Το Διαδίκτυο απλωνόμενο στο σύνολο του αστικού χώρου καθιστά τις καθοριστικές ιδιότητες της επισκεψιμότητας και προσβασιμότητας κτήμα όλων των περιοχών. Η πολύ-διαλαληθείσα κεντρικότητα αμβλύνεται, δεδομένου ότι το Διαδίκτυο προσδίδει σε όλες τις περιοχές την κεντρική διάσταση από την άποψη της ροής της πληροφορίας. Πλέον, η κεντρικότητα παύει να αποτελεί απαραίτητη ιδιότητα και πλεονέκτημα των τόπων, οι οποίοι πλέον εξισούνται λειτουργικά ενώ ταυτόχρονα αμβλύνεται σταδιακά και η συμπληρωματικότητα του χώρου.

Οι πόλεις αναπτυσσόμενες, υπό την επίδραση των αναφερθέντων υβριδικών παραγόντων, μεταλλάσσονται σταδιακά σε νέες «οντότη-

1. Τεχνολογίες Επικοινωνίας και Πληροφορίας

2. Επικοινωνίες – δίκτυα

τες» δηλαδή σε «πολυκεντρικές αστικές συγκεντρώσεις» που θα μπορούσαμε να τις καθορίσουμε ως «αστικοποιημένες περιφέρειες». Η διαφοροποίηση αυτή θα γίνει κατ' αρχάς με την άμβλυνση της κεντρικότητας και αργότερα με την απελευθέρωση των τοπικών κέντρων σε όσο βαθμό θα επιτρέπει και θα καθορίζει η νέα αυτή τεχνολογία επικοινωνίας.

Abstract

The rapid activation of Information and Communication Technologies (I.C.T) that is realized in our days, has involved changes in their allocation cradle, the city. The differentiation of "human activities nature" through the I.C.T. development has implications on the "cities basic nature", where they are taking place. This differentiation is expressed in the function as well as in their form.

The classic allocation factors of functions were up today mainly "material nature", as accessibility, the energy cost, the labour cost, the markets place, the natural infrastructures appropriateness etc. With I.C.T. development these factors were progressively supplemented with corresponding allocation factors of "immaterial nature" of space. These immaterial factors are knowledge resources, culture resources, knowledge infrastructure, centres creation, information networks that *constitute the new genetic code of the transformation* of the old and the creation of new urban environment. The new genetic code affects the urban essence, acting simultaneously but also additionally to the factors of material nature, and results in *the activities areal redistribution*.

Thus while until today the cities essence depended upon the space factors and cost, the configuration of anthropogenic urban environment is, from now on, presented immaterial and consequently independent from the space and its up to now active properties. This happens because these "factors immaterial nature is mainly reported as independent from space", at their influence in the urban essence.

Cities with the administrative and functional unification of space are adjusted in the needs of the advanced post-industrial society. Inevitably cities should compromise the maturation of the "production sector" and the inevitable growth of "knowledge sector" in a "new total productive dimension", with the assistance of Internet infrastructures.

The intensifying of competitive market forces because of scale and the developing role of technology, in combination with the consequent industrial differentiation, the development of new urban functional models and the essential co-function all of activities via internet shape:

- new growth spatial forms of residence and productive activities
- modification in the way central places function because of alterations in their role
- development of scale functions (longer distance commuting, big commercial centres....)
- intensification of land uses with consecutive increase in land prices
- electronic way of function in all urban activities.

The above new elements entail the Reconstruction of Urban regions in new functional forms, via the development of nucleus with advanced – specialised functions.

Internet, outspread in total urban space, renders the decisive attributes of ability to visit and access to a property available in every region. The over-cried centrality is blunted, since *Internet lends the dimension of centrality to all regions, from the point of information flow view*. Thus centrality ceases to constitute an essential attribute and advantage of places that henceforth are equally functional, while simultaneously the complementarity of space is blunted progressively.

Cities, developed under the influence of the mentioned "hybrid" factors, are progressively mutating in new entities thus in multi-centric urban concentrations that can be defined as "urbanized regions". This differentiation will begin with the progressive bluntness of centrality, and in continuity with the release of also local centres from this, in the degree that the new communication technologies allow and determine.

1. Η γενετική ύλη των πόλεων

Με την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα άρχισαν να συντονίζονται μία σειρά από κοινωνικές, οικονομικές, διαχειριστικές και τεχνολογικές μεταβολές, που διατυπώθηκαν στο δεύτερο ήμισυ του, και να αναπτύσσουν δυνάμεις που μεταβάλλουν τη λειτουργία των πόλεων και τη χωρική διατύπωσή τους.

Η πόλη,³ αποτελούσα το έμμεσο ή άμεσο λίκνο οποιασδήποτε δραστηριότητας, επηρεάζει μεν αμφίδρομα και καταλυτικά την ανάπτυξη,⁴ αλλά και επηρεάζεται από τις οποιοσδήποτε αλλαγές επέρχονται σ' αυτές, ιδίως όταν οι αλλαγές είναι ειδολογικής και δομικής φύσης.

Προκειμένου λοιπόν να διαγνώσουμε τις πραγματοποιούμενες και επερχόμενες μεταβολές, πρέπει να διαπιστώσουμε *τα νεοδιαμορφούμενα πολεοδομικά γενεσιουργά αίτια*, τα οποία είναι διττής φύσης, οικονομικής και χωρικής.

Οι νέες διαστάσεις εμφανίζονται στη διαμόρφωση της σημερινής οικονομίας που αφορούν σε: α. διεθνοποίηση β. λειτουργική δομή γ. φύση προϊόντων δ. ενσωμάτωση της γνώσης και ε. τεχνολογική εξέλιξη, αναλύονται παρακάτω:

α. Διεθνοποίηση των οικονομικών μονάδων

Παρατηρείται διεθνώς ότι:

- Η ταυτότητα αγαθών και υπηρεσιών διαχέεται

Αγαθά και υπηρεσίες ταυτίζονται όλο και λιγότερο με συγκεκριμένες εταιρείες και χώρες.

- ο ανταγωνισμός είναι διεθνής

Μια εταιρεία ανταγωνίζεται όλες τις ομοειδείς της στον πλανήτη και όχι μόνο σε ευρύτερο τοπικό επίπεδο.

- Η κατανομή των επιμέρους δραστηριοτήτων είναι διεθνής

Οι επιχειρήσεις κατανέμουν τις δραστηριότητές τους σε διηπειρωτικό επίπεδο ανάλογα με το πώς τις συμφέρει (με κριτήρια εξειδίκευσης - απόδοσης - κόστους κ.ά.).

- Η κατανομή των δαπανών έρευνας είναι διεθνής

Οι δαπάνες έρευνας και ανάπτυξης όλο και περισσότερο διεθνοποιούνται.

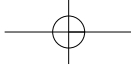
Τα παραπάνω φαινόμενα οδηγούν νομοτελειακά στην *ανάπτυξη δικτύων σε παγκόσμιο επίπεδο*.

6. Αλλαγή της λειτουργικής δομής των επιχειρήσεων

Οι εταιρείες μέχρι σήμερα είναι σχεδιασμένες για *μαζική παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων*. Αυτό σημαίνει *ιεραρχική λειτουργική δομή* με γραφειοκρατικά συμπτώματα.

3. Και τούτο γιατί οι πόλεις θεωρούνται ως τοπικές κυβερνήσεις με περιορισμένες δυνάμεις και με ενδιαφέροντα σε δημοτικές υπηρεσίες, χρήσεις γης, και άλλες συσχετισμένες με το χώρο αρμοδιότητες.

4. Τσουδερός Ι., *Το γενετικό υλικό της εξέλιξης των ευρωπαϊκών πόλεων*. «Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης».

Έτσι οι δραστηριότητες στον «Τομέα Παραγωγής» βασίζονται σε ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, όπως:

- Οικονομίες κλίμακας
- Οργανική σύνθεση κεφαλαίου
- Εξωτερικές οικονομίες και υποδομές (φυσικές, ανθρώπινες)

Οι νέες εταιρείες στοχεύουν στην παραγωγή προϊόντων που σχετίζονται με συγκεκριμένες ανάγκες του χρήστη. Αυτό σημαίνει *επίπεδη και δικτυωτή λειτουργική δομή*.

Οι νέοι αυτοί στόχοι πρέπει να στηριχθούν στον «Τομέα Γνώσης» και να αναπτύξουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα όπως:

- Προσόντα και δυνατότητες ανάπτυξης γνώσης (πηγές - μέσα)
- Διασυνδέσεις μέσω δικτύων πληροφορικής και πολυμέσων
- Δυνατότητες επαφών – ανταλλαγών οι οποίες επηρεάζουν τις επιδόσεις των γνώσεων των εργαζομένων
- Οργανική σύνθεση εργασίας

Είναι προφανές ότι οι επιχειρήσεις διογκούμενες πρέπει να διασπώνται δικτυωτά και όχι δενδροειδώς.

γ. Αλλαγή της φύσης των προϊόντων

Παρατηρείται ότι:

- Τα προϊόντα ενσωματώνουν όλο και περισσότερη γνώση
- Η διάκριση μεταξύ «προϊόντος» και «υπηρεσίας» είναι όλο και πιο δύσκολη
- Οι διεθνείς συναλλαγές αφορούν όλο και περισσότερα *ενδιάμεσα* και όχι *τελικά προϊόντα*

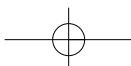
Η αλλαγή αυτή οδηγεί στην ενδυνάμωση και την *αναγκαιότητα ανάπτυξης δικτύων*.

δ. Η γνωστική βάση των εταιρειών

Παρατηρείται ότι το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα πλέον προέρχεται από τη γνωστική βάση των εταιρειών στην επίτευξη και *σύνδεση λύσεων και αναγκών*, την ικανότητα αναγνώρισης και επίλυσης προβλημάτων και την ικανότητα στρατηγικής μεσιτείας (κινητοποίηση διαδικασίας αναγνώρισης και επίλυσης προβλημάτων).

1.1. Γενεσιουργά χωρικά αίτια

Η μεγέθυνση του χωρικού πλαισίου λειτουργίας των πόλεων αποτελεί βασικό στοιχείο μεταλλαγής τους. Η πρώτη χωρική επίπτωση από την ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι ότι οι ευρωπαϊκές πόλεις άρχισαν να χάνουν σταδιακά την προστασία που εξασφάλιζαν κάποτε τα εθνικά σύνορα και ο λειτουργικός χώρος επεκτάθηκε. Στη συνέχεια προέκυψαν σωρευτικές επιπτώσεις από την μέχρι σήμερα επεκτεινόμενη και εντατικοποιούμενη παγκοσμιοποίηση. *Ο μεγεθυσμένος αυτός χώρος ενεργοποιεί ιδιότητες διαφοροποίησης – εξειδίκευσης αλλά και ολοκλήρωσης.*

Παράλληλα, η *πτώση των διοικητικών συνόρων εξαφανίζει τις λειτουργικές στρεβλώσεις* σε επίπεδο εθνικών χώρων και λειτουργεί πλέον σε ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, κατ' αρχάς, και σε παγκοσμιοποίηση σε δεύτερο επίπεδο.

Αυτή η διεύρυνση του χώρου λειτουργίας των πόλεων με τη «συλλειτουργία» όλων των παραγόντων εξέλιξης (οικονομικών – κοινωνικών – πολιτικών) θα επιφέρει *μεταλλαγή του λειτουργικού status των πόλεων* και ο χώρος θα δομηθεί στις νέες του διαστάσεις, με νέες ιεραρχίες και δίκτυα χωρικά, θεματικά και ποιοτικά.

1.2. Η μεταλλαγή της βασικής φύσης των πόλεων. Το νέο γενετικό υλικό

Η πόλη είναι το μεγαλύτερο και πολυπλοκότερο ανθρώπινο κατασκεύασμα. Η φύση της, δε, εξαρτάται και καθορίζεται από τις δραστηριότητες της ενοίκησης κοινωνίας σε ό,τι αφορά:

- Τη διατιθέμενη τεχνολογία
- Φιλοσοφία management
- Δυνατότητες επαφής με τον εξωτερικό χώρο.

Οι πόλεις βρίσκονται στις μέρες μας υπό την επήρεια δύο σημαντικών γενετήσιων αιτιών:

α. *Της λειτουργικής μεταλλαγής των οικονομικών μονάδων* δραστηριοτήτων λόγω νέων λειτουργικών – διοικητικών επιλογών αλλά και τεχνολογικών δυνατοτήτων

β. *Της μεγέθυνσης σε διηπειρωτικό μέγεθος του χωρικού πλαισίου λειτουργίας τους*

Για να καταστούν ικανές να λειτουργήσουν στο νέο αυτό πλαίσιο, οι πόλεις αρχίζουν να αναπτύσσουν δραστηριότητες που έχουν κατεύθυνση εξελικτική και στοχεύουν στην «ανάπτυξη και εκμετάλλευση της γνώσης».

Τέτοιες δραστηριότητες παρουσιάζονται ιδιαίτερα ευνοούμενες από το «πολεοδομικό περιβάλλον», που προσφέρει συνθήκες που συντελούν:

- Στην πύκνωση των επαφών
- Στην ανταλλαγή και ανάπτυξη της γνώσης
- Στην ύπαρξη δικτύων (ασύρματα δίκτυα)

Δηλαδή συντελείται ένας εξορθολογισμός με γνώμονα *τον επιδιωκόμενο στόχο και όχι το μέγεθος*.

Σταδιακά διαμορφώνεται η αλλαγή από την «παραγωγική οικονομία», που βασίζεται στον ανταγωνισμό, το κόστος και τη μαζική παραγωγή και με κύρια χαρακτηριστικά τα χωρικά πλεονεκτήματα, και τις οικονομίες κλίμακας που έχουν *ποσοτική φύση*, στην «εξελικτική οικονομία», τη βασισμένη στην αυτοεξέλιξη, την ευελιξία, την ικανότητα, τη συνεχή

ανάνεωση, την εμπάθυνση και εξειδίκευση και με κύρια χαρακτηριστικά τα πολιτιστικά πλεονεκτήματα, και τις οικονομίες του σκοπού, που έχουν *ποιοτική φύση*.

2. Ο γενετικός κώδικας του νέου αστικού περιβάλλοντος

2.1. Διαδικασία αστικής μεταλλαγής

Οι πόλεις είναι *δυναμικές οντότητες*, δηλαδή βρίσκονται σε συνεχή λειτουργία και εξέλιξη. Οι βασικές ιδιότητες που πρέπει να εξασφαλίζονται στο διηνεκές σε κάθε πόλη είναι:

- Η δυνατότητα να ανανεώνονται
- Η παραγωγική δυνατότητά τους
- Η δυνατότητα επικοινωνίας

Να λειτουργούν δηλαδή σαν ανοικτά συστήματα.⁵

Οι πόλεις όμως είναι ανθρωπογενείς. Καμία εξέλιξη δεν πραγματοποιείται παρά μόνον μέσω της ελεύθερης ανθρώπινης βούλησης και η οποία εξέλιξη αυτή ελέγχεται από τις πραγματικές δυνατότητες που επιτρέπουν οι πιο πάνω τρεις βασικές ιδιότητες των πόλεων.

Αυτή η *δημιουργική διάθεση* σε επίπεδο πόλης, και όχι η *χρηστική διάθεση*, πραγματοποιείται μέσω των οικονομικών πράξεων, δηλαδή των επενδύσεων. Πρέπει λοιπόν οι γενόμενες επενδύσεις να κατευθύνονται και να στοχεύουν στην κινητοποίηση των μηχανισμών της εξυπηρέτησης του γενικότερου οικονομικού πλαισίου. Το οικονομικό όμως πλαίσιο διαφοροποιείται κατά εποχές.

Ειδικότερα, στη σημερινή συγκυρία απαιτούνται για την πραγματοποίηση της εξέλιξης - προσαρμογής των πόλεων:

- Ολοκλήρωση της υποδομής που διευκολύνει την ανάπτυξη
- Προσαρμογή των θεσμών στις αλλαγές με στόχο την εύρυθμη λειτουργία όλων των επιπέδων
- Βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών
- Βελτίωση των περιβαλλοντικών συνθηκών
- Εξασφάλιση των δυνατοτήτων εξέλιξης, θεματικά, χωρικά

Τούτο επιτυγχάνεται μέσω της βελτίωσης - αξιοποίησης των δεξιοτήτων των ατόμων σε λεπτότερες και ειδικότερες δραστηριότητες, με στόχο τη δυνατότητα ένταξης των πόλεων στα διεθνή οικονομικά δίκτυα λήψεως αποφάσεων.

5. Τσουδερός, *Η Οικολογική πόλη*, ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας – Χωροταξίας, Αθήνα 1999.

Ήδη μπορεί κανείς εύκολα να διαγνώσει αναπτυσσόμενους κάποιους αρχικούς θύλακες τέτοιων στοιχείων ανάπτυξης, αλλά και ήδη διαμορφούμενες κυρίαρχες τάσεις, ήτοι:

- Διεθνοποίηση περιφερειακών μητροπολιτικών κέντρων
- Πολυεθνικά δίκτυα επικοινωνιών

Με στόχο την εξυπηρέτηση οικονομικών, εμπορικών και πληροφοριακών αναγκών, με απαραίτητα χαρακτηριστικά:

- Τις υψηλές ταχύτητες
- Τις μεγάλες δυνατότητες πολλαπλών συνδέσεων
- Το χαμηλό κόστος ανά μονάδα χρόνου/ταχύτητα
- Τη συμβατότητα διασυνδέσεων

Τα ανωτέρω θα έχουν συνέπειες στην *Αναδόμηση των Αστικών περιοχών* σε νέες λειτουργικές διατάξεις, μέσω της ανάπτυξης πυρήνων με εξελιγμένες – εξειδικευμένες λειτουργίες. Αυτό ήδη φαίνεται από τις μεταβολές στο σύστημα απασχόλησης και στην κλαδική εξειδίκευση και εξέλιξή του.

Η διαδικασία μεταλλαγής συνίσταται στην ένταξη του νέου πολεοδομικού υλικού, δηλαδή τις νέες λειτουργίες σε νέες διατάξεις που θα αναδομήσουν τις πόλεις μας, εξυπηρετώντας τις νέες ανθρώπινες απαιτήσεις.

Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η αναφερόμενη «διαφοροποίηση της φύσης» λαμβάνει χώρα σε διακεκριμένα τμήματα των πόλεων, η λειτουργική φύση των οποίων κυρίως μεταβάλλεται. Οι μεταβολές αυτές γίνονται στο λειτουργικό τμήμα της πόλης, που έχει διατηρήσει κάποιες μεταβολικές ιδιότητες και επεκτείνεται στην αδρανή μάζα της πόλης, καταλαμβάνοντας όσο χώρο τής είναι απαραίτητος. *Πρόκειται δηλαδή για «εσωτερική μεταβολή» χωρική με θεματική – κλαδική διαφοροποίηση.*

2.2. Οι νέες μορφές του αστικού χώρου

Οι πόλεις με τη *διοικητική αλλά και λειτουργική ενοποίηση του χώρου* (επικοινωνίες – δίκτυα) πρέπει να προσαρμοστούν στις ανάγκες μιας προηγμένης μετα-βιομηχανικής ολιστικής κοινωνίας. Έτσι, αναγκαστικά πρέπει να συμβιβασουν την ωρίμανση του «τομέα παραγωγής» και την αναπόφευκτη ανάπτυξη του «τομέα γνώσης» σε μια «νέα συνολική παραγωγική διάσταση».

Το γεγονός ότι οι βιομηχανίες σταδιακά μετατρέπονται από *υψηλής οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου σε υψηλής οργανικής σύνθεσης – επιστημονικής εργασίας και άρα «έντασης γνώσης»* αυτό αποτελεί τη βασική αλλαγή στη φύση της αστικής ανάπτυξης και διαμορφώνεται από παράγοντες διαφορετικής φύσεως. Αυτή η πολυπλοκότητα των επιρροών δίνει στο φαινόμενο υβριδική διάσταση.

Διαπιστώνουμε τις παρακάτω επιρροές:

- Η λόγω κλίμακας εντατικοποίηση των ανταγωνιστικών δυνάμεων της αγοράς
- Ο αναπτυσσόμενος ρόλος της επιστήμης τεχνολογίας και η επακόλουθη βιομηχανική διαφοροποίηση
- Οι νέες κλίμακες λόγω των αυξανόμενων ποσοστών ανάπτυξης
- Η ανάπτυξη νέων αστικών λειτουργικών προτύπων

Αυτές οι αλλαγές, που προέρχονται από την αγορά, επιδρούν στο πολεοδομικό γίγνεσθαι διαμορφώνοντας:

- Νέες χωρικές μορφές ανάπτυξης σε κατοικία και παραγωγικές δραστηριότητες
- Αλλαγή τρόπου λειτουργίας των κεντρικών περιοχών λόγω διαφοροποίησης του ρόλου τους
- Ανάπτυξη λειτουργιών κλίμακας (π.χ. μεγάλες καθημερινές μετακινήσεις, μεγάλα εμπορικά κέντρα κ.ά.)
- Εντατικοποίηση χρήσεων γης με συνακόλουθη αύξηση τιμών γης
- Ηλεκτρονικό τρόπο λειτουργίας όλων των αστικών δραστηριοτήτων

Η συνεχής διόγκωση-μεγέθυνση φέρει νομοτελειακά και την εσωτερική διαφοροποίηση. Έτσι οι νέες οντότητες παρουσιάζουν *κατά τμήματα διαφορετικά κοινωνικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά* και μέσα στη συνολική πολυκεντρική αστική συγκέντρωση, διαμορφώνουν τα ειδικότερα λειτουργικά χαρακτηριστικά, που εξυπηρετούν *τον στόχο της κάθε πόλης*, ο οποίος διευρύνεται συνεχώς.

3. Δυνάμεις αστικής διαμόρφωσης

3.1 Οι δυνάμεις

Η λειτουργική δομή των πόλεων είναι αποτέλεσμα ενός συνόλου διαφορετικών δυνάμεων που επενεργούν (στις περισσότερες πόλεις), μια σειρά αιώνες, που αλλάζει συνεχώς, επηρεαζόμενη και προσαρμοζόμενη από/και στις τεχνολογικές δυνατότητες επικοινωνίας, συγκοινωνίας και κατασκευαστικών δυνατοτήτων που είναι διαθέσιμες, εκάστοτε, αλλά και που εξελίσσονται ταχύτατα.

Οι δυνάμεις αυτές, κοινωνικές – οικονομικές – τεχνολογικές και διοικητικής λειτουργικής θεώρησης, διαχωρισμένες αναπτύσσουν τις αστικές λειτουργίες μέσα στο χώρο της πόλης, προσαρμόζοντάς τες και στο εκάστοτε διαθέσιμο φυσικό περιβάλλον.

Ένας προσεκτικός παρατηρητής – μελετητής της φόρμας και της δομής των συγχρόνων πόλεων διαπιστώνει κάποιες «κανονικότητες» στη χωροθέτηση των μεγάλων λειτουργικών ενοτήτων μέσα στο σώμα μιας πόλης, αλλά ταυτόχρονα και αλληλο-συσχέτισης αυτών των ενοτήτων.

Με τον όρο μεγάλες λειτουργικές ενότητες εννοούμε τις:

- Περιοχές κατοικίας
- Περιοχές βιομηχανίας
- Περιοχές εμπορίου
- Περιοχές κεντρικών λειτουργιών (CBD)
- Περιοχές υπηρεσιών

αλλά και περιοχές διαφόρων μεν αλλά συμβατών λειτουργιών,⁶ η συνάφεια των οποίων προκύπτει από την ανάγκη συλλειτουργίας τους μέσα στη συνολική δομή των πόλεων.

Αυτή η ανάγκη συλλειτουργίας προκαλεί την ανάπτυξη ξεχωριστών πυρήνων και διαφοροποιημένων περιοχών χρήσεων σαν αποτέλεσμα του συνδυασμού 4 παραγόντων.

α. Ύπαρξη εξειδικευμένων θεματικών ευκολιών

Κάποιες δραστηριότητες απαιτούν εξειδικευμένες ευκολίες, π.χ., μια περιοχή λιανικού εμπορίου χρειάζεται *ενδοαστική προσπελασιμότητα*. Ένα λιμάνι χρειάζεται μια φυσική θέση προστασίας.

β. Κανόνας ομαδοποίησης - συλλειτουργίας

Κάποιες όμοιες δραστηριότητες ομαδοποιούνται στο χώρο διότι επωφελούνται από τους δεσμούς, π.χ., δραστηριότητες λιανικού εμπορίου μπορεί να ομαδοποιούνται για να διευκολύνουν τη συγκριτική αγορά. Οικονομικά ιδρύματα ομαδοποιούνται για να διευκολύνουν τις διαπροσωπικές επαφές των προϊόντων.

γ. Χωρική συμβατότητα χαρακτηριστικών

Κάποιες ανόμοιες δραστηριότητες είναι επιζήμιες η μία στην άλλη. Έτσι, χρήσεις μεγάλων διαστάσεων γης, όπως χώροι χονδρικών αποθηκείσεων, δεν είναι συμβατές με λειτουργίες λιανικού εμπορίου, που απαιτούν πυκνή κυκλοφορία πεζών.

δ. Οικονομικοί παράγοντες

Κάποιες δραστηριότητες είναι ανίκανες να αντιμετωπίσουν τα υψηλά ενοίκια των πιο επιθυμητών περιοχών, π.χ., κατοικίες χαμηλών εισοδημάτων σπανίως κτίζονται σε τεμάχια γης με θέα.

Έτσι εξηγείται το σχήμα ανάπτυξης που διαμορφώνει σε περισσότερα του ενός αστικά κέντρα. Ο αριθμός των κέντρων ανάπτυξης εξαρτάται κάθε φορά από ιστορικές συγκυρίες και δυνάμεις χωροθέτησης που άλλοτε συγκεντρώνουν κάποιες λειτουργίες και διαχέουν άλλες.

6. Τσουδερός, *Λειτουργική τομεοποίηση του αστικού χώρου*, Αθήνα, 1990.

Οι δυνάμεις αυτές αναπτύσσονται από τις *λειτουργικές ιδιομορφίες* αυτών των μεγάλων ενοτήτων, από τις *κοινωνικές απαιτήσεις* των εποχών αλλά κυρίως από τις διατιθέμενες *τεχνολογικές δυνατότητες*. Κατά περιόδους, εξάρσεις στα τρία αυτά είδη δυνάμεων επηρεάζουν το πολεοδομικό γίγνεσθαι.

3.2. Η αστικοποίηση των περιφερειών

Η δραστηριότητα εξυπηρέτησης της γνώσης αποτέλεσε πάντοτε το βασικότερο στοιχείο του γενετικού κώδικα των πόλεων. Οι πόλεις κατά καιρούς έχουν διαμορφώσει διάφορους ρόλους, στρατηγικούς, εμπορικούς, πολιτικούς, θρησκευτικούς, αλλά στο βασικό τους πυρήνα πάντοτε εξυπηρετούνταν και αναπτυσσόταν η γνώση σε διαφορετικά κατά ιστορικές εποχές ιδρύματα. Ο ρόλος λοιπόν των πόλεων ως «κέντρων γνώσης» είναι ο κύριος ιστορικός τους. Αυτός ο ρόλος από τον περασμένο αιώνα είχε υποβαθμιστεί από το βάρος της γρήγορης εκβιομηχάνισης, της ακόλουθης αστικοποίησης και έτσι της συνδυασμένης αύξησης του μεγέθους των αστικών συγκεντρώσεων, με την ένταξη μέσα σ' αυτές των νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Η συνεχής διόγκωση-μεγέθυνση φέρει νομοτελειακά και την εσωτερική διαφοροποίηση. Έτσι, οι νέες οντότητες παρουσιάζουν κατά τμήματα διαφορετικά κοινωνικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά. Αναγκαστικά πρέπει να συμβιβασουν την ωρίμανση του «τομέα παραγωγής» και την αναπόφευκτη ανάπτυξη του «τομέα γνώσης» σε μια νέα «συνολική παραγωγική διάσταση». Και μέσα στη συνολική πολυκεντρική αστική συγκέντρωση, διαμορφώνουν τα ειδικότερα λειτουργικά χαρακτηριστικά, που εξυπηρετούν τον ευρύτερο στόχο της κάθε πόλης.

4. Οι παράγοντες μεταλλαγής του πολεοδομικού γίγνεσθαι

Οι μέχρι σήμερα εκφρασμένες θεωρίες του χώρου εξηγούν τις γενικότερες και ειδικότερες χωροθετήσεις με βάση:

- Τις αποστάσεις από τα σημεία των αγορών
- Τα διατιθέμενα μέσα μεταφοράς
- Τη ταυτόχρονη διατύπωση θεματικών και χωρικών ιεραρχιών των υπηρεσιών για τη δημιουργία των αγορών
- Την εν γένει λειτουργική θεώρηση του χώρου

Οι χωρικές αυτές θεωρίες προκύπτουν ευθέως από την εφαρμογή των διάφορων τύπων των οικονομιών (αγροτική, βιομηχανική, υπηρεσιών κ.ά.) στο χώρο. Αυτό σημαίνει ότι η χωροθέτηση των «οικονομικών δραστηριοτήτων» στο πολεοδομικό επίπεδο μιας οικονομίας επηρεάζεται άμεσα από αυτούς τους λειτουργικούς παράγοντες.

Τέτοιοι παράγοντες, πέραν των πολιτικών, κοινωνικών, και φορολογικών, είναι συνήθως δυνατότητες:

- Μετακίνησης ατόμων
- Επικοινωνιών
- Πληροφόρησης
- Μεταφοράς προϊόντων

- Διανομής προϊόντων
- Αποθήκευσης
- Επεξεργασίας προϊόντων

καθώς και οι δυνατότητες δικτύωσης των παραπάνω δυνατοτήτων.

Ο εντοπισμός του είδους, της θέσης και του τρόπου λειτουργίας των *συστατικών στοιχείων της αστικής πολεοδομικής δομής*, ανοίγει θεωρητικά το δρόμο για την ερμηνεία της φύσης και του τρόπου λειτουργίας των πόλεων. Τα βασικά συστατικά στοιχεία αφορούν κυρίως τις ανθρώπινες δραστηριότητες που λαμβάνουν κατά καιρούς χώρα μέσα στον αστικό ιστό.

Η ειδολογική διαφοροποίηση *της φύσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων* στην ανάπτυξη των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας, έχει επιπτώσεις στη *βασική φύση των πόλεων*. Η διαφοροποίηση αυτή εκδηλώνεται αρχικά στη λειτουργία και συνέχεια στη μορφή τους.

α. Οι κλασικοί παράγοντες χωροθέτησης των δραστηριοτήτων στον περιφερειακό και αστικό χώρο ήταν μέχρι σήμερα κυρίως *υλικής άποψης* και ειδικότερα:

- Η προσπελασιμότητα,
- Το κόστος ενέργειας,
- Το κόστος εργασίας,
- Η σχετική θέση των αγορών διάθεσης
- Η καταλληλότητα των φυσικών υποδομών κ.λπ.

β. Η θεώρηση αυτή συμπληρώνεται σταδιακά με αντίστοιχους παράγοντες χωροθέτησης *άυλης άποψης* του χώρου, όπως:

- Οι πόροι γνώσης
- Οι πόροι πολιτισμού
- Η υποδομή γνώσης
- Η δημιουργία κέντρων
- Τα δίκτυα πληροφοριών
- Η τεχνολογία επικοινωνίας

Αυτοί οι άυλοι παράγοντες αποτελούν το νέο γενετικό κώδικα μεταλλαγής του παλαιού και δημιουργίας του νέου αστικού περιβάλλοντος.

Ο νέος αυτός γενετικός κώδικας έρχεται να επιδράσει στο πολεοδομικό γίνεσθαι, δρώντας παράλληλα αλλά και συμπληρωματικά με τους παράγοντες υλικής άποψης, με αποτέλεσμα τη *χωρική ανακατανομή των δραστηριοτήτων*.

Είναι σημαντικό να διερευνηθεί ο τρόπος επιρροής των άυλων παραγόντων. Και τούτο διότι η άυλη άποψη τους αναφέρεται κυρίως στο γεγονός ότι αυτοί οι «άυλοι παράγοντες παρουσιάζονται ανεξάρτητοι από τον χώρο» κατά την επιρροή τους στο πολεοδομικό γίνεσθαι. Έτσι, ενώ μέχρι σήμερα το γίνεσθαι των πόλεων εξηρτάτο από τους *παράγοντες διττής φύσης «χώρος» και «κόστος», στο εξής η διαμόρφωση του ανθρωπογενούς αστικού περιβάλλοντος παρουσιάζεται εξαυλωμένη και συνεπώς ανεξαρτητοποιούμενη από το χώρο και τις μέχρι τώρα ενεργές ιδιότητές του*, διότι η δημιουργία e-δικτύων αποσυνδέει τη διάσταση του χώρου και του κόστους.

Συνοψίζοντας μπορούμε να θεωρήσουμε ότι: «η *Πληροφορία*, η *Επικοινωνία* και η *Τεχνολογία* είναι κύριες δυνάμεις ανάπτυξης, οι οποίες ενεργοποιούνται σε περιοχές αστικής συγκέντρωσης». Για την ολοκλήρωση αυτή των πολλών υβριδικών άυλων δραστηριοτήτων, και τη διάχυση τους εντός του αστικού ιστού, τα «δίκτυα» αποτελούν τη βασική προϋπόθεση.

7. Καλύπτεται έτσι η ανάγκη, μέσω της εξαπλώσης των δικτύων, αλλά και του τρόπου διαχείρισής τους, η οποία δημιούργησε τους ουρανοξύστες λόγω της εύκολης καθ' ύψος κίνησής τους, δηλαδή «το να βρίσκεσαι πάντοτε εκεί που βρίσκονται όλοι».

Το περιβάλλον των αστικών συγκεντρώσεων αποτελεί το ιδανικό λίκνο ανάπτυξης και σύγκλισης των δικτύων, γεγονός που συνιστά την κύρια ιδιότητά του. Και τούτο διότι τα δίκτυα απλωνόμενα (βαθμιαία) στον πολεοδομούμενο χώρο τείνουν να ενοποιήσουν, να διαφοροποιήσουν και να βελτιώσουν επί το λειτουργικότερο τις τρεις βασικές ιδιότητες του χώρου. Ήτοι να εξασφαλίσουν τη *συνέχεια* και να αμβλύνουν την *ανισομορφία* και την *ανιστροπία* του. Η επέκταση και το άπλωμα λοιπόν των δικτύων στον «ανθρωπογενή χώρο» στοχεύει στο να καταστήσει όλες τις θέσεις του εξίσου ενεργές και κεντρικές.⁷ Και αυτό συνιστά στόχο ώστε να βελτιωθεί η λειτουργικότητά του.

Έτσι, το λειτουργικό, αναπτυξιακό και πολιτισμικό δυναμικό μιας πόλης καθορίζεται και εξαρτάται από τη δυνατότητα, την ποιότητα και την ταχύτητα των επικοινωνιών της. Αυτό ταυτίζεται με τη δυνατότητα δημιουργίας δικτύων και ανάπτυξης των ιδιοτήτων τους, που είναι η άνεση ένταξης νέων στοιχείων σ' αυτά, και η δυνατότητα συνδυασμού τους.

5. Η άμβλυνση της κεντρικότητας

Το Διαδίκτυο απλωνόμενο στο σύνολο του αστικού χώρου, καθιστά τις καθοριστικές ιδιότητες της *επισκεψιμότητας* και *προσβασιμότητας* κτήμα όλων των αστικών περιοχών. Η πολύ-διαλαληθείσα κεντρικότητα, βασιζόμενη στην ιεράρχηση των αστικών λειτουργιών αμβλύνεται, δεδομένου ότι η νομενκλατούρα των λειτουργιών αυτών μεταλλάσσεται από την ηλεκτρονικοποίηση των παλαιών αλλά και την προσθήκη νέων και το *Διαδίκτυο προσδίδει σε όλες τις περιοχές την κεντρική διάσταση από την άποψη της γιγαντούμενης ροής της πληροφορόρησης*.

Παράλληλα, «ο ηλεκτρονικός έλεγχος των προμηθειών» ορθολογικοποιεί τη διαχείρισή τους και μειώνει την κυκλοφοριακή επιβάρυνση για την πραγματοποίησή τους. Την αυτή επίπτωση είναι προφανές ότι έχει και η νομιμοποίηση των ηλεκτρονικών υπογραφών.⁸

Ομοίως, η τελική επίπτωση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης στη λειτουργία της πόλης είναι καθοριστική, δεδομένου ότι η μέχρι τώρα διακίνηση πολιτών *διά των οδικών αξόνων*, από και προς τα διάφορα κυβερνητικά κτίρια, τώρα επιτελείται ηλεκτρονικά διαμέσου των *αξόνων της πληροφορικής*.

Οι παράγοντες και οι επιρροές αυτές διαμορφώνουν σε νέα βάση τις σχέσεις μεταξύ:

- Χωροθέτησης της παραγωγής
- Κόστους μεταφοράς
- Θέσεων διάθεσης των προϊόντων και υπηρεσιών

επιφέροντας τη συνολική αναδιοργάνωση και μεταλλαγή όλων των μερών παραγωγής διάθεσης και μεταξύ τους επικοινωνιών.

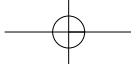
Και τούτο διότι η συνεχής διόγκωση-μεγέθυνση φέρει νομοτελειακά και την *εσωτερική διαφοροποίηση*. Διαμορφώνονται έτσι τα ειδικότερα λειτουργικά χαρακτηριστικά, που εξυπηρετούν το στόχο της κάθε πόλης, η οποία διευρύνεται συνεχώς εντασσόμενη σταδιακά σε μια συνολική πολυκεντρική αστική συγκέντρωση.

Πράγματι, οι πόλεις αναπτυσσόμενες, υπό την επίδραση των αναφερθέντων υβριδικών παραγόντων, μεταλλάσσονται σταδιακά σε νέες «οντότητες», δηλαδή σε «πολυκεντρικές αστικές συγκεντρώσεις» που θα μπορούσαμε να τις καθορίσουμε ως «αστικοποιημένες περιφέρειες».

Οι νέες δυνατότητες των τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας απαλλάσσουν τον ιδιώτη-καταναλωτή από την ανάγκη να προσφύγει στους κεντρικούς τόπους για να προμηθευτεί αγαθά και υπηρεσίες. Έτσι, η κεντρικότητα παύει να αποτελεί απαραίτητη ιδιότητα και πλεονέκτημα των κεντρικών τόπων, οι οποίοι πλέον εξισούνται λειτουργικά με όλους τους τόπους, ενώ ταυτόχρονα αμβλύνεται σταδιακά και η συμπληρωματικότητα του χώρου. Σταδιακά, νέες ιδιότητες θα αναπτυχθούν για τη χωροθέτηση των δραστηριοτήτων. Οι οποίες θα αναρτώνται πλέον στο Διαδίκτυο.

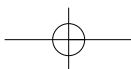
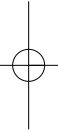
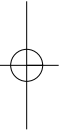
Είναι προφανές ότι η ηλεκτρονικοποίηση των δραστηριοτήτων δεν θα συμβεί αυτόματα, αλλά θα εξελιχθεί σταδιακά και βαθμιδωτά και σε διαφορετικό βαθμό το κάθε στάδιο, εξαρτωμένου τούτου από τη δυνατότητα ηλεκτρονικοποίησης της κάθε δραστηριότητας.

8. Γεγονός που βέβαια εξασφαλίζει αυτό που τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούμε με τη διπλή χρήση του fax.

Η αλλαγή αυτή του τρόπου λειτουργίας των ιδιωτών, των υπηρεσιών και των επιχειρήσεων μέσα στο χώρο, διά του Διαδικτύου, το οποίο στην ουσία αποτελεί νέα τεχνολογία πληροφόρησης-επικοινωνίας, αλλά και δράσεων, διαφοροποιεί σταδιακά και την φύση του ανθρωπογενούς χώρου. Τουλάχιστον τη φύση που αντιλαμβανόμαστε.

Η διαφοροποίηση αυτή θα αρχίσει με τη σταδιακή άμβλυνση της κεντρικότητας και αργότερα με την απελευθέρωση και των τοπικών κέντρων από αυτήν, σε όσο βαθμό θα επιτρέπουν και θα καθορίζουν οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας.

ΠΡΟΣΟΜΟΙΩΤΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ ΠΕΡΙΡΡΕΟΝΤΩΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ (έκδοση 1.0)¹

Δημήτρης Ψυχογιός^{1,2} και Νίκος Δημάκης³

i. Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος Interaction design, Αρχιτεκτονική και Τεχνολογίες της Πληροφορίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων, με καθηγητές τους Δ. Παπαλεξόπουλο, Α. Σταυρίδου.

Περίληψη

Ο στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση μοντέλου εισροής δεδομένων, το οποίο προσομοιώνει τη συμπεριφορά των χρηστών σε περιρρέοντα περιβάλλοντα πληροφόρησης και προτείνει χωρική και λειτουργική αναδιοργάνωσή τους.

Ο τρόπος που οργανώνεται ακολουθεί χωρικά δεδομένα και είναι άμεσα συνδεδεμένο με το περιεχόμενο. Πρόκειται για ένα εξελισσόμενο διαδραστικό μοντέλο.

Το εν λόγω σύστημα φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα εργαλείο διαχείρισης χωρικών συστημάτων που σαν στόχο έχουν την πολυεπίπεδη πληροφόρηση των χρηστών για περιοχές μεγάλης κλίμακας.

Abstract

The primary aim of this announcement is the presentation of a data model which simulates users' behaviour in ubiquitous information environments and proposes their spatial and functional rearrangement.

The way that the model is being organized, follows spatial data and it is directly connected to the index. It is about an evolving interactive model.

This model aspires to be a tool of management of territorial systems that have as objective the multileveled information of users for regions of big scale.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση μοντέλου εισροής δεδομένων, το οποίο προσομοιώνει τη συμπεριφορά των χρηστών σε περιρρέοντα περιβάλλοντα πληροφόρησης και προτείνει χωρική και λειτουργική αναδιοργάνωσή τους.

Ο τρόπος οργάνωσης ακολουθεί χωρικά δεδομένα και είναι άμεσα συνδεδεμένος με το περιεχόμενο. Πρόκειται για ένα μοντέλο εξελισσόμενο και διαδραστικό.

Στόχοι του μοντέλου είναι:

Να αποτελέσει ένα εργαλείο διαχείρισης χωρικών συστημάτων που έχουν στόχο την πολυεπίπεδη πληροφόρηση των χρηστών, για περιοχές μεγάλης κλίμακας.

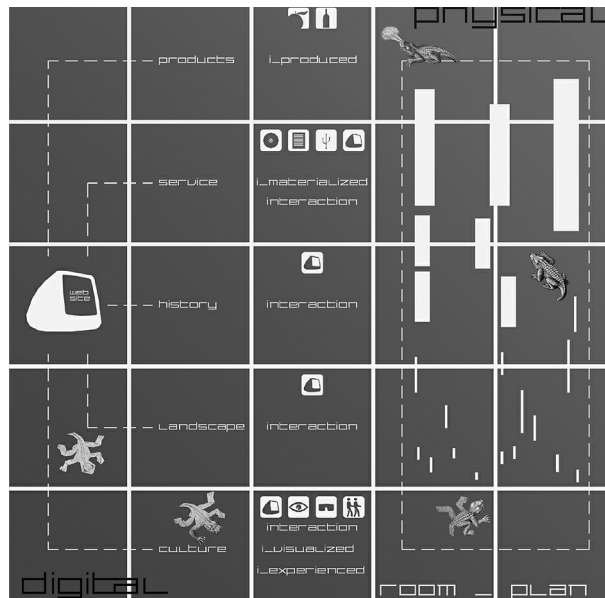
Να διευκολύνει την επικοινωνία χρηστών και τεχνημάτων.

1. Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ Αθήνα.
2. LABoratory of Architecture, LABA / laba.psycho@gmail.com / Ερμού 64 Αθήνα / 210 3317587, 6977831745.
3. Σχολή Μηχανικών Υπολογιστών, Πάτρα.

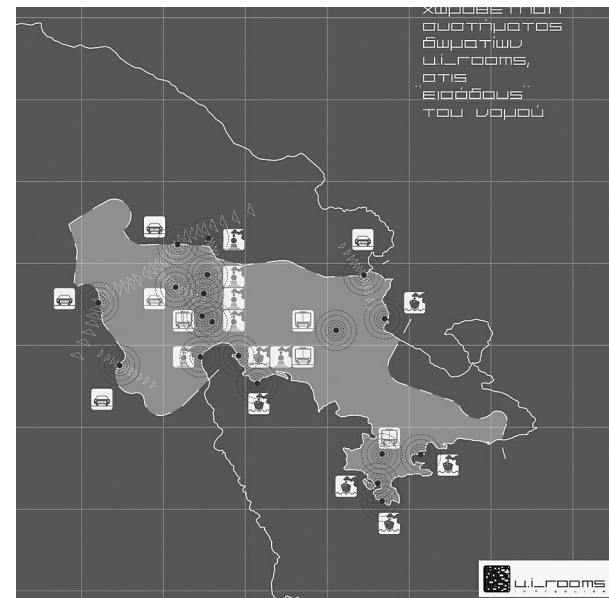
Η παρουσίαση φιλοδοξεί να συμβάλει στη συζήτηση για τη σχέση τεχνηματος-αντικειμένου με τις κοινωνικές συλλογικότητες και να διερευνήσει τον ρόλο των διαδραστικών εφαρμογών μέσα στην παραπάνω σχέση, προσπαθεί να προσεγγίσει το σχεδιασμό δυναμικών περιβαλλόντων και να προσδιορίσει μερικές από τις σχεδιαστικές παραμέτρους αυτών και τέλος, προσπαθεί να ορίσει μέσα από παραδείγματα διάφορες μορφές διάδρασης. (εικόνα 1)

2. Καθορισμός των στοιχείων που αποτελούν τα ui_rooms περιβάλλοντα

Τα στοιχεία από τα οποία αποτελούνται τα περιρρέοντα περιβάλλοντα μπορούν να διαχωριστούν σε τέσσερις κατηγορίες: α. τα δωμάτια, δηλαδή κατασκευές μικρής κλίμακας ευέλικτες και μετακινούμενες, εν μέρει γεωμετρικά ορισμένες, β. τα τεχνήματα, κινητές υπολογιστικές συσκευές καθώς και ψηφιακά περιβάλλοντα διεπαφής με τους χρήστες (π.χ., κινητά τηλέφωνα, palmtop, gps, web sites), γ. τα δίκτυα που συνδέουν τα παραπάνω στοιχεία και δ. το περιεχόμενο της πληροφορίας καθώς και η οργάνωσή του σε ενότητες.

Εικόνα 1: Διάγραμμα ψηφιακού – φυσικού χώρου (από το σχεδιασμό του web site στο σχεδιασμό της κάτοψης και αντίστροφα)

Εικόνα 2: Περιεχόμενο πληροφόρησης χωρικά κατανομημένο (σημεία ενδιαφέροντος ιστορικά, πολιτιστικά, τοπικών προϊόντων, ιδιαίτερου φυσικού κάλλους)

Το σύνολο των παραπάνω στοιχείων, η διασύνδεσή τους και ο σχεδιασμός τους αποτελούν το νέο αρχιτεκτονικό παράδειγμα, δηλαδή το σχεδιασμό ψηφιακού και φυσικού χώρου.

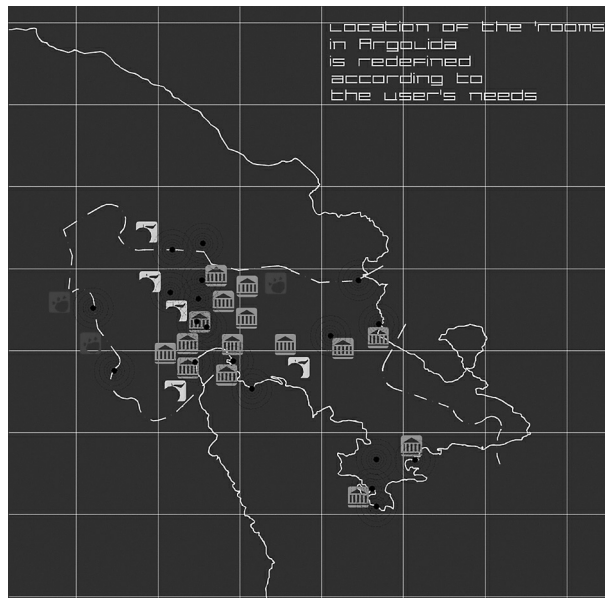
2.1. Καταγραφή και ταξινόμηση της χωρικής πληροφορίας και του περιεχομένου πληροφόρησης (INDEXING)

Για την περιγραφή της ενότητας –περιεχόμενο πληροφορίας και η οργάνωσή του σε ενότητες– χρησιμοποιείται ως υπόθεση εργασίας (case study) η περιοχή της Αργολίδας.⁴ (εικόνα 2)

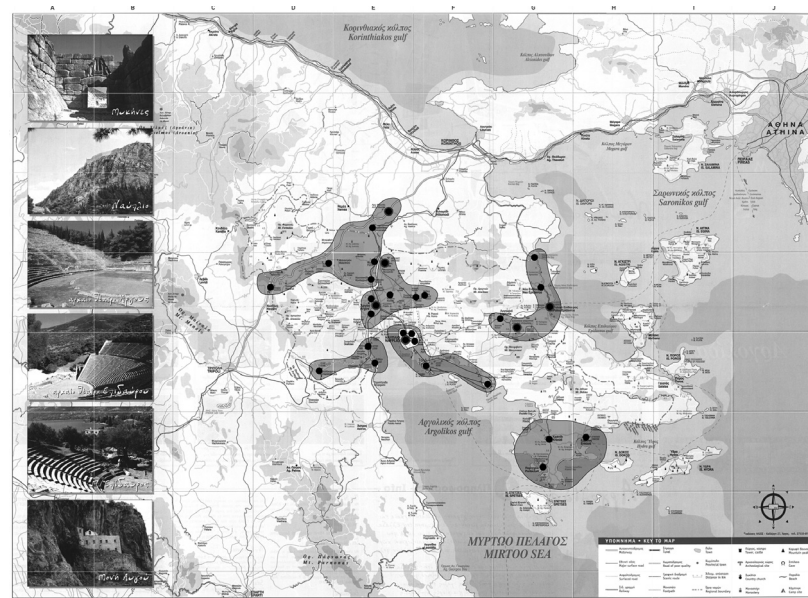
Στην αρχική καταγραφή εντοπίζονται για την Αργολίδα τέσσερις ενότητες ενδιαφέροντος: α. προϊόντα (εσπεριδοειδή κτλ.), β. Ιστορία (σύγχρονη, νεώτερη, βυζαντινή κτλ.), γ. τοπίο, δ. πολιτισμός.

Αναλύοντας διεξοδικά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου (τοπιογραφία, ιστορικότητα, επισκεψιμότητα, χρήσεις γης, κοινωνικά και πολιτιστικά εφόδια, τεχνικές υποδομές και δίκτυα, λειτουργικά προβλήματα κτλ.) και λαμβάνοντας υπ' όψιν τους άξονες προτεραιοτήτων (ανάδειξη, αξιοποίηση κτλ.) που τίθενται από το σχεδιασμό του συστήματος γίνεται μια αρχική χωρική κατανομή της πληροφορίας. (εικόνα 2, εικόνα 3)

4. Μέρος του υλικού προέρχεται από τη διπλωματική εργασία στο πλαίσιο των προπτυχιακών σπουδών στο ΕΜΠ, με καθηγητές τους Δ. Φιλιππίδη, Ν. Μάρδα, Δ. Παπαλεξόπουλο.

Εικόνα 3: Πιθανές θέσεις τοποθέτησης *ui_rooms* (τεχνικές υποδομές και δίκτυα της Αργολίδας. Λιμάνια, σταθμοί τραιίνων και λεωφορείων, κόμβοι εισόδου αυτοκινήτων)

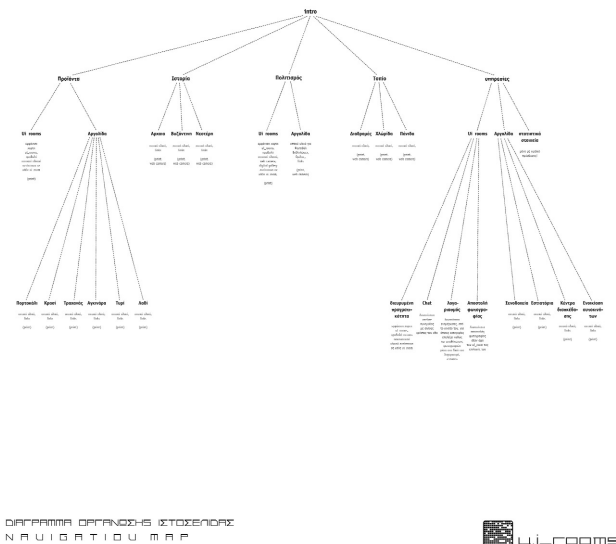
Εικόνα 4: Χωροθέτηση των μονάδων. Απεικονίζονται 6 αρχικές θέσεις με κόκκινο, 6 ενότητες άμεσης διασύνδεσης –cluster– με ροζ και 30 εναλλακτικές θέσεις με μαύρο

2.2. Οργάνωση της πληροφορίας και σχεδιασμός της βάσης δεδομένων

Η οργάνωση του μοντέλου εισροής δεδομένων έλαβε υπ' όψιν το γεγονός ότι το σύστημα εγκαθίσταται σε ανοικτού τύπου περιβάλλον, σε συγκεκριμένη περιοχή, δηλαδή στην Αργολίδα, η οποία διαθέτει μεγάλη ποικιλία τοπίου, πολλαπλά επίπεδα ενδιαφέροντος και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Δεν φιλοδοξεί σε καμία περίπτωση να αποτελεί ένα παγκόσμιοποιημένο πρότυπο. Ο σχεδιασμός κινήθηκε σε τρεις βασικούς άξονες.

Άξονας 1. Χωροθέτηση μονάδων και τεχνημάτων στην περιοχή της Αργολίδας. Προτείνεται η τοποθέτηση αρχικά 6 μονάδων σε επιλεγμένες θέσεις από όπου ξεκινάει η λειτουργία του συστήματος. Παράλληλα προκαθορίζονται και άλλες 24, οι οποίες είναι υποψήφιες για να τοποθετηθούν οι κατασκευές στην περίπτωση που διαπιστωθεί δυσλειτουργία. Οι μετακινήσεις των μονάδων αρχικά γίνονται εντός 6 μεγάλων ενότητων –cluster– και αν πάλι διαπιστωθεί δυσλειτουργία, τότε πραγματοποιείται μετακίνηση εκτός cluster.

Άξονας 2. Το περιεχόμενο της πληροφορίας το οποίο επιλέγεται για το σενάριο είναι σε 6 ενότητες. Προϊόντα, Ιστορία, Πολιτισμός, Τοπίο, Υπηρεσίες. Κάθε μία από αυτές έχει τη δυνατότητα επέκτασης του περιεχομένου της ανάλογα

Εικόνα 5: Οργάνωση περιεχομένου πληροφόρησης. Απεικονίζονται οι 5 βασικές ενότητες πληροφορίας με τις υποενότητες τους

Εικόνα 6: Screen της βάσης δεδομένων ui_rooms simulator v0.1

με τη ζήτηση που θα προκύψει από τους χρήστες (π.χ., για την ενότητα Ιστορία υπάρχει η δυνατότητα επέκτασης, σύγχρονη ιστορία, βυζαντινή ιστορία, αρχαία ιστορία κτλ.).

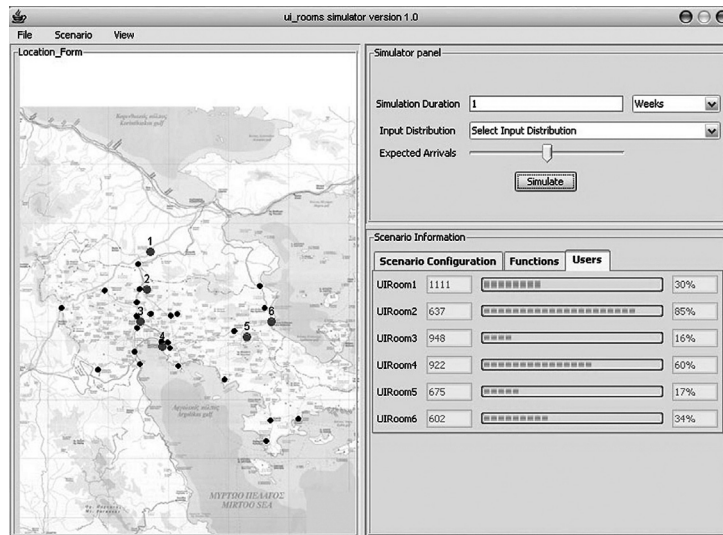
Άξονας 3. Συσχέτιση μονάδων και περιεχομένου. Κάθε μία από τις 6 μονάδες προσφέρει αρχικά ισότιμα πληροφορία και από τις 6 ενότητες του περιεχομένου.

2.3. Χρήση του μοντέλου

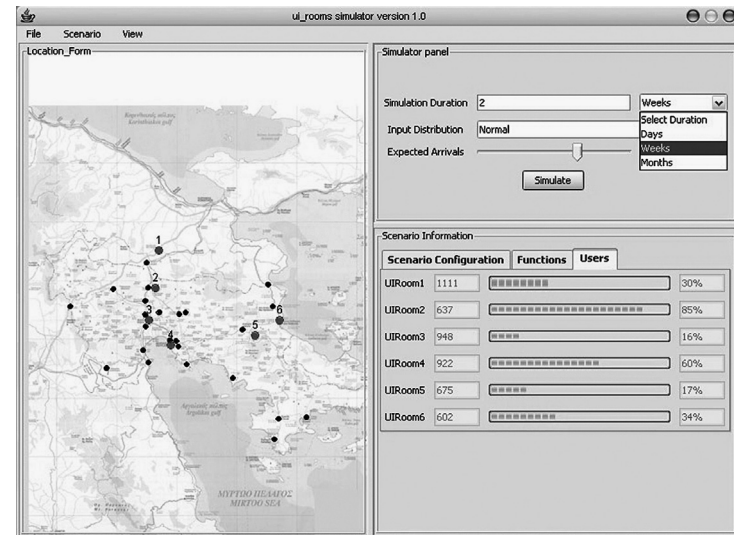
Το εν λόγω μοντέλο προσομοιώνει τη συμπεριφορά χρηστών στο εν λόγω περιβάλλον και προτείνει χωρική και λειτουργική αναδιοργάνωση.

Προσομοίωση της συμπεριφοράς γίνεται σε δύο επίπεδα: α. στο επίπεδο της χρήσης του χώρου, επισκεψιμότητα των μονάδων, β. στο επίπεδο της λειτουργίας, προσβασιμότητα σε ένα πλήθος πληροφοριών.

Με την εισαγωγή της χρονικής διάρκειας της προσομοίωσης από το χρήστη (δίνεται η δυνατότητα επιλογής ανά ημέρα, ανά εβδομάδα, ανά μήνα, ανά έτος), προκύπτουν τιμές για την επισκεψιμότητα και την πληροφόρηση των χρηστών σε κάθε μονάδα-δωμάτιο.

Εικόνα 7: Screen της βάσης δεδομένων ui_rooms simulator v1.0

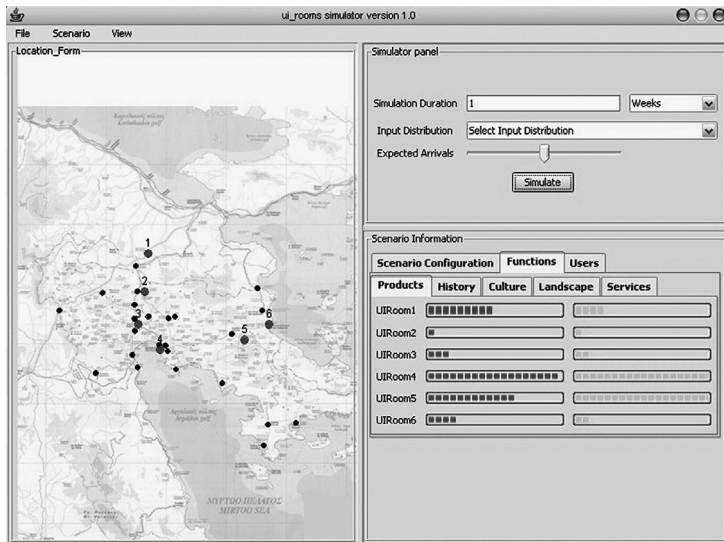

Εικόνα 8: Screen της βάσης δεδομένων ui_rooms simulator v1.0

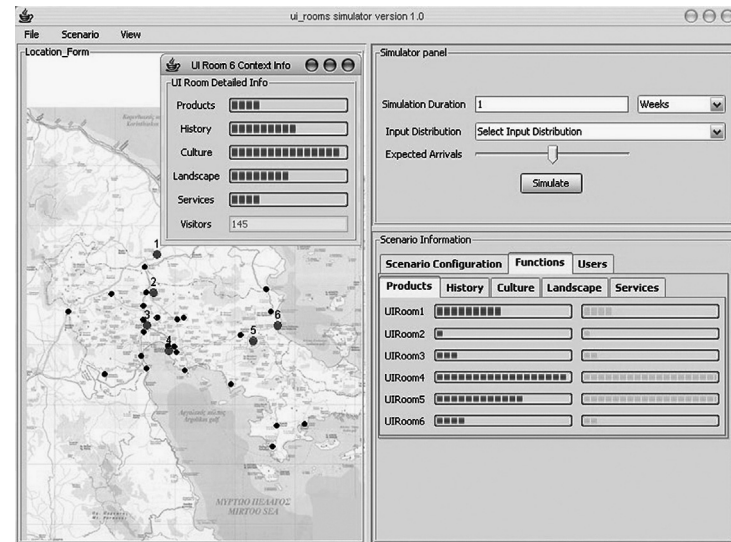
5. Από εδώ και στο εξής οι μονάδες θα αναφέρονται ως ui_rooms

Ανάλογα με το σενάριο χρήσης (π.χ., για επισκεψιμότητα < 50% αλλαγή της θέσης της μονάδας, για επισκεψιμότητα > 50% η μονάδα παραμένει στη θέση της), προτείνεται η επανατοποθέτηση των μονάδων-δωματίων. Αναλυτικότερα στην εικόνα 7 φαίνεται η επισκεψιμότητα και στις 6 μονάδες⁵ που βρίσκονται τοποθετημένες στην Αργολίδα. Η επισκεψιμότητα δίνεται και σε απόλυτα νούμερα αλλά και σε ποσοστό σε σχέση με το σύνολο των χρηστών. Μπορεί κανείς να διακρίνει στο συγκεκριμένο παράδειγμα ότι το ui_room2 το οποίο βρίσκεται στον αρχαιολογικό χώρο των Μυκηνών έχει τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα την τελευταία εβδομάδα, ενώ το ui_room3, το οποίο βρίσκεται στην πόλη του Άργους, έχει τη μικρότερη, οπότε ανάλογα με το σενάριο χρήσης που θα οριστεί το μοντέλο προτείνει την επανατοποθέτησή τους στο νομό. Στην εικόνα 7 δίνεται και η επιλογή να προκύπτουν τα αποτελέσματα ανά ημέρα, ανά εβδομάδα ή ανά μήνα.

Με αντίστοιχο τρόπο, ανάλογα με το σενάριο χρήσης (π.χ., για ζήτηση ιστορικής πληροφορίας < 50% αλλαγή του περιεχομένου ιστορικής πληροφορίας, για ζήτηση ιστορικής πληροφορίας > 50% ενίσχυση της ιστορικής πληροφορίας), προτείνεται ο επαναπροσδιορισμός του περιεχομένου. Στο παράδειγμα της εικόνας 9, φαίνεται ότι στο ui_room4, που βρίσκεται στην πόλη του Ναυπλίου, υπήρξε μεγάλη ζήτηση για πληροφορίες σχετικές με τα προϊόντα, ενώ στο ui_room2, το οποίο βρίσκεται στις Μυκήνες, διαπιστώθηκε η μικρότερη ζήτηση σε σχέση με τα προϊόντα. Οπότε και σε

Εικόνα 9: Screen της βάσης δεδομένων ui_rooms simulator v1.0

Εικόνα 10: Screen της βάσης δεδομένων ui_rooms simulator v1.0

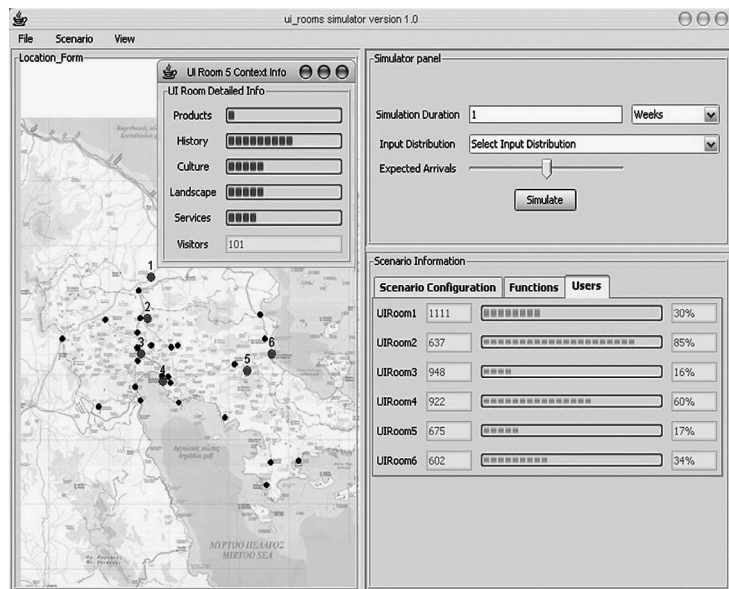
αυτή την περίπτωση και ανάλογα με το σενάριο χρήσης, το μοντέλο προτείνει την ανακατανομή του πληροφοριακού υλικού στα *ui_rooms*.

Στην εικόνα 10 φαίνεται η ζήτηση σε πληροφορία σε όλες τις κατηγορίες (προϊόντα, Ιστορία, πολιτισμός, τοπίο, υπηρεσίες) ανά *ui_room*.

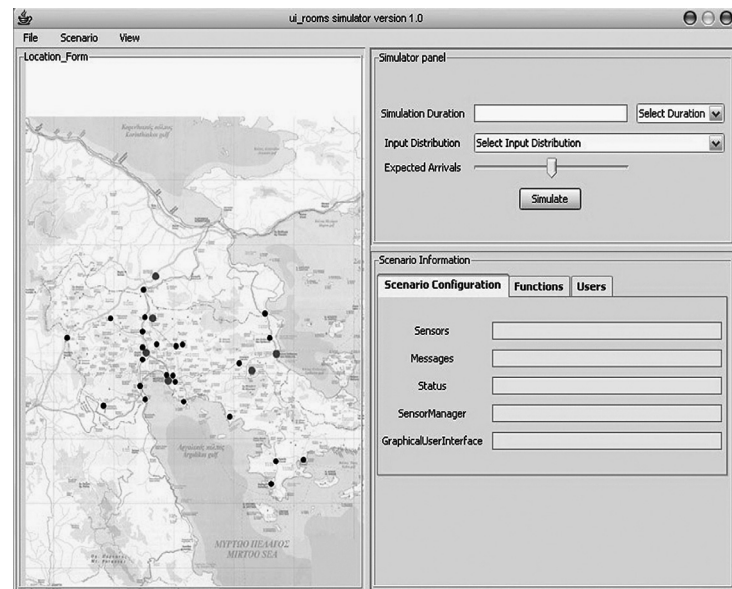
Με τον τρόπο αυτό μπορεί να υπάρχει μια ολοκληρωμένη διαχείριση *ui_room* περιβάλλοντος, τόσο σε επίπεδο μορφής-οργάνωσης όσο και σε επίπεδο λειτουργίας. Στην εικόνα 11 φαίνεται συγκριτικά η επισκεψιμότητα σε όλα τα *ui_rooms*, όσο και το ενδιαφέρον για πληροφόρηση συνολικά σε όλα τα *ui_rooms*, ανά κατηγορία.

2.4. Ενημέρωση – παρακολούθηση

Η πληροφορία που εισάγεται στο μοντέλο προέρχεται αφενώς από σένσορες, αισθητήρες και ενεργοποιητές που είναι τοποθετημένοι στα δωμάτια, αφετέρου από τα *interface* των τεχνημάτων (οθόνες για πλοήγηση στα *web site*, PDAs, *mobile phones* κτλ.) με τα οποία έρχονται σε επαφή οι χρήστες.

Εικόνα 11: Screen της βάσης δεδομένων *ui_rooms simulator v1.0*

Εικόνα 12: Screen της βάσης δεδομένων *ui_rooms simulator v1.0*

Με δεδομένο ότι υπάρχουν δίκτυα που συνδέουν όλα τα παραπάνω συστήματα, δίνεται η δυνατότητα παρακολούθησης on line της χρήσης και των αναγκών των χρηστών. Στην συνέχεια, το μοντέλο επεξεργάζεται τα δεδομένα και μπορεί να αναπροσαρμόζει το σχεδιασμό του περιρρέοντος περιβάλλοντος.

Εξειδικευμένο προσωπικό του φορέα διαχείρισης του συστήματος μπορεί να παρακολουθεί την εξέλιξη της εφαρμογής και να επεμβαίνει διορθωτικά στα σενάρια χρήσης.

Στην εικόνα 12 φαίνονται τα εργαλεία για τη διαμόρφωση του σεναρίου χρήσης. Εισάγοντας δεδομένα που αφορούν σένσορες, μηνύματα χρηστών, κατάσταση λειτουργίας, graphical user interface κτλ., προκύπτουν τα σενάρια χρήσης του ui_room περιβάλλοντος.

2.5. Τρόποι ανάκλησης και παρουσίασης της πληροφορίας (graphical user interface)

Οι αρχές σχεδιασμού του περιβάλλοντος της βάσης δεδομένων έλαβαν υπόψη τους γενικούς στόχους της οργάνωσης της πληροφορίας όπως παρουσιάστηκαν και παραπάνω.

Υπάρχουν τρεις ενότητες: α. location form: ενότητα που δίνει έμφαση στην χωρική πληροφορία και μπορεί να συνδεθεί μελλοντικά και με γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών, β. scenario information: σε αυτή την ενότητα δίνεται έμφαση στη στατιστική-μαθηματική επεξεργασία των δεδομένων και μπορεί να συνδεθεί μελλοντικά με βάση δεδομένων που θα τροφοδοτείται από σένσορες και GPS, γ. simulator panel: έχει ρόλο περισσότερο διαχειριστικό και δίνει τη δυνατότητα μεγαλύτερης επαφής με εξειδικευμένους χρήστες-διαχειριστές περιρρέοντων περιβαλλόντων.

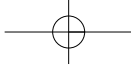
3. Συμπεράσματα

Η ανάπτυξη προσομοιωτικής διάταξης για τη διαχείριση μικτών περιβαλλόντων, αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη σχέση αναγκών χρηστών και χωρικής και λειτουργικής αναδιοργάνωσης μικτών περιβαλλόντων.

Είναι ένα σημαντικό εργαλείο για τη διαχείριση πολύπλοκων, πολυεπίπεδων και μεταβαλλόμενων απαιτήσεων που καλείται να απαντήσει ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Έχει καταλυτικό ρόλο στη σχέση χώρου, τεχνημάτων και ψηφιακών εφαρμογών και συντονίζει τη μεταξύ τους σχέση, πάντα άμεση εξάρτηση με τις ανάγκες των χρηστών.

Η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετωπίζει ένα τέτοιο εγχείρημα είναι η σύνταξη των σεναρίων χρήσης και ο συνεχής έλεγχός τους ώστε να επαναδιατυπώνονται με μεγαλύτερη ωριμότητα και με ουσιαστικότερο ρόλο.

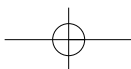
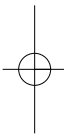
4. Μελλοντικές κατευθύνσεις

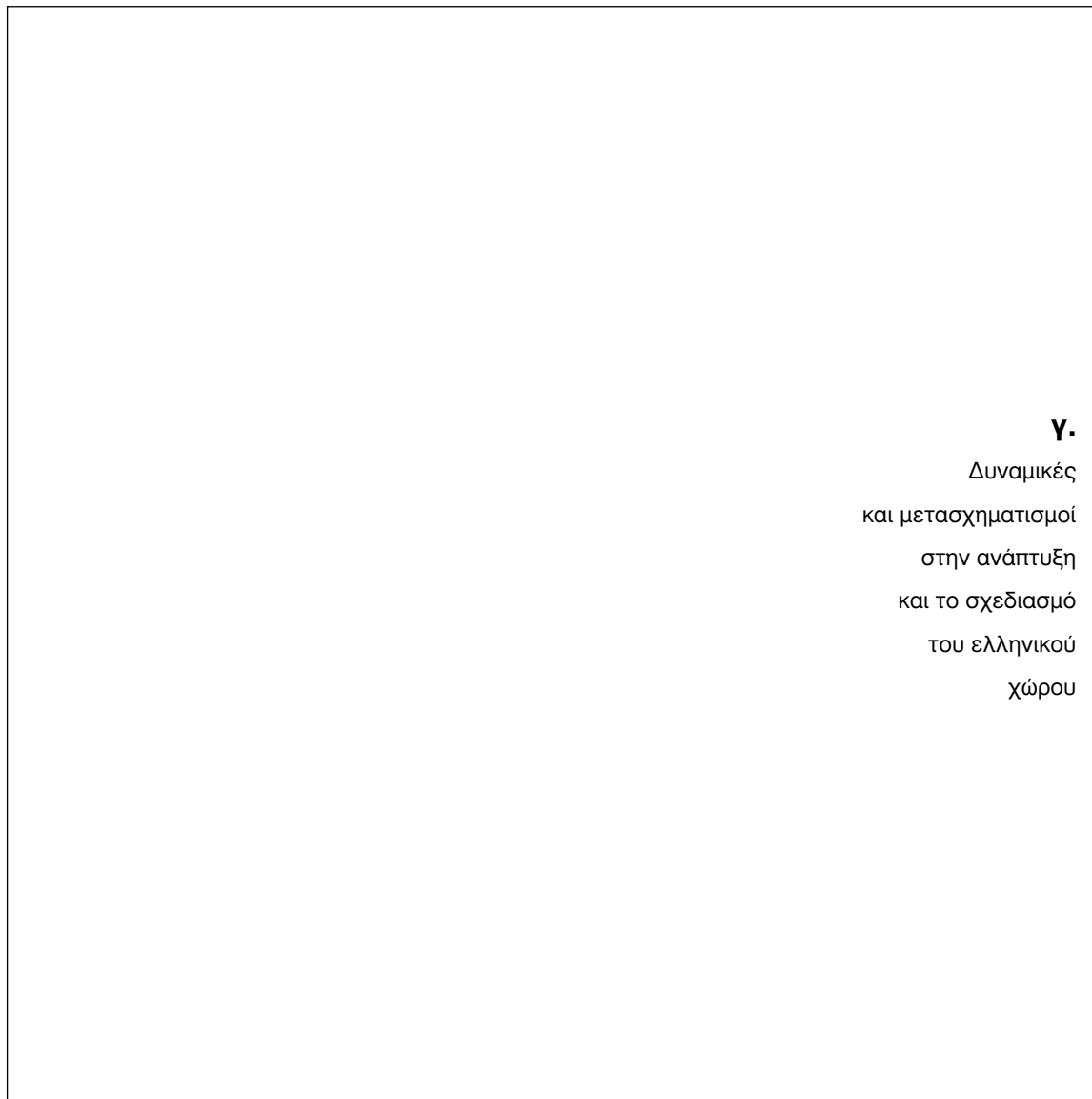
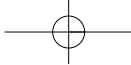
Διερεύνηση σε τρόπους ανάκλησης της πληροφορίας (σένσορες, interface).

Δημιουργία ολοκληρωμένων σεναρίων χρήσης και ελαχιστοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα πάνω σε αυτά.

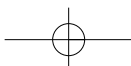
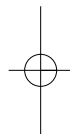
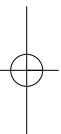
Επιβεβαίωση των σεναρίων με πραγματικές τιμές.

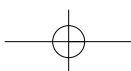
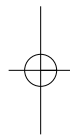
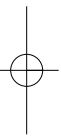
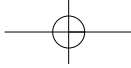
Σύνδεση με γεωγραφικά συστήματα πληροφοριών.

Υ.
Δυναμικές
και μετασχηματισμοί
στην ανάπτυξη
και το σχεδιασμό
του ελληνικού
χώρου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σοφία Αυγερινού Κολώνια, Φωτεινή Τούντα

Η περιγραφή και καταγραφή των δυναμικών και μετασχηματισμών που παρατηρούνται στις συνιστώσες του χώρου, αποτελούν τα πρώτα επιστημονικά ερωτήματα για τον ερευνητή προκειμένου να προσεγγίσει την ερμηνεία των χωρικών φαινομένων και στη βάση της να διατυπώσει προτάσεις αντιμετώπισης των προβλημάτων.

Τα σύγχρονα χωρικά φαινόμενα και οι παρατηρούμενοι μετασχηματισμοί χαρακτηρίζονται από την ταχύτητα των ρυθμών, που μεταλλάσσουν τα δεδομένα του εθνικού χώρου στο σύνολό του, αλλά και ειδικότερα στις αγροτικές και αστικές περιοχές του. Παρατηρούνται λοιπόν σοβαρές ανακατατάξεις στο επίπεδο κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων, των δημογραφικών και κοινωνικών συμπεριφορών.

Ο χώρος των πόλεων, οι αστικές περιοχές αποτελούν το κατ' εξοχήν πεδίο διαπραγμάτευσης από αυτήν την ενότητα του συνεδρίου.

Ποικίλες παράμετροι παρεμβαίνουν σήμερα στη σύνθετη πραγματικότητά τους:

- Δημογραφικές ανακατανομές, που οφείλονται σε εσωτερικά ρεύματα και εισροή μεταναστών
- Νέοι καταμερισμοί και ανακατατάξεις στην παραγωγική βάση, σε συνδυασμό με χωρικές ανακατανομές των οικονομικών δραστηριοτήτων
- Εφαρμογή ποικίλων πολιτικών επιλογών, που αφορούν παρεμβάσεις κατασκευής μεγάλων δημοσίων έργων υποδομής, κυρίως μεταφορών στον αστικό και περιαστικό χώρο και σε ορισμένα έργα ανάπλασης

Οι παράμετροι αυτές συνθέτουν ένα νέο αστικό περιβάλλον, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών δυναμικών. Οι αστικές περιοχές διαμορφώνουν έναν νέο χαρακτήρα. Η ταυτότητά τους θα πρέπει να επαναπροσδιοριστεί μέσα στις νέες συνθήκες, που ορίζονται από τις σχέσεις του τοπικού με τον εθνικό και το διεθνή χώρο.

Από τις εισηγήσεις της ενότητας αυτής αναδεικνύεται ως βασική υπόθεση εργασίας ότι οι δημογραφικές και οικονομικές δυναμικές βρίσκονται στη βάση της ερμηνείας για την ανάπτυξη των αστικών περιοχών και των μετασχηματισμών των αστικών τοπίων, όπου ορίζονται οι νέοι τρόποι ύπαρξης των σύγχρονων τοπικών κοινωνιών.

Το ερευνητικό αίτημα που προκύπτει, λοιπόν, είναι ο επαναπροσδιορισμός των κριτηρίων ανάγνωσης του σύγχρονου ελληνικού χώρου, σύμφωνα με τα νέα δεδομένα ανάγνωσης των χωροκοινωνικών φαινομένων, με στόχο τη διαμόρφωση προτάσεων σχεδιασμού. Ο δυναμικός χαρακτήρας αυτού του «νέου» σχεδιασμού αποτελεί αναγκαία του προϋπόθεση, δεδομένου ότι οι αστικές περιοχές βρίσκονται σήμερα σε μία διαδικασία ανοικτής και ατέρμονης εξέλιξης.

Άλλωστε, οι νέες μέθοδοι ανάγνωσης του χώρου συμβάλλουν στον εντοπισμό των ακραίων προβλημάτων από την εντατική ανάπτυξη και στη σύλληψη νέων μεθόδων και μορφών ρύθμισης των χωρικών αντιφάσεων και ανισοτήτων.

Οι τρεις εισηγήσεις της ενότητας αυτής πραγματεύονται ειδικότερα τις προηγούμενες υποθέσεις:

- Η *Ρένα Κλαμπατσέα* αναδεικνύει επιπτώσεις από τις σύγχρονες αποφάσεις σχεδιασμού του χώρου, οι οποίες συμβάλλουν σε «αναπύξεις» μεγάλης κλίμακας, έντασης, καθώς και ασύμβατου τύπου με τον έως σήμερα χαρακτήρα ευαίσθητων και εύθραυστων περιοχών, που εντοπίζονται τόσο στον αστικό-μητροπολιτικό, όσο και στον εξωαστικό χώρο.
- Η *Βίλλυ Ατάρτ*, με αφετηρία το παράδειγμα της Ανατολικής Αττικής, προσεγγίζει τις μεταβολές των μεταβατικών τοπίων στις παρυφές των μεγάλων πόλεων και πραγματεύεται την υπόθεση ότι η αναδυόμενη αστικοποίησή τους, που συνδέεται με εντατική ανάπτυξη υποδομών, προσελκύει στη συνέχεια μεγάλες επενδύσεις, οι οποίες ενισχύουν το συγκεντρωτισμό και αναπαράγουν το φαινόμενο ενός εκτεταμένου «μικτού τοπίου». Ακολουθεί η ποιοτική και παραγωγική υποβάθμιση, η οποία συμβάλλει στην αλλοίωση της φυσιογνωμίας του τόπου.
- Η *Κωνσταντίνα Βαλεριάνου*, εστιάζοντας στους μετασχηματισμούς του αστικού χώρου, υποστηρίζει, διερευνώντας το παράδειγμα του Πειραιά, ότι σημαντικές παραμέτροι για την ερμηνεία των φαινομένων του χώρου αποτελούν η εξέλιξη της παραγωγικής διαδικασίας, οι συνέργειες με το γεωγραφικό χώρο, οι πρακτικές και δράσεις ανταπόκρισης των επαγγελματικών ομάδων έναντι των επερχόμενων μεταβολών.

ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Κωνσταντίνα Βαλεριάνου

Περίληψη

Η εισήγηση προσεγγίζει τους μετασχηματισμούς στον αστικό χώρο εστιάζοντας, κυρίως, στις παραγωγικές δραστηριότητες και τη διάρθρωση των σημαντικών κοινωνικο-οικονομικών και χωρικών δικτύων, που διαμορφώνονται ή/και διαφοροποιούνται χρονικά. Οι διαδικασίες εξέλιξης της παραγωγικής βάσης, οι οποίες ορίζουν διαφορετικές φάσεις ανάπτυξης των σημαντικών, για τον αστικό χώρο, οικονομικών κλάδων, οι συνέργειες με αυτόν, οι πρακτικές/συμπεριφορές ανταπόκρισης των επαγγελματιών ομάδων και η σημασία των παραπάνω ζητημάτων, αποτελούν σημαντικές παραμέτρους για την ερμηνεία των ασυνεχειών στον αστικό χώρο.

Η ερευνητική διαδικασία εμβαθύνει στην περιοχή του Πειραιά και εξετάζει πώς διαφορετικοί «τύποι» επιχειρήσεων διαμορφώνουν μετασχηματισμούς/ασυνέχειες στην παραγωγική βάση ακολουθώντας διαφορετικές «ταχύτητες» και διαφορετικές «διαδρομές». Η δυναμική των πολυ-επίπεδων αυτών διεργασιών, σε συνδυασμό με τις τοπικές ιδιαιτερότητες, επηρεάζουν αλλά και υπαγορεύουν τις εξελίξεις στην παραγωγή και την πολυπλοκότητα της συνεπακόλουθης χωρικής διάρθρωσης. Η αλληλεπίδραση των μετασχηματισμών στην παραγωγική βάση με τον ήδη, ιστορικά, διαμορφωμένο αστικό χώρο έχει σαν αποτέλεσμα ανομοιογενή αστική ανάπτυξη, η οποία χαρακτηρίζεται διαχρονικά από «ασυνέχειες», δίνοντας σήμερα διέξοδο σε «θύλακες» υποβάθμισης σε γεωγραφική γειτνίαση με αναβαθμισμένες περιοχές. Οι ασυνέχειες αυτές, τόσο στην παραγωγική βάση όσο και στο δομημένο περιβάλλον της πόλης -όπως διαμορφώνονται στις φάσεις παραγωγικής εξέλιξης- δείχνουν ότι διαφοροποιημένες στρατηγικές απαιτούνται για διαφορετικές περιοχές σε διαφορετικές, ή ίδιες, χρονικές περιόδους.

Λέξεις-κλειδί: αναπτυξιακή χαρτογράφηση, τομέας/κλάδος-κλειδί, διαδικασίες/φάσεις εξέλιξης παραγωγικής βάσης, αλληλεπίδρασεις/συνέργειες με τον αστικό χώρο.

RESTRUCTURING OF THE PRODUCTIVE BASE AND FRAGMENTATION OF URBAN SPACE

Abstract

The paper focuses on transformations in urban areas with regard to the dynamics of productive activities and the structure of important socio-economic and territorial networks. Changes in the productive process, as they are shaped by the different phases of growth of key-sectors play a crucial role in this process. That is, evolution of enterprises to new organisational forms and transfer from one phase of development to another or the declining back to initial stages outline complicated spatial and social dynamics. These different evolutionary stages have powerful social effects as the social-professional teams involved correspond with differentiated practices in order to explore new conditions in urban area. These issues are crucial for the interpretation of development of modern urban areas as well as for planning methodologies.

Key-words: charting of the development process, key-sector, development processes/phases of productive base, interactions with urban space.

Το κεντρικό ζήτημα

Η εισήγηση¹ προσεγγίζει τους μετασχηματισμούς στον αστικό χώρο και τις ασυνέχειες σε αυτόν, εστιάζοντας, κυρίως, στις παραγωγικές δραστηριότητες και τη διάρθρωση των σημαντικών κοινωνικο-οικονομικών και χωρικών δικτύων, που διαμορφώνονται ή και διαφοροποιούνται χρονικά. Οι θεωρητικές και εμπειρικές επεξεργασίες της ερευνητικής διαδικασίας, δείχνουν ότι η αναπτυξιακή διαδικασία δίνει διέξοδο σε «παραδοσιακές» αλλά και σε «σύγχρονες» παραγωγικές δραστηριότητες, με αποτέλεσμα η συνύπαρξη και οι πολύπλοκες διαδικασίες μετασχηματισμού, οι οποίες τις διέπουν, να αποτελούν σημαντικό παράγοντα εξέλιξης του αστικού χώρου.² Η δυναμική αυτών των πολυ-επίπεδων διεργασιών σε συνδυασμό με τις τοπικές ιδιαιτερότητες επηρεάζουν αλλά και υπαγορεύουν τις μεταβολές και τις εξελίξεις στην παραγωγή και την πολυπλοκότητα της συνεπακόλουθης χωρικής διάρθρωσης. Η διερεύνηση των σύγχρονων αλληλεξαρτήσεων και διασυνδέσεων «παραδοσιακών» και «σύγχρονων» δραστηριοτήτων εντοπίζει τις κοινωνικές ιεραρχήσεις και αναδεικνύει τις διαδικασίες παραγωγής του αστικού χώρου, ως σύνθεσης κοινωνικο-οικονομικών και πολιτισμικών διεργασιών.³

Η έρευνα υιοθετεί καινοτόμα εννοιολογικά εργαλεία, που αφορούν την καταγραφή, αξιολόγηση και ερμηνεία της πολυπλοκότητας της οργάνωσης και ανάπτυξης του αστικού χώρου. Τα εννοιολογικά αυτά εργαλεία στηρίζονται σε διεπιστημονικές / πολυκριτηριακές προσεγγίσεις ανάλυσης και ερμηνείας του χώρου,⁴ αναδεικνύοντας την ανάγκη διερεύνησης των κοινωνικών μετασχηματισμών, ως ζήτημα καθοριστικής σημασίας για το σχεδιασμό του αστικού χώρου στη σύγχρονη εποχή.

Με παράδειγμα το χώρο του Πειραιά,⁵ η έρευνα δείχνει ότι σημαντικές παράμετροι για την ερμηνεία των ασυνε-

1. Η εισήγηση στηρίζεται στο Βαλεριάνου Κ., 2007, *Μετασχηματισμοί στο σύγχρονο αστικό χώρο. Μελέτη περίπτωσης Δήμος Πειραιά*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ.

2. Βλέπε, επίσης, ερευνητικά έργα *Αναπτυξιακή χαρτογράφηση κρίσιμων κοινωνικών παραμέτρων για το Δήμο Πειραιά, 2003-2006*, Βαλεριάνου Κ., Κλαμπασέα Ε., Σαγιάς Ι., Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), ΕΜΠ- Δήμος Πειραιά: *Παραγωγική αναδιάρθρωση της βιοτεχνίας. Χωρικές και κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις*, 1996, Κοσμετάτος Γ., Καψάλης Χ., Σπουρδαλάκης Μ., Μαλούτας Θ., Σαγιάς Ι., Μάρκου Μ., Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), ΕΜΠ-ΓΓΕΤ- Δήμος Μοσχάτου και *Μελέτη και έρευνα προβλημάτων δυσλειτουργίας των ΜΜΕ σε σχέση με την πολεοδομική οργάνωση*, 1988, Αραβαντινός Α., Βασενχόβεν Λ., Τζιαφέτας Γ., Λαμπρίδης Χ., Λαμπρίδη Β., Μάρκου Μ., Σαγιάς Ι., Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), ΕΜΠ- ΕΟΜΜΕΧ. Επίσης, βλέπε *Παρατηρώντας τον Πειραιά...*, 2006, Βαλεριάνου Κ., Παναγιωτάτου Ε. (επιμ.), Κλαμπασέα Ε., Σαγιάς Ι. (σύμβουλοι έργου), ΕΜΠ.

3. Το θεωρητικό πλαίσιο του μεταπτυχιακού μαθήματος *Χωρικές, κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της ανάπτυξης και του σχεδιασμού* (Ε. Παναγιωτάτου, Ι. Σαγιάς) των ΔΠΜΣ «Σχεδιασμός του χώρου. Κατεύθυνση Β: Πολεοδομία-Χωροταξία», Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, και «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών ΕΜΠ, υιοθετεί την άποψη αυτή. Επίσης, για σύνθετες διεργασίες ανάλυσης χωρικών δεδομένων, βλέπε ερευνητικό έργο *Εργαστηρίου Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου*, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, και Χριστοφιλόπουλος Δ. Γ., 1990, *Αστικός και χωροταξικός σχεδιασμός-προγραμματισμός. Τεχνική διαδικασία ή κοινωνική επιστήμη*, Π. Σάκουλας: Παναγιωτάτου Ε., 1988, *Συμβολή σε μια ενιαία θεώρηση του χώρου και σε μια άλλη σχεδιαστική πρακτική* Massey D., Allen J. (επιμ.), 1984, *Geography matters!*, Cambridge University Press, Open University: Παναγιωτάτου Ε., 1983, *Θέματα Ανάπτυξης του Χώρου*, ΕΜΠ: Harvey D., 1976, *Explanation in Geography*, Edward Arnold.

4. Βλέπε, αναλυτικά, *Παρατηρώντας τον Πειραιά II...*, 2008, Βαλεριάνου Κ., Μουκούλης Π., Σαγιάς Ι., Παναγιωτάτου Ε., ΕΜΠ και Groupe Chadule, 1994, *Initiation aux pratiques statistiques en géographie*, Masson, Παρίσι-Βαρκελώνη-Μιλάνο.

5. Η ύπαρξη του λιμένα δημιούργησε ιστορικά το πλαίσιο για την συγκέντρωση στον Πειραιά ενός πλέγματος δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα, όπως χονδρεμπόριο, αποθήκες, μεταφορές, υπηρεσίες που σχετίζονται με τη ναυτιλία. Οι δραστηριότητες αυτές λειτούργησαν συμπληρωματικά, δημιουργώντας δυναμικά δίκτυα συνεργασίας, συγκεντρωμένα γύρω από το λιμάνι και σε γειτνίαση με παραγωγικούς θύλακες ή εντός παραγωγικών θυλάκων. Οι χωρικές συσχετίσεις και συγκεντρώσεις σε «πιάτσες» καθώς και η εμπειρία της αποτελεσματικότητας των παραγωγικών διασυνδέσεων οδήγησαν σε περαιτέρω διακλαδικές συνεργασίες κλάδων του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα, στοιχείο που διαχρονικά χαρακτηρίζει τις εξελίξεις της τοπικής παραγωγικής βάσης. Αυτές οι υποθέσεις εργασίας διερευνώνται και στο ερευνητικό έργο ΕΜΠ-Δήμος Πειραιά, 2003-2006, *ό.π.* Η διαφοροποίηση του Πειραιά, σε σχέση με την αναδιάρθρωση και εξέλιξη της παραγωγικής διαδικασίας ύστερα από περίοδο ύφεσης και κρίσης, αποτελεί την αφετηρία του προβληματισμού της ερευνητικής διαδικασίας και το πλαίσιο στο οποίο τέθηκαν τα ερωτήματα για την επιλογή του Πειραιά. Παρατηρώντας, σήμερα, τον Πειραιά μετά την κρίση της δεκαετίας του '80, κρίση που ακόμα υφίσταται σε πολλούς μεταπολιτικούς

κλάδους, δημιουργούνται ερωτήματα τα οποία σχετίζονται με τον τρόπο εξέλιξης της δυναμικής παραγωγικής βάσης που διαχρονικά χαρακτηρίζεται από ικανότητα προσαρμογής, καθώς και με τις διαδικασίες και φάσεις εξέλιξης των κρίσιμων κλάδων, οι οποίοι καθορίζουν τις αλλαγές, που λαμβάνουν χώρα στην τοπική παραγωγική βάση, τις τελευταίες δεκαετίες, βλέπε, αναλυτικά, Βαλεριάνου, 2007, *ό.π.*

6. Με τον όρο «τριτογεννοποίηση» των παραγωγικών δραστηριοτήτων, θεωρείται είτε η σταδιακή εξέλιξη από την αμιγή κατασκευή και παραγωγή ενός προϊόντος στην παράλληλη παροχή τεχνικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών στο παραγόμενο προϊόν –«μεικτή δραστηριότητα»– είτε αποκλειστικά η επικέντρωση της παραγωγικής διαδικασίας στην παροχή τεχνικών και εμπορικών υπηρεσιών – «ολική τριτογεννοποίηση». Κατ' επέκταση συναφείς αλλαγές επέρχονται στην οργάνωση του χώρου της περιοχής, *στο ίδιο.*

7. Βλέπε, αναλυτικά, Παναγιωτάτου, 1983, 1988, *ό.π.*

8. Η έρευνα έδειξε ως τομείς-κλειδί στην περιοχή τις μηχανικές και μηχανολογικές κατασκευές καθώς και τη ναυπηγοεπισκευή. Η επεξεργασία των δεδομένων απογραφής καταστημάτων, ΕΣΥΕ, 1978-1988, ανά οικοδομικό τετράγωνο καθώς και τα πορίσματα της έρευνας πεδίου, έδειξαν ότι ο τομέας μεταλλικών και μηχανουργικών κατασκευών συντίθεται από ποικιλία τετραψήφιων κλάδων –σύμφωνα με το σύστημα Στατιστικής Ταξινόμησης των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας (Σ.Τ.Α.Κ.Ο.Δ.), 1980– όπως π.χ. το 2721 (κλάδος κατασκευής χυτοσιδήρων σωλήνων), το 2734 (κλάδος συμπατοποίησης), το 2751 (κλάδος χύτευσης σιδήρου),

το 2851 (κλάδος κατεργασίας και επικάλυψης μετάλλων), το 2852 (κλάδος γενικών μηχανολογικών εργασιών, που εκτελούνται έναντι αμοιβής ή βάσει σύμβασης) κ.ά., με παραγωγικές και οργανωτικές διαφοροποιήσεις και δυναμικές αλληλεξαρτήσεις/ διασυνδέσεις, οι οποίες δημιουργούν διαχρονικά «δυναμικά» παραγωγικά δίκτυα που καθορίζουν τον κοινωνικο-οικονομικό χώρο του Πειραιά. Αντίστοιχα, στην περιοχή ο τομέας της ναυπηγοεπισκευής αποτελεί τη σύνθεση πολλών κλάδων (60 στο σύνολο) που σχετίζονται άμεσα και έμμεσα με τις ναυπηγοεπισκευαστικές δραστηριότητες. Άμεση σχέση έχουν οι κλάδοι που αμιγώς δραστηριοποιούνται στις κατασκευές και επισκευές πλοίων, π.χ. ο κλάδος 3814 (επισκευή σκαφών εκτός ναυπηγείου), ο κλάδος 3815 (διάλυση σκαφών), ο κλάδος 3813 (ναυπηγεία σκαφών από πλαστική ύλη) κ.ά., ενώ έμμεση σχέση έχουν οι κλάδοι που δραστηριοποιούνται με την επισκευή πλοίων αλλά και με ευρύτερες δραστηριότητες, π. χ. ο κλάδος 3511 (κατασκευή σιδηροσωλήνων), ο κλάδος 3571 (κατασκευή ειδών χαλκούργιας και ορειχαλκούργιας), ο κλάδος 3672 (κατασκευή αντλιών) κ.ά. Έμμεση σχέση με τον τομέα της ναυπηγοεπισκευής έχουν και κλάδοι του χονδρεμπορίου συναφών ειδών, οι οποίοι συγκεντρώνονται στη περιοχή, π. χ. ο κλάδος 6123 (χονδρικό εμπόριο μετάλλων), ο κλάδος 6149 (χονδρικό εμπόριο λοιπών μηχανών για τη βιομηχανία, το εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα) κ.ά.

9. Το λιμάνι, τα αναπτυγμένα δίκτυα μεταφορών καθώς και η συγκέντρωση εργατικού δυναμικού, διαμόρφωσαν διαχρονικά τον Πειραιά ως σημαντικό τόπο εγκατάστασης μεταποιητικών μονάδων, βλέπε, σχετικά, ΕΜΠ-Δήμος Πειραιά, 2003-2005, *ό.π.* και Βαλεριάνου, Παναγιωτάτου, Κλαμπασέα, Σαγιάς, 2006, *ό.π.* Επίσης, από πολλούς μελετητές θεωρείται ως «πρωτοπόρος» της ελληνικής βιομηχανίας, με χαρακτηριστικά στοιχεία στην εξέλιξη της τοπικής παραγωγικής βάσης, τον τεχνολογικό δυναμισμό, την ανταπόκριση στα μεταβαλλόμενα πρότυπα ζήτησης, τη διαφοροποίηση και την ποικιλία της παραγωγής, Βλέπε, σχετικά, Τσοκόπουλος Β., 1984, *Πειραιάς 1835-1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Καστανιώτης, και Λυμπεράκη Α., 1991, *Ευέλικτη εξειδίκευση. Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Gutenberg.

10. Η βιβλιογραφική διερεύνηση ανέδειξε ως σημαντικό στοιχείο εξέλιξης στην παραγωγική βάση του Πειραιά, τις διακλαδικές παραγωγικές συνεργασίες. Η Λυμπεράκη, 1991, *στο ίδιο*, αναφέρει σχετικά: «...ο Πειραιάς ιστορικά ανέπτυξε ένα παραγωγικό σύστημα, στο οποίο η βιοτεχνική παραγωγή στηριζόταν σε συνεργασίες και συναλλαγές με βάση την αλληλοσυμπλήρωση και όχι τον ανταγωνισμό». Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε μια σειρά μικρών εργασθηριακών δικτύων, συγκεντρωμένων σε «πάτσες», με πιο σημαντική αυτή

χειών στον αστικό χώρο αποτελούν οι εξελίξεις στην παραγωγική διαδικασία και οι συνέργειες με αυτόν, προσδιορίζοντας την ποιότητα και την έκταση των αλλαγών. Οι εξελίξεις στην παραγωγική διαδικασία, η «τριτογεννοποίηση»,⁶ δηλαδή, της παραγωγικής βάσης, δεν ακολουθεί ομοιόμορφη και γραμμική πορεία, αλλά παρουσιάζεται με διαφορετικές «ταχύτητες», με διαφορετικές «διαδρομές», σε ίδιες ή διαφορετικές περιόδους. Αποτελεί, δηλαδή, μία πολυ-επίπεδη διαδικασία, η οποία προκαλεί ταυτόχρονα μια πληθώρα διαφορετικών χωρο-κοινωνικών επιπτώσεων, κρίσιμες για την εξέλιξη του αστικού χώρου.

Με εργαλείο τους τομείς και κλάδους-κλειδί,⁷ η έρευνα⁸ έδειξε ότι την τελευταία τριακονταετία η παραγωγική βάση στον Πειραιά αποτελείται αφενός από κλάδους που σταδιακά συρρικνώθηκαν και αφετέρου από κλάδους που αναδιάρθρωθηκαν και εξελίχθηκαν.⁹ Η δυναμική των επιχειρήσεων, οι στρατηγικές που ακολουθούν, η συμμετοχή σε τοπικά και υπερτοπικά δίκτυα,¹⁰ δημιουργούν διαφορετικές διαδικασίες μετασχηματισμού σε διαφορετικές φάσεις/στάδια με διακριτές ενδοκλαδικές και διακλαδικές διαφοροποιήσεις, παράμετροι οι οποίες προκαλούν αλλαγές στην απασχόληση και στο χώρο. Από τα πρώτα στάδια της έρευνας αναδείχθηκε ότι καθοριστικές, για την αναπτυξιακή διαδρομή των επιχειρήσεων, είναι και οι πρακτικές/συμπεριφορές των επαγγελματιών ομάδων (επιχειρηματιών και εργαζομένων). Η ερευνητική διαδικασία εμβαθύνει στο θέμα αυτό και παράλληλα με τα στάδια εξέλιξης –«τριτογεννοποίησης»– της παραγωγικής διαδικασίας, διερευνά τις στρατηγικές των επιχειρηματιών και τις πρακτικές ανταπόκρισης/συμπεριφορές των εργαζομένων.

Μεθοδολογικές επιλογές

Η έρευνα στοιχειοθετεί μεθοδολογική προσέγγιση και διαρθρώνει αναπτυξιακή χαρτογράφηση ολόκληρου του Πειραιά, με στόχο να επιλέξει κατάλληλη περιοχή μελέτης. Η μεθοδολογική προσέγγιση περιλαμβάνει τη σύνθεση και υποστήριξη των υποθέσεων εργασίας, τη διερεύνηση των συναφών θεωρητικών θέσεων, τη μελέτη και ερμηνεία δευτερογενών στοιχείων, το σχεδιασμό και την υλοποίηση έρευνας πεδίου, με στόχο την ανάδειξη και σύνθεση των κρίσιμων ζητημάτων, προσδίδοντας στην αναπτυξιακή χαρτογράφηση νέες δυνατότητες και διαστάσεις.

Η χαρτογράφηση της φυσιογνωμίας του Πειραιά βασίστηκε στην επεξεργασία των πληθυσμιακών και δημογραφικών δεδομένων,¹¹ στην ερμηνεία της πολεοδομικής εικόνας¹² και στη διερεύνηση των οικονομικών δραστηριοτήτων στο δήμο,¹³ έχοντας ως χωρικό επίπεδο ανάλυσης το δημοτικό διαμέρισμα. Η διερεύνηση των κρίσιμων θεμάτων –ανά διαμέρισμα– οδηγεί στην επιλογή της περιοχής του Αγίου Διονυσίου, της ιστορικής παραγωγικής πιάτσας στον Πειραιά.

Σύμφωνα με τις υποθέσεις εργασίας και τα θεωρητικά ζητήματα που τίθενται, σημαντικό άξονα διερεύνησης αποτελεί η χωρική και κλαδική ανάλυση της περιοχής, η ανάδειξη των τομέων-κλειδί και της δυναμικής τους, καθώς και των σχετικών χωρικών εξελίξεων. Συνδυασμός δευτερογενών στοιχείων και έρευνας πεδίου,¹⁴ καταρτίζουν σύστημα κριτηρίων βάσει του οποίου προσδιορίζονται οι κλάδοι-κλειδί. Η διαδικασία αυτή διαρθρώνει το υπόβαθρο –το πλέγμα συσχετίσεων– με το οποίο η έρευνα προχωρά περαιτέρω, στη διερεύνηση των διαδικασιών εξέλιξης της τοπικής παραγωγικής βάσης και των χωρικών αλληλεξαρτήσεων, με το σχεδιασμό και την υλοποίηση έρευνας πεδίου σε κατάλληλα σχεδιασμένο δείγμα

του Αγίου Διονυσίου, όπου ειδικεύονταν σε συμπληρωματικές δραστηριότητες και σε συνδυασμό με τις πιο μεγάλες μονάδες, διαμόρφωναν μια δυναμική παραγωγική βάση, βλέπε, επίσης, Τσοκόπουλος, 1984, *ό.π.* Πολλοί βιοτεχνικοί κλάδοι στον Πειραιά απορροφήθηκαν στη διαδικασία εξέλιξής τους από τα παραγωγικά κύκλωμα άλλων κλάδων και το δεδομένο αυτό τον διαφοροποιεί από τις άλλες βιομηχανικές συγκεντρώσεις. Η Λυμπεράκη, 1991, *ό.π.*, αναφέρει σχετικά ότι από την αρχή του 19ου αιώνα «... η διέξοδος της μηχανουργικής παραγωγής στον Πειραιά, ήταν οι παραγγελίες εκείνες που συνδέονταν με τη ναυπηγική. Τα μεγάλα μηχανουργεία σύντομα απορροφήθηκαν στο παραγωγικό κύκλωμα της ναυπηγικής και ναυπηγοεπισκευής». Ο Τσοκόπουλος, 1984, *ό.π.*, αναφέρει, επίσης, «... ο Πειραιάς σε αυτό το πεδίο διαφοροποιείται από τις άλλες βιομηχανικές συγκεντρώσεις του 19ου αιώνα. Ενώ στο Λαύριο και στην Ερμούπολη η βιομηχανική κρίση είναι καταλυτικός παράγοντας βιομηχανικής παρακμής στον Πειραιά το ίδιο φαινόμενο είναι παράγοντας ανάπτυξης ... τα μηχανουργεία θα στραφούν στις επισκευές πλοίων προπομποί της σύγχρονης ναυπηγοεπισκευαστικής ζώνης και νέοι κλάδοι θα βρεθούν στην αρχή της ανάπτυξης ...».

11. Η επεξεργασία των πληθυσμιακών και δημογραφικών δεδομένων βασίζεται στην ανάλυση του πραγματικού πληθυσμού ανά οικοδομικό τετράγωνο, στον αριθμό και στη δομή νοικοκυριού ανά οικοδομικό τετράγωνο, στον αριθμό κατοικιών ανά οικοδομικό τετράγωνο, στο μορφωτικό επίπεδο οικονομικά ενεργού πληθυσμού, στο καθεστώς ενοίκισης κ.λπ. (επεξεργασμένα στοιχεία απογραφής πληθυσμού, ΕΣΥΕ, 1971, 1981, 1991, 2001).

12. Η ανάδειξη της πολεοδομικής φυσιογνωμίας αφορά τις κύριες και δευτερεύουσες χρήσεις, την οργάνωση χρήσεων γης και δραστηριοτήτων κ.λπ. (επεξεργασμένα στοιχεία απογραφής χρήσεων, ΕΣΥΕ, 1971, 1981, 1991, 2001 και στοιχεία Μελέτης Ανάπτυξης Μετρό, Αττικό Μετρό, 1996).

13. Η ανάλυση των οικονομικών δραστηριοτήτων του δήμου βασίστηκε στη συλλογή, την επεξεργασία και την αξιολόγηση: στοιχείων της απογραφής του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (στοιχεία απογραφής οικονομικά ενεργού πληθυσμού σε επίπεδο Δήμου και Νομαρχίας Πειραιά, ΕΣΥΕ, 1971, 1981, 1991, 2001), των οικονομικών δεδομένων από τη μελέτη Αττικό Μετρό, των πρωτογενών στοιχείων, περιόδου 1998-2004, από τα Επιμελητήρια Πειραιά (Εμπορικό και Βιομηχανικό, Βιοτεχνικό, Επαγγελματικό Επιμελητήριο) με κατάλληλη ομαδοποίηση/ταξινόμηση των διευθύνσεων των επιχειρήσεων. Η επεξεργασία των πληθυσμιακών-δημογραφικών δεδομένων, η ερμηνεία της πολεοδομικής εικόνας, η διερεύνηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και η εξέλιξη των σημαντικών οικονομικών κλάδων στον Πειραιά, βασίζεται στο ερευνητικό έργο ΕΜΠ-Δήμος Πειραιά, 2003-2006, *ό.π.*

14. Στο στάδιο αυτό η έρευνα πεδίου διαρθρώνεται: α. στην καταγραφή, με ειδικά σχεδιασμένες απογραφικές καρτέλες των χρήσεων και δραστηριοτήτων (ισογείων και ορόφων) ανά οικοδομικό τετράγωνο και άλλων χαρακτηριστικών στοιχείων του χώρου, τόσο σε επίπεδο οικοδομικού τετραγώνου (αριθμός κτιρίων, αριθμός και κατάσταση/ποιότητα ελεύθερων χώρων, κ.λπ.), όσο και σε επίπεδο κτιρίου (αριθμός ορόφων, ποιότητα κατασκευής, κ.λπ.). Τα επεξεργασμένα στοιχεία των απογραφικών καρτελών που αφορούν τις χρήσεις και τις δραστηριότητες αναδεικνύουν τους σημερινούς –2004– δυναμικούς κλάδους βάσει του πλήθους των μονάδων και της χωρικής τους διάρθρωσης, ενώ τα καταγεγραμμένα χαρακτηριστικά του χώρου βοηθούν την ερευνητική διαδικασία στην ανάδειξη των επιμέρους χωρικών ενότητων υποβάθμισης και αναβάθμισης στην περιοχή, έτσι ώστε να μπορούν να αναδειχθούν οι παραγωγικές και γεωγραφικές συνέργειες και συσχετίσεις. β. στις συνεντεύξεις «αιχμής» με εκπροσώπους τοπικών φορέων και συλλόγων, οι οποίες σχεδιάστηκαν υπό το πρίσμα των υποθέσεων εργασίας και των σχετικών θεωρητικών ζητημάτων, έχουν κύριο θεματικό άξονα τις παραγωγικές συσχετίσεις και διασυνδέσεις (υποκατάστατες ή συμπληρωματικές) των οικονομικών κλάδων, καθώς και την ανάδειξη των κλάδων, οι οποίοι στηρίζουν και ενισχύουν αυτές. Έτσι, παράλληλα, με το πλήθος των καταστημά-

των και τη χωρική τους διάρθρωση –δεδομένα που προέκυψαν από την καταγραφή των χρήσεων και δραστηριοτήτων– αναδεικνύονται οι σημερινοί δυναμικοί κλάδοι, κλάδοι οι οποίοι ενισχύουν περαιτέρω τις παραγωγικές διασυνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις. Οι συνεντεύξεις «αιχμής» πραγματοποιήθηκαν από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 2003. Εγιναν συνολικά 9 συνεντεύξεις, χωρίς αναλυτικό οδηγό συνεντεύξεων, οι οποίες λειτούργησαν πιλοτικά ενώ συνέβαλαν στην κατανόηση του τρόπου που πρέπει να τίθενται οι ερωτήσεις. Βλέπε, επίσης, σχετικά με ζητήματα μεθόδων ποιοτικής έρευνας, ΕΜΠ-Δήμος Πειραιά, 2003-2005: Κυριαζή Ν., 2004, *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα· Μιχαλοπούλου Κ., 2004, *Στην αυτοκρατορία των ενδείξεων*, Παπαζήσης· Mason J., 2003, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα. γ. στις κύριες συνεντεύξεις –συνεντεύξεις σε βάθος, in depth interviews– με παραγωγικούς φορείς- επιχειρηματίες των σημερινών δυναμικών κλάδων στην περιοχή. Οι θεματικοί άξονες των κύριων συνεντεύξεων καταρτίζονται, επίσης, βάσει των υποθέσεων εργασίας και των σχετικών θεωρητικών ζητημάτων, σχετίζονται με την παραγωγική διαδικασία των κλάδων, την απασχόληση σε αυτούς καθώς και με τις εξελίξεις στη «φυσιογνωμία» που εμφανίζει η περιοχή τα τελευταία χρόνια. Η συμβολή τους είναι σημαντική για την ανάδειξη των σημερινών κλάδων-κλειδί. Οι κύριες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από τον Οκτώβριο του 2003 έως τον Ιούνιο του 2004. Συνολικά έγιναν 30 συνεντεύξεις, εκ των οποίων 28 ατομικές και δύο ομαδικές τεσσάρων ατόμων. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 60 λεπτά έως 90 λεπτά. Χρησιμοποιήθηκε αναλυτικός οδηγός συνεντεύξεων (interview guide), ο οποίος αποτελείται από εξειδικευμένες θεματικές ενότητες, βλέπε, αναλυτικά, Βαλεριάνου Κ., 2007, *ό.π.*, Κεφάλαιο III. Ο οδηγός συνέντευξης ήταν ταυτόχρονα αναλυτικός και ευέλικτος και επέτρεψε τη διερεύνηση των ζητημάτων που απασχολούσαν την έρευνα σε αρκετά μεγάλο βάθος, μέσα από τις εμπειρίες, τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τις πρακτικές των επιχειρηματιών. Οι κύριες συνεντεύξεις ολοκληρώθηκαν όταν οι πληροφορίες άρχισαν να επαναλαμβάνονται και συνεπώς δεν προέκυπταν καινούργια στοιχεία στην έρευνα (τεχνική χιονοστιβάδας-snowball), βλέπε, επίσης, σχετικά, Mason, *ό.π.* 15. Το δείγμα σχεδιάστηκε σε συνεργασία με ειδικό στατιστικό επιστήμονα, βάσει της κατανομής των επιχειρήσεων στην περιοχή (συγκεντρώσεις ανά οικοδομικό τετράγωνο), της κατανομής των επιχειρήσεων ως προς τη δραστηριότητά τους (τετραψήφιοι κλάδοι, Σ.ΤΑ.Κ.Ο.Δ., 1980), της κατανομής των επιχειρήσεων ως προς το μέγεθός τους (οι επιχειρήσεις ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κατηγορίες ως προς το μέγεθός τους – μικρό στρώμα με εύρος εργαζομένων 1 έως 7 άτομα, μεσαίο στρώμα με εύρος εργαζομένων 8 έως 15 άτομα, μεγάλο στρώμα με εύρος εργαζομένων 16 άτομα και πάνω) και της ειδικότητας των εργαζομένων στην παραγωγική διαδικασία. Αρχικά έγινε καταγραφή των επιχειρήσεων στην περιοχή με τις ειδικά σχεδιασμένες απογραφικές καρτέλες. Στη συνέχεια διερευνήθηκαν, βάσει της επωνυμίας τους, τα στοιχεία των επιχειρήσεων από τα αρχεία της διεύθυνσης βιομηχανίας της Νομαρχίας Πειραιά, στοιχεία που αφορούν τον κλάδο δραστηριότητας, τον αριθμό των εργαζομένων και τις ειδικότητές τους. Τα ερωτηματολόγια διακινήθηκαν στους παραγωγικούς κλάδους-κλειδί, σε επιχειρηματίες και εργαζόμενους ανά ειδικότητα. Οι ειδικότητες των εργαζομένων αναδείχθηκαν αρχικά από τις συνεντεύξεις αιχμής που υλοποιήθηκαν και κυρίως από τα αρχεία της Διεύθυνσης Βιομηχανίας της Νομαρχίας Πειραιά. Συλλέχθηκαν και αξιολογήθηκαν τα στοιχεία των αιτήσεων για την έκδοση άδειας λειτουργίας των επιχειρήσεων, στις οποίες αναγράφονται ο αριθμός και οι ειδικότητες των εργαζομένων. Βέβαια, στην εμπειρική έρευνα, εμφανίστηκαν διαφοροποιήσεις γιατί τα στοιχεία της Νομαρχίας αναφέρονται στην έναρξη λειτουργίας των επιχειρήσεων και δεν ανανεώνονται στη διάρκεια λειτουργίας τους. Επίσης, δεν καταγράφονται οι ανειδίκευτοι εργάτες. Οι ειδικότητες των εργαζομένων ομαδοποιήθηκαν στην ομάδα διοίκησης (διευθυντής προσωπικού, ελεγκτής ποιότητας, χημικός/μηχανολόγος/ηλεκτρολόγος/μεταλλειολόγος μηχανικός, λογιστής, κ.λπ.), στην ομάδα παραγωγής – τυποποίησης – συντήρησης (μηχανικός παραγωγής, μηχανοτεχνίτης, σχεδιαστής, εφαρμοστής, ελασματοουργός, ηλεκτροσυγκολλητής, σωληνοουργός, σιδηροουργός, καρφωτής/πελεκτής, Ξυλοουργός, ανειδίκευτος εργάτης, κ.λπ.), στην ομάδα αποθήκευσης – διακίνησης (προϊστάμενος πωλήσεων, πωλητής, αποθηκάριος, χειριστής ανυψωτικών μηχανημάτων, κ.λπ.). Ανάλογη ομαδοποίηση ειδικοτήτων ακολουθεί και η Κλαμπασέα Ε., 2003, *Φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές της σύγχρονης Ελλάδας- Κριτήρια αξιολόγησης για την επενδυτική πολιτική και το ανθρώπινο δυναμικό σε περιπτώσεις μονοανάπτυξης*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ.

16. Οι δευτερογενείς πηγές για την εξέλιξη των τομέων-κλειδί είναι περιορισμένες και αναφέρονται στο σύνολο της χώρας. Για την εξέλιξή τους στον Πειραιά οι αναφορές είναι ελάχιστες και επικεντρώνονται στο παρελθόν –αρχές 19ου αιώνα έως αρχές 20ού αιώνα– και μάλιστα όχι ως κλαδικές / τομεακές μελέτες, αλλά ως αναφορές που αναδεικνύουν

επιχειρήσεων,¹⁵ επιχειρηματίες και εργαζομένους, με κατάλληλα σχεδιασμένο ερωτηματολόγιο.¹⁶

Κρίσιμη είναι η κατάρτιση, κατά την ερευνητική διαδικασία, τυπολογίας κλαδικών στρωμάτων επιχειρήσεων. Στην τυπολογία συνθέτονται τα διάσπαρτα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων και συμπεριλαμβάνονται οι πρακτικές/συμπεριφορές των επαγγελματιών ομάδων. Τα χαρακτηριστικά τους τα οποία καθορίζουν το σημερινό πλαίσιο λειτουργίας τους και τις διαδικασίες εξέλιξής τους, όπως περιγράφονται στη συνέχεια, οδηγούν στους τύπους των *ευάλωτων, ανοδικών και δυναμικών κλαδικών στρωμάτων*. Η τυπολογία αναδεικνύει τα κρίσιμα ζητήματα εξέλιξης των κλάδων, δηλαδή, τις παραμέτρους που διαμορφώνουν τις ενδοκλαδικές και διακλαδικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες εμφανίζονται σήμερα στην παραγωγική βάση του Πειραιά. Κρίσιμο ζήτημα είναι, επίσης, οι αλλαγές στην απασχόληση, όπως οι απώλειες θέσεων και ειδικοτήτων, με παράλληλη δημιουργία νέων θέσεων νέων ειδικοτήτων, η ευελιξία των εργασιακών σχέσεων, κ.λπ.

Στην κατάρτιση της τυπολογίας εισάγεται, επίσης, η έννοια του χρόνου αναδεικνύοντας διαφορετικές «ταχύτητες» και «διαδρομές» σε ίδιες ή διαφορετικές χρονικές περιόδους με τις οποίες πραγματοποιούνται οι εξελίξεις στην παραγωγική βάση και οι συνεργείες με τον αστικό χώρο. Οι διαδικασίες αυτές καταρχήν προκαλούνται από προσπάθειες διεύρυνσης έως και διαφοροποίησης του αντικειμένου παραγωγής –μέσω της εφαρμογής τεχνολογιών και σύγχρονων οργανωτικών σχημάτων– με στόχο την αντιμετώπιση της συρρίκνωσης. Σε επόμενο στάδιο η παραγωγή εξειδικεύεται περαιτέρω, με παράλληλες υποστηρικτικές τεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες, καθώς και με τη δημιουργία δυναμικών διασυνδέσεων, οι οποίες πραγματοποιούνται, κυρίως, με το χονδρεμπόριο. Παρ' όλα αυτά η συρρίκνωση των τμημάτων της παραγωγής είναι αναπόφευκτη και συνοδεύεται από περαιτέρω ενίσχυση των τμημάτων παροχής υπηρεσιών. Οι διαδικασίες αυτές συνυπάρχουν, σήμερα, δημιουργώντας διαφορετικές συνθήκες εξέλιξης στην παραγωγική διαδικασία και αλλαγές στη γεωγραφία της περιοχής και σε συνδυασμό με τις κύριες πρακτικές/συμπεριφορές των επαγγελματικών ομάδων αποτελούν κρίσιμα ζητήματα για τη σύνθεση ερμηνευτικού πλαισίου των ασυμφωνιών στο σύγχρονο αστικό χώρο.

Τα στάδια/φάσεις ανάπτυξης: Οι εξελίξεις στην παραγωγική διαδικασία, τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης, οι πρακτικές ανταπόκρισης των επαγγελματικών ομάδων

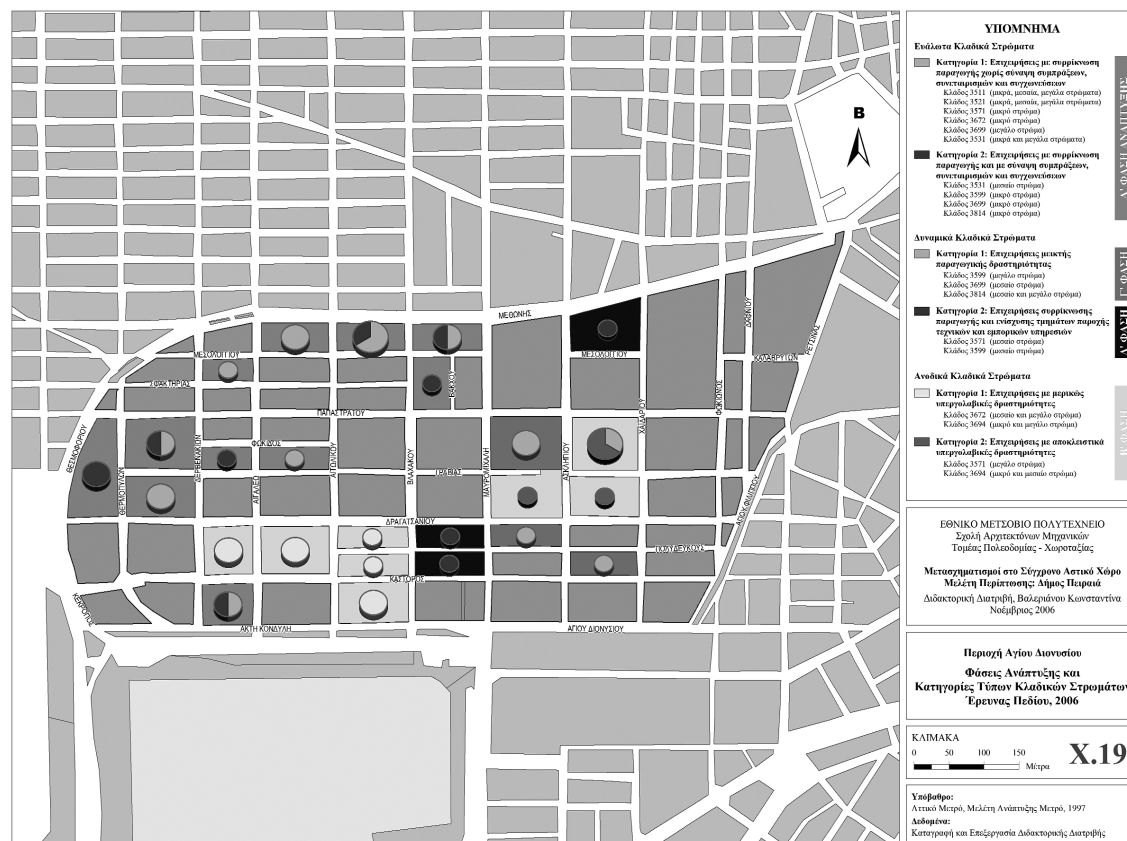
Με βάση την έρευνα πεδίου γίνεται σύνθεση των πορισμάτων ως προς τις φάσεις ανάπτυξης των κλάδων-κλειδί και τις πρακτικές/συμπεριφορές των επαγγελματικών ομάδων. Σημαντική διαπίστωση της ερευνητικής διαδικασίας είναι η μετακύλιση/παλινδρόμηση επιχειρήσεων από φάση σε φάση. Δηλαδή, εμφανίζονται επιχειρήσεις οι οποίες από αρχικές φάσεις εξελίχθηκαν αλλά στην πορεία του χρόνου μετακίνησαν πίσω, σε αρχικές φάσεις εξέλιξης, και άλλες επιχειρήσεις, οι οποίες εξελίχθηκαν περαιτέρω, διατηρώντας, όμως, τμήματά τους σε αρχικές φάσεις εξέλιξης. Συνοπτικά οι φάσεις/στάδια εξέλιξης της παραγωγικής διαδικασίας, έτσι όπως προέκυψαν από τη σύνθεση των πορισμάτων της εμπειρικής έρευνας, παρουσιάζονται παρακάτω (βλέπε *Χάρτη 19*):

Α' φάση: Συρρίκνωση παραγωγής και σταδιακό κλείσιμο μονάδων ή ενδοκλαδικές και διακλαδικές συμπράξεις, συνεταιρισμοί και συγχωνεύσεις. Η φάση αυτή οριοθετείται χρονικά από το τέλος της δεκαετίας του '70¹⁷ μέχρι και σήμερα και αποτελεί ουσιαστικά την έναρξη της εξελικτικής διαδικασίας και την πρώτη κρίσιμη αναπτυξιακή περίοδο. Σήμερα, στη φάση αυτή βρίσκονται τα ευάλωτα στρώματα των κλάδων-κλειδί, η

τον τομέα ως μία παραδοσιακή δραστηριότητα στον Πειραιά. Για τους λόγους αυτούς, ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου βασίζεται σε θεματικούς άξονες, οι οποίοι σχετίζονται με τις παραγωγικές και οργανωτικές εξελίξεις των κλάδων-κλειδί, τις συνεπακόλουθες χωρικές επιπτώσεις, τις πρακτικές ανταπόκρισης επιχειρηματιών και εργαζομένων στην περιοχή. Η διακίνηση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε από τον Απρίλιο του 2005 έως το Μάρτιο του 2006. Συνολικά διακινήθηκαν 429 ερωτηματολόγια εκ των οποίων 40 σε επιχειρηματίες και 389 σε εργαζόμενους, σε σύνολο 40 επιχειρήσεων των κλάδων-κλειδί. Πραγματοποιήθηκε πιλοτική έρευνα με 7 ερωτηματολόγια για τη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας της ροής των ερωτήσεων. Ακολούθησαν περιορισμένες αλλαγές στη δομή του ερωτηματολογίου και οριστικοποιήθηκε στον τύπο του ερωτηματολογίου συνέντευξης (Interview Schedule). Το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει πραγματικές ερωτήσεις και ερωτήσεις γνώμης. Επιλέχθηκαν κλειστές και προκατασκευασμένες ερωτήσεις, οι οποίες συνοδεύονται από οδηγίες προς τον ερωτώμενο όσον αφορά τον τρόπο επιλογής και τον αριθμό των επιλεγόμενων απαντήσεων. Η θέση και αλληλουχία των ερωτήσεων (διάταξη) αποτέλεσε επίσης στοιχείο σχεδιασμού του ερωτηματολογίου, βλέπε, επίσης, σχετικά Κυριαζή, 2004, *ό.π.* Η ανάλυση των στοιχείων από τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων έγινε με χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS v 12 for Windows. Έγινε περιγραφική ανάλυση των στοιχείων που προέκυψαν από τις απαντήσεις των επιχειρηματιών και των εργαζομένων ξεχωριστά. Η ανάλυση περιλαμβάνει την παραγωγή πινάκων συχνότητας (frequency tables) και πινάκων συνέπειας (consistency tables). Επιπλέον, έγινε ανάλυση ως προς τη συσχέτιση μεταξύ απαντήσεων διαφορετικών ερωτήσεων. Η στατιστική επεξεργασία των απαντήσεων οδήγησε στην προσέγγιση των παραπάνω ζητημάτων, προσδίδοντας νέες σημαντικές διαστάσεις στη διάρθρωση και στο περιεχόμενο της αναπτυξιακής χαρτογράφησης.

17. Η εποχή άνθησης της παραγωγικής βάσης του Πειραιά σταματάει κατά πολλούς μελετητές στο τέλος της δεκαετίας του '70, βλέπε, σχετικά, Διαμαντόπουλος Γ., 1997, *Χωροταξική – περιβαλλοντική ανάπτυξη της περιοχής Δήμου Πειραιά*, Κέντρο Χωροταξικών – Πολεοδομικών – Αρχιτεκτονικών Μελετών. Από τις αρχές της δεκαετίας του '80, η πολιτική βιομηχανικής ανάπτυξης μέσω κινήτρων, η οποία προσανατολίστηκε προς άλλα κέντρα, πλήττει την παραγωγική βάση του Πειραιά, η οποία βιώνει τις αρνητικές συνέπειες του υψηλού κόστους παραγωγής, του ελλιπούς τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, της ανεπαρκούς επαγγελματικής κατάρτισης, του προβληματικού επιχειρησιακού περιβάλλοντος, *στο ίδιο*. Επιπλέον, η βιομηχανία στον Πειραιά υπέστη τις επιπτώσεις από τη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών και των σύγχρονων μορφών οργάνωσης της παραγωγής σε διεθνές επίπεδο, ενώ η παράλ-

ληλη απελευθέρωση του ευρωπαϊκού και διεθνούς εμπορίου, συντείνει στην κρίση, βλέπε, σχετικά, και ερευνητικό έργο ΕΜΠ-Δήμος Πειραιά, 2003-2006, *ό.π.* Έτσι ο Πειραιάς από τα τέλη της δεκαετίας του '70 εισέρχεται σταδιακά σε διαδικασία «αποβιομηχάνισης» και μιας ιδιόμορφης ύφεσης. Σήμερα, ένας μεγάλος αριθμός πειραιώτικων νοικοκυριών βιώνει τις επιπτώσεις από τη σταδιακή αποδυνάμωση «παραδοσιακών» παραγωγικών τομέων οι οποίοι, παρ' όλα ταύτα, εξακολουθούν να συμμετέχουν δυναμικά στην τοπική αλλά και στην υπερτοπική απασχόληση, *στο ίδιο*. 18. Η Λυμπεράκη, 1991, *ό.π.*, αναφέρει για τις μηχανολογικές και μηχανικές κατασκευές ότι το κυρίαρχο μοντέλο οργάνωσης του τομέα στην Ελλάδα στηρίζεται διαχρονικά στις αρχές της βιοτεχνίας όπου μαζική παραγωγή δεν υφίσταται. Όσον αφορά τον τομέα της ναυπηγοεπισκευής το κυρίαρχο μοντέλο οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας χαρακτηρίζεται από γεωγραφική συγκέντρωση μικρών και μεσαίων μονάδων στο χωρικό τρίγωνο Πειραιάς-Πέραμα-Σκαρामαγκάς-Ελευσίνα, συγκέντρωση που ενδυναμώνει τις ενδοκλαδικές και διακλαδικές συνεργασίες σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο, βλέπε, σχετικά, Βλάχος Γ., 1996, *Προβλήματα και προοπτικές της ελληνικής ναυπηγικής και επισκευαστικής βιομηχανίας*, Σταμούλης, και Βλάχος Γ., 1996, *Εξειδικευμένα θέματα της ελληνικής ναυπηγικής και επισκευαστικής βιομηχανίας*, Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Πειραιά.

ορισμένες ανοδικές και δυναμικές επιχειρήσεις, οι οποίες βρίσκονταν σε πιο εξελιγμένες φάσεις ανάπτυξης και την τελευταία δεκαπενταετία μετακλήσαν εδώ. Η συρρίκνωση της παραγωγής και ο προσανατολισμός σε βοηθητικές –χαμηλής προστιθέμενης αξίας– παραγωγικές δραστηριότητες είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων εδώ.¹⁸ Σημαντική διαπίστωση είναι ότι, σε αυτή τη φάση εμφανίζονται επιχειρήσεις δύο «ταχυτήτων»: επιχειρήσεις οι οποίες φθίνουν σταδιακά και κλείνουν και επιχειρήσεις οι οποίες επιβιώνουν με τη βοήθεια ενδοκλαδικών και, κυρίως, διακλαδικών συμπράξεων, συνεταιρισμών ή συγχωνεύσεων.

Στη φάση συρρίκνωσης της παραγωγής, οι στρατηγικές που υιοθετούν οι επιχειρηματίες,¹⁹ αφορούν, κυρίως, τη μείωση του κόστους παραγωγής, τη μείωση του αριθμού εργαζομένων, την πρόσληψη εποχικού ανειδίκευτου προσωπικού, την περαιτέρω προσωπική απασχόληση, την αλλαγή του τύπου εγκατάστασης της επιχείρησης, εκτός περιοχής και εκτός Πειραιά κ.λπ.

Οι πρακτικές ανταπόκρισης των εργαζομένων σχετίζονται κυρίως με την κατ' ανάγκην αποδοχή αλλαγής θέσης και αντικειμένου στην παραγωγική διαδικασία, χωρίς παράλληλη εξειδίκευση, την αποδοχή πρακτικών εποχικής απασχόλησης με αναγκαστική επέκταση του εργασιακού τους ωραρίου, την ανεύρεση συμπληρωματικής –εκτός κύριας επιχείρησης– απασχόλησης.²⁰

Β' φάση: Διεύρυνση ή διαφοροποίηση αντικειμένου παραγωγής με εφαρμογή νέων τεχνολογιών και σύγχρονων οργανωτικών σχημάτων. Η φάση αυτή χρονικά οριοθετείται από το τέλος της δεκαετίας του '80²¹ μέχρι και σήμερα. Στη β' φάση βρίσκονται, κυρίως, ανοδικές επιχειρήσεις, αλλά και ορισμένες ευάλωτες επιχειρήσεις, οι οποίες εξελίχθηκαν και βρίσκονται σήμερα εδώ, καθώς και ορισμένες δυναμικές επιχειρήσεις, οι οποίες μετακύλησαν εδώ από πιο εξελιγμένες φάσεις ανάπτυξης. Τα τελευταία χρόνια η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών²² οδήγησε στη διεύρυνση του αντικειμένου παραγωγής των επιχειρήσεων με δραστηριότητες δευτερεύουσες, οι οποίες εναλλάσσονται με την κύρια. Η ευελιξία στην παραγωγική διαδικασία και ο σχετικά μεγάλος αριθμός διαφορετικών προϊόντων που διασφαλίζει,²³ δημιουργεί και το κατάλληλο πλαίσιο για τη σύναψη υπεργολαβικών σχέσεων με δυναμικές επιχειρήσεις εκτός Πειραιά (Βιομηχανική Περιοχή Σχιστού, Ασπρόπυργος, Ελευσίνα, κ.λπ.). Εδώ, οι συνεργασίες είναι ευέλικτες – οι επιχειρήσεις, στην περιοχή, συνεχίζουν να παραμένουν

19. Σύμφωνα με τους Atkinson και Meager, 1986, οι νέες μορφές απασχόλησης, που αποτελούν στρατηγικές των επιχειρηματιών έχουν δύο εκφάνσεις, με διαφορετική χροιά ή καθεμία. Η πρώτη αφορά τη στρατηγική της αριθμητικής (numerical) ευελιξίας, η οποία σχετίζεται με τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να χρησιμοποιούν μεγάλο αριθμό μερικά απασχολούμενων ή υπεργολάβων, προκειμένου να ανταποκρίνονται επιτυχώς στις διακυμάνσεις της ζήτησης και στο διευρυμένο ωράριο λειτουργίας τους. Έτσι, αφενός, μειώνουν το κόστος εργασίας και, αφετέρου, μεγιστοποιούν την απόδοση του εξοπλισμού (μηχανήματα, κτίρια, τεχνογνωσία κ.λπ.). Η δεύτερη αφορά τη στρατηγική της λειτουργικής (functional) ευελιξίας και συνδέεται με την ικανότητα των εργαζομένων να εκτελούν εξειδικευμένες εργασίες, προσαρμοσμένες στις διακυμάνσεις της ζήτησης αλλά και στις ποιοτικές αλλαγές της σύνθεσής της.

20. Σε βιβλιογραφικές πηγές ορισμένες ομάδες εργαζομένων εμφανίζονται να έχουν ως μοναδική διέξοδο για συμμετοχή στην αγορά εργασίας, την αποδοχή αυτών των χαρακτηριστικών απασχόλησης. Οι δυνατότητες που παρέχονται για περαιτέρω εκπαίδευση και κατάρτιση στα νέα παραγωγικά δεδομένα αποτελούν βέβαια ένα πλεονέκτημα, αλλά, παράλληλα, αποτελούν αναγκαστικές πρακτικές. Στα μειονεκτήματα των σύγχρονων χαρακτηριστικών απασχόλησης, επισημαίνονται στη βιβλιογραφία οι ανεπαρκείς αμοιβές, η υποδεέστερη κοινωνική προστασία και το πρόβλημα των συντάξιμων χρόνων. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι οι θέσεις εργασίας διαχωρίζονται σε χαμηλής ή πολύ υψηλής εξειδίκευσης, με ανύπαρκτες προοπτικές εξέλιξης για τις χαμηλής εξειδίκευσης θέσεις. Η εντατικοποίηση του ρυθμού εργασίας, η εποχική αύξηση του φόρτου εργασίας καθώς και η ελλιπής συμμετοχή των εργαζομένων χαμηλών ειδικοτήτων σε ενδο-επιχειρησιακά σεμινάρια και προγράμματα κατάρτισης, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της νέας εργασιακής πραγματικότητας, βλ.επε, σχετικά, Λυμπεράκη, Α., 1992, *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα: οικονομική ευελιξία και κοινωνικές δυσκαμψίες*, Παπαζήσης.

21. Σχετικά με την αναδιάρθρωση της βιοτεχνίας στην Αττική κατά τη δεκαετία του '80, βλ.επε, αναλυτικά, Σαγιάς Ι., «Κοινωνικός και χωρικός καταμερισμός εργασίας στον αστικό χώρο: Το παράδειγμα των βιομηχανικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στο Ν. Αττικής 1978-1988», *Γεωγραφίες*, τεύχος 3, και Σαγιάς Ι., 2000 α, «Κρίση και γεωγραφική αναδιάρθρωση της βιομηχανικής απασχόλησης στην Αττική», στο Μαλούτας Θ. (επιμ.), *Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας: Οι πόλεις*, Τόμος 1, ΕΚΚΕ, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας.

22. Από τα πρώτα στάδια της διερεύνησης αναδείχθηκε ότι η πορεία της τεχνολογικής ανάπτυξης δεν είναι προκαθορισμένη, δηλαδή, ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός είναι μία διαδικασία η οποία σχετίζεται με τη δυναμική των επιχειρήσεων, τις στρατηγικές που εφαρμόζουν και τη δικτύωσή τους. Έτσι, η τεχνολογική διαδικασία είναι γεμάτη από επιλογές και διαπραγματεύσεις ενώ δεν υπάρχει μία ενιαία, ομοιόμορφη και απaráλλακτη λογική τεχνολογικής ανάπτυξης. Επίσης, σημαντική διαπίστωση που αναδεικνύεται στη σχετική βιβλιογραφία είναι ο καθοριστικός ρόλος της τεχνολογίας στις ανάγκες της σύγχρονης επιχείρησης για παραγωγικές διασυνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις.

23. Η έρευνα έδειξε ότι η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών στην παραγωγή δίνει τη δυνατότητα να επιτευχθούν «οικονομίες ποικιλίας». Δηλαδή, διαφοροποιημένα αντικείμενα της ίδιας οικογένειας, σε μικρές σειρές, αξιοποιώντας περίπου τα ίδια σχέδια, μηχανήματα, εργαλεία και ανταλλακτικά, μειώνοντας σημαντικά το κόστος παραγωγής. Η δυνατότητα αυτή μέσα σε μία επιχείρηση, περιορίζει την αυστηρή της εξειδίκευση, δίνοντάς της τη δυνατότητα αντιμετώπισης των ευμετάβλητων τάσεων στη ζήτηση τόσο στην ποσότητα της παραγωγής (μικρές παραγγελίες), όσο και στις εξειδικευμένες απαιτήσεις των προδιαγραφών του προϊόντος, παρέχοντας το συντονισμό των επιμέρους συμπληρωματικών δραστηριοτήτων για το παραγόμενο προϊόν. Σχετικά με «οικονομίες ποικιλίας» βλ.επε Πελαγίδης Θ., 1997, *Η διεθνοποίηση της ελληνικής βιομηχανίας: Ευελιξία και Αναδιάρθρωση*, ΕΞάντα.

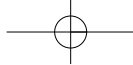
24. Οι μορφές παραγωγικών διασυνδέσεων που αναδείχθηκαν από τη διερεύνηση είναι, κυρίως, οι υπεργολαβίες, οι οποίες ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων και την αναπτυξιακή τους φάση μπορεί να καταλήξουν σε συμπράξεις και συνεταιρισμούς ή στην ενσωμάτωσή τους σε ευρύτερα δίκτυα επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τους Κουρλιούρο Η., 2001, *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου*, Ελληνικά Γράμματα, και Λυμπεράκη, 1991, *ό.π.*, οι υπεργολαβικές συνεργασίες αναπτύσσονται σε κλάδους που είτε η παραγωγική τους διαδικασία μπορεί να επιμεριστεί τεχνικά σε φάσεις, με την κάθε μία να μπορεί να εκτελεσθεί ξεχωριστά στο χρόνο και στο χώρο, είτε το τελικό προϊόν τους αποτελείται από επιμέρους τμήματα ή εξαρτήματα, καθένα από τα οποία μπορεί να παραχθεί αυτοτελώς. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα υπεργολαβικών συνεργασιών στη σχετική βιβλιογραφία, αναφέρονται μεταξύ άλλων, οι κλάδοι μηχανολογικού εξοπλισμού και κατασκευών, δηλαδή κλάδοι στους οποίους εστιάζει η έρευνα. Η «επανεμφάνιση» της υπεργολαβίας αποτελεί μια εναλλακτική λύση για τη σύγχρονη βιομηχανική/βιοτεχνική οργάνωση. Όπως αναφέρει και ο Holmes J., 1992, «Οργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβικών παραγωγής», *Σύγχρονα Θέματα* No. 72, «... μέχρι σχετικά πρόσφατα η υπεργολαβία, τόσο από τους νεοκλασικούς όσο και από τους μαρξιστές θεωρητικούς, θεωρούνταν αναχρονιστικός παράγοντας του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, που περιοριζόταν στους παραδοσιακούς και τους παρακμάζοντες βιομηχανικούς κλάδους και αναμενόταν τελικά να εξαφανιστεί. Όμως η επανεμφάνιση της υπεργολαβίας καθώς και άλλων εργασιακών μορφών εκτός των συμβατικών χώρων παραγωγής, τα τελευταία χρόνια, έχει οδηγήσει στην αναγνώριση ότι η υπεργολαβία δεν είναι αναχρονισμός αλλά μάλλον αποτελεί μια εναλλακτική λύση ανοικτή για τη σύγχρονη βιομηχανική οργάνωση ...».

25. Η ερευνητική διαδικασία έδειξε ότι οι εξελίξεις στα χαρακτηριστικά της απασχόλησης γενικά σχετίζονται με τη μείωση της απασχόλησης και τη σταδιακή ανεργία, κυρίως, στους εργαζόμενους «παραδοσιακών» ειδικότητων, την ευελιξία των εργασιακών σχέσεων, τη νέου τύπου διαφοροποίηση μεταξύ των εργαζομένων με «κεντρικές» ειδικότητες σε ζήτηση και «περιφερειακές» ειδικότητες σε ύφεση, όπως χαρακτηριστικά διαχωρίζει τις ειδικότητες εργαζομένων η Λυμπεράκη, 1991, *ό.π.* Όπως αναφέρει και οι Storper και Walker, 1984, *The Spatial Division of Labour: Labour and the Location of Industries*, Sowers & Tabb eds., η ζήτηση για τις αναγκαίες ειδικότητες διαφοροποιείται ανάλογα με τις τεχνολογίες παραγωγής, το είδος της παραγωγικής διαδικασίας και των παραγόμενων προϊόντων και τη γενικότερη εταιρική στρατηγική.

προσανατολισμένες στην κύρια παραγωγική τους δραστηριότητα. Στη διάρκεια του χρόνου μικρός αριθμός των επιχειρήσεων εντάσσεται πλήρως –μέσω των υπεργολαβικών σχέσεων—²⁴ στη λειτουργία των «ισχυρότερων», κυρίως, εκτός περιοχής μελέτης, επιχειρήσεων για δευτερεύουσας, όμως σημασίας, εργασίες. Η ένταξη αυτών των επιχειρήσεων στα υπερτοπικά δίκτυα έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση των λειτουργικών εξόδων, τη σταδιακή διεύρυνση έως και διαφοροποίηση του αντικειμένου παραγωγής, τη μείωση της συνολικής ετήσιας παραγωγής, η οποία εμφανίζει, όμως, εποχική έξαρση, ανάλογα με τις ανάγκες αποπεράτωσης των δραστηριοτήτων υπεργολαβίας και τις αλλαγές στην οργανωτική διάρθρωση της επιχείρησης. Σημαντική διαπίστωση είναι ότι και εδώ εμφανίζονται επιχειρήσεις δύο «ταχυτήτων»: επιχειρήσεις, οι οποίες οριακά αντεπεξέρχονται στις αλλαγές που υιοθέτησαν στο πλαίσιο σύναψης υπεργολαβικών σχέσεων και επιχειρήσεις οι οποίες επιβιώνουν και εξελίσσονται περαιτέρω με τη βοήθεια ενδοκλαδικών και διακλαδικών συνεργασιών. Η έρευνα δείχνει ότι στη φάση αυτή οι παραδοσιακές θέσεις εργασίας μειώνονται, ενώ παράλληλα δημιουργούνται θέσεις σε σύγχρονες ειδικότητες διοίκησης και προώθησης του προϊόντος. Σταδιακά αρχίζουν να εμφανίζονται ευέλικτα σχήματα εργασιακών σχέσεων και να ενισχύονται, επίσης, οι ανειδίκευτες θέσεις εργασίας.²⁵

Στη φάση διεύρυνσης ή διαφοροποίησης αντικειμένου παραγωγής, οι στρατηγικές που υιοθετούν οι επιχειρηματίες των ανοδικών κλαδικών στρωμάτων –στρατηγικές οι οποίες συχνά προσδιορίζονται από τις εκάστοτε σχέσεις υπεργολαβίας– αφορούν, κυρίως, την ενίσχυση των παραγωγικών δικτυώσεων σε επίπεδο Δήμου Πειραιά, την αλλαγή του τύπου εγκατάστασης εκτός περιοχής αλλά εντός Πειραιά, τη σταδιακή υιοθέτηση τεχνολογιών και λογισμικών προγραμμάτων στα τμήματα διοίκησης, την εφαρμογή συστημάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης παράλληλα με τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία.

Οι πρακτικές ανταπόκρισης των εργαζομένων σχετίζονται, κυρίως, με τη συνεχή εξειδίκευση και αναβάθμιση των δεξιοτήτων τους, την ανάληψη πρωτοβουλιών για κατάρτιση σε τεχνολογίες, σε συστήματα παραγωγής και διοίκησης, καθώς και σε συστήματα προώθησης του τελικού προϊόντος, την επέκταση του εργασιακού ωραρίου και, ανάλογα με την ομάδα ειδικότητας των εργαζομένων, την υιοθέτηση πρακτικών ανεύρεσης συμπληρωματικής εργασίας.

Γ' φάση: Μικτή παραγωγική δραστηριότητα με σταδιακή εξειδίκευση αντικειμένου παραγωγής και διασύνδεση με τριτογενείς δραστηριότητες (μερική «τριτογενοποίηση»).

Η φάση αυτή χρονικά οριοθετείται από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι και σήμερα. Η μικτή παραγωγική δραστηριότητα, την οποία υιοθετεί σημαντικός αριθμός των επιχειρήσεων των δυναμικών κλαδικών στρωμάτων ή των ανοδικών επιχειρήσεων που εξελίχθηκαν περαιτέρω, αφορά την παραγωγή περαιτέρω διαφοροποιημένων προϊόντων, με την εφαρμογή εξειδικευμένων τεχνολογιών, και την παράλληλη παροχή τεχνικής και εμπορικής υποστήριξης σε αυτά. Στην εξέλιξη αυτή συμβάλλουν οι δυναμικές διασυνδέσεις²⁶ με τοπικά και υπερτοπικά καταστήματα του χονδρεμπορίου. Η διαφοροποίηση του αντικειμένου παραγωγής ξεκινάει ως δευτερεύουσα δραστηριότητα, κυρίως στον τομέα της ναυπηγοεπισκευής, για να εξελιχθεί στη διάρκεια του χρόνου σε κύρια. Ορισμένες επιχειρήσεις στη διάρκεια του χρόνου, ιδρύουν εντός τους εμπορικά τμήματα, διοχετεύοντας το τελικό προϊόν απευθείας στην αγορά. Έτσι σταδιακά αρχίζουν να διευρύνονται τα όρια ανάμεσα στην κατασκευή (παραγωγή) προϊόντων (μεταποίηση) και στην παροχή υπηρεσιών (τριτογενής τομέας). Στη φάση αυτή, και όσον αφορά την απασχόληση, παρατηρούμε μεταβολή του αριθμού εργαζομένων, εξειδίκευση παραδοσιακών ειδικοτήτων, ενίσχυση θέσεων εργασίας –κυρίως στα νέα τμήματα διοίκησης, διακίνησης ή προώθησης του προϊόντος–, αύξηση μόνιμων ανειδίκευτων θέσεων εργασίας, καθιέρωση ευέλικτων εργασιακών σχημάτων.

Στη φάση της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας, οι στρατηγικές των επιχειρηματιών στοχεύουν στη συνεχή διαφοροποίηση και εξέλιξη του τελικού προϊόντος με την υιοθέτηση εξειδικευμένων τεχνολογικών συστημάτων, στη συνεχή ανανέωση και αναβάθμιση του μηχανολογικού και τεχνολογικού εξοπλισμού, στην υιοθέτηση νέων μοντέλων διοίκησης μέσω των συνεργασιών ειδικευμένων ή εξωτερικών συνεργατών και στην αναβάθμιση των κτιριακών εγκαταστάσεων της επιχείρησης.

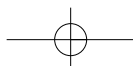
Οι πρακτικές ανταπόκρισης του μεγαλύτερου αριθμού των εργαζομένων σχετίζονται, κυρίως, με την αναγκαστική αλλαγή θέσης στην παραγωγική διαδικασία, την αλλαγή ειδικότητας μέσα από συνεχείς διαδικασίες εκπαίδευσης/κατάρτισης, την αναγκαστική αποδοχή πρακτικών εποχικής απασχόλησης, την υποχρεωτική επέκταση/αλλαγή ωραρίου, την υιοθέτηση –ανάλογα με την ειδικότητα του εργαζομένου– πρακτικών ανεύρεσης συμπληρωματικής εργασίας.

Δ' φάση: Συρρίκνωση παραγωγικών δραστηριοτήτων και τμημάτων της επιχείρησης, περαιτέρω ενίσχυση των τμημάτων παροχής τεχνικών και εμπορικών υπηρεσιών (ολική «τριτογενοποίηση»)

Η φάση αυτή έχει χρονική αφετηρία το τέλος της δεκαετίας του '90 έως και σήμερα. Εδώ, μικρός αριθμός των δυναμικών επιχειρήσεων διαφοροποίησε πλήρως το αντικείμενό του. Συγκεκριμένα από μονάδες μικτής δραστηριότητας, μετατρέπονται σε αμιγείς επιχειρήσεις υπηρεσιών: συρρικνώνουν την παραγωγή τους και τα αντίστοιχα τμήματα και προσανατολίζονται, κυρίως, σε αποκλειστικές εισαγωγές/αντιπροσωπείες, δραστηριότητες τις οποίες ενισχύουν με υποστηρικτικές υπηρεσίες επισκευής και συντήρησης. Σταδιακά, με την ολική συρρίκνωση των τμημάτων παραγωγής ατονεί και η ζήτηση για εργαζόμενους με παραδοσιακές ειδικότητες. Η έρευνα πεδίου έδειξε ότι οι ειδικότητες που,

26. Επίσης, οι Βαΐου Ν., Λαμπριανίδης Λ., Χατζημιχάλης Κ., Χρονάκη Ζ., 1992, «Διάχυτη εκβιομηχάνιση στη Θεσσαλονίκη», *Σύγχρονα Θέματα* No. 72, αναφέρουν ως κριτήρια υπεργολαβικών σχέσεων:

- τον αριθμό των εντολών. Στην έρευνα εμφανίστηκαν κυρίως πολυεργολαβικές σχέσεις και λιγότερο μονοεργολαβικές σχέσεις,
- την εξειδίκευση της υπεργολαβίας. Στην έρευνα εμφανίστηκαν εξειδικεύσεις προϊόντων (κατασκευή εξαρτήματος ή επισκευή και συντήρηση μηχανημάτων) που δεν μπορεί να κάνει ο εντολέας,
- τη χρήση των προϊόντων της υπεργολαβίας. Στην έρευνα εμφανίζεται η εμπορική χρήση (τελική κατανάλωση),
- τον τόπο πραγματοποίησης της υπεργολαβίας. Στην έρευνα διακρίνονται «εσωτερικές» υπεργολαβίες (τμήματα της παραγωγής διαχωρίζονται μέσα στην επιχείρηση και αναθέτονται υπεργολαβικά).

κυρίως, είναι σε ζήτηση είναι αυτές της διοίκησης και της διακίνησης ή προώθησης του προϊόντος, με διευρυμένες απαιτήσεις δεξιοτήτων. Τα ευέλικτα εργασιακά σχήματα περιορίζονται και εμφανίζονται, κυρίως, μόνιμες θέσεις εργασίας.

Στη φάση της ολικής «τριτογενοποίησης» οι στρατηγικές που υιοθετούν οι επιχειρηματίες σχετίζονται, κυρίως, με το «κλείσιμο» των τμημάτων παραγωγής, την απομάκρυνση του «παραδοσιακού» εργατικού δυναμικού, τη συνεχή βελτίωση των οργανωτικών σχημάτων, την υιοθέτηση διευρυμένων ωραρίων εργασίας, τη μείωση της ζήτησης εργαζομένων από την τοπική αγορά εργασίας, την αναδιάρθρωση των εργασιακών χώρων της επιχείρησης, καθώς και τη συνεχή αναβάθμιση των κτιριακών της εγκαταστάσεων.

Οι δράσεις ανταπόκρισης του μεγαλύτερου μέρους των εργαζομένων στα τμήματα διοίκησης και προώθησης του προϊόντος, σχετίζονται, κυρίως, με τις συνεχείς διαδικασίες εκπαίδευσης/κατάρτισης τόσο σε τεχνικές υπηρεσίες υποστήριξης της μεγάλης «γκάμας» προϊόντων, όσο και σε τεχνικές πωλήσεων και προώθησής τους, την αποδοχή αλλαγής του ωραρίου εργασίας, κ.λπ. Στη φάση αυτή, ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων δεν προβαίνει στην υιοθέτηση συμπληρωματικών και παράλληλων δράσεων απασχόλησης, εκτός της κύριας επιχείρησης.

Η διερεύνηση των διαδικασιών και των επιμέρους παραμέτρων που αφορούν τις παραπάνω φάσεις ανάπτυξης ανέδειξε ότι την τελευταία τριακονταετία υπήρξε μεγάλη κινητικότητα –«μετακύλιση»– επιχειρήσεων από τη μία φάση στην άλλη. Η «μετακύλιση» στηρίζεται, κυρίως, στη δυνατότητα των επιχειρήσεων να διευρύνουν έως και να διαφοροποιήσουν το αντικείμενο της παραγωγής και να συνάψουν παραγωγικές συνεργασίες, κυρίως, με τριτογενείς δραστηριότητες, με αποτέλεσμα την εκκίνηση συνεργειών σε ενδοκλαδικό και διακλαδικό επίπεδο. Οι διαφορετικοί «τύποι» των επιχειρήσεων διαμορφώνουν τους μετασχηματισμούς στην παραγωγική βάση, ακολουθώντας διαφορετικές «ταχύτητες» και «διαδρομές», επιφέροντας αλλαγές στα χαρακτηριστικά της απασχόλησης, στις ανάγκες, στις απαιτήσεις και πρακτικές προσαρμογής επιχειρηματιών και εργαζομένων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διαπίστωση ότι μία επιχείρηση επιβιώνει ή και αναπτύσσεται περαιτέρω, «μετακυλώντας» μεμονωμένα τμήματα της παραγωγής, ενώ άλλα παραμένουν στην παραδοσιακή κατάσταση και λειτουργία. Ή ότι υπάρχουν επιχειρήσεις που περνούν μεν το «φράγμα» των πρώτων φάσεων, αλλά τελικά δεν καταφέρνουν να επιβιώσουν ή επιστρέφουν στους τρόπους λειτουργίας των φάσεων εκκίνησης.

Η ερευνητική διαδικασία, αντλώντας πληροφορίες από την έρευνα πεδίου και συγκεκριμένα από τη διερεύνηση των πρακτικών ανταπόκρισης των επαγγελματιών ομάδων στους τομείς-κλειδί στην περιοχή, ανέδειξε σημαντικά χαρακτηριστικά και την αλλαγή τους τα τελευταία χρόνια. Η έρευνα έδειξε βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης σημαντικού αριθμού εργαζομένων, νεότερων, κυρίως, ηλικιακά ομάδων, οι οποίοι ανήκουν σε επιχειρήσεις που βρίσκονται σήμερα στη φάση της διεύρυνσης του αντικειμένου παραγωγής (β' φάση) και στη φάση της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας (γ' φάση). Ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζομένων οι οποίοι, κυρίως, αναλαμβάνουν τις

δευτερεύουσες βοηθητικές «παραδοσιακές» δραστηριότητες, ανήκουν σε μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες, έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης αλλά πολύχρονη εμπειρία στην παραγωγική διαδικασία. Οι εργαζόμενοι στα τμήματα διοίκησης και προώθησης του προϊόντος, έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης, ανήκουν, σχεδόν, όλοι σε μικρές ηλικιακά ομάδες, μεγάλο μέρος των οποίων δραστηριοποιείται σε επιχειρήσεις που βρίσκονται σήμερα στη φάση της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας (γ' φάση) και στη φάση της ολικής «τριτογενοποίησης» (δ' φάση).

Διαπιστώθηκε μεγάλη επαγγελματική κινητικότητα²⁷ σε όλες τις ομάδες εργαζομένων, κινητικότητα η οποία οφείλεται, κυρίως, στη συνάφεια του αντικείμενου της απασχόλησης και στις παραγωγικές και γεωγραφικές αλληλεξαρτήσεις των κλάδων-κλειδί. Οι αλληλεξαρτήσεις αυτές δημιουργούν κατάλληλες συνθήκες για διεύρυνση των επιλογών εργασίας και των δυνατοτήτων εξεύρεσης συμπληρωματικής. Μεγάλος αριθμός εργαζομένων στα τμήματα παραγωγής των επιχειρήσεων καθώς και ανειδίκευτοι εργαζόμενοι, βρίσκουν συμπληρωματική εργασία είτε σε δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα –στο συναφές εμπόριο (κυρίως, στο χονδρικό)– είτε εργασία –πιο υποβαθμισμένη ως προς τη θέση και το αντικείμενο της κύριας απασχόλησης– σε επιχειρήσεις που βρίσκονται σήμερα στη φάση της διεύρυνσης του παραγωγικού αντικείμενου (β' φάση) ή στη φάση της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας (γ' φάση). Έτσι, μπορεί να μετατοπίζεται χρονικά η «απειλή» της ανεργίας, όμως το συντριπτικό μέρος των εργαζομένων με «παραδοσιακές» ειδικότητες βιώνει τις έντονες διακυμάνσεις/μεταβολές στο εισόδημά, ενώ θεωρεί ότι οι αναδεικνυόμενες τάσεις ενισχύουν τη μείωσή του.²⁸ Η έρευνα έδειξε ότι μικρός αριθμός των εργαζομένων στα τμήματα διοίκησης και πώλησης ή προώθησης του προϊόντος, αναζητά συμπληρωματική απασχόληση, εκτός της κύριας.²⁹

Ο «εγκλωβισμός» των οικονομικά ενεργών μελών στις οικογενειακές επιχειρήσεις, όπως έδειξε η έρευνα πεδίου, έχει ελαττωθεί. Η μείωση της οικογενειακής απασχόλησης,³⁰ η οποία εμφανίζεται, κυρίως, στις ευάλωτες επιχειρήσεις, οφείλεται στη σταδιακή και «επώδυνη» συρρίκνωση της επιχείρησης. Επίσης, η μείωση της οικογενειακής απασχόλησης στις δυναμικές επιχειρήσεις που βρίσκονται σήμερα στις φάσεις της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας και της ολικής «τριτογενοποίησης», οφείλεται στις σύγχρονες –πιο εξειδικευμένες– απαιτήσεις λειτουργίας των επιχειρήσεων, απαιτήσεις που προϋποθέτουν τη λήψη συνειδητών αποφάσεων για τη δραστηριοποίηση οικογενειακού μέλους στην επιχείρηση, αποφάσεις οι οποίες συνοδεύονται με οικονομικές επενδύσεις για την περαιτέρω κατάρτιση και εκπαίδευσή του στα νέα επιχειρησιακά, λιαν ανταγωνιστικά, δεδομένα.

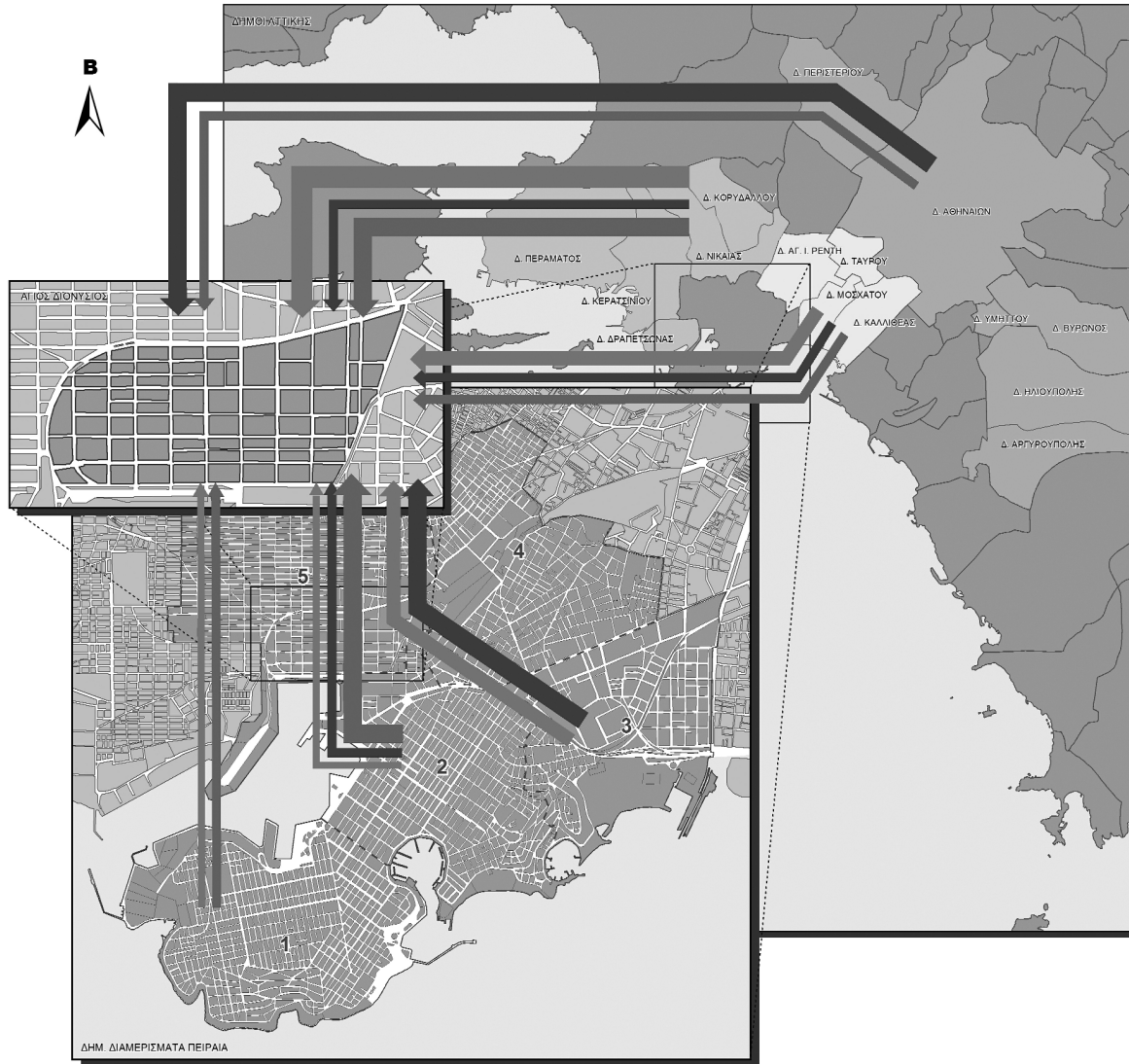
Η έρευνα διαπίστωσε αλλαγές ως προς τον τόπο κατοικίας των εργαζομένων. Μεγάλος μέρος αυτών, οι οποίοι είναι εξειδικευμένοι σε ζητήματα πώλησης, αποθήκευσης και διακίνησης του προϊόντος και εντοπίζονται στις γ' και δ' φάσεις εξέλιξης της παραγωγικής διαδικασίας, προέρχεται, κυρίως, από μακρινούς δήμους (βλέπε Χάρτη 20). Οι εργαζόμενοι με παραδοσιακές ειδικότητες κατοικούν, κυρίως, στον Πειραιά και στην ευρύτερη περιοχή του (βλέπε Χάρτη 21). Παρά τα μεγάλα ποσοστά ιδιοκατοίκησης, οι εργαζόμενοι που κατοικούν στις κεντρικές συνοικίες του Πειραιά δήλωσαν έντονη επιθυμία μετεγκατάστασης –εκτός Πειραιά– σε γειτονικές περιοχές, όπως στο Μοσχάτο, στο Ρέντη, στο Κερατσίνι. Οι εργαζόμενοι στα τμήματα διοίκησης, οι οποίοι διαμένουν στον Πειραιά και, κυρίως, στις κεντρικές

27. Σχετικά με ζητήματα επαγγελματικής κινητικότητας, βλέπε Βαλεριανού, 2007, *ό.π.*, Κλαμπασέα, 2003, *ό.π.*, Κασσιμάτη Κ., 1987, «Σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κινητικότητα. Η εμπειρική έρευνα στην κοινωνιολογία», στο Λαμπίρη-Δημάκη Δ., *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Παπαζήσης.

28. Σχετικές τάσεις αναδεικνύονται, επίσης, στο Μαράτου Λ., Benoit-Guilbot O., Παπλιάκου Β., Σωρόκος Ε., Τσανίρα Ε., Χατζηγιάννη Α., 1998, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στον Πειραιά: Μετακινήσεις, οικογένεια, εργασία*, ΕΚΚΕ.

29. Εκτενή ανάλυση για συμπληρωματική –εκτός κύριας– απασχόληση, βλέπε και στο Κασσιμάτη Κ., 1998β, *Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Μελέτη II, Η μορφολογία της δεύτερης απασχόλησης*, δεύτερη έκδοση, ΕΚΚΕ.

30. Σχετικά με την ιδιότυπη φυσιολογία της οικογενειακής απασχόλησης στις βιοτεχνικές επιχειρήσεις, βλέπε και ΕΜΠ-ΓΓΕΤ- Δήμος Μοσχάτου, 1996, *ό.π.*, και ΕΜΠ-ΕΟΜΜΕΧ., 1988, *ό.π.*

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Δυναμικά Κλαδικά Στρώματα**
- Κατηγορία 1
 - Κατηγορία 2
- Ανοδικά Κλαδικά Στρώματα**
- Ποσοστό Προέλευσης ανά περιοχή**
- ← 50 %
 - ← 25 %
 - ← 10 %
 - ← 5 %
- Περιοχές Προέλευσης εκτός Πειραιά**
- Ευρύτερη Περιοχή Πειραιά:
Δήμοι Νίκαιας, Κορυδαλλού, Δραπετσώνας, Κερατσινίου κ.α.
 - Δήμοι Ανατολικού του Πειραιά:
Δήμοι Αγ. Ιωάννη Ρέντη, Μοσχάτου, Καλλιθέας, Τούρου κ.α.
 - Μακρινοί Δήμοι:
Δήμοι Περιστέρειο, Ηλιούπολης, Αργυρούπολης, Αθηναίων κ.α.
- - - Όρια Δημοτικών Διαμερισμάτων

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
 Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας

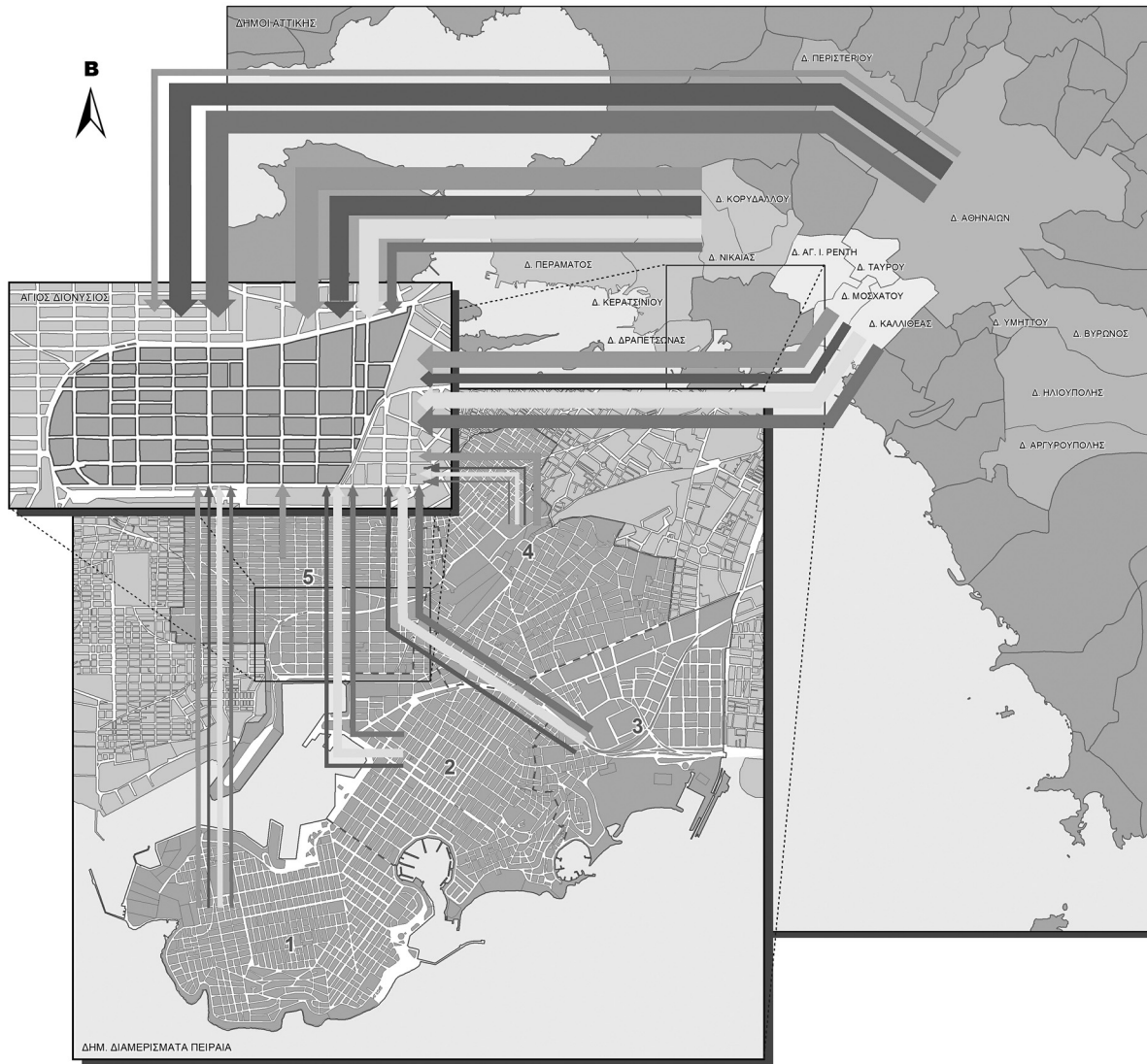
Μετασηματισμοί στο Σύγχρονο Αστικό Χώρο
Μελέτη Περίπτωσης: Δήμος Πειραιά
 Διδακτορική Διατριβή, Βαλεριάνου Κωνσταντίνου
 Νοέμβριος 2006

Περιοχή Αγίου Διονυσίου
Περιοχές Προέλευσης Εργατικού Δυναμικού
ανά Τύπο Κλαδικών Στρωμάτων
Ομάδα Ειδικότητας
Πόλησης - Αποθήκευσης - Διακίνησης

Υπόβαθρο:
 Αττικό Μετρό,
 Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό, 1997

Δομώματα:
 Καταγραφή και Επεξεργασία
 Διδακτορικής Διατριβής

X.20

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Ευλόγητα Κλαδικά Στρώματα
- Δυναμικά Κλαδικά Στρώματα
- Ανοδικά Κλαδικά Στρώματα
- Κατηγορία 1
- Κατηγορία 2
- Ποσοτήτες Προέλευσης ανά περιοχή
- ← 50 %
- ← 25 %
- ← 10 %
- ← 5 %
- Ποσοτήτες Προέλευσης εκτός Πειραιά
- Ενδοτική Περιοχή Πειραιά:
Δήμοι Νίκαιας, Κοροδαλλού, Δραπετσώνας, Κερατσινίου κ.α.
- Δήμοι Ανατολικά του Πειραιά:
Δήμοι Αγ. Ιωάννη Ρέντη, Μοσχάτου, Καλλιθέας, Ταύρου κ.α.
- Μακρινοί Δήμοι:
Δήμοι Περιστερίου, Ηλιούπολης, Αργυρούπολης, Αθηναίων κ.α.
- - - Όρια Δημοτικών Διαμερισμάτων

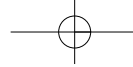
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΕΩΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας

Μετασηματισμοί στο Σύγχρονο Αστικό Χώρο
Μελέτη Περίπτωσης: Δήμος Πειραιά
Διδακτορική Διατριβή, Βαλεριάνου Κωνσταντίνα
Νοέμβριος 2006

Περιοχή Αγίου Διονυσίου
Ποσοτήτες Προέλευσης Εργατικού Δυναμικού
ανά Τύπο Κλαδικών Στρωμάτων
Ομάδα Ειδικότητας
Παραγωγής - Τυποποίησης - Συντήρησης

Υπόβαθρο:
Αττικό Μετρό,
Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό, 1997
Δεδομένα:
Καταγραφή και Επεξεργασία
Διδακτορικής Διατριβής

X.21

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

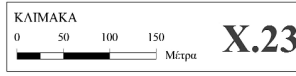

- Φάσεις Ανάπτυξης Κλάδων-Κλειδι**
- Α' Φάση Ανάπτυξης
 - Β' Φάση Ανάπτυξης
 - Γ' Φάση Ανάπτυξης
 - Δ' Φάση Ανάπτυξης
- Μέσο Ύψος Κτιρίων**
- Χαμηλά κτίρια (2 όροφοι και κάτω)
 - Κτίρια μεσαίου ύψους (3 - 4 όροφοι)
 - Υψηλά κτίρια (5 όροφοι και άνω)
- Μήση Περίοδος Κατασκευής Κτιρίων**
- Πριν το 1965
 - 1965 έως 1980
 - Νεοδομητα Κτίρια
- Θύλακας Υποβάθμισης
- Θύλακας Περιορισμένης Αναβάθμισης
- Θύλακας Αναβάθμισης

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας

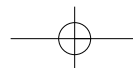
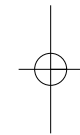
Μετασηματισμοί στο Σύγχρονο Αστικό Χώρο
Μελέτη Περίπτωσης: Δήμος Παιραιά
Διδακτορική Διατριβή, Βαλεριάνου Κωνσταντίνου
Νοέμβριος 2006

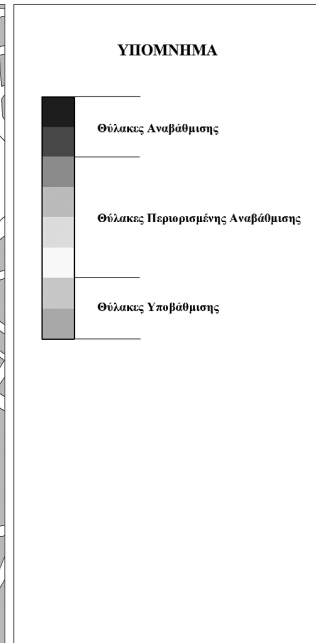
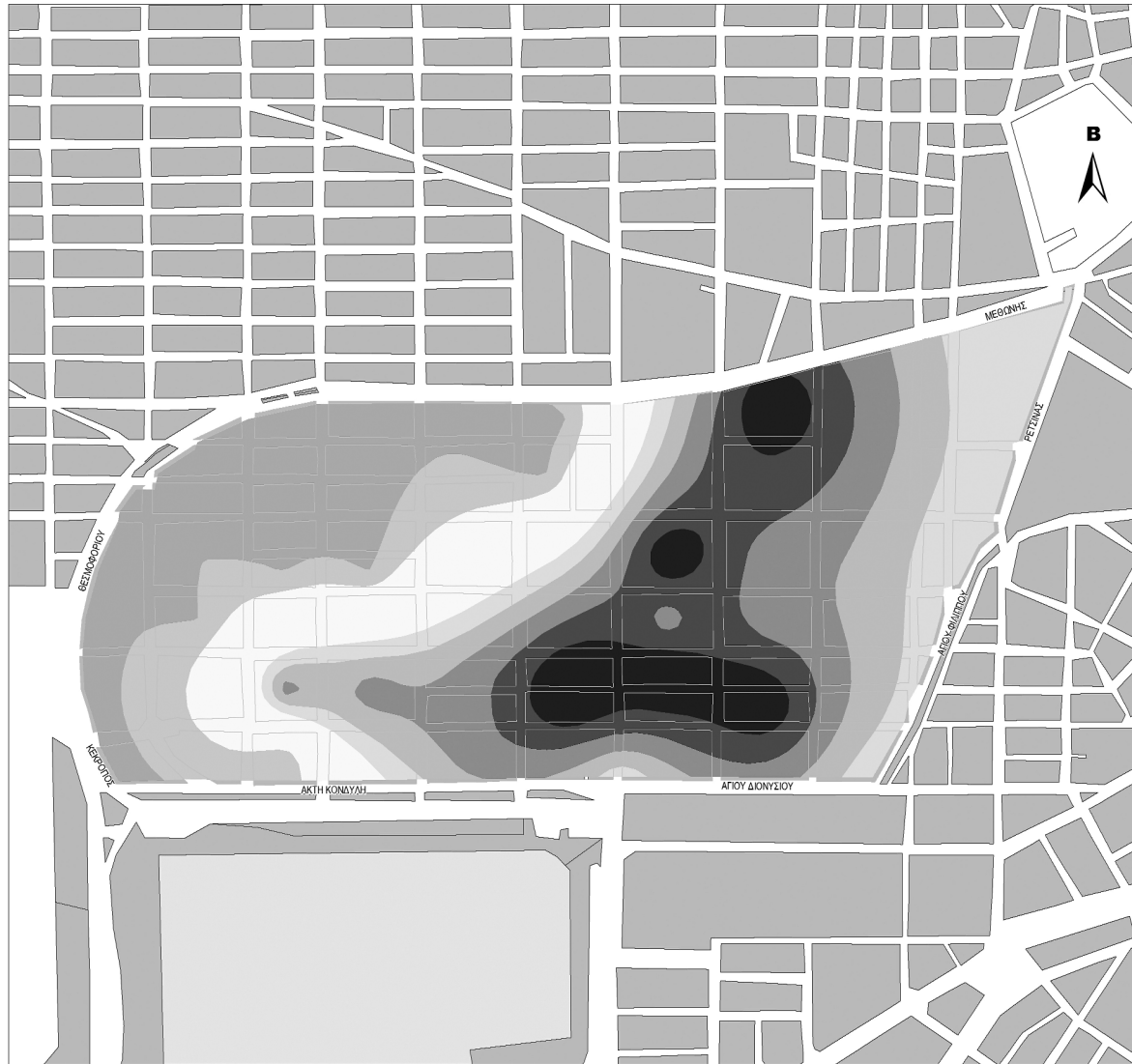
Περιοχή Αγίου Διονυσίου
Συνέργειες Φάσεων Ανάπτυξης
Κλάδων-Κλειδι και του
Γεωγραφικού Χώρου

Υπόβαθρο:
Αττικό Μιστρό, Μιλέτη Ανάπτυξης Μιστρό, 1997

Λεωδόμενα:
Καταγραφή και Επεξεργασία Διδακτορικής Διατριβής

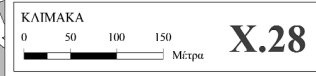

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
 Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας

Μετασηματισμοί στο Σύγχρονο Αστικό Χώρο
 Μελέτη Περίπτωσης: Δήμος Πειραιά
 Διδακτορική Διατριβή, Βαλεριάνου Κωνσταντίνα
 Νοέμβριος 2006

Περιοχή Αγίου Διονυσίου
Θύλακες Υποβάθμισης και Αναβάθμισης

Υπόβαθρο:
 Αττικό Μετρό, Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό, 1997

Δεδομένα:
 Καταγραφή και Επεξεργασία Διδακτορικής Διατριβής

συνοικίες, έχουν στα άμεσα οικογενειακά τους σχέδια τη μετεγκατάστασή τους σε κοντινούς, κυρίως νότιους, δήμους, όπως στη Νέα Σμύρνη, στην Αμφιθέα, στον Άλιμο, κ.λπ., αναζητώντας καλύτερες συνθήκες στέγασης και αστικού περιβάλλοντος.

Σήμερα, η ιστορική παραγωγική περιοχή του Πειραιά απευθύνεται σε διαφορετικές ομάδες πληθυσμού. Οι επικρατούσες στην τοπική αγορά εργασίας, κατά τη δεκαετία του '80 και λιγότερο τη δεκαετία του '90, «παραδοσιακές» ειδικότητες εργαζομένων έχουν δώσει τη θέση τους σε νέες, οι οποίες, όπως έδειξε η έρευνα, σχετίζονται με τις εξελιγμένες βιοτεχνικές επιχειρήσεις ή με τις επιχειρήσεις του χονδρεμπορίου, των αποθηκών, των υπηρεσιών (ναυτιλιακές εταιρείες, τράπεζες κ.λπ.), διαμορφώνοντας νέα χαρακτηριστικά ζήτησης και προσφοράς στην τοπική αγορά εργασίας. Εκτός από τις κυρίαρχες ομάδες εργαζομένων στην περιοχή, οι σημερινές δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα απευθύνονται και σε διευρυμένες ομάδες του δήμου καθώς και υπερτοπικού πληθυσμού. Ομάδες πληθυσμού, οι οποίες στο παρελθόν προσέγγιζαν την περιοχή σε ειδικές περιπτώσεις, λόγω του αμιγούς βιοτεχνικού χαρακτήρα της, δραστηριοποιούνται σήμερα εδώ, καλύπτοντας ανάγκες, οι οποίες αφορούν, κυρίως, συναλλαγές με υπηρεσίες. Δημιουργείται, λοιπόν, ένα νέο «πλέγμα» κοινωνικο-οικονομικών συσχετίσεων, το οποίο απαξιώνει μεγάλο μέρος «παραδοσιακών» ομάδων και ενισχύει άλλες, που σχετίζονται με τις εξελιγμένες παραγωγικές δραστηριότητες αλλά, κυρίως, με ένα ευρύτερο σύνολο δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα.

Οι εξελίξεις στην παραγωγική διαδικασία και οι συνέργειες με το γεωγραφικό χώρο

Σήμερα συνυπάρχουν στον Άγιο Διονύσιο «θύλακες» υποβάθμισης παράλληλα με αναβαθμισμένες περιοχές. Σ' αυτό συμβάλλει η ιστορική διαμόρφωση της περιοχής και η οργάνωσή της, η οποία χαρακτηρίζεται από μικρές ιδιοκτησίες,³¹ ανύπαρκτους ελεύθερους χώρους –για συμπληρωματικές παραγωγικές εργασίες– ανεπαρκές οδικό δίκτυο και, κυρίως, λειτουργία «πιάτσας» με «παραδοσιακές» αρχές οργάνωσης. Σημαντικό κριτήριο, το οποίο ελκύει διαχρονικά επιχειρήσεις στην περιοχή, εκτός από την κεντρικότητα της θέσης, είναι, κυρίως, η «δυναμική» αυτής της «πιάτσας», «δυναμική» που εξελίσσεται διαχρονικά με ενδοκλαδικές και διακλαδικές παραγωγικές και χωρικές διασυνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις.³² Αυτή, λοιπόν, η αναπτυξιακή διαδρομή της περιοχής, καθώς και η αλληλεπίδραση των φάσεων εξέλιξης της παραγωγικής διαδικασίας που διαπίστωσε η έρευνα, είχε σαν αποτέλεσμα την υποβάθμιση «θυλάκων» και την αναβάθμιση άλλων (βλέπε Χάρτη 23).

Η έρευνα για την ιστορική φυσιογνωμία της περιοχής και για την εξέλιξή της, έδειξε κυρίως δύο χωρο-χρονικά «στρώματα», που καθορίζουν το υπόβαθρο, στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι σημερινές αλλαγές: το πρώτο «στρώμα» ξεκινάει από τα τέλη του 19ου αιώνα, αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60 και χαρακτηρίζεται, κυρίως, από παραδοσιακή οργάνωση της περιοχής με μικρούς βιοτεχνικούς χώρους, χαμηλών προδιαγραφών και κατ' επέκταση «παραδοσιακές» συνθήκες βιοτεχνικής εργασίας με περιορισμένες δυνατότητες εξέλιξης. Το δεύτερο «στρώμα», το οποίο εμφανίζεται από τα μέσα της δεκαετίας του '60 μέχρι το τέλος δεκαετίας του '80, και ουσιαστικά συνυπάρχει με το πρώτο αναπροσαρμόζοντας την μέχρι τότε κατάσταση, χαρακτηρίζεται από την περαιτέρω εγκατά-

31. Σχετικά με την πολεοδομική οργάνωση της περιοχής, βλέπε Μπαϊνιάς Ν., Παναγιωτοπούλου Α., 1994, *Πολεοδομική μελέτη ανάπτυξης περιοχής Αγίου Διονυσίου και των συνδέσεών της με όμορες περιοχές*, Δήμος Πειραιά, και Τσαγκαράτος Σ., 1992, *Πολεοδομική μελέτη ανάπτυξης της περιοχής Αγίου Διονυσίου (Γκάτσι-Παπαστράτος)*, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας.

32. Διαπιστώσεις από τα πορίσματα της έρευνας πεδίου, βλέπε, αναλυτικά, Βαλεριάνου, 2007, ό.π.

σταση δραστηριοτήτων χονδρεμπορίου και την ανοικοδόμηση νέων κτιρίων, κυρίως στο παραλιακό μέτωπο, τα οποία φιλοξενούν για πρώτη φορά δραστηριότητες υπηρεσιών.

Σ' αυτήν την κατάσταση, η φάση της συρρίκνωσης, η οποία ξεκινάει τη δεκαετία του '80 με τη σταδιακή συρρίκνωση αρκετών επιχειρήσεων, συνοδεύεται μέχρι και σήμερα με στοιχεία περαιτέρω υποβάθμισης. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, και σ' αυτό το υποβαθμισμένο περιβάλλον –παλαιά βιοτεχνικά κτίρια, αρκετά από αυτά εγκαταλειμμένα– η φάση της ολικής «τριτογενοποίησης» βρίσκει πεδίο εξέλιξης και ανάπτυξης: παλαιές βιοτεχνικές εγκαταστάσεις είτε επισκευάζονται για την εγκατάσταση «τριτογενοποιημένων» επιχειρήσεων, είτε κατεδαφίζονται και στη θέση τους ανεγείρονται εγκαταστάσεις που καλύπτουν, κυρίως, τις ανάγκες νέων δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα. Σήμερα, λοιπόν, στο τρίτο χώρο-χρονικό «στρώμα», το οποίο αρχίζει να διακρίνεται από τις αρχές της δεκαετίας του '90, και στο οποίο δίνει έμφαση η ερευνητική διαδικασία, η αλληλεπίδραση του γεωγραφικού χώρου με τις εξελίξεις στην τοπική παραγωγική βάση, μεταλλάσσει την αστική περιοχή διαρθρώνοντας αναβαθμισμένους θύλακες, αλλά και θύλακες υποβάθμισης. Συμπερασματικά, λοιπόν, όπως έδειξε η ερευνητική διαδικασία, στην περιοχή, σήμερα:

Η φάση της συρρίκνωσης της παραγωγής και η ύπαρξη ευάλωτων επιχειρήσεων στην περιοχή, εμφανίζεται στο χώρο με στοιχεία, κυρίως, υποβάθμισης, όπως ύπαρξη κενών και εγκαταλειμμένων καταστημάτων, χαμηλής ποιότητας βιοτεχνικοί χώροι –οι οποίοι συνεπάγονται και χαμηλών προδιαγραφών συνθήκες εργασίας– έλλειψη κατάλληλων υποδομών για τη λειτουργία των επιχειρήσεων που, συνθήως, καταφεύγουν στη χρήση δημόσιων χώρων με αποτέλεσμα τη συνολική υποβάθμιση της περιοχής.

Η φάση της διεύρυνσης/διαφοροποίησης του αντικειμένου παραγωγής και των δυναμικών συνεργασιών που αναπτύσσουν εδώ οι ανοδικές επιχειρήσεις συνοδεύονται με στοιχεία σχετικής αναβάθμισης στο αστικό περιβάλλον. Η σταδιακή έναρξη επενδύσεων για τη βελτίωση των κτιριακών υποδομών, η σταδιακή βελτίωση του εργασιακού περιβάλλοντος και η δημιουργία των απαραίτητων και κατάλληλων χώρων για τη λειτουργία των επιχειρήσεων, εμφανίζονται, σήμερα, στην περιοχή με θύλακες σχετικής αναβάθμισης.

Η φάση της μικτής παραγωγικής δραστηριότητας, που υιοθετούν ορισμένες δυναμικές επιχειρήσεις εμφανίζονται, σήμερα, στην περιοχή με στοιχεία περαιτέρω αναβάθμισης. Οι συνεχείς επενδύσεις για τη βελτίωση των κτιριακών υποδομών, η αναδιάρθρωση των εγκαταστάσεων των επιχειρήσεων έτσι ώστε να δημιουργηθούν χώροι έκθεσης και πώλησης των προϊόντων, η περαιτέρω δημιουργία των απαραίτητων λειτουργικών χώρων και η συνεχής βελτίωση του εργασιακού περιβάλλοντος δημιουργούν θύλακες περαιτέρω αναβάθμισης. Στη φάση αυτή στα μέσα της δεκαετίας του '90 εισβάλλουν στην περιοχή νέες δραστηριότητες μεταφορών, χονδρεμπορίου-αποθηκείσεων και άλλων υπηρεσιών, οι οποίες αρχίζουν σταδιακά να μετασχηματίζουν την «παραδοσιακή» παραγωγική φυσιογνωμία της περιοχής.

Η φάση της ολικής «τριτογενοποίησης», φάση κρίσιμη στη διαμόρφωση του αστικού χώρου, εμφανίζεται με «αναβαθμισμένους» μικρο-θύλακες, οι οποίοι συγκεντρώνουν δυναμικές δραστηριότητες σχετικές με τον εκσυγχρονισμό βιοτεχνικών καταστημάτων και την «τριτογενοποίηση» της παραγωγής, καθώς και με δραστηριότητες της ναυτιλίας, των υπηρεσιών, κ.λπ. Στη φάση αυτή έχει περαιτέρω διαφοροποιηθεί ο χαρακτήρας της περιοχής, η οποία μετασχηματίζεται σε περιοχή συγκέντρωσης, κυρίως, δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα. Σήμερα, συνυπάρχουν και εξελίσσονται τόσο η υποβάθμιση υποπεριοχών όσο και η αναβάθμιση άλλων, ενισχύοντας τις γεωγραφικές αντιθέσεις και τις ασυνέχειες στον αστικό χώρο (βλέπε Χάρτη 28).

Η έρευνα διαπιστώνει ότι οι εξελίξεις στην περιοχή και οι επιπτώσεις τους στην οργάνωση και λειτουργία του αστικού χώρου είναι αποτέλεσμα διαφοροποιήσεων στα παραγωγικά δίκτυα, τα οποία συντέιναν στο μετασχηματισμό της. Η ερευνητική διαδικασία έδειξε ότι οι μετασχηματισμοί στην παραγωγική βάση –υπό το πρίσμα της εξέλιξης των τομέων-κλειδί και της τυπολογίας τους– ακολουθούν διαφορετικές «ταχύτητες» και «διαδρομές» επιφέροντας αλλαγές στα χαρακτηριστικά της απασχόλησης, στις ανάγκες, στις απαιτήσεις και στις πρακτικές προσαρμογής των επαγγελματικών ομάδων. Η αλληλοεπίδραση των διαδικασιών μετασχηματισμού στην παραγωγική βάση με τον ήδη ιστορικά διαμορφωμένο γεωγραφικό χώρο, έχει σαν αποτέλεσμα ανομοιογενή αστική ανάπτυξη. Οι ασυνέχειες στην παραγωγική βάση και στο κτισμένο περιβάλλον της πόλης, όπως εξελίσσονται στις διάφορες φάσεις που ανέδειξε η έρευνα, δείχνουν ότι αν στόχος είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής και η άμβλυση των ανισοτήτων, διαφορετικές στρατηγικές απαιτούνται για διαφορετικές περιοχές, σε διαφορετικές ή ίδιες χρονικές περιόδους, διαπίστωση η οποία θέτει σε αμφισβήτηση τα «παραδοσιακά» εργαλεία κατανόησης και σχεδιασμού του αστικού χώρου. Στοιχειοθετώντας μια νέα αναπτυξιακή χαρτογράφηση, διαρθρώσαμε μεθοδολογική προσέγγιση και υλοποιήσαμε, πειραματικά, έρευνα πεδίου, σε μια χαρακτηριστική περιοχή για την ανάδειξη της δυναμικής στον αστικό χώρο στην Ελλάδα σήμερα. Παράλληλες προσπάθειες, αντλώντας από αυτή την εμπειρία, θα οδηγήσουν σε πληρέστερη εικόνα, περαιτέρω ανταλλαγή απόψεων και βελτίωση των μεθοδολογικών εργαλείων και επιλογών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin A., *Post fordism. A reader*, Blackwell, Οξφόρδη και Κάιμπριτζ 1994.
- Amin A. – Thrift N., *Cities. Remaining the urban*, Polity, Οξφόρδη 2002.
- Esping-Andersen G., "Post-industrial class structures: an analytical framework", στο *Changing classes – Stratification and mobility in post-industrial societies*, Sage, 1993.
- Groupe Chadule, *Initiation aux pratiques statistiques en géographie*, Masson, Παρίσι-Βαρκελώνη-Μιλάνο 1994.
- Harvey D., *Explanation in geography*, Edward Arnold, 1976.
- Holmes J., «Οργάνωση και γεωγραφική διάρθρωση των υπεργολαβιών παραγωγής», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 45, Ιούλιος 1991.
- Limb M. – Dwyer C. (επιμ.), *Qualitative methodologies for geographers, issues and debates*, Arnold, Λονδίνο 2001.
- Mason J., *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
- Massey D. – Allen J. (επιμ.), *Geography matters!*, Cambridge University Press, Open University, 1984.
- North D., "Rural Industrialization", στο B. Ilbery (επιμ.), *The Geography of Rural Change*, Longman-Harlow, Λονδίνο 1998.
- Sayas J.P., "Investigating interurban location patterns of economic activity", *The Greek Review of Social Research*, τόμος 113, 2004.
- Storper – Walker, *The spatial division of labour: Labour and the location of industries*, Sawers & Tabb eds. 1984.
- Αραβαντινός Α. – Βασενχόβεν Λ. – Τζιαφέτας Γ. – Λαμπριδής Χ. – Λαμπριδής Β. – Μάρκου Μ. – Σαγιάς Ι. – Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική ευθύνη), *Μελέτη και έρευνα προβλημάτων δυσλειτουργίας των ΜΜΕ σε σχέση με την πολεοδομική οργάνωση*, ερευνητικό έργο, ΕΜΠ – ΕΟΜΜΕΧ 1988.
- Βαΐου Ν. – Λαμπριανίδης Λ. – Χατζημιχάλης Κ. – Χρονάκη Ζ., «Διάχυτη εκβιομηχάνιση στη Θεσσαλονίκη», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 45, Ιούνιος 1991.
- Βαλεριάνου Κ. – Κλαμπατσέα Ε. – Μουκούλης Π. – Σαγιάς Ι. – Παναγιωτάτου Ε. (επιστημονική υπεύθυνη), *Αναπτυξιακή χαρτογράφηση κρίσιμων κοινωνικών παραμέτρων για το Δήμο Πειραιά* Έργο Ι, ΙΙ, ερευνητικό έργο, ΕΜΠ, Εργαστήριο Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών – Δήμος Πειραιά, 2003-2008.
- Βαλεριάνου Κ. – Μουκούλης Π. – Σαγιάς Ι. – Παναγιωτάτου Ε., *Παρατηρώντας τον Πειραιά...ΙΙ*, ΕΜΠ 2008.
- Βαλεριάνου Κ., *Μετασηματισμοί στο σύγχρονο αστικό χώρο. Μελέτη περίπτωσης Δήμος Πειραιά*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ 2007.
- Βαλεριάνου Κ. – Παναγιωτάτου Ε. (επιμ.), Κλαμπατσέα Ε. – Σαγιάς Ι. (σύμβουλοι), *Παρατηρώντας τον Πειραιά...*, ΕΜΠ 2006.
- Βλάχος Γ., *Προβλήματα και προοπτικές της ελληνικής ναυπηγικής και επισκευαστικής βιομηχανίας*, Σταμούλης 1996.
- , *Εξειδικευμένα θέματα της ελληνικής ναυπηγικής και επισκευαστικής βιομηχανίας*, Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Πειραιά 1996.
- Διαμαντόπουλος Γ., *Χωροταξική – περιβαλλοντική ανάπτυξη της περιοχής Δήμου Πειραιά*, Κέντρο Χωροταξικών, Πολεοδομικών, Αρχιτεκτονικών Μελετών 1997.

- Κασσιμάτη Κ., *Έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης. Μελέτη II, Η μορφολογία της δεύτερης απασχόλησης*, 2η έκδοση, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών 1998β.
- , «Σχέση ανάμεσα στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κινητικότητα. Η εμπειρική έρευνα στην κοινωνιολογία», στο Λαμπίρη-Δημάκη Δ., *Η κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Παπαζήσης 1987.
- Κλαμπατσέα Ε., *Φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές: Πλεονάζων χώρος, ανθρώπινο δυναμικό και η συμβολή της γνώσης*, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Βιομηχανίας: Προς την Οικονομία της Γνώσης, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα 3-5 Ιουλίου 2006.
- , *Φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές της σύγχρονης Ελλάδας – Κριτήρια αξιολόγησης για την επενδυτική πολιτική και το ανθρώπινο δυναμικό σε περιπτώσεις μονοανάπτυξης*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ 2003.
- , «Γεωγραφική εξέλιξη επενδύσεων και απασχόλησης στη βιομηχανία κατά την περίοδο 1961 -1998», στο Burgel G. – Δεμαθάς Ζ. (επιμέλεια), *Η Ελλάδα μπροστά στην τρίτη χιλιετία, χώρος, οικονομία, κοινωνία τα τελευταία 40 χρόνια*, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Laboratoire de Géographie Urbaine, Université de Paris X, 2001.
- Κοσμετάτος Γ. – Καψάλης Χ. – Σπουρδουλάκης Μ. – Μαλούτας Θ. – Σαγιάς Ι. – Μάρκου Μ. – Παναγιωτάτου Ε. (επισημονική υπεύθυνη), *Παραγωγική αναδιάρθρωση της βιοτεχνίας. Χωρικές και κοινωνικό-οικονομικές επιπτώσεις*, ερευνητικό έργο, ΕΜΠ – ΓΓΕΤ – Δήμος Μοσχάτου, 1996.
- Κυριαζή Ν., *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα: οικονομική ευελιξία και κοινωνικές δυσκαμψίες*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992.
- , *Ευέλικτη εξειδίκευση. Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Μαράτου Α. – Benoît-Guilbot O. – Παπλιάκου Β. – Σορώκος Ε. – Τσανίρα Ε. – Χατζηγιάννη Α., *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στον Πειραιά: Μετακινήσεις, οικογένεια, εργασία*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1998.
- Μιχαλοπούλου Κ., *Στην αυτοκρατορία των ενδείξεων*, Παπαζήσης, Αθήνα 2004.
- Μπανιάς Ν. – Παναγιωτοπούλου Α., *Πολεοδομική μελέτη ανάπλασης περιοχής Αγίου Διονυσίου και των συνδέσεών της με όμορες περιοχές*, 1994.
- Παναγιωτάτου Ε., *Συμβολή σε μία ενιαία θεώρηση του χώρου και σε μία άλλη σχεδιαστική πρακτική*, ΕΜΠ 1988.
- , *Θέματα ανάπτυξης του χώρου*, ΕΜΠ 1983.
- Πελαγίδης Θ., *Η Διεθνοποίηση της ελληνικής βιομηχανίας: Ευελιξία και αναδιάρθρωση*, Εξάντας, Αθήνα 1997.
- Σαγιάς Ι., «Κοινωνικός και χωρικός καταμερισμός εργασίας στον αστικό χώρο: Το παράδειγμα των βιομηχανικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στο Ν. Αττικής 1978-1988», *Γεωγραφίες*, τεύχ. 3, 2002.
- , «Κρίση και γεωγραφική αναδιάρθρωση της βιομηχανικής απασχόλησης στην Αττική», στο Μαλούτας Θ. (επιμ.), *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι πόλεις*, τόμος 1, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας 2000α.

—, «Απασχόληση στον τριτογενή τομέα στην Αττική: Τάσεις αποκέντρωσης», στο *Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας: Οι πόλεις*, τόμος 1, ό.π., 2000β.

Τσαγκαράτος Σ., *Πολοδομική μελέτη ανάπτυξης της περιοχής Αγίου Διονυσίου (Γκάζι-Παπαστράτος)*, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, 1992.

Τσοκόπουλος Β., *Πειραιάς 1835-1870. Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Καστανιώτης, Αθήνα 1984.

Χριστοφιλόπουλος Δ.Γ., *Αστικός και χωροταξικός σχεδιασμός – προγραμματισμός, Τεχνική διαδικασία ή κοινωνική επιστήμη*, Π. Σάκκουλας, Αθήνα 1990.

ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ

Βίλλυ Αττάρτ

Περίληψη

Οι παγκόσμιες τάσεις ανάπτυξης των πόλεων που απορρέουν από την αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας, διαμορφώνουν νέες προβληματικές στις πολιτικές και στο σχεδιασμό για το χώρο. Κινητήριο μοχλό της μετάβασης στη μεταφορμική διάρθρωση του αστικού και περιαστικού χώρου αποτέλεσε η *αυξανόμενη κινητικότητα* με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, των μεταφορών, των επικοινωνιών και της πληροφορίας, καθιστώντας έτσι κεντροβαρική την έννοια του «δικτύου». Οι χωρικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές στην περιφέρεια των πόλεων ανασυντάσσονται και διαμορφώνεται αυτό που η S. Hauser αποκαλεί «interim city», ένας χώρος «ενδιάμεσος» με ασαφή χαρακτήρα στην περιφέρεια της πόλης.

Το φαινόμενο εκδηλώνεται στον περιαστικό χώρο, με την ανάπτυξη υποδομών μεγάλης κλίμακας, υπερτοπικών πόλων τριτογενών δραστηριοτήτων, με διάσπαρτη οικιστική ανάπτυξη και αποσπασματικότητα. Αποδέκτης της ανεξέλεγκτης αστικής διάχυσης στον εξωαστικό χώρο, είναι το ιδιαίτερης ποιότητας φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον που κατά κανόνα τον χαρακτηρίζει. Οι νέες χωρικές παρεμβάσεις σε τοπία αγροτικά και συχνά τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, περιβαλλοντικής και πολιτισμικής σημασίας, οδηγούν στην αποσάθρωση των υφιστάμενων φυσικών δομών, στην ποιοτική και παραγωγική υποβάθμιση του τοπίου και κατ' επέκταση στην αλλοίωση της φυσιογνωμίας του τόπου.

Στο πλαίσιο αυτό, η εισήγηση εστιάζει στην περιοχή των Μεσογείων Αττικής όπου διαμορφώνεται ένας νέος πόλος αστικοποίησης με τη διαδικασία των διαδοχικών επεκτάσεων και της προαστιοποίησης. Αναζητούνται οι υποθέσεις, τα εργαλεία και οι θεσμοί με τους οποίους η ελληνική πολιτεία αντιμετωπίζει τις έντονες αυτές τάσεις μεταλλαγής και διερευνώνται συνοπτικά οι συνιστώσες, η φύση και η αποτελεσματικότητα των σχεδιασμών. Το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι αν τελικά η περιοχή παραμένει «ανοχύρωτη» στην εισροή νέων χωρικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και εάν ναι, μήπως τελικά πρέπει να επαναπροσδιοριστεί ο *ρόλος του σύγχρονου πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε τοπία μεγάλης κλίμακας*;

Εν κατακλείδι, σε «ανοχύρωτες» εξωαστικές περιοχές, οι υφιστάμενοι σχεδιασμοί μπορούν να αξιοποιηθούν και να ενισχυθούν μέσα από ένα διεπιστημονικό πλέγμα αξόνων διαχείρισης και σχεδιασμού του χώρου, στο πλαίσιο της ισόρροπης αιφόρου ανάπτυξης, με ιδιαίτερη έμφαση στον *τοπιακό σχεδιασμό*, ο οποίος μπορεί να λειτουργεί ως συμπληρωματικό εργαλείο σε κάθε είδους στρατηγικό και πολεοδομικό σχεδιασμό. Η έμφαση στην τοπιακή ερμηνεία και στη σχεδιαστική επαναπροσέγγιση του χώρου - τόπου, θα μπορούσε να συνδιαμορφώσει ένα πιο ολοκληρωμένο πλαίσιο σχεδιασμού καθώς και τις αναγκαίες προϋποθέσεις εγκατάστασης ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο περιαστικό τοπίο, συμβάλλοντας έτσι στο γόνιμο μετασχηματισμό του.

URBAN SPRAWL AND LANDSCAPE TRANSFORMATIONS. THE CASE OF MESOGEDIA, ATTICA

Abstract

Global trends in urban development, emanating from the rapid economic globalization, give rise to a new debate on policies and urban planning. The transition to the postfordist structure of urban and peri-urban space was triggered by the *increasing mobility* resulting from rapid technological advancements and developments in transport, communications and information technology, thus offering a pivotal role to the concept of "network". The spatial, economic and social structures in the periphery of cities are remodeled, forming the so-called "interim city", an intermediary area of an undetermined character.

This phenomenon manifests itself in peri-urban space through the development of large-scale infrastructures, the supra-local poles of tertiary activities, as well as the dispersed expansion of residential areas and fragmentation. The uncontrollable urban expansion occurs at the expense of the exquisite natural and cultural environment that is located in periurban areas. The new spatial interventions in rural landscapes and, quite often, in landscapes of unique natural beauty and of environmental and cultural significance, lead to the collapse of existing natural structures, to the deterioration of the landscape and, consequently, the alteration of the local character.

Within this framework, the proposal focuses on the area of Mesogeia, Attica, where a new pole of urbanization is being formed by means of gradual expansion and suburbanization. Research centers on the hypotheses, tools and legal framework by means of which the Greek state deals with this increasing tendency for transformation of landscapes. Moreover, it seeks the individual parameters, as well as the nature and effectiveness of policies. The main issue is whether the Mesogeia area is still "unshielded" against the invasion of new spatial and socio-economic trends and, if so, whether *the role of the current urban and architectural planning in large-scale landscapes should be redefined*.

To conclude, existing policies should be implemented in "unshielded" areas located beyond the urban environment and should be reinforced through a cross-scientific framework of management and planning of space. Any approach should take into account the need for a balanced, sustainable development, placing special emphasis on *landscape urbanism*, which could operate as a vital tool for the examination and remodeling of periurban space and as a complement in strategic and urban planning of any kind. The emphasis on landscape urbanism and a new approach towards space-place in terms of design could impede uncontrolled human interventions in landscapes and provide a valuable tool for positive transformations.

1. Περιαστική ανάπτυξη και σύγχρονες τάσεις

Οι παγκόσμιες τάσεις ανάπτυξης των πόλεων που απορρέουν από την αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας, διαμορφώνουν νέες προβληματικές στις πολιτικές και στο σχεδιασμό για το χώρο.

Ενώ οι αστικές δομές του μοντερνισμού στις χώρες της Δύσης προέκυψαν ως αποτέλεσμα της εκβιομηχάνισης των πόλεων και των παρυφών τους, η αποβιομηχάνιση των σύγχρονων ανεπτυγμένων χωρών και η ανάπτυξη ευέλικτων οικονομιών ανασυντάσσουν τις χωρικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές στην περιφέρεια των πόλεων, οδηγώντας σε αυτό που η Susanne Hauser αποκαλεί «interim city», ένας χώρος «ενδιάμεσος» με ασαφή χαρακτήρα στην περιφέρεια της πόλης.

Κινητήριο μοχλό της μετάβασης στη μεταφορτική διάρθρωση του αστικού και περιαστικού χώρου αποτέλεσε η *αυξανόμενη κινητικότητα* με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας των μεταφορών, των επικοινωνιών και της πληροφορίας, καθιστώντας έτσι κεντροβαρική την έννοια του «δικτύου». Επακόλουθα αποτελούν η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα με την ταυτόχρονη μετατόπιση του δευτερογενούς σε νεοαναπτυσσόμενες χώρες, η «αποτοπικοποίηση» των επιχειρήσεων με την οργάνωσή τους σε δίκτυα, η εξάπλωση των ευέλικτων συστημάτων παραγωγής, φαινόμενα που εκδηλώνονται στον περιαστικό χώρο με την ανάπτυξη υποδομών μεγάλης κλίμακας, με αστική διάχυση και αποσπασματικότητα. Η ανάπτυξη αυτή καθορίζεται από την «τάση των δικτύων να οργανώνονται χωρικά, είτε με βάση τη ζήτηση είτε επιδιώκοντας τη δημιουργία περιβάλλοντος προσφοράς, δημιουργώντας έτσι ευνοημένους χώρους»,¹ αυτό που με άλλα λόγια ονομάζει ο Μ. Καστέλς «πληροφορικό τρόπο ανάπτυξης».

1. Παντελής Σκαγιάννης, «Πόλεις & Τηλεπικοινωνίες», στο *Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις Αστικής Ανάπτυξης και Πολιτικής*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας-Gutenberg, Βόλος 1999, 235.

2. Andy Thornley and Yvonne Rydin, *Planning the Global Era*, ASHGATE, England, 2002.

3. Βλέπε την ανακοίνωση «Προς ένα πρόγραμμα για το αστικό περιβάλλον στην Ε.Ε.» (Επιτροπή 1997β) και το «Σχέδιο Ανάπτυξης του κοινοτικού Χώρου (ΣΑΚΧ)».

4. Στο Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου, ένας από τους βασικούς στόχους της νέας χωροταξικής στρατηγικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι η συνεχής διαχείριση και ανάπτυξη του διπόλου αυτού. Συγκεκριμένα στο άρθρο 2.2. «Ο μεταβαλλόμενος ρόλος και η λειτουργία των αγροτικών περιοχών», ανα-

φέρεται χαρακτηριστικά ότι στις πυκνοκατοικημένες περιφέρειες, τα χωρικά σύνολα με αγροτικά χαρακτηριστικά υφίστανται σημαντικές πιέσεις αστικοποίησης, με όλα τα συνεπακόλουθα αποτελέσματα της αυξημένης πυκνότητας, συμπεριλαμβανόμενων και των αρνητικών της επιπτώσεων. Σε αυτές περιλαμβάνονται η ρύπανση του εδάφους και των υδάτων, ο κατακερματισμός του ανοικτού τοπίου και η απώλεια του αγροτικού χαρακτήρα. Μια βασική λειτουργία της χωρικής ανάπτυξης συνίσταται, συνεπώς, στην επίτευξη καλύτερης ισορροπίας μεταξύ της αστικής ανάπτυξης και της προστασίας της ανοιχτής υπαίθρου».

5. «Ευρώπη 2000 +: Συνεργασία για την Χωροταξία στην Ευρώπη», Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο, 1995, 82.

6. James H. Johnson, *Suburban Growth. Geographical Process at the*

Η νέα χωρική δομή που προκύπτει συναρτάται με τους κόμβους του δικτύου και τις μεταξύ τους διασυνδέσεις, αποσθρώνοντας την προϋπάρχουσα συγκρότηση του χώρου που υποδέχεται το δίκτυο αυτό. Οι *διασυνδέσεις* αποτελούν τις «ροές επικοινωνίας» μεταξύ των κόμβων του δικτύου, όπως π.χ. οδικές αρτηρίες, και προσελκύουν τη γραμμική ανάπτυξη επιτελικών λειτουργιών κατά μήκος τους, ενώ οι *κόμβοι* αποτελούν τις σημειακές αυτονομημένες συγκεντρώσεις λειτουργιών του τριτογενούς τομέα, όπως π.χ. επιχειρηματικά πάρκα, χώροι διαμετακομισμού, εμπορικά κέντρα, πάρκα αναψυχής και πολιτισμού. Οι «κόμβοι» διαχέονται στο χώρο ως αυτοτελή αστικά μορφώματα σε περιοχές που βρίσκονται στα όρια ή σε άμεση γειτνίαση με την πόλη, περιοχές ετερογενείς κατά κανόνα μεταξύ τους, με ένα μηχανισμό που υπόκειται στη λογική της ανάπτυξης των «ηλεκτρονικών» δικτύων, απογυμνωμένου από την έννοια της τοπικότητας, προκαλώντας λειτουργικό κατακερματισμό του χώρου και συνιστώντας, τελικά, ένα ετερογενές και συχνά αποσπασματικό τοπίο, ένα «μέγα-τοπίο-patchwork». Μακροπρόθεσμα, το ετερογενές αυτό σύστημα τείνει προς την «εξομοίωση», αποτυπώνοντας την κοινωνική έκφραση της «νέας οικονομίας», που διευρύνει «δια-τοπικά» την παρουσία της. Συνέπεια του φαινομένου, σύμφωνα με τον Μ. Καστέλς, είναι η εξασθένηση των τοπικότητων, με επακόλουθα την οικονομική ανισότητα και τη χαμηλή ποιότητα στο αστικό και φυσικό περιβάλλον.²

Ως αντισταθμιστική πολιτική στην εξέλιξη αυτή, εισάγονται αρχές και κατευθύνσεις τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, με γνώμονα την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης (Sustainability), προάγοντας κατά αυτόν τον τρόπο την *ισόρροπη αστική ανάπτυξη*. Η έκθεση «Το Κοινό μας Μέλλον», της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του 1987, η διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του 1992 και μια σειρά από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής³ σχετικά με την πολιτική και τη δράση για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο *δίπολο πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς*, ως μοναδικό οικονομικό αγαθό αξιόσας σημασίας.⁴ Οι περιαστικοί χώροι που διαθέτουν κατά κανόνα μεγάλα αποθέματα αυτού του διπόλου, θα πρέπει να αποτελούν αντικείμενο πολιτικών διαχείρισης της γης, αποκτώντας τοπικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και προϋποθέσεις οικονομικής ελκυστικότητας, διαφοροποίησης και πολυμορφίας τοπίου, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο καλύτερο έλεγχο της επέκτασης της πόλης και της ενσωμάτωσης των αστικών λειτουργιών σε αυτούς.⁵

Σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς, θα επιχειρήσουμε να εντάξουμε τις πολιτικές που ασκούνται για την ανάπτυξη της μητροπολιτικής περιφέρειας της Αθήνας, εστιάζοντας στο περιαστικό τοπίο των Μεσογείων Αττικής.

2. Το περιαστικό τοπίο στα Μεσόγεια

Με τον όρο «περιαστικό τοπίο» αναφερόμαστε στην περιφέρεια του συμπαγούς αστικού ιστού, σε μια περιοχή χωρίς σαφή όρια και ορισμό. Στην αστική γεωγραφία ως «περιαστικός» περιγράφεται «ο χώρος που δέχεται την προαστιακή ανάπτυξη και όπου οι αγροτικές και οι αστικές χρήσεις γης αναμειγνύονται, δημιουργώντας μια μεταβατική ζώνη μεταξύ πόλης και υπαίθρου».⁶ Ταυτόχρονα, με την έννοια του «τοπίου» αναφερόμαστε στο προϊόν σύνθεσης του τόπου, του υποκειμένου και του χρόνου. Ο *τόπος* αφορά την υλική διάσταση του τοπίου με τα ιδιαίτερα γεωγραφικά και φυσικά χαρακτηριστικά του. Το *υποκείμενο* προσδίδει σε αυτή την «υλική» οντότητα, τον πολιτισμικό της χαρακτήρα, τη

Εικ. 1. «Το τοπίο είναι μια φυσική σκηνή διαμεσολαβημένη από τον πολιτισμό» (Mitchell, 1994).
Φωτ.: Το αρχαίο θέατρο των Οινιάδων, Νίκος Δανηλιδής

Εικ. 2. Τοπιακές μεταβολές στον περιοδικό χρόνο.
Φωτ.: Το φαράγγι του Βικάκη στα Ζαγοροχώρια, Νίκος Δανηλιδής

νοηματοδοτεί και τη διαποτίζει στο χρόνο με συλλογική μνήμη⁷ (εικ. 1). Ο χρόνος που είναι αναπόφευκτα συνυφασμένος με τη μεταβαλλόμενη υλικότητα και ταυτότητα του τοπίου συνίσταται από δύο ειδών χρόνους: τον *περιοδικό* χρόνο των *φυσικών διεργασιών της φύσης* (εικ. 2) –κύκλοι ανάπτυξης των φυσικών στοιχείων, γεωλογικές μεταβολές, φυσικά φαινόμενα, π.χ. βροχές, πυρκαγιές– και το *μη περιοδικό χρόνο των ανθρωπογενών επεμβάσεων στο τοπίο*. Επομένως, *το τοπίο ως προϊόν επάλληλων φυσικών και ανθρωπογενών μετασχηματισμών* αποτελεί μια πολυδιάστατη οντότητα σε δυναμική κατάσταση αέναης ενδογενούς ζύμωσης και μεταλλαγής. Η ανάγνωση και ο νοηματικός προσδιορισμός μιας τόσο σύνθετης δομής και κατ' επέκταση η σχεδιαστική προσέγγιση και πρακτική στο τοπίο, αναδεικνύουν το χρόνο ως ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα.

egde of the Western City, John Wiley & Sons, Λονδίνο, 1974, 4.

7. Κατά τον Carl Ortwin Sauer, πρόκειται για το *πολιτισμικό τοπίο*, για το οποίο αναφέρει στο βιβλίο του *The morphology of Landscape* το 1925, την χαρακτηριστική φράση: “Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result”.

Υπό το πρίσμα αυτό, θα εξετάσουμε συνοπτικά το μετασχηματισμό του «περιαστικού τοπίου» στα Μεσόγεια Αττικής, από ρροια σχεδιασμών, μηχανισμών και πρακτικών που αντανakλούν τις σύγχρονες τάσεις ανάπτυξης της πόλης, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε ακροθιγώς. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η μεταβολή αυτή έχει πυροδοτηθεί από δύο σημαντικές τάσεις, που ανασχηματίζουν τα χωρικά και κοινωνικά δεδομένα στην περιοχή και «συνεργούν» στην επιταχυνόμενη αστικοποίησή της:

- Η πρώτη αφορά τα *μεγάλα έργα υποδομής*, που επιφέρουν με ταχείς και συχνά ανεξέλεγκτους ρυθμούς έντονη οικοδομική ανάπτυξη και συντελούν στη δημιουργία μιας πρωτόγνωρης αστικής κατάστασης στην περιοχή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα για την περιοχή αποτελούν ο Νέος Διεθνής Αερολιμένας «Ελ. Βενιζέλος» στα Σπάτα, το υπό ανάπτυξη λιμάνι του Λαυρίου, τα διάσπαρτα Ολυμπιακά Έργα και η συναφής μεταφορική υποδομή που αυτά απαιτούν (π.χ. Αττική οδός και προαστιακός σιδηρόδρομος).
- Η δεύτερη αφορά τη *σταδιακή μετατροπή του χαρακτήρα των περιοχών* της Ανατολικής Αττικής από *περιοχές παραθεριστικής κατοικίας σε μόνιμη*, φαινόμενο που παρατηρείται την τελευταία εικοσιπενταετία λόγω του οικιστικού κορεσμού εντός του λεκανοπεδίου και το οποίο εντείνεται με την παράλληλη ανάπτυξη των υποδομών.

Αποδέκτης αυτών των τάσεων είναι το ιδιαίτερης ποιότητας φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής, τόσο στο πεδινό τμήμα, όσο και στο παράκτιο, γεγονός που οδηγεί συχνά στην ποιοτική υποβάθμιση και τη σταδιακή μεταλλαγή του χαρακτήρα της.

Ωστόσο, έχουν προηγηθεί σχεδιασμοί για την περιοχή, με στόχο την οργανωμένη ανάπτυξή της και τη διαφύλαξη της φυσιογνωμίας της. Παραμένει άραγε «ανοχύρωτη» στην εισροή νέων χωρικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και εάν ναι, μήπως τελικά πρέπει να επαναπροσδιοριστεί ο *ρόλος του σύγχρονου πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε τοπία μεγάλης κλίμακας*;

3. Μετασχηματισμοί του σχεδιασμού στα Μεσόγεια από τη δεκαετία του '80 μέχρι σήμερα

Οι πρώτοι σχεδιασμοί που αφορούν την περιφέρεια Αττικής –το Ρυθμιστικό Σχέδιο της δεκαετίας του '60, το Χωροταξικό του Δοξιάδη της δεκαετίας '70, και το «Σχέδιο Πλαίσιο-Πρωτεύουσα 2000» του 1979– αποτελέσαν τη βάση για τη σύνταξη του Ρυθμιστικού του 1985, ωστόσο στο βασικό κορμό της μελέτης δεν περιλάμβαναν τα Μεσόγεια.

Το *Ρυθμιστικό Σχέδιο του 1985* (Ν.1515/85) διαφοροποιήθηκε ως προς τον τύπο του σχεδιασμού, ως δομικό σχέδιο έκφρασης χωροταξικής πολιτικής, εισάγοντας επίσημα πλέον την *περιβαλλοντική διάσταση στο σχεδιασμό*. Ταυτόχρονα, θεσμοθετήθηκαν οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) ως εργαλείο σχεδιασμού και ελέγχου του εξωαστικού χώρου.

Ιδιαίτερα για την Ανατολική Αττική, το Ρυθμιστικό Σχέδιο του 1985 προέβλεπε *ανάσχεση της εξάπλωσης της πόλης* στον περιαστικό χώρο, με την απαγόρευση των κατατιμήσεων γης, καθορίζοντας ως όριο αρτιότητας τα 20 στρέμματα, τον περιορισμό των επεκτάσεων του σχεδίου πόλεως και της εκτός σχεδίου δόμησης, τον έλεγχο και περιορισμό των οικοδομικών συνεταιρισμών, των χρήσεων γης και, τέλος, την προστασία των ακτών από την οικιστική εξάπλωση.

Ταυτόχρονα, η Ανατολική Αττική ορίστηκε ως μια από τις πέντε υποπεριφέρειες (με έδρα το Λαύριο και δευτερεύοντα κέντρα το Κορωπί, το Μαρκόπουλο και τη Ραφήνα), με στόχο να προγραμματιστεί ως περιοχή με μικτή οικονομία ανάλογα με τα ειδικά χαρακτηριστικά της, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα. Όσον αφορά την ενδοχώρα της Ανατολικής Αττικής, το κύριο ζητούμενο ήταν η *νομοθετική κατοχύρωση της προστασίας και της ποιοτικής αναβάθμισης της γεωργικής χρήσης*. Συγκεκριμένα για τα Μεσόγεια, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αμπελοκαλλιέργεια για την παραγωγή κρασιού υψηλής ποιότητας.

Εντούτοις, παρόλο που οι σχεδιαστικές προθέσεις του Ρυθμιστικού του 1985 προήγαγαν ένα αναπτυξιακό μοντέλο αειφορίας, η πράξη ανείρεσε πολλές από τις αρχές που έθεσε. Η ειδοποιός διαφορά του Ρυθμιστικού του 1985 με τους μεταγενέστερους σχεδιασμούς για την Αθήνα ήταν ότι δεν αποτέλεσαν ουσιαστικό αντικείμενο προβληματισμού και σχεδιασμού οι υπερτοπικές μεταφορές διεθνούς εμβέλειας –συγκεκριμένα γίνεται αναστολή των διαδικασιών για τη χωροθέτηση του αεροδρομίου στα Σπάτα–, καθώς και η ενδεχόμενη μελλοντική οικιστική εξάπλωση και ανάπτυξη πόλων υπερτοπικής εμβέλειας στην περιοχή. Το ενδιαφέρον, άλλωστε, ήταν κυρίως μετατοπισμένο στο λεκανοπέδιο και στη Δυτική Αττική, που αντιμετώπιζε σοβαρά πολεοδομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα.

Στη δεκαετία του '90 ακολούθησαν τροποποιήσεις του Ν.1515/85, με το Ν.1955/91 με τον οποίον χωροθετήθηκε ο νέος Αερολιμένας στα Σπάτα καθώς και άλλα μεγάλα έργα μεταφορικής υποδομής, με το Ν.2730/99, όπου χωροθετήθηκαν οι Ολυμπιακές εγκαταστάσεις και τα έργα υποστήριξης τους καθώς και με τη θεσμοθέτηση της ΖΟΕ Λαυρεωτικής το 1998.⁸ Παρά τις χωροθετήσεις μεγάλων λειτουργιών στην Ανατολική Αττική, δεν είχε ακόμα θεσμοθετηθεί η ΖΟΕ για τα Μεσόγεια.⁹

Η πεδιάδα των Μεσογείων προβάλλεται για πρώτη φορά, λόγω του νέου αερολιμένα στα Σπάτα, ως επίκεντρο μητροπολιτικών έλξεων και τονίζεται η σημασία της στην περιφερειακή οικονομία και την οικολογική ισορροπία της Αττικής, το 1999 στο «Αναλυτικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης Περιφέρειας Αττικής Πρόγραμμα Περίοδος 2000-2006», όπου επισημαίνεται ξεκάθαρα η κρισιμότητα του σχεδιασμού της.

Την ίδια χρονική περίοδο κατατέθηκε στον Οργανισμό Αθήνας (ΟΡΣΑ) το ερευνητικό πρόγραμμα του Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου,¹⁰ με τίτλο «Οικονομική Ανάπτυξη και χωροταξικός σχεδιασμός πεδιάδας Μεσογείων 1995-2020. Χωρικές ρυθμίσεις περιοχής Αεροδρομίου "Ελ. Βενιζέλος"». Αντικείμενο του προ-

8. ΦΕΚ 125/Δ/98.

9. Η ΖΟΕ Μεσογείων περιλαμβάνει τους Δήμους Γέρακα, Παλλήνης, Ραφήνας, Γλυκών Νερών, Παιανίας, Σπάτων, Αρτέμιδος, Κρωπίας και Μαρκοπούλου και τις κοινότητες Ανθούσας και Πικερμίου.

10. Το ερευνητικό πρόγραμμα ανατέθηκε από τον ΟΡΣΑ στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, τον Μάιο του 1995 και ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1998.

11. Στο πλαίσιο αυτό, το ερευνητικό πρόγραμμα προτείνει : *α. Για την διαμόρφωση του Οικιστικού Δικτύου*, με τελικό χρονικό ορίζοντα του 2020, έξι βασικά αστικά κέντρα, Κορωπί, Μαρκόπουλο, Σπάτα, Ραφήνα, Παιανία και Παλλήνη, με ισόρροπη κατανομή των κεντρικών υπερτοπικών χρήσεων σε αυτά. *β. Για την Προστασία και Ανάδειξη του Πολιτισμικού και Φυσικού Περιβάλλοντος*, προτείνεται η προστασία των δασικών περιοχών και σε άλλους ορεινούς όγκους πέραν του Υμηττού και της Πεντέλης καθώς και η αυστηρή προστασία της γεωργίας. Ιδιαίτερη σημασία, επίσης, αποδίδεται στην προστασία ρεμάτων και περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και περιοχών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Τέλος, προβλέπεται ένα Δίκτυο Πολιτιστικών Διαδρομών, που περιλαμβάνει: Αττικό άλσος στον αρχαιολογικό χώρο και στο βιότοπο της Βραυρώνας, ζώνη προστασίας του Ερασινού ποταμού, Αρχαιολογικό μουσείο Διεθνούς Πολιτιστικού Περιβαλλοντικού Κέντρου στο Μαρκόπουλο (που θα περιλαμβάνει και μουσείο βυζαντινών και κλασικών αρχαιοτήτων της περιοχής των Μεσογείων), Αττικό μουσείο, Λαογραφικό μουσείο στα Καλύβια, Μουσείο οίνου στα Σπάτα, Μουσείο ελιάς, Υπερτοπικό Αθλητικό Κέντρο στα Σπάτα, Ναυταθλητικό κέντρο στο Πόρτο Ράφτη, Πολιτιστικό και Συνεδριακό κέντρο στην Παιανία που θα περιλαμβάνει και Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, Ολυμπιακό Κέντρο Σκοποβολής και Ολυμπιακό Ιππόδρομο στο Μαρκόπουλο.

12. «Καθορισμός Χρήσεων Γης και Ορίων και Περιορισμών Δόμησης στην εκτός Σχεδίου και εκτός Ορίων Οικισμών προ του έτους 1923 ευρύτερη περιοχή Μεσογείων (Ν. Αττικής)», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 199/Δ, Μάρτιος 2003, 2067-2072.

γράμματος ήταν η συνολική προγραμματική και σχεδιαστική ρύθμιση του χώρου των Μεσογείων σε σχέση με τις επιπτώσεις από το αεροδρόμιο των Σπάτων, καθώς και η διαμόρφωση ενός συνολικού και αναπτυξιακού προτύπου στην περιοχή, το οποίο θα αποτελούσε πλαίσιο για το χωροταξικό σχεδιασμό της περιοχής και στο οποίο βασίστηκε μεταγενέστερα η ΖΟΕ Μεσογείων.¹¹

Η ΖΟΕ Μεσογείων, η οποία είχε εγκριθεί με το ΠΔ 284 στις 22/6/1983, θεσμοθετήθηκε τελικά στις 6/03/2003.¹² Βασικοί στόχοι της ήταν αφενός η αυστηρή προστασία του περιβάλλοντος και αφετέρου η οργάνωση της ανάπτυξης των οικιστικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αναγκαίες προϋποθέσεις στην κατεύθυνση αυτή αποτέλεσαν η ολοκληρωμένη πολεοδομική οργάνωση των οικισμών και των παραγωγικών ζωνών καθώς και η διατήρηση του φυσικού χαρακτήρα του ιδιαίτερα αξιόλογου περιβάλλοντος και τοπίου στις έκτος σχεδίου περιοχές.

Στο πλαίσιο αυτό, ο σχεδιασμός της ΖΟΕ καθιερώνει σε γενικές γραμμές τρεις βασικές ζώνες στην περιοχή:

1. Τις *ζώνες προστασίας*, που στοχεύουν στη διαφύλαξη του εναπομείναντος ελεύθερου χώρου και του φυσικού περιβάλλοντος, της γεωργικής γης, των αρχαιολογικών χώρων και των ιστορικών τόπων, με ταυτόχρονη εξασφάλιση του ζωτικού ελεύθερου χώρου γύρω από αυτούς, που είναι απαραίτητος για τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας.
2. Τις *οικιστικές ζώνες*, όπου καθορίζονται οι περιοχές α΄ και β΄ κατοικίας με προοπτική τη διοχέτευση σε αυτές των οικιστικών πιέσεων, και περιλαμβάνουν τις εκτάσεις κατοικίας που προωθούνται από τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια, τις περιοχές υποδοχής επεκτάσεων α΄ κατοικίας, καθώς και τις εκτάσεις των παραλιακών περιοχών όπου εκδηλώνονται έντονες οικιστικές πιέσεις.
3. Τις *ζώνες παραγωγικών δραστηριοτήτων και υπερτοπικών εγκαταστάσεων*, που συσχετίζονται με τον αναπτυξιακό πόλο του αεροδρομίου.

Ωστόσο, παρά τις προθέσεις του σχεδιασμού για την ισόρροπη ανάπτυξη της περιοχής, τα Μεσόγεια παρέμειναν για μεγάλο διάστημα θεσμικά αθωράκιστα. Η ΖΟΕ θεσμοθετήθηκε ετεροχρονισμένα, έχοντας πλέον να αντιμετωπίσει μια δυσάρεστη κατάσταση στην περιοχή, που διαμορφώθηκε σε παράλληλη πορεία με τη μελέτη και προετοιμασία της, με αποτέλεσμα την *απόκλιση της δομημένης πραγματικότητας από τα όρια που τίθενται επί χάρτου*: σε περιοχές που χαρακτηρίζει ως γεωργική γη, υπάρχει ήδη οικιστική ανάπτυξη, βιομηχανικές εγκαταστάσεις, αποθήκες και εμπόριο.

Η παρατεταμένη αυτή καθυστέρηση της θεσμοθέτησης οφείλεται αφενός στην πολυπλοκότητα του σχεδιασμού και αφετέρου σε διαδοχικές τροποποιήσεις της, που άφησαν σημεία διαφυγής από τις γενικές της αρ-

χές καθώς και ελαστικές δικλίδες ελέγχου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι περιορισμένης προστασίας ζώνες πρασίνου και γεωργικής γης και τα ελαστικά όρια αρτιότητας.

Συγκεκριμένα, στην τελική πρόταση της ΖΟΕ καταργήθηκε το Αττικό Πάρκο στη Βραυρώνα ως «Ζώνη Απολύτου Προστασίας», όπως επίσης και η «Γεωργική Γη Υψηλής Προστασίας», που ήταν οι μοναδικές περιοχές, σύμφωνα με την αρχική πρόταση, όπου ρητώς απαγορευόταν η δόμηση. Στο Αττικό Πάρκο, επιτρέπονται ωστόσο κατά περίπτωση πολιτιστικές εγκαταστάσεις και οινοποιεία, ενώ στην ελαστικά πλέον προστατευόμενη γεωργική γη που καταλαμβάνει το κεντρικό τμήμα της περιοχής, αποφασίστηκε ομόφωνα να επιτραπεί η χρήση της κατοικίας που, αναμφίβολα, με τους όρους της κτηματαγοράς έχει μεγαλύτερη απόδοση από την αγροτική. Ταυτόχρονα, ενώ προτείνεται αρχικά ως κατώτατο όριο αρτιότητας και κατάτμησης των γηπέδων τα 20 στρέμματα, το μέτρο αποδυναμώνεται αυτόματα από μια σειρά από παρεκκλίσεις, που το μειώνουν κατά περίπτωση έως και 2 στρέμματα για εγκαταστάσεις θερμοκηπίων, δημιουργώντας έτσι συνθήκες πολύ ευνοϊκές για τη νομότυπη μεν, αλλά χωροταξικά άναρχη οικιστική εξάπλωση.

Οι ελαστικές ρυθμίσεις σε συνδυασμό με τον κανονιστικό χαρακτήρα της ΖΟΕ ως θεσμοθετημένου εργαλείου ελέγχου της περιαστικής δόμησης, χωρίς την ταυτόχρονη συμβολή έγκαιρου προγραμματισμού και φυσικού σχεδιασμού, δεν επιτρέπουν την εφαρμογή μιας βιώσιμης πολιτικής χρήσεων γης και κατ' επέκταση δεν διευκολύνουν την προάσπιση και προώθηση των βασικών στόχων που θέτει. Επιπλέον, η ΖΟΕ δεν διαθέτει εργαλεία πολιτικής γης, όπως αναγκαστική απαλλοτρίωση, αναδασμό, θέσπιση και εφαρμογή των οικονομικών μηχανισμών, που θα δρουν αντισταθμιστικά για τον περιορισμό στη δόμηση. Μέσα από τη σύντομη επισκόπηση των σχεδιασμών για τα Μεσόγεια Αττικής, ανακύπτει συνεπώς μια αντίφαση μεταξύ θεωρίας και πράξης, που υποδηλώνει ότι στην ουσία δεν καθορίζεται ξεκάθαρα ο οικονομικός, κοινωνικός και πολεοδομικός χαρακτήρας της περιοχής, με μακροπρόθεσμες συνέπειες τη διάχυση του αστικού ιστού του λεκανοπεδίου και τη διόγκωση του τριτογενούς τομέα στην περιοχή.

4. Αποτίμηση της ποιότητας του παραγόμενου περιβάλλοντος (δομημένου και αδόμητου) στο περιαστικό τοπίο των Μεσογείων

Είναι προφανές ότι μοχλό ανάπτυξης της νέας αστικής κατάστασης στην περιοχή αποτέλεσαν τα πρόσφατα αναπτυξιακά έργα υποδομής, που χαρακτηρίζονται από μια θεσμική και λειτουργική αυτοτέλεια σε σχέση με τον υπόλοιπο περιαστικό χώρο.

Το *αεροδρόμιο* αναμφίβολα αποτέλεσε την προωθητική δύναμη για την εξέλιξη της περιοχής, προσελκύοντας δραστηριότητες που αφορούν έμμεσα και άμεσα τη λειτουργία του (βιομηχανίες που λειτουργούν σε περιβάλλον αεροδρομίου, δραστηριότητες υψηλής τεχνολογίας, πάρκα επιχειρήσεων, εταιρείες μεταφορών, αποθηκευτικά κέντρα) καθώς και ένα κύμα νέων κατοίκων που σχετίζεται εργασιακά με αυτές.

Όσον αφορά το *νέο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο* που το εξυπηρετεί, έχει καθαρά υπερτοπικό χαρακτήρα και αφορά κυρίως στη διασύνδεση των σημαντικών κόμβων διαμετακομισμού, του αεροδρομίου και των λιμανιών της Ανατολικής Αττικής με την Αθήνα. Ο κλειστός άξονας της Αττικής οδού διέρχεται κεντρικά από την πεδιάδα, ακολουθώντας τη συντομότερη διαδρομή, παρακάμπτοντας τους υφιστάμενους οικιστικούς πυρήνες και δυσχεραίνοντας τη βιωσιμότητα του τοπίου από το οποίο διέρχεται.

Η χάραξη του αποκόπτει κάθε λειτουργική και φυσική συνέχεια, δημιουργώντας τοπία «υπολειμματικά», με ασαφή ταυτότητα, χωρίς να διασφαλίζεται από έγκαιρο σχεδιασμό η προσπελασιμότητα, η διασύνδεσή τους καθώς και η λειτουργική τους ένταξη στο νέο χωρικό σύστημα. Ταυτόχρονα, καθορίζει ένα νέο τρόπο κατοίκησης του χώρου, προσελκύοντας κατά μήκος του τριτογενείς χρήσεις μεγάλης κλίμακας, ευνοώντας έτσι την παρόδια δόμηση και αποδυναμώνοντας τη συνεκτικότητα των παραδοσιακών οικισμών των Μεσογείων.

Επιπλέον, τα μεγάλα έργα υποδομής δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την εγκατάσταση σημαντικών *Ολυμπιακών Έργων* στην περιοχή, (Κέντρο Σκοποβολής, Κέντρο Ιππασίας στο Μαρκόπουλο, Κωπηλατοδρόμιο, διάνοιξη της Μαραθώνιας Διαδρομής). Τα Ολυμπιακά Κέντρα θεσμοθετήθηκαν με ειδικές ρυθμίσεις και σε ασυμφωνία με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, ακόμα και σε αξιόλογα φυσικά οικοσυστήματα απολύτου προστασίας, όπως το Ολυμπιακό Κωπηλατοδρόμιο στον υγροβιότοπο του Σχινιά, χωρίς στις περισσότερες περιπτώσεις να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πολιτιστικό δίκτυο και να ενσωματωθούν αισθητικά και λειτουργικά στο περιαστικό τοπίο.

Η αντίφαση που ανακύπτει επομένως είναι ότι δημιουργούνται υποδομές μεγάλης κλίμακας ως *αυτοτελή δίκτυα με σημεία αναφοράς – κόμβους* που δικτυώνονται μεταξύ τους, ωστόσο δεν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλέγμα σχέσεων και διασυνδέσεων με το χώρο που τα υποδέχεται.

13. Στην περιοχή των Μεσογείων έως πρόσφατα θεωρούνταν ως: Παραδοσιακά αγροτικοί οικισμοί, τα Σπάτα, το Κορωπί και το Μαρκόπουλο. Παραδοσιακά παραθεριστικοί οικισμοί, το Πικέρμι, η Ραφήνα, η Λούτσα και το Πόρτο Ράφτη. Περιοχές με έντονη οικιστική ανάπτυξη, ο Γέρακας, ο Σταυρός, η Παλλήνη, η Ανθούσα, η Κάντζα και η Παιανία.

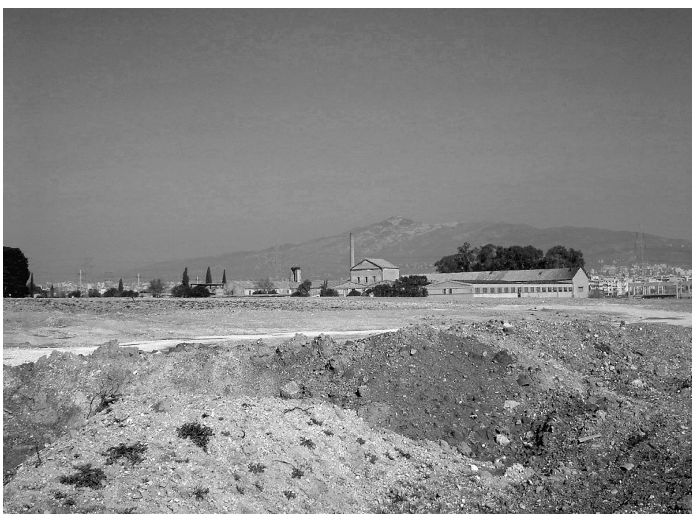
14. Στην Ανατολική Αττική, το 2001, καταγράφονται 120.000 αυθαίρετα. *Καθημερινή* 4/3/2001, «Αττική εκτός Λεκανοπεδίου Αθήνας», <http://www.asda.gr/elxoroii/Mesogeia.htm>.

Παράλληλα, όσον αφορά στην *οικιστική διάρθρωση* στην περιοχή,¹³ οι διαδοχικές επεκτάσεις των σχεδίων πόλεως, παρά την υπερεπάρκεια σε γη, σε συνδυασμό με τις χαλαρές ρυθμίσεις για την εκτός σχεδίου δόμηση και τις διάφορες μορφές αυθαιρεσίας που την ακολουθούν, όπως οικοδόμηση σε μη άρτια οικόπεδα, δόμηση δασικών εκτάσεων, κατάληψη δημόσιας γης, υπέρβαση εγκεκριμένης δόμησης, κατάληψη ζώνης αιγιαλού κ.ά.,¹⁴ παράγουν ένα *ακαθόριστο αστικό – αγροτικό συνεχές* (εικ. 3). Αποτέλεσμα του εν λόγω προτύπου εξέλιξης του χώρου και της απουσίας σχεδιασμού είναι και η σημαντική υστέρηση σε κοινωφελή δίκτυα, κοινωνικές υποδομές και δημόσιους ελεύθερους χώρους.

Επιπρόσθετα, η *αλλαγή στις χρήσεις γης* που έγινε είτε αυθαίρετα, είτε με καθορισμό ειδικών ζωνών (Ζώνη Ειδικών Κινήτρων, ΖΕΚ) πριν από τη θεσμοθέτηση της ΖΟΕ αλλά και μετέπειτα με την εγκεκριμένη ΖΟΕ, ενισχύουν τη διάχυση αυτή και την παρουσία υπερτοπικών δραστηριοτήτων του τριτογενούς τομέα στην περιοχή. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε την περίπτωση αλλαγής χρήσης του Κτήματος Καμπά, 350 στρεμμάτων, που αποτελούσε μοναδική ενιαία

Εικ. 3. «Αστικό-αγροτικό συνεχές» στα Μεσόγεια. Φωτ.: Βίλλυ Αττάρτ

Εικ. 4. Το πρόσφατο μπάζωμα στους αμπελώνες του Κτήματος Καμπά, ηλικίας 100 ετών. Φωτ.: Βίλλυ Αττάρτ

αγροτική έκταση στην ευρύτερη περιοχή με παραδοσιακή αμπελοκαλλιέργεια και οινοποιία. Παρά την απόφαση του ΣΤΕ που το χαρακτήρισε ως γεωργική γη υψηλής παραγωγικότητας και ως ζώνη προστασίας τοπίου, με την τροποποίηση του ΓΠΣ Παλλήνης και τη θεσμοθέτηση της ΖΟΕ Μεσογείων, παρακάμφθηκαν οι προτάσεις περί προστασίας του κτήματος και η σχετική νομοθεσία περί προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, και χαρακτηρίστηκε περιοχή για εγκαταστάσεις τριτογενούς τομέα υψηλής τεχνολογίας (εικ. 4).

Συμπερασματικά, αφενός οι *μεγάλες μεταφορικές υποδομές* στο κέντρο της πεδιάδας των Μεσογείων επενεργούν ως «ρηγματώσεις» και ως εφαλτήριο για το σταδιακό μετασχηματισμό της, αφετέρου οι *αποσπασμένες μονολειτουργικές ενότητες* (επιχειρηματικά και εμπορικά πάρκα, πολυκαταστήματα κτλ.) και ο κατακερματισμός του τοπίου από διάσπαρτη οικιστική ανάπτυξη συνιστούν μια απαρτίωση, που επενεργεί προς την κατεύθυνση της άρσης του εξοχικού και αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής και των αντίστοιχων λειτουργιών της (εικ. 5).

Τα φαινόμενα αυτά συντελούν στο σταδιακό μετασχηματισμό της ανοιχτής υπαίθρου και σε πολλές περιπτώσεις στην απαξίωση του πολιτιστικού και φυσικού πλούτου της περιοχής.

Εικ. 5. Το τοπίο πριν και μετά την ανέγερση μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος. Απώλεια του κατά παράδοση αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής. Φωτ.: Βίλλυ Αττάρτ.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι συγκριτικό πλεονέκτημα των Μεσογείων αποτελεί η βιοποικιλότητα του φυσικού περιβάλλοντος και η αρμονική συνύπαρξη αρχαιολογικών μνημείων με τη φύση, που της προσδίδουν τη μοναδική *φυσιογνωμία του κλασικού αττικού τοπίου*. Η περιοχή διαθέτει *σημαντικά οικοσυστήματα* –όπως πευκοδάση, ρέματα, δύο μεγάλες υδρολογικές λεκάνες, υγρότοπους, βραχώδεις ακτές, αμμώδεις παράλιες, αγροοικοσυστήματα–, πολλά απειλούμενα είδη χλωρίδας και πανίδας, *τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους*,¹⁵ στοιχεία ενδεικτικά του αξιόλογου φυσικού της αποθέματος, καθώς και σημαντικούς *αρχαιολογικούς χώρους*, στην περιοχή της Βραυρώνας, στο Κορωπί, στη Μερέντα, στο Μαρκόπουλο και στη Ραφήνα.

Στη μελέτη της ΖΟΕ περιλαμβάνονται όλα τα αξιόλογα τοπία της περιοχής, επισημαίνεται η σημασία τους και προβλέπονται ειδικές ρυθμίσεις για την προστασία τους. Ωστόσο, η ουσιαστική προστασία και ανάδειξή τους δεν μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο από κανονιστικές ρυθμίσεις επί χάρτου, αλλά απαιτεί και φυσικό σχεδιασμό που απευθύνεται στη δυναμική του πραγματικού χώρου και χρόνου. Η οικιστική διασπορά που λαμβάνει χώρα στο πολιτιστικό και φυσικό τοπίο, κατακερματίζει την ενότητά του και το αποδιοργανώνει δημιουργώντας ένα δίπολο δυσλειτουργιών, τόσο στην περιβαλλοντική του φέρουσα ικανότητα, όσο και στην αισθητική του συνοχή και αξία.

Τέλος, όσον αφορά το *αγροτικό τοπίο*, είναι χαρακτηριστικό ότι η αμπελοκαλλιέργεια στα Μεσόγεια χωρίς να είναι εντατικοποιημένη, καταλάμβανε μέχρι πρότινος την 4η θέση στην ελληνική επικράτεια, λόγω των μεγάλων εκτάσεων των αμπελώνων, 50.000 και πλέον στρέμματα, και της ποιότητας του κρασιού. Ως παραδοσιακή δραστηριότητα της περιοχής αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Ωστόσο, οι νέες πολεοδομικές ρυθμίσεις για τη γεωργική γη, η έλλειψη πολιτικής βούλησης για την παροχή οικονομικών κινήτρων στους γεωργούς των Μεσογείων, καθώς και η απαξίωση αντιπροσωπευτικών κτιριακών συγκροτημάτων παραγωγής οίνου, συντελούν στη σταδιακή υποβάθμισή της.

Η κλίμακα και η φυσιογνωμία του τοπίου μεταβάλλονται. Το συνεχές της αγροτικής γης αποσπάται σε μεμονωμένες περιοχές δόμησης και σε υπολειμματικές αγροτικές εκτάσεις, χωρίς χωρική αλλά και λειτουργική συνέχεια. Η αντίληψη του τοπίου της πεδιάδας διαταράσσεται από τις παρεμβολές των νέων αστικών μορφωμάτων, γεγονός που μεταβάλλει την «κλίμακα» και δυσχεραίνει την αναγνωσιμότητά του (εικ. 6).

5. Αξονες διαχείρισης του περιαστικού τοπίου στα Μεσόγεια – Συμπεράσματα

Προϊόν αυτού του σύνθετου φαινομένου, είναι ένα δυναμικό «τοπίο-αρχιπέλαγος»,¹⁶ από επιμέρους συστήματα (π.χ. δίκτυο πόλων τριτογενών δραστηριοτήτων) που δεν συναρτώνται μεταξύ τους, γεγονός που αναδεικνύει την απουσία συνάφειας στο χώρο. Στη νέα αυτή δυναμική κατάσταση ανιχνεύεται το σύγχρονο «δικτυακό μοντέλο» ανάπτυξης

15. Το Μεγάλο ρέμα της Ραφήνας, ο Ερασινός ποταμός στη Βραυρώνα, οι ακτές, κ.ά.

16. Pranas Descours J.P., *L'Archipel Metropolitain*, ed. Du Pavillon de l' Arsenal / Picard, Παρίσι, 2002.

Εικ. 6. Αποψη του ίδιου λόφου, από διαφορετική απόσταση. Γίνεται αντιληπτή η αλλοίωση της κλίμακας και της φυσιογνωμίας του τοπίου, λόγω της διέλευσης του νέου αυτοκινητόδρομου. Φωτ.: Βίλλυ Αττάρτ

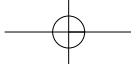
Στην κατεύθυνση αυτή, εξετάζονται ορισμένοι άξονες για τη διαχείριση του δομημένου, του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος στα Μεσόγεια, που απορρέουν από την κριτική ανάγνωση των σχεδιασμών της τελευταίας εικοσιπενταετίας για την περιοχή και από τη μελέτη των προτάσεων του ερευνητικού προγράμματος «Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα-Αττική»,¹⁸ υπό το πρίσμα μιας συγκεκριμένης θεώρησης και μεθοδολογικής προσέγγισης του περιαστικού τοπίου.

της πόλης, στο οποίο αναφερθήκαμε ακροθιγώς στην αρχή αυτής της εισήγησης, που κατά τον S. Boeri, οδηγεί σταδιακά στην άμορφη αστική διάχυση (urban sprawl) στο περιαστικό τοπίο.¹⁷

Το φαινόμενο είναι εν εξελίξει και αυτό δεν αναστέλλεται. Υπάρχει όμως ακόμα περιθώριο ελέγχου της τροπής που μπορεί να πάρει η εξέλιξή του, με την *εκτροπή των σημερινών τάσεων* προς μια άλλη κατεύθυνση. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούμε ότι ο σύγχρονος σχεδιασμός, που προάγει κυρίως τη δικτυακή ανάπτυξη τριτογενών δραστηριοτήτων στον εξωαστικό χώρο, θα μπορούσε παράλληλα να προωθεί γόνιμες διασυνδέσεις και με άλλες χωρικές συντεταγμένες, δημιουργώντας ένα πλέγμα αλληλοσυνδεδεμένων δικτύων διαφορετικής φύσης, με τρόπο ώστε η λειτουργία ενός δικτύου να μην αναιρεί την αυτοτέλεια και τη βιωσιμότητα του συνόλου του περιαστικού χώρου. Συνεπώς, ο σύγχρονος σχεδιασμός θα πρέπει να αντιμετωπίσει τα Μεσόγεια και την ευρύτερη περιφέρεια της Αττικής ως ένα δυναμικό σύστημα που αποτελείται από αλληλοεξαρτώμενα υποσυστήματα και να εξασφαλίσει μια ισόρροπη και αμφίδρομη σχέση μεταξύ ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος.

17. Stefano Boeri, "Notes for a Research Program", στο *Mutations*, Actar, 2001.

18. «Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα – Αττική», Ερευνητικό Πρόγραμμα, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας & Χωροταξίας, ΥΠΕΧΩΔΕ, Ιούνιος 2004. Αντικείμενο του ερευνητικού προγράμματος είναι η διερεύνηση και η επωφελής αξιοποίηση των νέων συγκριτικών πλεονεκτημάτων που διαμορφώνονται για την Αθήνα και την Αττική, η διατύπωση προτάσεων για ένα Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης, η επεξεργασία ενός Στρατηγικού προγράμματος Δράσης για την επόμενη 15ετία, οι επιπτώσεις τους στο Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας καθώς και η διατύπωση προτάσεων για τη Μητροπολιτική Διοίκηση της ευρύτερης Μητροπολιτικής Περιοχής. Η έρευνα προσδιορίζει ως στόχους την οικονομική ανάπτυξη (ανταγωνιστικότητα) και την ανάδειξη του ρόλου της περιφέρειας Αττικής στο διεθνές, ευρωπαϊκό, εθνικό δίκτυο μητροπολιτικών περιοχών, καθώς και τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, με τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και την προστασία και ανάδειξη του φυσικού και του δομημένου περιβάλλοντος. Επιδιώκει την κοινωνική ανάπτυξη και συνοχή, την ισόρροπη ανάπτυξη σε όλα τα επίπεδα των γεωγραφικών ενότητων, την αναδιάρθρωση των διοικητικών δομών και την προώθηση της μητροπολιτικής διακυβέρνησης.

19. «Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα – Αττική», *ό.π.*, 210-12.

20. Σύμφωνα με τον Τ. Πιαζέ, «αυτό που προέχει δεν είναι ούτε το στοιχείο, ούτε το όλον που επιβάλλεται χωρίς να μπορούμε να διαπιστώσουμε το πώς, αλλά οι σχέσεις μεταξύ των στοιχείων, με άλλα λόγια οι λογικές ή φυσικές διαδικασίες σύνθεσης. Το όλον δεν είναι παρά το αποτέλεσμα αυτών των σχέσεων ή συνθέσεων».

21. Η οικολογία τοπίου αποτελεί τον επιστημονικό κλάδο ο οποίος εξετάζει τη σχέση μορφολογίας και οικολογικής λειτουργίας συγκεκριμένων τοπίων.

22. Το βασικό θεωρητικό χωρικό μοντέλο της οικολογίας τοπίου αποτελείται από τη βασική μονάδα, το τμήμα (patch), μια περιοχή με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και περιεχόμενο. Μεταξύ των τμημάτων υπάρχουν τα όρια (boundaries) τα οποία λειτουργούν όπως οι μεμβράνες των κυττάρων, προστατεύοντας το τμήμα και ανταλλάσοντας συστατικά με γειτονικά τμήματα. Συνδετικά στοιχεία μεταξύ απομακρυσμένων τμημάτων αποτελούν οι διάδρομοι (corridors). Το σύστημα διαδρόμων ονομάζεται δίκτυο (network) και τελικά το σύνθετο σύστημα που αποτελείται από τα τμήματα, τα όρια, τα δίκτυα και τις μεταξύ τους σχέσεις ονομάζεται μωσαϊκό (mosaic). Forman, *Land Mosaics*, Cambridge University Press, 1995.

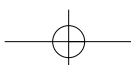
Αναφορικά με το ερευνητικό πρόγραμμα του ΕΜΠ, προϊόν του οποίου είναι τέσσερα εναλλακτικά αναπτυξιακά σενάρια για την Αθήνα-Αττική, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται κυρίως στο ριζοσπαστικό σενάριο¹⁹ και ιδιαίτερα σε συγκεκριμένα πεδία του σχεδιασμού που αφορούν στον οικιστικό ιστό, στο περιβάλλον, στις παραγωγικές λειτουργίες και στη διοίκηση. Το ριζοσπαστικό σενάριο αποτελεί μια δύσκολα υλοποιήσιμη πρόταση, διότι συναρτάται με την διαρθρωτική αλλαγή σε πολλούς εμπλεκόμενους με το σχεδιασμό τομείς. Ωστόσο, δίνει μια προοπτική στο σχεδιασμό, εισάγοντας νέες μορφές παρέμβασης και δράσης, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στα μέτρα και στις ρυθμίσεις της ΖΟΕ για τα Μεσόγεια. Οι άξονες που επισημαίνονται στη συνέχεια, εντάσσονται στο πλαίσιο των αρχών της ισόρροπης ανάπτυξης ενώ παράλληλα, θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο τοπιακού σχεδιασμού, μέσα σε ένα πλαίσιο διεπιστημονικής προσέγγισης του σχεδιασμού στη μεγάλη κλίμακα.

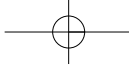
Παράλληλα, η παρούσα εργασία εστιάζει στην ουσιαστική μελέτη της ενδογενούς συγκρότησης του τοπίου, ως βασική προϋπόθεση συστηματικής προσέγγισης της περιοχής. Πρόκειται για μια νοητική διαδικασία αποκωδικοποίησης των ειδοποιών συστατικών στοιχείων της τοπιακής δομής και ανασύνθεσης των μεταξύ τους σχέσεων, μέσα από διαφορικές συσχετίσεις των μερών, σε ενότητες και υποενότητες με αυθύπαρκτο νόημα.²⁰ Συγκροτείται έτσι μια *νοητική κατασκευή*, για την οποία απαιτείται μια πιο διεισδυτική ματιά πίσω από το προφανές, από όπου αντλείται τελικά το υλικό για επεξεργασία, επανερμηνεία και ανασχεδιασμό του τοπίου.

Ως μεθοδολογικά εργαλεία για τη συστηματική προσέγγιση του περιαστικού τοπίου των Μεσογείων, χρησιμοποιούνται η οριζόντια ανάλυση του τοπίου ως «μωσαϊκό», που βασίζεται στο *θεωρητικό χωρικό μοντέλο της οικολογίας τοπίου*²¹ και η κάθετη ανάλυση του τοπίου σε «επάλληλες διαστρωματώσεις» (layers). Στόχος της προσέγγισης αυτής είναι η σχηματοποίηση (και όχι η απλούστευση) του τοπίου που χρησιμεύει αφενός στην κατανόηση της πολυπλοκότητάς του και αφετέρου ως εργαλείο για το σχεδιασμό σε αυτό.

Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της λειτουργίας ενός τοπίου με βάση το θεωρητικό χωρικό μοντέλο της οικολογίας τοπίου απαιτεί την αναγνώριση των επιμέρους στοιχείων και της λειτουργίας τους ως μονάδες και της αλληλεπίδρασής τους συνολικά μέσα στο σύστημα.²² Κατά την οριζόντια ανάλυση με σημείο αφετηρίας τις συνθήκες και τις δυναμικές σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, μπορεί να μελετηθεί η συνολική δυναμική του συστήματος καθώς και η επίδραση των προτεινομένων επεμβάσεων.

Ταυτόχρονα, το τοπίο συνίσταται από επάλληλες αλληλοεξαρτώμενες στρώσεις, βιοτικών και αβιοτικών στοιχείων, που υπόκεινται είτε σε φυσικές, είτε σε ανθρωπογενείς μεταβολές. Οι διαστρωματώσεις αυτές, με υλικό ή και πολιτισμικό χαρακτήρα κατά περίπτωση, συνδέονται μεταξύ τους διαφορικά. Η ανάλυση του τοπίου σε κατακόρυφη επαλληλία επιπέδων (layers), παράγει νέες χωρικές και αποσαφηνίζει τις αλληλοσυσχετίσεις των στοιχείων που το συγκροτούν.

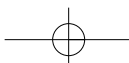

Σχηματοποιώντας επομένως το περιαστικό τοπίο της περιοχής, μέσα από μια «καθολική» θεώρηση του τοπίου, σε επάλληλα δίκτυα λειτουργιών που αλληλοεξαρτώνται, αλληλοτροφοδοτούνται και ενίοτε αλληλοτέμνονται –σε δομημένο, φυσικό και πολιτιστικό επίπεδο με σαφή ρόλο και όρια–, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα πλέγμα σχέσεων που θα διασφαλίζει την αυτοτέλεια του κάθε ενός και ταυτοχρόνως τη γόνιμη εμπλοκή του στο σύστημα. Στο πλαίσιο αυτής της εισήγησης θα αναφερθούμε ενδεικτικά στη διαμόρφωση τριών βασικών δικτύων που προωθούν την εναλλακτική διαχείριση του δομημένου, του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος στα Μεσόγεια προς αυτή την κατεύθυνση:

1. Το *δίκτυο δομημένου περιβάλλοντος*, που προϋποθέτει ανάσχεση των οικιστικών επεκτάσεων, αποτελείται από οικιστικούς θύλακες με σαφή όρια, ιεράρχηση και οργάνωση σε ένα σαφές πλέγμα κεντρικών λειτουργιών και παραγωγικών δραστηριοτήτων καθώς και από τις μεταξύ τους διασυνδέσεις (μεταφορικές υποδομές, τηλεπικοινωνίες). Το δίκτυο οικισμών που προκύπτει, αφενός συμβάλλει στη διατήρηση της φυσιογνωμίας της περιοχής που ανέκαθεν αποτελούνταν από αυτόνομους οικιστικούς πυρήνες –αγροτικές κοινότητες– και αφετέρου παρεμποδίζει την άναρχη οικιστική διάχυση στα Μεσόγεια. Ταυτόχρονα ελαχιστοποιείται η απώλεια γεωργικής γης και διασφαλίζεται η φυσική και γεωγραφική συνέχεια.
2. Το *δίκτυο φυσικού περιβάλλοντος* αποτελείται από φυσικούς θύλακες και διελεύσεις πρασίνου, οι οποίοι λειτουργούν κατά δύο τρόπους: ως φράγματα-όρια της οικιστικής εξάπλωσης και ως συνεκτικές και διασυνδεδεμένες ενότητες τοπίου που εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα του οικοσυστήματος και συμβάλλουν στη γενικότερη αντιληπτική οργάνωση του τοπίου. Περιορίζονται, δηλαδή, οι εκροές από την πόλη προς το φυσικό τοπίο και ενθαρρύνονται οι εισροές των φυσικών στοιχείων στο δομημένο περιβάλλον, έτσι ώστε να αποτελούν δομικά συστατικά του και όχι σημειακές και αποσπασματικές επεμβάσεις.

Η δημιουργία αυτού του δικτύου συμβάλλει στην ιεράρχηση των στοιχείων της φύσης και ευνοεί την αποκατάσταση και διατήρηση των *αξιόλογων φυσικών τόπων* (βιότοποι, τοπία φυσικού κάλλους, πολιτιστικά τοπία, πάρκα, γεώτοποι κτλ.). Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να προωθηθούν μια σειρά από δράσεις, όπως η δημιουργία δικτύου γεωτόπων για την προστασία και ανάδειξη αξιόλογων φυσικών σχηματισμών και δικτύου υγροτόπων, η οικολογική διαχείριση και ανάδειξη των ρεμάτων ως «οικολογικοί διάδρομοι-συνδέσεις» για το ευρύτερο δίκτυο φυσικού τοπίου, η οριοθέτηση και προστασία της αγροτικής γης για τη διατήρηση των αγροτοοικοσυστημάτων και ο χαρακτηρισμός τους κατά περίπτωση είτε ως περιοχές «οικοανάπτυξης» (π.χ. αγροκτήματα οικολογικής γεωργίας), είτε ως «διατηρητέα αγροτικά πολιτιστικά τοπία».

3. Τα δύο προηγούμενα δίκτυα συνδέονται «νοηματικά» με τη δημιουργία ενός τρίτου *δικτύου πολιτισμού*, που διασυνδέει φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία του περιβάλλοντος με δράσεις πολιτισμού, όπως ο φυσιολατρικός με πολιτιστικό περιεχόμενο τουρισμός, ο αγροτουρισμός, οι πόλοι αναψυχής κτλ., που επικοινωνούν με δίκτυα ποδηλατοδρόμων, πεζοδρόμων και μονοπατιών. Με τη δημιουργία οικολογικών-πολιτιστικών δικτύων συνδεδεμένων

23. «Στρατηγικό πλαίσιο χωρικής ανάπτυξης για την Αθήνα-Αττική», ό.π., 189.

με τις αστικές λειτουργίες, επιδιώκεται η *κοινωνική πολυσυλλεκτικότητα*²³ των δημόσιων φυσικών χώρων και ταυτόχρονα η διαφύλαξη και ανάδειξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

Για το *πεδινό τμήμα* των Μεσογείων, όπου συνυπάρχουν φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι και έχει την προοπτική να υποστεί μια δυναμική ανάπτυξη (συνεπώς είναι πιο ευάλωτο στις καταπατήσεις), το Ερευνητικό Πρόγραμμα του ΕΜΠ προτείνει την «Ανάδειξη Αγροτικού Πολιτιστικού Τοπίου Αμπελώνων Μεσογείων και δημιουργία θεματικού πάρκου κρασιού» στο πλαίσιο της διατήρησης μέρους αυτής της παραδοσιακής παραγωγικής δραστηριότητας και της διαφύλαξης μέρους της αγροτικής υπαίθρου. Ταυτόχρονα, προτείνεται η διαμόρφωση του «Αττικού Πάρκου» στην ευρύτερη περιοχή του αρχαίου ποταμού Ερασινού, που περιλαμβάνει σημαντικά μνημεία και αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα αττικού τοπίου, με στόχο τη διατήρηση της υπάρχουσας μορφής του τοπίου γύρω από τα διάσπαρτα αρχαιολογικά ευρήματα, καθώς και τη διεύρυνση των ορίων της. Τέλος, για την *παράκτια ζώνη* των Μεσογείων προτείνεται να ενισχυθεί ένας σημαντικός πολιτιστικός άξονας, ο οποίος συγκροτείται από τους αρχαιολογικούς χώρους Μαραθώνα, Ραμνούνας, Αμφιαρείου, Βραυρώνος. Πρόκειται για μνημεία και ιστορικές τοποθεσίες ιδιαίτερης αρχαιολογικής αξίας, εθνικής και διεθνούς σημασίας, που θα πρέπει να ενταχθούν σε ένα πλαίσιο ανάδειξης και προστασίας.²⁴

24. Στο ίδιο, 379.

Συνοψίζοντας, η αναβάθμιση του ρόλου των Μεσογείων Αττικής δεν συσχετίζεται μόνο με τη μονομερή ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα, δηλαδή με τη βελτίωση της ελκυστικότητας της περιφέρειας της Αττικής ως τόπου εγκατάστασης επιχειρήσεων, αλλά και με τα ζητήματα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (βελτίωση της ελκυστικότητας της ως τόπου οικολογικού και πολιτιστικού πλούτου, εξασφάλιση της βιωσιμότητας των φυσικών πόρων), με στόχο την ενδυνάμωση και προβολή των ιδιαίτερων τοπικών της χαρακτηριστικών. Τα Μεσόγεια διαθέτουν, ακόμα, πολλά συγκριτικά πλεονεκτήματα, που ταυτίζονται με το πλούσιο φυσικό και πολιτιστικό τους απόθεμα, τα οποία όμως παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αναξιοποίητα (την ποικιλότητα του τοπίου με τις εναλλαγές του, τη βιοποικιλότητα, τις ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, τις αρχαιότητες, τα οινοποιεία, τη σχετικά μικρή κλίμακα, την κοινωνική συνοχή).

Συμπερασματικά, παρά την εντατικοποίηση του σχεδιασμού για την περιφέρεια Αττικής, την τελευταία εικοσιπενταετία, παραμένει προς διερεύνηση το θέμα του φυσικού σχεδιασμού, οι διαστάσεις που πρέπει να πάρει και η εμβέλεια επιρροής που πρέπει να έχει. Το τοπίο, με την ευρύτερή του έννοια, είναι ενταγμένο ως παράμετρος στον πολεοδομικό σχεδιασμό, ωστόσο η έμφαση παραμένει έντονα ανθρωποκεντρική και μάλιστα στενά περιορισμένη σε λειτουργικές θεωρήσεις και συνδεδεμένη αμιγώς με όρους κεφαλαίου. Κύριο ζητούμενο, επομένως, είναι ο επαναπροσδιορισμός του πλαισίου στο οποίο θα κινηθεί η αναμφισβήτητη αυτή ανάπτυξη στα Μεσόγεια Αττικής και το οποίο καλείται ο σχεδιασμός να θέσει.

Η μεσολάβηση της πολεοδομίας τοπίου (landscape urbanism), ιδιαίτερα στις περιπτώσεις ριζικών και μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεων στο περιαστικό τοπίο, είναι αναγκαία για να διαφυλάξει και να αναδείξει τις υφιστάμενες ή να διαμορφώσει νέες αξίες και υλικές εικόνες τοπίου, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα εγγενή χαρακτηριστικά και την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του. Ο σχεδιασμός τοπίου στη μεγάλη κλίμακα μπορεί να λειτουργεί ως συμπληρωματικό εργαλείο σε κάθε είδους στρατηγικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, μέσα σ' ένα διεπιστημονικό πλέγμα σφαιρικής προσέγγισης του χώρου. Στα «ανοχύρωτα» Μεσόγεια, η έμφαση στην τοπιακή ερμηνεία και στη σχεδιαστική επαναπροσέγγιση της περιοχής θα μπορούσε να συνδιαμορφώσει ένα πιο ολοκληρωμένο πλαίσιο σχεδιασμού καθώς και τις αναγκαίες προϋποθέσεις εγκατάστασης ανθρώπινων δραστηριοτήτων, συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στο γόνιμο μετασχηματισμό του περιαστικού τοπίου (εικ. 7, 8).

Εικ. 7, 8. Φωτ.: Βίλλυ Αττάρτ

ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ (ΣΕ) ΠΡΟΝΟΜΙΑΚΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Ρένα Κλαμπατσέα

Περίληψη

Με αφορμή την πρόσφατα επιχειρούμενη διαδικασία χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό και τομεακό επίπεδο, αναδεικνύονται μεταξύ πολλών θεμάτων οι κατευθύνσεις σχεδιασμού που απορρέουν από κρίσιμες επιλογές ανάπτυξης του ελληνικού χώρου και διέπουν το σύνολο των υπό ψήφιση ή υπό διαβούλευση σχετικών Πλαισίων.

Μία ανάγνωση του χώρου βάσει του επιχειρούμενου σχεδιασμού, αναδεικνύει την επιλογή «δημιουργίας χωρικών προνομίων» που αποκτούν περιοχές, συνήθως «μειονεκτικές», όπως αυτές χαρακτηρίζονται από τις τρέχουσες αναπτυξιακές πολιτικές και αναμφίβολα περιβαλλοντικά ή/και κοινωνικά «ευαίσθητες». Η επιλογή αυτή εφαρμοζόμενη τόσο στον αστικό-μητροπολιτικό χώρο όσο και στον εξωαστικό χώρο, αναμένεται ότι θα παραγάγει νέους «προνομιακούς τόπους». Χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα μικρά νησιά, τμήματα ή σύνολα περιοχών του Δικτύου NATURA, η αγροτική γη, ανενεργοί βιομηχανικοί θύλακες, κ.λπ.

Το αρχικό «πλεονέκτημα» των ευαίσθητων / εύθραυστων αυτών περιοχών με κοινωνικό και περιβαλλοντικό αντίκρισμα, σχεδιάζεται να μετατραπεί σε πόρο που αποκτά «συμφέρουσα επενδυτική / αγοραστική αξία», διευκολύνοντας «αναπτύξεις» μεγάλης κλίμακας και έντασης καθώς και τύπου ασύμβατου με τον έως σήμερα χαρακτήρα, την κλίμακα και τη μορφή αυτών των τόπων.

Η αντίληψη ότι οι τόποι αυτοί αποτελούν εν τέλει «πλεονάζοντα οικονομικό χώρο», κατευθύνει τον επιχειρούμενο σχεδιασμό στην ανάγκη χρήσης τους με τρόπους και όρους που αντιβαίνουν σε οποιαδήποτε επικαλούμενη αρχή αειφορίας και προσπάθεια μείωσης ανισοτήτων.

Η εναγώνια επίκληση σχεδιασμού επί σειρά δεκαετιών συναντά σήμερα την πολιτική επιλογή των «προνομίων» ως κατεύθυνση σχεδιασμού, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της οποίας υποστηρίζουμε ότι δεν μπορεί να είναι διαφορετικό από τη δημιουργία νέων ανισοτήτων και το μετασχηματισμό, τη μετατόπιση και την ένταση υφιστάμενων στο χώρο της πόλης και της υπαίθρου.

PLANNING (IN) PRIVILEGED PLACES AND DISPLACING INEQUALITIES IN THE GREEK SPACE

Abstract

The occasion of the recent attempt for regional planning development in a national and local level, rises, among other concerns, the issue of planning directions that originate from critical choices concerning the development of the Greek space and govern the entire spectrum of the relative Frameworks that are under vote or under consultation.

A look at the space, having in mind the proposed planning, highlights the choice of "creation of spatial privileges" that are assigned to regions, mainly "disadvantaged", as they are characterized by the current developing policies and definitely environmentally or/and socially "sensitive". It is expected that this choice, when applied both to urban-metropolitan area and to rural area, will produce new "privileged sites". Typical examples are the small islands, parts or whole regions of the NATURA Network, the agricultural land, inactive industrial cells etc.

The leading "privilege" of those sensitive / fragile regions with a social and environmental depict, is planned to be transformed into a source that acquires an "interesting investment / purchasing value", facilitating "developments" of a large scale and intension, as well as of an incompatible form with the present character, scale and shape of those sites.

The conception that these places are eventually a "redundant financial space", directs the proposed planning to treat them in such a way and in terms that conflict with all rules of sustainability and efforts to diminish inequities.

The agonizing call, for decades, for planning meets today the political choice of "privileges" as a planning direction, and we claim that its expected outcome cannot be other than the creation of new inequities and the transformation, the displacement and the intension of existing ones within the space of the town and the country.

1. Εισαγωγή

Σειρά από αμφιλεγόμενες κατευθύνσεις σχεδιασμού που απορρέουν από κρίσιμες επιλογές ανάπτυξης του ελληνικού χώρου και διέπουν το σύνολο των υπό ψήφιση ή υπό διαβούλευση σχετικών Πλαισίων, αναδεικνύονται κατά την πρόσφατα επιχειρούμενη διαδικασία χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό και τομεακό επίπεδο. Μεταξύ αυτών, κεντρική θέση καταλαμβάνει η επιλογή «δημιουργίας χωρικών προνομίων» που αποκτούν περιοχές, συνήθως «μειονεκτικές», όπως αυτές χαρακτηρίζονται από τις τρέχουσες αναπτυξιακές πολιτικές και αναμφίβολα περιβαλλοντικά ή/και κοινωνικά «ευαίσθητες». Η επιλογή αυτή, εφαρμοζόμενη τόσο στον αστικό-μητροπολιτικό χώρο όσο και στον εξωαστικό χώρο, αναμένεται ότι θα παραγάγει νέους «προνομιακούς τόπους» ή και θα ενισχύσει πρόσφατα αναδεικνυόμενους ως τέτοιους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα μικρά νησιά, τμήματα ή σύνολα περιοχών του Δικτύου NATURA, η αγροτική γη, ανενεργοί βιομηχανικοί θύλακες, νέες αστικές συγκεντρώσεις στον πρώην εξωαστικό χώρο της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας, κ.λπ.

Υποστηρίζεται ότι το αναμενόμενο αποτέλεσμα της πολιτικής επιλογής των «προνομίων» ως κατεύθυνση χωρικών ρυθμίσεων είναι η δημιουργία νέων ανισοτήτων και ο μετασχηματισμός, η μετατόπιση και η ένταση υφισταμένων τόσο στον αστικό όσο και στον εξωαστικό χώρο, μεταλλάσσοντας εν τέλει με εξαιρετικά ταχείς ρυθμούς τον ελληνικό χώρο σε όλα τα επίπεδα αναφοράς.

2. Χωρικά προνόμια και τοπικά συγκριτικά πλεονεκτήματα

Αποδεχόμενοι τους ορισμούς τού «προνομίου» ως «το δικαίωμα που παρέχεται ευεργετικά σε κάποιον/κάτι κατά παράβαση αυτού που ισχύει γενικώς» και του «προνομιακού» ως αυτού που έχει το χαρακτήρα προνομίου» (Μπαμπινιώτης, 2002), αναζητούμε απαντήσεις στο ακόλουθο ερώτημα: «Ο σχεδιασμός ως τεχνική, παρεμβατική επιστημονική, κοινωνική και πολιτική διαδικασία / διεργασία, σε ποιο βαθμό συμβάλλει σήμερα στη δημιουργία νέων, την ενίσχυση υφισταμένων, την κατάργηση παλαιότερων χωρικών προνομίων;»

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως από τη φύση του ο σχεδιασμός μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην αναδιάταξη των δεδομένων προς αξιοποίηση επιμέρους χωρικών μονάδων αναφοράς. Στον αντίλογο, βεβαίως, καταγράφεται η θέση πως ένα από τα κύρια αιτούμενα του σχεδιασμού οφείλει να είναι η άμβλυση των επιπτώσεων από τα αναμενόμενα χωρικά προνόμια – νεοεμφανιζόμενα ή διατηρούμενα, αποτελέσματα του σχεδιασμού. Σε κάθε περίπτωση, ως κεντρικό θέμα αναδεικνύεται ο ρόλος του σύγχρονου χωρικού σχεδιασμού, σε ποικίλες κλίμακες και επίπεδα αναφοράς με τους μετασχηματισμούς τόσο στο χώρο της πόλης όσο και της υπαίθρου.

Το αρχικό «πλεονέκτημα» των ευαίσθητων / εύθραυστων αυτών περιοχών με κοινωνικό και περιβαλλοντικό αντίκρυσμα, σχεδιάζεται να μετατραπεί και μετατρέπεται ήδη, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε πόρο που αποκτά «συμφέρουσα επενδυτική / αγοραστική αξία», διευκολύνοντας «αναπτύξεις» μεγάλης κλίμακας και έντασης καθώς και τύπου ασύμμετρου με τον έως σήμερα χαρακτήρα, την κλίμακα και τη μορφή αυτών των τόπων.

Η αντίληψη ότι οι τόποι αυτοί αποτελούν εν τέλει «πλεονάζοντα οικονομικό χώρο», κατευθύνει τον επιχειρούμενο σχεδιασμό στην ανάγκη χρήσης τους με τρόπους και όρους που αντιβαίνουν σε οποιαδήποτε επικαλούμενη αρχή αειφορίας και προσπάθεια μείωσης ανισοτήτων. Εύλογα τίθεται το ερώτημα:

Πώς ορίζεται η χρυσή τομή μεταξύ μιας κανονιστικής και μιας συμπεριφορικής προσέγγισης στα ζητήματα της ανάπτυξης του χώρου, ιδιαίτερα σήμερα, όπου καταστρατηγείται σε πολλαπλά επίπεδα η έννοια της ανάπτυξης με όρους αειφορίας;

Η διαδικασία του σχεδιασμού εμπεριέχει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την «επιβολή» κανονιστικών όρων και περιορισμών, η επιτυχής εφαρμογή του όμως υλοποιείται αναπόφευκτα μέσω συμπεριφορικής προσέγγισης. Ο τρόπος και τα κριτήρια με τα οποία οι δρώντες στο χώρο θα λειτουργήσουν είναι καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την αναπτυξιακή προοπτική κάθε χωρικής ενότητας, ιδιαίτερος δε, ευαίσθητων περιοχών, όπως τα μικρά νησιά. Τα θέματα αυτά συνεχίζουν να αποτελούν ερευνητικά ερωτήματα προς διερεύνηση, επιβεβαιώνοντας τις δυναμικές που αναπτύσσουν τοπικοί πληθυσμοί, σε κατευθύνσεις πολλές φορές αντιδιαμετρικές από τις σχεδιαζόμενες (ΕΤΒΑ Α.Ε., ENVIPLAN, κ.ά., 1990, Τσάρτας, 1996 & 2000, Σπλιάνης, 2000, Ανδριώτης, 2003, Βαλιάντζα, 2003, ΕΟΤ, 2003), ή προγραμματικές (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2003), ακολουθώντας τις τάσεις μιας οικονομίας ελεύθερης αγοράς, με επίκεντρο το άμεσο οικονομικό και προσωπικό κέρδος και υπονομεύοντας εν τέλει συνειδητά το μακροπρόθεσμο και συλλογικό όφελος. Ειδικότερα, στον αστικό χώρο αναδεικνύονται επιβαλλόμενες πρακτικές στο σχεδιασμό από την χρηματοοικονομική και κτηματομεσιτική αγορά.

Εάν επί δεκαετίες διερευνάτο το ερώτημα «για ποιον σχεδιάζουμε;», σήμερα καταδεικνύεται η αναγκαιότητα της διερεύνησης του ερωτήματος «ποιος σχεδιάζει;». Η απάντηση σε αυτό αποτελεί ταυτοχρόνως τεκμηρίωση της απάντησης στο αρχικό ερώτημα. Σειρά επιλογών που περιλαμβάνονται σε κατευθυντήρια κείμενα χωρικής οργάνωσης και ανάπτυξης κρίσιμων δραστηριοτήτων στον αστικό και εξωαστικό χώρο, επιχειρηματολογεί για την ισχύ της θέσης περί σχεδιασμού εκπορευόμενου και κατευθυνόμενου από επενδυτές.

Αποτελεί συχνή διαπίστωση η μετατροπή ενός χαρακτηριστικού/πόρου μιας περιοχής σε «τοπικό συγκριτικό πλεονέκτημα», συνοδευόμενο από την ανάδειξη πολλές φορές ενός είδους λειτουργικής εξειδίκευσης με αντίκρυσμα στην απασχόληση, στην οικονομία και στο περιβάλλον. Ο μηχανισμός αυτής της μετατροπής περιλαμβάνει σειρά ενδογενών και εξωγενών παραγόντων που συμβάλλουν σε συνδυασμό, τις περισσότερες φορές, στην προαναφερθείσα διαδικασία. Αδιαμφισβήτητα, ο σχεδιασμός αποτελεί έναν από τους εξωγενείς παράγοντες, είτε με την ύπαρξη και επο-

μένως τις κατευθύνσεις του, είτε με την έλλειψή του. Εστιάζοντας στο ρόλο του σχεδιασμού σχετικά με τον τρόπο και την ένταση χρήσης/διαχείρισης αυτού του ιδιαίτερου τοπικού χαρακτηριστικού/πόρου, επιχειρηματολογούμε σχετικά με την πρακτική της ανάδυσσης χωρικών προνομίων που συσχετίζονται με ήδη καταγεγραμμένες σήμερα μεταλλαγές του αστικού και εξωαστικού χώρου.

Θεωρώντας ως κυρίαρχη την επιλογή της κατεύθυνσης του επιχειρούμενου σήμερα σχεδιασμού στη βάση των χωρικών προνομίων, ερευνούμε την εφαρμογή της σε δύο περιπτώσεις, το χώρο των μικρών νησιών και της πόλης.

3. Η συμβολή του (μη) σχεδιασμού στο σκάκι των χωρικών προνομίων – Η περίπτωση ενός μικρού νησιού

Με στόχο την αναζήτηση των μηχανισμών μετατροπής του συγκριτικού πλεονεκτήματος μικρών νησιών σε κύριο ανασταλτικό παράγοντα μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας τους στο άμεσο μέλλον και το ρόλο που διαδραματίζει ο σύγχρονος χωρικός σχεδιασμός, καταστρώθηκε και υλοποιήθηκε εμπειρική έρευνα με μελέτη περίπτωσης το Κουφονήσι (Κλαμπασέα, 2007). Πρόκειται για ένα μικρό νησί των Κυκλάδων, έκτασης 5,7 τ.χλμ., με μόνιμο πληθυσμό κατά τη χειμερινή περίοδο 300 περίπου άτομα. Το νησί δέχεται συνεχή και εντεινόμενη τουριστική κίνηση κατά τη θερινή περίοδο της τελευταίας δεκαετίας ή και δεκαπενταετίας. Η σημερινή δυναμικότητα του νησιού εκτιμάται ότι υπερβαίνει τις 3.000 κλίνες τουριστικών καταλυμάτων.

Τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα αφορούσαν:

- Την καταγραφή των χαρακτηριστικών του συνεχούς μετασχηματισμού τους από αγροτικούς τόπους σε περιοχές με εντεινόμενη λειτουργική εξειδίκευση στον τουρισμό
- Το βαθμό έντασης και τους τρόπους αξιοποίησης / διαχείρισης του τοπικού συγκριτικού πλεονεκτήματος με στόχο τη στήριξη των τοπικών οικονομιών και κοινωνιών και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των μικρών νησιών
- Τις παραμέτρους καθορισμού ορίων απαξίωσης / φθοράς του συγκριτικού πλεονεκτήματος
- Την αποτίμηση κόστους και οφέλους σε κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο για τους χρήστες και δρώντες στο νησί
- Τη συμβολή ενός πλαισίου κανονιστικών όρων και προϋποθέσεων για τη διαφύλαξη του συγκριτικού πλεονεκτήματος και την ολοκληρωμένη προστασία της τοπικής ταυτότητας των μικρών νησιών, σε αντιδιαστολή με τις κατευθύνσεις που διαγράφονται από πρόσφατα κείμενα στρατηγικού σχεδιασμού για την οργάνωση και ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων στον ελληνικό χώρο (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2007 & 2008α)

Εικ. 1. Γενική άποψη οικισμού Κουφονησίου (προσωπικό αρχείο)

Εικ. 2. Χωρική συγκέντρωση τουριστικών καταλυμάτων στο Κουφονήσι (προσωπικό αρχείο)

Η γεωγραφική και συγκοινωνιακή απομόνωση του νησιού αναμφίβολα αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα διατήρησης επί δεκαετίες του χαρακτήρα του (ως τόπου μειονεξίας και ηρεμίας) αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος και του τοπίου του. Το μικρό πληθυσμιακό δυναμικό του, οι περιορισμένες δυνατότητες απασχόλησης, κυρίως με την αλιεία, αλλά και οι ανεπαρκείς ή και ανύπαρκτες κοινωνικές υποδομές αλληλοτροφοδοτούσαν τη μειονεξία, κατατάσσοντας το νησί στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές της χώρας. Οι συνθήκες σχετικής απομόνωσης και στασιμότητας ή και συρρίκνωσης αποτέλεσαν το πλαίσιο ανάπτυξης του τόπου αυτού σε εναλλακτικό τουριστικό προορισμό ομάδας επισκεπτών, που αναζητούσαν εναλλακτικές δυνατότητες τουρισμού σε περιοχές ανεπηρέαστες από την επέλαση του μαζικού τουρισμού σε καθιερωμένους τουριστικούς προορισμούς. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 η συνεχής επέκταση της τουριστικής δραστηριότητας επέφερε σειρά αλυσιδωτών συνεπειών στην τοπική οικονομία και κοινωνία που καταγράφηκαν από την εμπειρική έρευνα. Η αύξηση των τοπικών εισοδημάτων και η συγκράτηση του παραγωγικού και νεανικού πληθυσμού στο νησί, αποτελούν καταρχήν θετικές επιπτώσεις. Η χωρίς περιορισμούς και όρια συνέχιση της επεκτατικής κυριαρχίας της εκμετάλλευσης του «μικρού, απομονωμένου, ήρεμου, παρθένου τόπου» επί των υπόλοιπων τοπικών χαρακτηριστικών και της εξαργύρωσής του με συνεχή ανοικοδόμηση τουριστικών καταλυμάτων για την εξυπηρέτηση μεγάλου –ασύμβατου με το χαρακτήρα και τα μεγέθη του νησιού– αριθμού επισκεπτών, ενέχει σοβαρούς κινδύνους αλλοίωσης ή και εξάντλησης των τοπικών χαρακτηριστικών-κινήτρων της οικονομικής ανάπτυξης της τελευταίας δεκαετίας (Κλαμπασέα, 2007). Άλλωστε, «η υποβάθμιση των τοποθεσιών είναι μεταξύ των σημαντικότερων αιτιών καταστροφής των υφιστάμενων δομών και τόπων υποδοχής που χάνουν τη συνοχή τους εξαιτίας της τουριστικής κίνησης, η οποία μερικές φορές δεν ελέγχεται επαρκώς» (Lozato- Giotart, 1996).

Κατά τη διερεύνηση του μηχανισμού μετασχηματισμού, οι συνιστώσες εκτίμησης του βαθμού ευθραυστότητας τόσο του τοπικού χαρακτηριστικού-συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής ενδιαφέροντος, αλλά και της κυρίαρχης δραστηριότητας στην οποία αυτό ενσωματώνεται, περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων στοιχεία που αναφέρονται:

- στην υφή και δομή της εν δυνάμει κυρίαρχης δραστηριότητας
- στη χρονική διάρκεια επέκτασης της κυριαρχίας της
- στη χωρική εμβέλεια - ακτίνα επιρροής / επέκτασής της

- στη δομή της υφιστάμενης τοπικής αγοράς εργασίας
- στη δημιουργία ή/και διατήρηση επαγγελματικής παράδοσης
- στις καταγραφόμενες τάσεις κινητικότητας της εργασίας
- στη διάρθρωση της γενικότερης επενδυτικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται στην περιοχή ενδιαφέροντος ή σε μια ευρύτερη χωρική ενότητα συσχετιζόμενη με την αποτελεσματικότητα του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου αναπτυξιακών κινήτρων

Η συμβολή του σχεδιασμού μέσω εξειδικευμένων χωρικών ρυθμίσεων –πολεοδομικού και χωροταξικού επιπέδου– με άξονα τη διατήρηση των τοπικών χαρακτηριστικών (φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος), αναδεικνύεται σε σημαντικό άξονα διερεύνησης της δομής του μηχανισμού μετατροπής του χώρου των μικρών νησιών.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η έλλειψη εξειδικευμένου σχεδιασμού, που θα λαμβάνει υπόψη τη φέρουσα ικανότητα του νησιού, και η συνεχής ανοικοδόμηση μέσω αφενός των κινήτρων όλων των Αναπτυξιακών Νόμων από τη δεκαετία του '80 έως σήμερα και αφετέρου των γνωστών ρυθμίσεων «Περί εκτός Σχεδίου Δόμησης», αδιαμφισβήτητα συνέβαλαν στο μετασχηματισμό του τόπου σε ένα συνεχώς διευρυνόμενο υποδοχέα τουριστικών καταλυμάτων, χωρίς περιορισμό και έλεγχο είτε ως προς τον αριθμό είτε ως προς το χαρακτήρα (τύπος, μορφή κ.λπ). Σημειώνεται ότι στο Κουφονήσι ο ετήσιος ρυθμός έκδοσης οικοδομικών αδειών για νέα τουριστικά καταλύματα την τελευταία δεκαετία, είναι από τους υψηλότερους στη χώρα, χαρακτηριστική ένδειξη της αντιμετώπισης του νησιού ως «προνομιακό τόπο» μικρών ή μεγαλύτερων επενδύσεων. Υποθετικά θα μπορούσε το σύνολο του αποθέματος γης στο νησί να μετατραπεί αποκλειστικά σε τουριστικά καταλύματα, χωρίς να υπάρχει εργαλείο και μηχανισμός σε ισχύ έως σήμερα που να εμποδίζει μία τέτοια εξέλιξη.

Η ανάλυση των συνιστωσών διάρθρωσης τόσο του συγκριτικού πλεονεκτήματος όσο και της δραστηριότητας-κλειδί (Παναγιωτάτου, 1988), δύναμει κυρίαρχης δραστηριότητας, αποτελεί βασικό εργαλείο για τον αναπτυξιακό προγραμματισμό, συμβάλλοντας στην επιλογή κατάλληλων μέτρων για τη βιώσιμη επανένταξη και μελλοντική ανάπτυξη περιοχών που εμφανίζουν αυξανόμενη τάση λειτουργικής εξειδίκευσης (Κλαμπατσέα, 2007), στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αντιμετώπισης των χωρικών δεδομένων / φαινομένων, περιεχομένων και περιεχόντων (Αυγερινού, 1997 και 1998) των κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών συνιστωσών τους.

Εικ. 3. Τύπος τουριστικού καταλύματος με... αναγνωρίσιμο τον τοπικό χαρακτήρα (προσωπικό αρχείο)

Εικ. 4. Στοιχεία της στοχευόμενης πολυλειτουργικής υπαίθρου – εφαρμογή στο Κουφονήσι (προσωπικό αρχείο)

Η ανάδειξη του συγκριτικού πλεονεκτήματος και η δίχως προϋποθέσεις, όρους και σχεδιασμό, εκμετάλλευσή του μπορεί να οδηγήσει σε συνεχή συρρίκνωση, αδρανοποίηση ή και εξάλειψη των υπόλοιπων τοπικών χαρακτηριστικών, γεγονός που θέτει εξ ορισμού την αναπτυξιακή προοπτική της περιοχής εμβέλειας σε αμφισβήτηση ή και σε κίνδυνο (Κλαμπατσέα, 2006).

Με εξαιρετικό ενδιαφέρον αναμενόταν η εκπόνηση –για πρώτη φορά– του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (Ε.Π.Χ.Σ.Α.Α.) για τον Τουρισμό καθώς και του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2007 και 2008α) και ειδικότερα οι θεματικές επιλογές του για τον τουρισμό σε εθνικό επίπεδο. Η επιθυμητή σύζευξη, αφενός μεν της *συνετής αξιοποίησης* του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας, αφετέρου δε της προστασίας και ανάδειξής του (του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος), αποτελούσε τελικώς μόνο σε επίπεδο πρόθεσης τη βασική κατεύθυνση του Ε.Π.Χ.Σ.Α.Α. για τον Τουρισμό. Παράλληλα, αναμενόταν η τροφοδότηση της απαιτούμενης εξειδίκευσης και των ανάλογων προσαρμογών του ισχύοντος αναπτυξιακού νόμου ως προς τις επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού. Οι πρόσφατες αυτές εξελίξεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα υπόβαθρο ευνοϊκότερων παραγόντων για τον αναπτυξιακό σχεδιασμό, εντασσόμενες σε ένα συνολικό όραμα ανάπτυξης του ελληνικού χώρου που υιοθετείται από μία σειρά θεσμικά κατοχυρωμένων πλαισίων, όπως τα προαναφερθέντα.

Όμως, το ήδη ψηφισθέν από τη Βουλή Γενικό Πλαίσιο, αλλά ειδικότερα το υπό διαβούλευση Ειδικό Πλαίσιο για τον Τουρισμό, διέψευσαν κάθε σχετική προσδοκία. Ο επιχειρούμενος στρατηγικού χαρακτήρα σχεδιασμός δημιουργεί χωρικά προνόμια για μεγάλες τουριστικές επενδύσεις – ασύμβατες με οποιαδήποτε τοπικότητα και φέρουσα ικανότητα (Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., 2001, Τσεκούρας Γ., 2002). Μία ανάγνωση του χώρου βάσει του επιχειρούμενου σχεδιασμού αναδεικνύει την επιλογή «δημιουργίας χωρικών προνομίων» που αποκτούν περιοχές, περιβαλλοντικά ή/και κοινωνικά «ευαίσθητες». Η επιλογή αυτή, εφαρμοζόμενη, αναμένεται ότι θα παραγάγει νέους «προνομιακούς τόπους» με έμφαση στα μικρά νησιά, σε τμήματα ή και σύνολα περιοχών του Δικτύου NATURA, κ.λπ.

Με στόχο τη διευκόλυνση «αναπτύξεων» μεγάλης κλίμακας και έντασης καθώς και τύπου ασύμβατου με τον έως σήμερα χαρακτήρα, την κλίμακα και τη μορφή αυτών των τόπων, επιχειρείται σήμερα ο σχεδιασμός της μετατροπής του αρχικού «πλεονεκτήματος» των ευαίσθητων / εύθραυστων αυτών περιοχών με κοινωνικό και περιβαλλοντικό αντίκρισμα, σε πόρο που αποκτά «συμφέρουσα επενδυτική / αγοραστική αξία», διευκολύνοντας «αναπτύξεις».

Η επιχειρηματική αντίληψη ότι οι τόποι αυτοί αποτελούν εν τέλει «πλεονάζοντα οικονομικό χώρο», κατευθύνει τον επιχειρούμενο σχεδιασμό στην ανάγκη χρήσης τους με τρόπους και όρους που αντιβαίνουν σε οποιαδήποτε επικαλούμενη αρχή αειφορίας και προσπάθεια μείωσης ανισοτήτων.

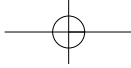
Εικ. 5. Τοπίο υπό διαμόρφωση στο Κουφονήσι (προσωπικό αρχείο)

Εικ. 6. Τοπίο προς αποφυγή στο Benidorm της Ισπανίας
([http:// www.skyscrapercity.com](http://www.skyscrapercity.com))

Παραδείγματα εφαρμογής τέτοιου τύπου σχεδιαστικών επιλογών τουριστικών προορισμών με όρους μονοειδίκευσης-μονοκαλλιέργειας (βλ. ισπανικές ακτές), αποτελούν ισχυρά αντεπιχειρήματα στην επικαλούμενη ανάπτυξη που «σχεδιάζεται» για τους προνομιακούς αυτούς τόπους.

Το σκάκι των χωρικών προνομίων που εισάγει ο επιχειρούμενος σήμερα σχεδιασμός με άξονα το επιχειρηματικό όφελος, αναμένεται ότι θα συμβάλει καθοριστικά σε μετασχηματισμούς τόπων, μέσω της φθοράς ή και της πλήρους απαξίωσης πόρων – τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων, κληροδοτώντας στις επόμενες γενεές φτωχότερους τόπους.

4. Η πόλη ως «πεδίο προνομίων και ανισοτήτων λαμπρόν» - Ο ρόλος του σύγχρονου σχεδιασμού

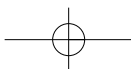
Η διαδικασία ανίχνευσης χωρικών προνομίων στον αστικό χώρο είναι εξίσου σύνθετη και πολύπλοκη. Η έμφαση δίνεται και εδώ στο ρόλο του (μη) σχεδιασμού. Ο διαμορφωμένος σήμερα αστικός χώρος, εξελισσόμενος μέσα από ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες, δέχεται επίσης την πίεση από την επιλογή των χωρικών προνομίων που αναδεικνύονται εξ αρχής ή επικυρώνονται-θεσμοθετούνται εκ των υστέρων από τις σχεδιαστικές πρακτικές που τον αφορούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαχείριση ανενεργών πρώην βιομηχανικών ή αποθηκευτικών χώρων σε κεντρικές περιοχές, όπου το σπάνιον και ακριβόν του πόρου αστική γη, πιέζοντας ασφυκτικά για άλλου τύπου διαχείριση των πλεοναζόντων / σχολαζόντων χώρων. Παράμετροι αυτής της πίεσης αφορούν:

- τη θέση και το μέγεθος
- το ιδιοκτησιακό καθεστώς
- τις θεσμικά επιτρεπόμενες χρήσεις γης και όρους δόμησης
- τις διαμορφωμένες τάσεις της χρηματοοικονομικής και κτηματικής αγοράς
- την κοινωνική πίεση/ανοχή
- τις γενικότερα προωθούμενες πολιτικές διαχείρισης του αστικού περιβάλλοντος και οργάνωσης του αστικού χώρου

Η αναζήτηση του σύγχρονου ρόλου αυτού του δυναμικού του κέντρου της πόλης που έχει καταγραφεί ως σχολάζον, πλεονάζον, λανθάνον, ανάλογα με την οπτική - πολιτική που αυτό αντιμετωπίζεται κάθε φορά, συναντά σχεδιαστικές πρακτικές στην κατεύθυνση της «επικύρωσης» του μετασχηματισμού των εν λόγω γκρίζων περιοχών - κενών, πόρων του αστικού χώρου –υπό την πίεση της χρηματοοικονομικής και κτηματομεσιτικής αγοράς– σε εγκαταστάσεις εμπορίου, γραφείων, κ.λπ., πέρα από κάθε προσπάθεια βιώσιμης επανένταξής τους στο αστικό γίνεσθαι.

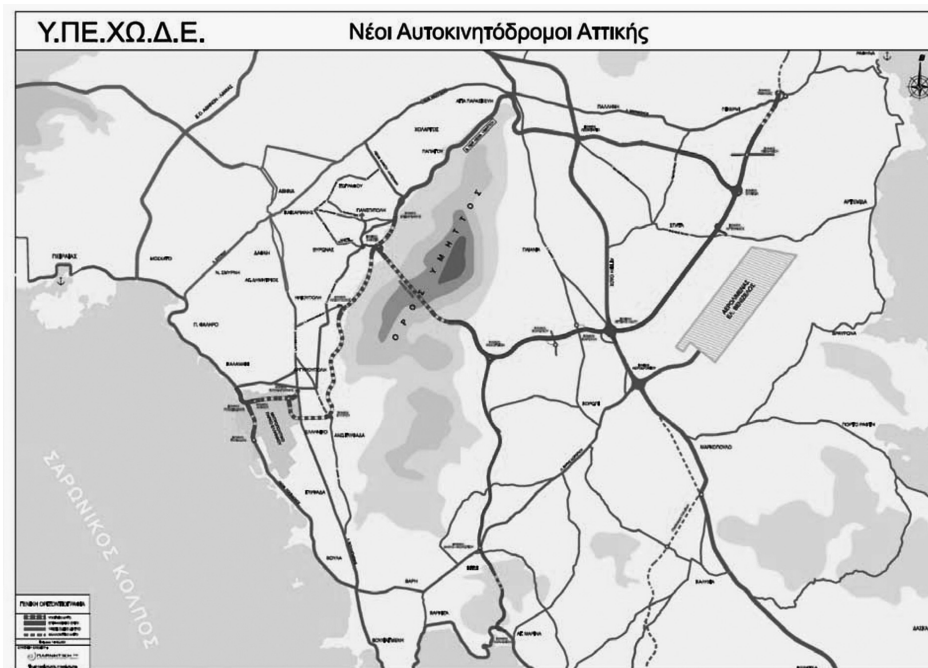
Ο (μη) σχεδιασμός και στο χώρο της πόλης, αναδεικνύεται ως κοινή στάση διευκόλυνσης κυρίως επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που κινούνται αποκλειστικά στην κατεύθυνση του «ιδίου οικονομικού οφέλους», ανεξαρτήτως λοιπών κοινωνικών και περιβαλλοντικών διαστάσεων των νέων αυτών «αναπτύξεων». Παράλληλα διαμορφώνουν καθοριστικές τάσεις για την εξελικτική πορεία τόσο των συγκεκριμένων περιοχών όσο και ευρύτερων χωρικών ενοτήτων.

Γενικότερα, οι επιλογές του επιχειρούμενου σχεδιασμού μεταξύ άλλων οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις διαμορφωμένες τάσεις –ως προϊόν ώσμωσης της αγοράς και των κοινωνικών διεκδικήσεων– στην κατεύθυνση βιώσιμης αναπτυξιακής προοπτικής επιμέρους περιοχών ή και ευρύτερων χωρικών ενοτήτων. Οι εφαρμοζόμενες πρακτικές κινούνται στην κατεύθυνση ορισμού επιτρεπόμενων χρήσεων γης –κυρίως στις περιβάλλουσες ζώνες του διαμορφωμένου αστικού ιστού– με σαφήνεια ως προς τους στόχους του σχεδιασμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή της πεδιάδας των Μεσογείων, η οποία επέχει θέση προνομιακού τόπου για σειρά χρήσεων που αφορούν την οικιστική και επιχειρηματική εξάπλωση, στον αντίποδα προφανώς της ανάγκης διαφύλαξης του τοπικού χαρακτηριστικού/πόρου,

αγροτική γη. Εξαιρετικό ενδιαφέρον εμφανίζει η επαναφορά τρόπων (μη) σχεδιασμού που εφαρμόστηκαν πριν από τέσσερεις πέντε δεκαετίες στον ελληνικό χώρο, της ανάπτυξης μέσω της χάραξης οδικών αξόνων, εν απουσία οποιασδήποτε πρόνοιας παρακείμενων χρήσεων και πόρων.

Ο σύγχρονος (μη) σχεδιασμός στο μητροπολιτικό χώρο της Αθήνας φέρνει στο προσκήνιο επιλογές καθοριστικές για το αναπτυξιακό γίνεσθαι μέσω υπουργικών εξαγγελιών για νέα οδικά έργα σύνδεσης - εξάπλωσης του οικιστικού ιστού (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2008β). Το σκάκι των χωρικών προνομίων για το Λεκανοπέδιο καθιερώνεται με τον τρόπο αυτό ενσωματωμένο στον επιχειρούμενο σχεδιασμό και η πόλη διατηρείται ως «πεδίο προνομίων και ανισοτήτων λαμπρόν». Ακόμη και στοιχειώδεις ενστάσεις, όπως ότι θα έπρεπε να έχει προηγηθεί η επικαιροποίηση του υπό αναθεώρηση κατά την τελευταία δεκαετία Ρυθμιστικού Σχεδίου της Αθήνας, να έχουν ληφθεί υπόψη οι κάθε τύπου επιπτώσεις –κοι-

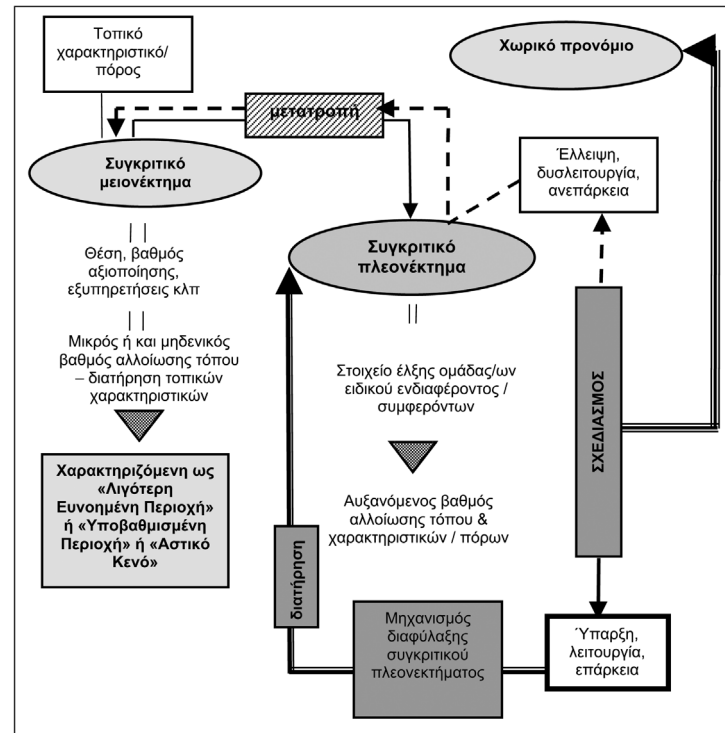

Εικ. 7. Νέα οδικά έργα στο ρόλο κατευθύνσεων (μη) σχεδιασμού της αστικής διάχυσης στο Λεκανοπέδιο Αττικής (<http://www.minenv.gr>)

ωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές– από έναν τέτοιου τύπου και κλίμακας «έργο», μοιάζουν αφελείς. Το «έργο» περιλαμβάνει:

- Τη Δυτική Περιφερειακή Λεωφόρο Υμηττού, από τη νότια απόληξη της Αττικής Οδού στην Κατεχάκη μέχρι τη Λεωφόρο Ποσειδώνος, μήκους 14,5 χλμ.
- Τη μεγάλη Σήραγγα Υμηττού, με τις εκατέρωθεν προσβάσεις της, που συνδέει τη Νότια Πλευρά του Λεκανοπεδίου με τα Μεσόγεια
- Τον Οδικό Άξονα σύνδεσης Μεσογείων - Ραφήνας, από τον Α/Κ Μεσογείων (μετά τη μεγάλη Σήραγγα Υμηττού) μέχρι τη Ραφήνα
- Τον Οδικό Άξονα Α/Κ Μεσογείων - Αγ. Μαρίνας
- Την ολοκλήρωση του Άξονα Σταυρού - Ραφήνας
- Την ανακατασκευή και υπογειοποίηση της Λεωφ. Ποσειδώνος

Με άλλα λόγια, στην περίοδο στενότητας και υποβάθμισης των εναπομειναντων πόρων του αττικού περιβάλλοντος, η επίσημα εκπορευόμενη πολιτική και πρακτική προκρίνει την κατεύθυνση της επιλογής των χωρικών προνομίων ως τον κυρίαρχο τρόπο διαχείρισης των υπό πίεση μετασχηματισμού «πλεοναζόντων χώρων» (Anderson, J., κ.ά., 1983, Κλαμπατσέα, 2003) του αστικού και εξωαστικού περιβάλλοντος της πρωτεύουσας. Η θέση περί αναγκαιότητας αντιμετώπισης του θέματος με όρους αιφροδικής προσέγγισης, προβάλλει σήμερα περισσότερο επιτακτικά, με σημαντικό το ρόλο ενός σχεδιασμού και μιας αντίστοιχης πολιτικής που θα αντιμετωπίζει το απόθεμα γης και των πιθανών δρώμενων σε αυτή ως πολύτιμο πόρο που χρήζει προστασίας και, σί-

Σχήμα 1: Η διαδικασία μετατροπής ενός τοπικού χαρακτηριστικού / πόρου σε συγκριτικό πλεονέκτημα και δύναμει χωρικό προνόμιο – ίδια επεξεργασία

γουρα, διαφορετικό από τον τρόπο που αντιμετωπίστηκε πριν από μια δεκαπενταετία το πλεονάζον δυναμικό (Massey, 1995) της διαρθρωτικής κρίσης της βιομηχανίας-αποβιομηχάνισης. Συνοψίζοντας, στο ακόλουθο σχήμα επιχειρείται η διαγραμματική απεικόνιση του ρόλου του σχεδιασμού στη διαδικασία της μετατροπής ενός τοπικού χαρακτηριστικού/πόρου του αστικού και εξωαστικού χώρου σε «χωρικό πρόνομο».

5. Αντί επιλόγου

Ο ρόλος του σύγχρονου (μη) σχεδιασμού στο μετασχηματισμό του χώρου της πόλης και της υπαίθρου αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης νέων «προνομιακών τόπων» και παράλληλα ενίσχυσης γνωστών και παλιών ανισοτήτων. Η πρακτική της επικύρωσης ήδη ειλημμένων επιχειρηματικών αποφάσεων, πολλές φορές εντελώς ασύμβατων με τοπικές ιδιαιτερότητες και καταφανώς στον αντίποδα οποιασδήποτε αειφορικής - βιώσιμης αναπτυξιακής προοπτικής, επέχει σήμερα τη θέση του χωρικού σχεδιασμού.

Υπενθυμίζοντας ότι το γενικό πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης διαμορφώνεται βάσει των ακόλουθων θεμελιωδών αρχών (Δεκλερής, 1996):

1. *Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξης:* Η βιώσιμη ανάπτυξη υπόκειται σε κρατικό παρεμβατισμό και δεν αφήνεται στη λειτουργία της αγοράς.
2. *Αρχή της Βιωσιμότητας:* Διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου και απαγόρευση κάθε μείωσης ή υποβάθμισής του.
3. *Αρχή της Φέρουσας Ικανότητας:* Διατήρηση της σταθερής κατάστασης των οικοσυστημάτων με ανάπτυξη που βρίσκεται κάτω από τα όρια αντοχής τους.
4. *Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων:* Αποκατάσταση του απολεσθέντος φυσικού κεφαλαίου.
5. *Αρχή της Βιοποικιλότητας:* Διατήρηση της βιοποικιλότητας που θεωρείται κριτήριο και παράγοντας ευρωστίας των οικοσυστημάτων.
6. *Αρχή της Κοινής Φυσικής Κληρονομιάς:* Τα κοινά φυσικά αγαθά δεν επιτρέπεται να ιδιοποιηθούν και η κοινή χρήση τους να περιορισθεί ή να καταργηθεί.
7. *Αρχή της Ήπιας Ανάπτυξης των Ευπαθών Οικοσυστημάτων:* Στα ευπαθή οικοσυστήματα (δάση, ακτές, βουνά, μικρά νησιά, τοποθεσίες φυσικού κάλλους) επιτρέπεται «ήπια» ανάπτυξη που ορίζεται κατά περίπτωση, ώστε να μην επιβαρύνει το περιβάλλον υπέρμετρα.
8. *Αρχή της Χωρονομιάς:* Επιβάλλεται ο συνολικός σχεδιασμός και ο χωροταξικός σχεδιασμός των δραστηριοτήτων, ώστε να εξασφαλίζεται η διατήρηση της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων.
9. *Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς:* Διατήρηση των σπουδαιότερων πολιτιστικών στοιχείων (μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα, τόποι).
10. *Αρχή του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος:* Διατήρηση της ποιότητας ζωής στις πόλεις.

11. Αρχή Προστασίας του Φυσικού Κάλλους: Διατήρηση και προστασία του τοπίου με ήπιες παρεμβάσεις.
12. Αρχή της Οικολογικής Συνειδήσης: Καθιέρωση της οικολογικής συνειδήσης των πολιτών.

εύλογα διερευνάται το ερώτημα «ποιοι και για ποιον σχεδιάζει (σ)το χώρο της πόλης και της υπαίθρου σήμερα»;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson J. – Dunkan S. – Hudson R., “Uneven development, redundant spaces?: an introduction”, στο *Redundant Spaces in Cities and Regions? Studies in Industrial Decline and Social Change*, Institute of British Geographers, Special Publication, No. 15, 1983.
- Klabatsea I.S., “Local development of small islands with intense specialization in tourism: Cost and benefits in the framework of sustainable development”, στο Κ. Aravossis – C.A. Brebbia – E. Kakaras – A.G. Kungolos (επιμ.), *Environmental Economics and Investment Assessment*, Proceedings of First International Conference on Environmental Economics 2006, (ISBN: 1-84564-046-2), WIT Press, Σαουθάμπτον 2006, 205-214.
- Lozato-Giotart J., *Τουριστική Γεωγραφία*, Interbooks, Αθήνα 1996.
- Masey D., *Spatial Divisions of Labour: Social structures and the Geography of Production*, 2η έκδοση, Macmillan, Λονδίνο 1995.
- Ανδριώτης Κ., «Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του», *ΤΟΠΟΣ Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος*, 20-21/2003.
- Αυγερινού-Κολώνια Σ., *Θέματα Ανάπτυξης του χώρου και Χωροταξικός Σχεδιασμός*, ΕΜΠ 1997.
- , *Σημειώσεις μαθήματος Γεωγραφικές Δυναμικές και σύγχρονοι μετασχηματισμοί του ελληνικού χώρου*, του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου / Κατεύθυνση: Πολεοδομία και Χωροταξία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, 1998.
- Βαλιάντζα Ε., *Τουρισμός και Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητας*, εισήγηση στην ημερίδα «Πιλοτικές δράσεις και εναλλακτικές μορφές τουρισμού στην προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης των μικρών νησιών», 30/10/2003, Αθήνα.
- Δεκλερής Μ., *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος. Εγκόλπιο Βιώσιμου Αναπτύξεως*, τόμος 1, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
- ΕΟΤ, *Μελέτες Τουριστικής Ανάπτυξης 13 Περιφερειών*, Αθήνα 2003.
- ΕΤΒΑ Α.Ε. – ENVIPLAN – Γ.Θ. Τσεκούρας και συνεργάτες, *Μελέτη μεταβολής του προτύπου του μαζικού τουρισμού*, Αθήνα 1990.
- Κλαμπατσέα Ε., *Φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές της σύγχρονης Ελλάδας – Κριτήρια αξιολόγησης για την επενδυτική πολιτική και το ανθρώπινο δυναμικό σε περιπτώσεις μονοανάπτυξης*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, 2003.
- , *Συγκριτική διερεύνηση των αναπτυξιακών προοπτικών περιοχών που χαρακτηρίζονται από λειτουργική εξειδίκευση - Ευνοϊκοί και περιοριστικοί παράγοντες του αναπτυξιακού σχεδιασμού στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης*, Μεταδιδακτορική έρευνα, επίβλεψη Σ. Αυγερινού-Κολώνια, Ε. Παναγιωτάτου, ΙΚΥ-ΕΜΠ 2007.

—, *Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού ως άξονας βιώσιμης επανένταξης περιοχών με λειτουργική εξειδίκευση ή και μονοκαλλιέργεια του μαζικού τουριστικού προτύπου. Ανασταλτικοί παράγοντες και δυναμικές προοπτικές στον αναπτυξιακό σχεδιασμό του ελληνικού χώρου*, Πρακτικά 5th Mediterranean Conference "Mediterranean Tourism Beyond The Coastline: New Trends In Tourism And The Social Organisation Of Space", που οργανώθηκε από τη Mediterranean Association for the Sociology of Tourism, Θεσσαλονίκη, 22-24 Σεπτεμβρίου 2005.

Κοκκώσης Χ. – Τσάρτας Π., *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη και περιβάλλον*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001.

Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2002.

Παναγιωτάτου Ε., *Συμβολή σε μια Ενιαία Θεώρηση του Χώρου και σε μια άλλη Σχεδιαστική Πρακτική*, ΕΜΠ, Αθήνα 1998.

Τσεκούρας Γ., *Οι ιδιαιτερότητες του σχεδιασμού της αειφόρου ανάπτυξης στο Αιγαίο*, Κυκλαδίτικη συνάντηση «Νέα στρατηγική για τον τουρισμό – Σχεδιασμός για μια αειφόρο ανάπτυξη», Πάρος 23-24/5/2002.

ΥΠΕΧΩΔΕ, *Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης 12 Περιφερειών*, Αθήνα 2003.

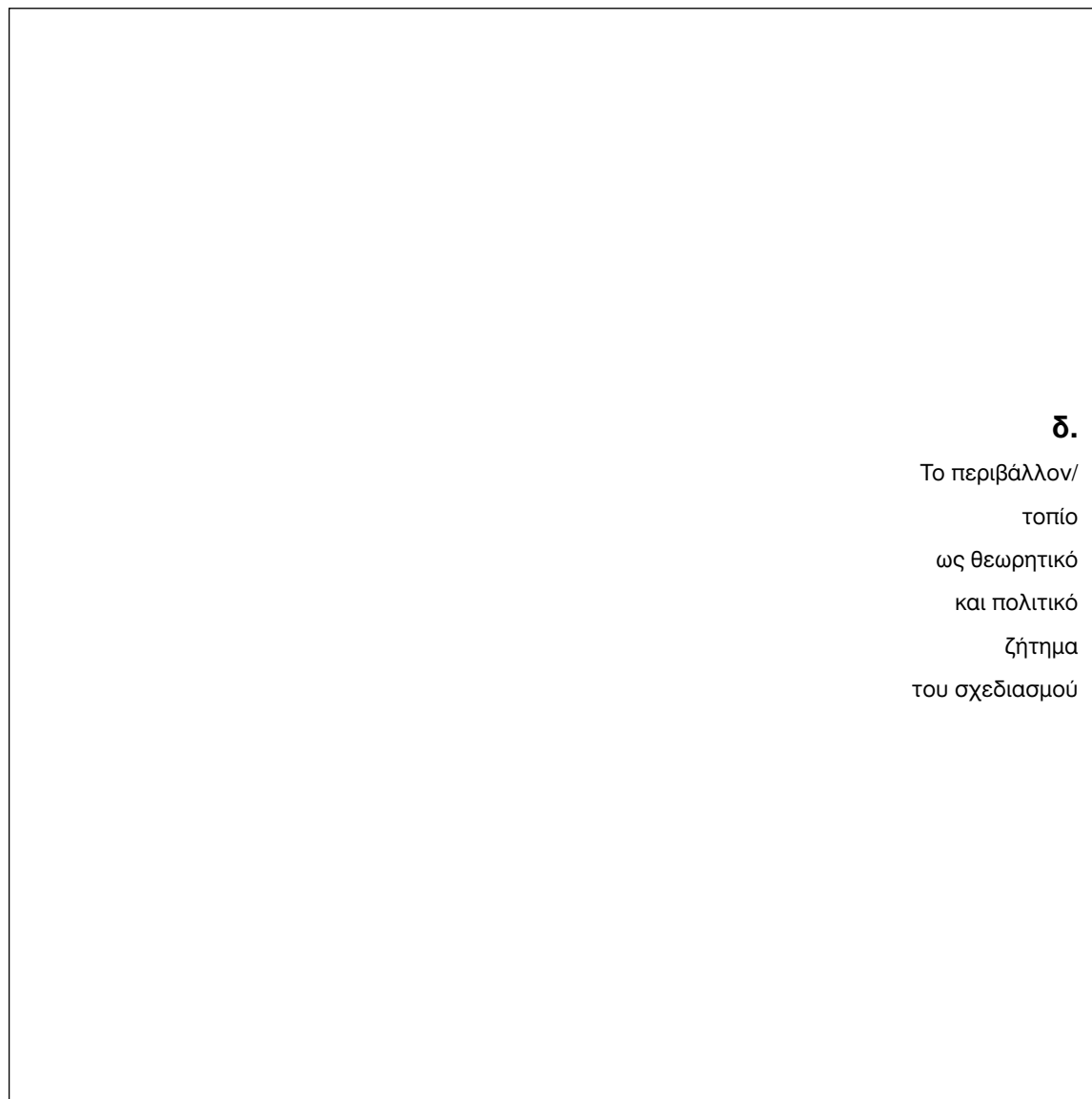
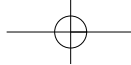
ΥΠΕΧΩΔΕ, *Σχέδια ΚΥΑ Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό*, Αθήνα 2007 και 2008α.

ΥΠΕΧΩΔΕ, *Συνέντευξη Τύπου Υπ. ΠΕΧΩΔΕ για την παρουσίαση του Έργου «Νέοι Αυτοκινητόδρομοι Αττικής»*, Αθήνα 2008β.

Διαδικτυακοί τόποι

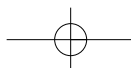
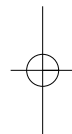
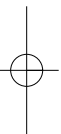
<http://www.minenv.gr>

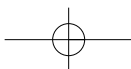
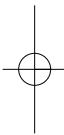
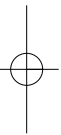
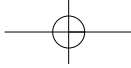
<http://www.skyscrapercity.com>

δ.

Το περιβάλλον/
τοπίο
ως θεωρητικό
και πολιτικό
ζήτημα
του σχεδιασμού

ΤΟΠΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Κώστας Μωραΐτης

1. Το σημείωμα αυτό αναφέρεται κύρια στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ - Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετέχουν ιδιαίτερα απόφοιτοι αρχιτεκτονικών σχολών, αλλά και απόφοιτοι σχολών καλών τεχνών και επιστήμονες από περιοχές των κοινωνικών επιστημών.

2. Ο όρος πολιτιστικός χρησιμοποιείται ως αντίστοιχος του λατινικού «civilisation, civilization, Zivilisation», ενώ ο όρος πολιτισμικός, ως αντίστοιχος του «culture, Kultur». Η χρήση αυτή των όρων εμφανίζεται αντίστροφη από την πρόταση του Δημοσθένη Αγραφιώτη, όπως αυτή παρουσιάζεται στις *Πολιτιστικές Ασυνέχειες (20 κείμενα για τις πολιτιστικές και τις καλλιτεχνικές ανακατατάξεις)*, Αθήνα, 1987. Ο Αγραφιώτης παρά την τελική παρατήρησή του πως «το "πολιτιστικό" και το "πολιτισμικό" διακλαδώνονται πολλαπλά και σύνθετα», προτείνει τη χρήση των όρων με την αντιστοιχία «πολιτισμικό – civilisation» και «πολιτιστικό – culture» («...και η οπτική του "πολιτισμικού" (civilisation) και "πολιτιστικού" (culture) διεκδικούν νομιμότητα και εγκυρότητα»), πρβλ. σελ. 24-27.

Εντούτοις, από την άποψη της συνήθους γλωσσικής χρήσης, η προηγούμενη επιλογή φαίνεται λανθασμένη. Πρέπει μάλλον να δεχθούμε την πρόταση του Γ. Μπαμπινιώτη, ο οποίος επισημαίνει πολύ σωστά, πως «με γλωσσολογικούς όρους, ... ο χαρακτηρισμός πολιτισμικός είναι περισσότερο στατικός, ενώ ο χαρακτηρισμός πολιτιστικός είναι περισσότερο δυναμικός». Πολύ σωστά αφού στην ομιλούμενη γλώσσα, μιλάμε για εκ-πολιτιστική πρακτική ή εκ-πολιτιστική προσπάθεια και όχι για εκ-πολιτισμική προσπάθεια. Ο εκ-πολιτισμός επομένως, μια διαδικασία συνδεδεμένη με τον πολιτισμό - civilisation, αντιστοιχεί στην πολιτιστική συνθήκη. Σχετικά σωστά σημειώνει το ίδιο λεξικό πως «το πολιτιστικός χρησιμοποιείται περισσότερο για τον πολιτισμό ως σύνολο δραστηριοτήτων, καθώς και για τη δήλωση του τεχνικού πολιτισμού», δηλαδή ως αντίστοιχο του civilisation, «ενώ το πολιτισμικός τείνει να δηλώνει περισσότερο την αφηρημένη πλευρά του πολιτισμού, καθώς και τον πολιτισμό ως πνευματική καλλιέργεια. Έτσι γίνεται λόγος για τα πολιτισμικά γνωρίσματα ενός έθνους και για την πολιτιστική του δράση: για την πολιτισμική αξία ορισμένων παραδόσεων», στοιχείο απόλυτα συνδεδεμένο ιστορικά με την ανάπτυξη του λόγου περί κουλτούρας, «και για το πολιτιστικό δυναμικό ενός λαού» (πρβλ. σελ. 1458, συνοδευτικό σχόλιο στο λήμμα «πολιτιστικός»). Αυτή η αφηρημένη έννοια της culture έχει περιγραφεί προηγούμενα ως το «σύνολο των εκφάνσεων και δραστηριοτήτων, που αποσκοπούν στο να ικανοποιήσουν πνευματικές καλλιτεχνικές αναζητήσεις, να αναπτύξουν ανάλογα ενδιαφέροντα, να προσφέρουν πολιτισμό ως πράξη», από τη δρώσα δηλαδή αναπτυξιακή απαίτηση του πολιτισμού – civilisation.

Η κεντρική πολιτιστική και πολιτισμική σημασία του τοπίου

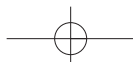
Επιμένοντας στη σκοπιμότητα της διερεύνησης θεμάτων που αφορούν το τοπίο, ως συστατικών ενός μεταπτυχιακού προγράμματος που απευθύνεται κύρια σε αρχιτέκτονες,¹ είμαστε κατ' αρχάς υποχρεωμένοι να επισημάνουμε την *κεντρική πολιτιστική και πολιτισμική σημασία του τοπίου*.²

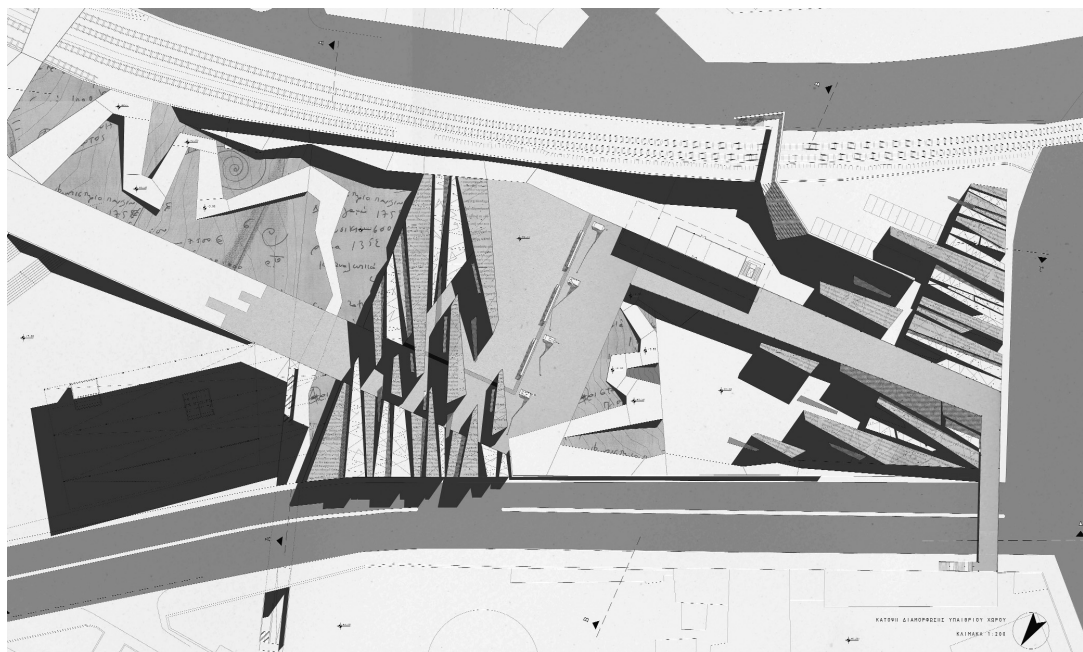
Να επισημάνουμε δηλαδή, την κεφαλαιώδη διαπίστωση πως το τοπίο αποτελεί κεντρική περιοχή προκειμένου να διερευνηθεί, τόσο η επίδειξη της πολιτιστικής ισχύος του νεώτερου δυτικού ιδιαίτερα πολιτισμού, όσο και να ασκηθεί κριτική στην ισχύ αυτή και να διερευνηθεί η έκφραση της οποιασδήποτε πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και διαφοράς.

Προσφέρεται με άλλα λόγια το τοπίο για την εξέταση της συγκρότησης του πολιτισμού, είτε αυτός γίνεται αποδεκτός ως στοιχείο των υποθετικά ανώτερων κοινωνικών συσχετισμών, που περιγράφονται με τον προσδιορισμό *πολιτιστικοί*, είτε γίνεται αποδεκτός ως έκφραση του συνόλου των *πολιτισμικών* επιρροών.

Η έκταση, το οικονομικό ύψος των τοπιακών κατασκευών, η τεχνολογική τους περιπλοκότητα, υποδεικνύουν πως στο μεγαλύτερο μέρος της δυτικής ιστορίας μετά την Αναγέννηση, οι τοπιακές διαμορφώσεις υπήρξαν κεντρικό πολιτιστικό εγχείρημα για τις κοινωνίες που τις δημιούργησαν. Κεντρικό πολιτιστικό εγχείρημα, ώστε η μελέτη του να αποτελέσει σημαντικότατο βοήθημα για τη γενικότερη κατανόηση του πολιτιστικού πυρήνα των κοινωνιών αυτών.

Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, οι τοπιακές διαμορφώσεις συγκεντρώνουν, συχνότατα στη δυτική ιστορία, το ενδιαφέρον ηγετικών πολιτικών

Δανάη Γκόνη – Διονυσία Χασάπη – ακαδ. έτος 2006-07.
Διαμόρφωση της περιοχής της απόληξης της οδού Ερμού, στον Κεραμεικό³

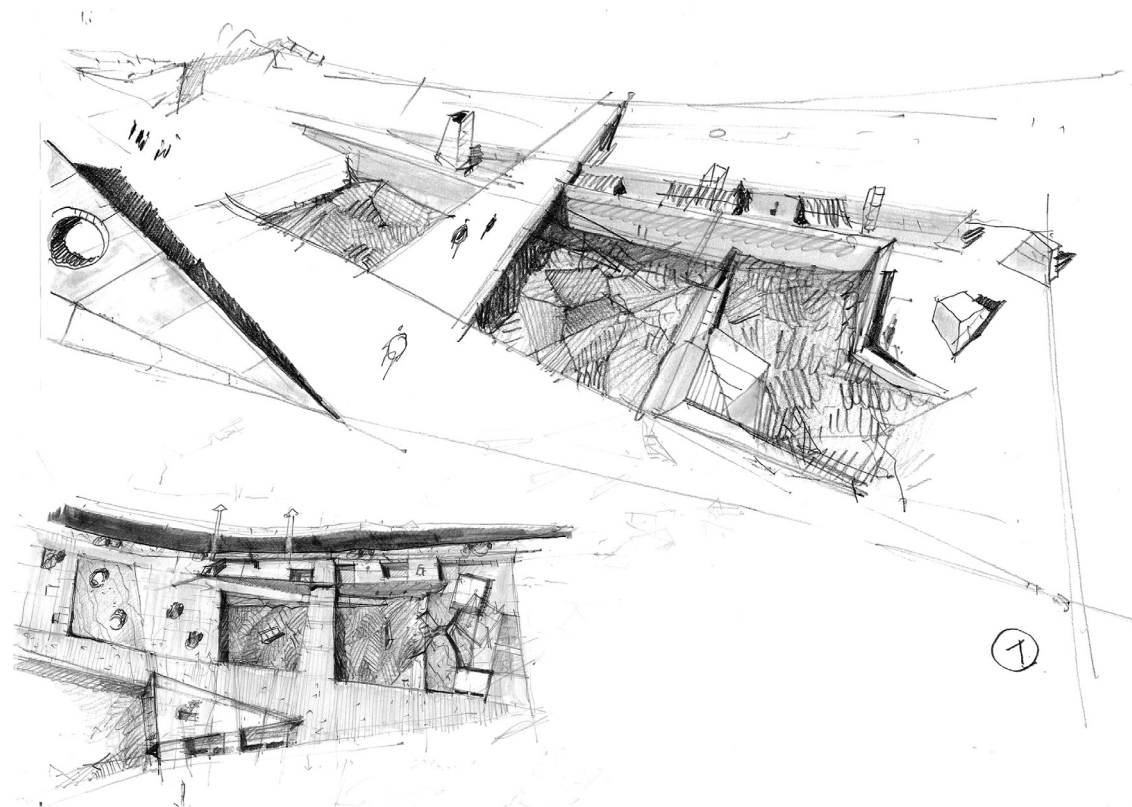
ανδρών. Δεν επιλέγονται μόνο ως ιδιαίτερη χωρική εγγραφή, η οποία διαιωνίζει τη μνήμη της εξουσίας τους, αλλά αποτελούν επιπλέον, πολύ συχνά, αντικείμενο άμεσου προσωπικού ενδιαφέροντος, που συγκεντρώνει την προσοχή τους στον ελεύθερο χρόνο που απομένει από την άσκηση της διακυβέρνησης.

Σε νεώτερες περιόδους πάλι, η ποιότητα του τοπίου, φυσικού ή αστικού, γίνεται αντιληπτή ως έκφραση της οποιασδήποτε πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, όσο και ως κοινό πολιτισμικό αγαθό, το οποίο πρέπει να απευθύνεται στο σύνολο των κοινωνικών ομάδων. Διαμορφώνεται έτσι σταδιακά ένα υπόβαθρο απόψεων, συγγενές και συμπληρωματικό με τις απόψεις εκείνες που καθιερώνουν στη σύγχρονη περίοδο τα περιβαλλοντικά αιτήματα, ως σημαντική πολιτική στάση που οφείλει να ορίσει την κατεύθυνση μιας ολιστικής «κοινωνικής οικολογίας» ή καλύτερα την κατεύθυνση της «πολιτισμικής οικολογίας».⁴

3. Οι εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο προέρχονται από τις εργασίες σπουδαστών της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, που παρακολούθησαν το μάθημα της διαμόρφωσης υπαίθριων δημόσιων χώρων (8ο εξάμηνο προπτυχιακών σπουδών) κατά το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007. Ειδικότερα, οι σπουδαστικές αυτές εργασίες αντιστοιχούν στη διδακτική ομάδα των διδασκόντων Μαρίας Μαυρίδου, Κωνσταντίνου Μωραίτη και Ιφιγένειας Μάρη (επικουρικό διδακτικό έργο).

4. Ο πρώτος όρος, «κοινωνική οικολογία» εισάγεται από τον F. Guattari στο βιβλίο του *Οι τρεις οικολογίες*. Ο δεύτερος, «πολιτισμική οικολογία», αποτελεί πρόταση της διατριβής.

Μπορεί επομένως να αντιμετωπιστεί η διερεύνηση του τοπίου ως αναφορά σε κεντρικά πολιτιστικά και πολιτισμικά παραδείγματα της παλιότερης δυτικής ιστορίας, ικανά να φωτίσουν τη φυσιολογία των κοινωνιών τους, τα ήθη τους, τη σχέση τους με τον τόπο, με τη φύση και εντέλει με τον κόσμο. Είτε μπορεί να αντιμετωπιστεί η διερεύνηση του τοπίου ως υπόδειξη της σύγχρονης, αιτούμενης συνολικής ευαισθησίας για το περιβάλλον ζωής.

Μιχάλης Βλασόπουλος – Αριστοτέλης Μαραγκός – ακαδ. έτος 2006-07.
Διαμόρφωση της περιοχής της απόληξης της οδού Ερμού, στον Κεραμεικό

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, όμως, η *διερεύνηση του τοπίου εμφανίζεται τότε ως σημαντική όχι μόνο για την παιδεία των αρχιτεκτόνων*, των αρχιτεκτόνων τοπίου, των πολεοδόμων, των περιβαλλοντολόγων, των γεωπόνων, αλλά και για την παιδεία μιας σειράς από επιστήμονες, ερευνητές και δημιουργούς. Είναι φανερό το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη του τοπίου για τους ανθρωπολόγους, τους ανθρωπογεωγράφους, τους κοινωνιολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες κάθε είδους, για τους ιστορικούς και τους ιστορικούς της τέχνης, όπως και για τους εικαστικούς δημιουργούς, τους σκηνοθέτες, τους φωτογράφους, με έμφαση όπως είναι προφανές στους καλλιτέχνες της Land Art.

Η εμμονή εντούτοις σε επιστήμονες, καλλιτέχνες και δημιουργούς, που η διδασκαλία ή η παιδεία τους μπορεί να ευνοηθεί από τη διερεύνηση του τοπίου, υποβαθμίζει ίσως την ακόμη σημαντικότερη διαπίστωση πως η διερεύνηση του τοπίου, η προβολή της ιστορίας των διαμορφώσεων του και της σύγχρονης προβληματικής που το αφορά, εμφανίζεται εντέλει ως σημαντική για την παιδεία των κοινωνιών εν γένει.

Οι κατασκευαστικές πρακτικές και η διαμόρφωση του τόπου, αποτέλεσμα της σύγκλισης πολλών πολιτισμικών πρακτικών

Η κεντρική σημασία των απόψεων για το τοπίο και των διαμορφώσεων του τοπίου για πολλές από τις νεώτερες δυτικές κοινωνίες, η σημασία που απέκτησαν για πολλές άλλες περιοχές κοινωνικών δράσεων, το μέγεθος των επεμβάσεων και το συνακόλουθο εύρος των εμπλεκόμενων επιστημόνων, των καλλιτεχνών, των επαγγελματιών, τις καθιστά παραδειγματικές για την παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ο πολιτισμός μιας περιόδου, ως συνολική εκφορά, αποτελεί πεδίο αμοιβαίου καθορισμού των επιμέρους πολιτισμικών δραστηριοτήτων.

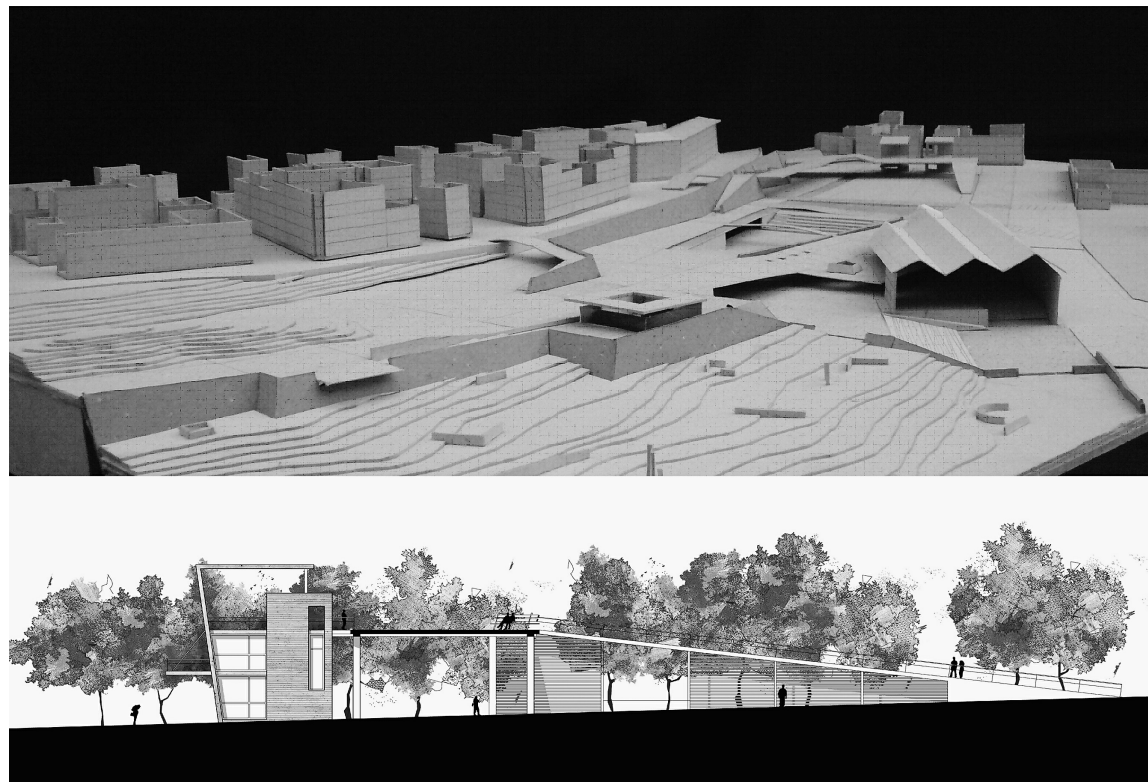
Είναι επίσης παραδειγματικές οι απόψεις για το τοπίο και τις διαμορφώσεις του, για τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικές ή πολιτισμικές επιρροές αποκτούν γεωγραφική ευρύτητα ή διασπούν τις προειλημμένες αποφάσεις ιστορικής κατάταξης, καθώς μεταφέρονται από τόπο σε τόπο και από κοινωνία σε κοινωνία. Αλλά είναι επίσης παραδειγματικές και για τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικές και πολιτισμικές θέσεις μεταβάλλονται – εν ολίγοις, για τον τρόπο με τον οποίο παράγουν σχέσεις συνέχειας ή υφίστανται διακοπές ασυνέχειας.

Η διερεύνηση του τοπίου αποτελεί επομένως ιδανική περιοχή για να καταδειχθεί πως οι γενικές πολιτιστικές και πολιτισμικές απόψεις, όσο και οι ειδικές κατασκευαστικές πρακτικές, οι οποίες αφορούν τον τόπο και τις διαμορφώσεις του, είναι αποτέλεσμα της σύγκλισης πολλών κοινωνικών πρακτικών. Αλλά η ίδια ακριβώς διαπίστωση μπορεί να ισχύσει και για την αρχιτεκτονική και βέβαια για τον αστικό σχεδιασμό και την πολεοδομία, για πρακτικές, δηλαδή, οι οποίες καθώς εμφανίζονται κεντρικότερες για την κοινωνική ζωή, δεν μπορούν να αποτελούν μέλημα μιας περιορισμένης επαγγελματικής ομάδας και μόνον.⁵

5. Είναι προφανές πως οι πρακτικές αυτές αποτελούν εντέλει αντικείμενο ενός πολλαπλού κοινωνικού ενδιαφέροντος, θεσμικού, οικονομικού, κατασκευαστικού και γενικότερα πολιτισμικού, το οποίο αφορά εντέλει πολλές κοινωνικές ομάδες, ακόμη και αν κατά περιοριστική σύμβαση συνδέεται κυρίως με κάποιες μόνον από αυτές.

Η διεισδυτικότερη παρατήρηση επιβεβαιώνει πως ανάλογα συμπεράσματα μπορούμε να έχουμε για όλες τις κοινωνικές πρακτικές – όσο κεντρικότερες και σημαντικότερες, τόσο ευρύτερο το φάσμα της ώσμωσης ανάμεσα σε κοινωνικές δράσεις που τις καθορίζουν ή καθορίζονται από αυτές.

Τελικά η διερεύνηση του τοπίου εμφανίζεται ως προνομιακή περιοχή, προκειμένου να παρατηρήσουμε παραδειγματικά τον τρόπο που αναπτύσσονται οι δράσεις του πολιτισμού, καθώς ανάμεσα στα άλλα μπορεί να εξετάσει τόσο τη σχέση του πολιτισμού με τον τόπο, όσο και τη σχέση του πολιτισμού με το οντολογικό του αντίθετο, τη φύση.

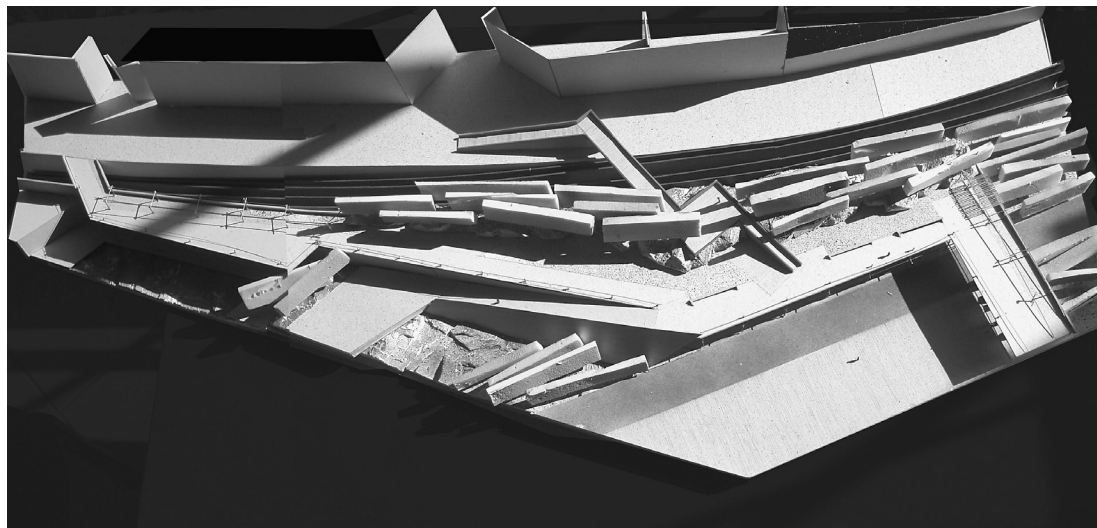
Θεοδόσης Ησαΐας – Χρυσούλα Κοροβέση – ακαδ. έτος 2006-07.
Διαμόρφωση της περιοχής της απόληξης της οδού Ερμού, στον Κεραμεικό

Η συσχέτιση αρχιτεκτονικής παιδείας και τοπιακής προσέγγισης

Η κύρια, εντούτοις, σκοπιμότητά των μεταπτυχιακών μαθημάτων τοπίου, στο πλαίσιο μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών, όπως αυτά που αφορούν την Αρχιτεκτονική Σχολή ΕΜΠ, αναφέρεται στη δυνατότητά τους να επισημάνουν ιδιαίτερες συσχετίσεις, ανάμεσα στην αρχιτεκτονική τοπίου και στην κτιριακή αρχιτεκτονική ή στον αστικό σχεδιασμό.

Φθάνουμε έτσι σε ένα δεύτερο, ιδιαίτερο, λόγο για την ενασχόληση του αρχιτέκτονα με τη διερεύνηση του τοπίου. Στη βασική δηλαδή διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία η αρχιτεκτονική αναφέρεται πάντα σε πράξεις ένταξης. Αλλά είτε πρόκειται για ένταξη σε περιβάλλον που διατηρεί «φυσικά» χαρακτηριστικά, είτε πρόκειται για ισχυρά δομημένο περιβάλλον, είτε η ένταξη θέτει προβλήματα φυσικών παραγόντων, είτε αναφέρεται ακόμη και στην αισθητική αξιολόγηση, όλη αυτή η θεματολογία συσχέτισης μπορεί να περιγραφεί από το εννοιολογικό εύρος του όρου «τοπίο» και μπορεί σημαντικά να εμπλουτιστεί από την εμπειρία των τρόπων με τους οποίους το τοπίο αυτό σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε κατά καιρούς.

Στην αντίστροφη φορά επιστημονικών και εκφραστικών δανείων, γίνονται φανεροί δυο επιπλέον λόγοι για την ενασχόληση των αρχιτεκτόνων με το τοπίο.

Νίκος Λιβαθινός – Μαρία Τριανταφύλλου – ακαδ. έτος 2006-07.
Διαμόρφωση της περιοχής της απόληξης της οδού Ερμού, στον Κεραμεικό

6. Πρβλ. Κ. Μωραϊτή: «Ο σχεδιασμός του τοπίου και η αρχιτεκτονική παιδεία», Περ. *Αρχιτέκτονες* (ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ), τχ. 44, Αθήνα, Μάρτιος-Απρίλιος 2004. 66-68.

7. Πρβλ. τη Βιβλιοθήκη του Τεχνικού Πανεπιστημίου του Ντελφτ, από τους Mecanoo Architects (1998), όπως και την πρόταση του Jean Nouvel, στο διαγωνισμό για το Μουσείο της Ανθρώπινης Εξέλιξης, στο Μπούργκος της Ισπανίας (2000). Αλλά η ιδιαίτερη χρήση του χαρακτηρισμού «τοπιακή διαμόρφωση» ή «τοπιακό μόρφωμα», «landscape formation», αναφέρεται στο περίπτερο ανθοκομικών εκθέσεων της Zaha Hadid, στο Weil am Rhein της Γερμανίας (1999). Για το τελευταίο ειδικότερα παράδειγμα, βλ. και Σ. Χριστοφιλοπούλου, *Η κτιριακή αρχιτεκτονική ως Σχηματισμός Τοπίου (Landscape Formation one)*, Διπλωμ. Εργασία στο πλαίσιο του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου», της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ / Κατεύθυνση: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός, Αθήνα, Οκτ. 2003.

Αντίθετα από άλλες επαγγελματικές ομάδες, που αναφέρονται στο τοπίο, *οι αρχιτέκτονες διαθέτουν το πλεονέκτημα της σχεδιαστικής ευχέρειας*. Διαθέτουν δηλαδή ένα οργανωμένο σύστημα προσομοίωσης δομικών οργανώσεων του πραγματικού τόπου, ικανό να αποδώσει τα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις τοπιακές διαμορφώσεις και να προσφέρει μια σχεδιαστική προγραμματική προσέγγιση.

Διαθέτουν επίσης οι αρχιτέκτονες παιδεία κατασκευαστική, ικανή να αποδώσει στα μορφήματα που σχεδιάζουν έγκυρη δομική σημασία. Η κατασκευαστική αυτή παιδεία, μολονότι προέρχεται από την περιοχή των «σκληρότερων» κατασκευαστικών παρεμβάσεων, αποτελεί μια οργανωμένη δομική γνώση, ικανή να αναλάβει κατασκευαστικά το βάρος των τοπιοτεχνικών διαμορφώσεων.⁶

Ο πέμπτος και τελευταίος λόγος, ο οποίος εξηγεί τη σκοπιμότητα αυτής της διερεύνησης σε σχέση με τον στόχο της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης και της αρχιτεκτονικής παιδείας, αναφέρεται στην *εντονότατη εμπλοκή της νεωτερικής και της σύγχρονης αρχιτεκτονικής με τις διαμορφώσεις τοπίου*, όπως αυτή παρουσιάζεται τα τελευταία ιδιαίτερα χρόνια.

Σημειώσαμε ήδη στοιχειωδώς τον καθορισμό της νεωτερικής κηποτεχνίας από αρχιτεκτονικά πρότυπα. Στην αμεσότερη ακόμη περίοδο της τελευταίων χρόνων, είτε εξαιτίας μιας αυξανόμενης ευαισθησίας για το περιβάλλον ζωής μας, είτε εξαιτίας μιας αυξανόμενης διάθεσης των αναπτυγμένων κοινωνιών να προβάλουν το υψηλό επίπεδο ζωής τους, άρα και το ενδιαφέρον τους για το τοπίο, είτε τέλος ως αποτέλεσμα της μεταβολής των μέσων παράστασης και επεξεργασίας των κατασκευαστικών, δομικών οργανώσεων, ολοένα και περισσότεροι αρχιτέκτονες επιμένουν στην τοπιακή ποιότητα των προτάσεών τους. Αυτή η εμμονή, η οποία κάποιες φορές οδηγεί στην οριακή περιγραφή κτιριακών δομών με τον χαρακτηρισμό «τοπιακή διαμόρφωση»,⁷ αποτελεί έναν επιπλέον επιχειρημα, για την ενασχόληση του σύγχρονου αρχιτέκτονα με τη θεωρία και την πρακτική σχεδιασμού του τοπίου.

ΤΟ ΕΔΑΦΙΚΟ ΑΝΑΛΟΓΟ. ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ ΚΑΙ ΤΙ ΣΥΣΤΗΝΕΙ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Ιωάννα-Ηώ Καρύδη

Περίληψη

Ο σύγχρονος προβληματισμός στο σχεδιασμό του τοπίου αναγνωρίζει ένα πεδίο πολλαπλότητας όπου η συζήτηση για ανάκαμψη, αφορά και απασχολεί τόσο τις περιβαλλοντικές όσο και τις οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους που αυτή ενέχει. Η παρακάτω ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει τους σύγχρονους όρους σχεδιασμού που αφορούν τη λογική μιας βιώσιμης ανάπτυξης και ανάκαμψης, με τέμνουσα συνθήκη τον προβληματισμό και την αντιμετώπιση δύο αλληλεξαρτώμενων παραγόντων: της πολιτικής προστασίας (του περιβάλλοντος ως φυσικού χώρου) και της πολιτικής για ανάπτυξη. Το αντικείμενο συστήνεται πάνω σε δύο αλληλοεμπλεκόμενους άξονες: Τη θεωρητική βάση της πολεοδομίας του τοπίου και μια εφαρμογή που λειτουργεί εδώ λιγότερο ως αρχιτεκτονικό παράδειγμα και περισσότερο ως υλικό καταφύγιο μιας μεθοδολογίας.

Abstract

This paper presents and analyses the current thinking around landscape design while traces schemes that are open to process as well as open to a field of operative conditions (temporal, economic and technological). Schemes in which, to paraphrase Sanford Kwinter, *urbanism* is not allowed to deny the natural and macro-social ecologies within which its constructs move nor can *landscape* deny the existence of organisational regimes that invest these fields. This double negation aligns with the interdisciplinary field of *Landscape Urbanism* that forms the second axis of this paper.

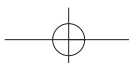
Η παρούσα ανακοίνωση στηρίζεται στην έως τώρα τρέχουσα έρευνά μου ως υποψήφια διδάκτωρ του ΕΜΠ και στη σχεδιαστική μεταπτυχιακή εργασία, 2005-2006, με τίτλο FILAMENTOUS, που έχει τιμηθεί με διάκριση (Distinction) στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα *Landscape Urbanism* της Architectural Association.

Ο σύγχρονος προβληματισμός στο σχεδιασμό του τοπίου αναγνωρίζει ένα πεδίο πολλαπλότητας όπου η συζήτηση για ανάκαμψη αφορά και απασχολεί τόσο τις περιβαλλοντικές όσο και τις οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους που αυτή ενέχει. Η παρακάτω ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει τους σύγχρονους όρους σχεδιασμού που αφορούν τη λογική μιας βιώσιμης ανάπτυξης και ανάκαμψης, με τέμνουσα συνθήκη τον προβληματισμό και την αντιμετώπιση δύο αλληλεξαρτώμενων παραγόντων: της πολιτικής προστασίας (του περιβάλλοντος ως φυσικού χώρου) και της πολιτικής για ανάπτυξη.

Το αντικείμενο συστήνεται πάνω σε δύο αλληλοεμπλεκόμενους άξονες: Τη θεωρητική βάση της πολεοδομίας του τοπίου και μια εφαρμογή που λειτουργεί εδώ λιγότερο ως αρχιτεκτονικό παράδειγμα και περισσότερο ως υλικό καταφύγιο μιας μεθοδολογίας.

Η βάση

Ο πνευματικός προβολέας αυτής της προσέγγισης πραγματεύεται την πολεοδομική θεώρηση υποδομών και παρεμβάσεων με όρους τοπίου, συνεξετάζοντας οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικολογικές παραμέτρους του

χώρου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις δυναμικές διαδικασίες εξέλιξης, όπου κύριο χαρακτηριστικό αυτής της διεπιστημονικής προσέγγισης είναι η ενσωμάτωση γνώσης από ένα ευρύ πεδίο που αμβλύνει την αρχιτεκτονική κατασκευή του τοπίου, με σκοπό την προδιαγραφή ενός *εδαφικού ανάλογου* που εφαρμόζεται ως μοντέλο ανάπτυξης / επέκτασης / αποκατάστασης του τοπίου. Αυτός ο διευρυμένος ρόλος του τοπίου –γνωστός τα τελευταία χρόνια με τον όρο *landscape urbanism*– αντλεί και ενσωματώνει στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία αξίες από την οικολογία, τη φυσιολογία και τη μηχανική περιβάλλοντος.

Σε αυτό το πλαίσιο σχεδιασμού, η δυνατότητα περιβαλλοντικής και πολιτισμικής διαχείρισης δεν συστήνεται σε απαγορευτικές κανονιστικές ρυθμίσεις αλλά ανταποκρίνεται σε νέες χωρικές προϋποθέσεις για ανάπτυξη.

Το παράδειγμα

Αφορά ένα πρότυπο σχεδιασμού και δυναμικής ανάπτυξης του παράκτιου χώρου. Η πρόταση εξισορροπεί πάνω στην παράλληλη ανάγκη περιβαλλοντικής προστασίας (σε μια παράκτια περιοχή, καταστράφηκε ολοσχερώς από το τσουνάμι το 2004) και τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης που στρέφεται γύρω από την αλιεία.

Υδρολογικές διαδικασίες, έλεγχος της διάβρωσης, βελτίωση των συνθηκών υπαίθριας εργασίας, μοντέλα υποδομής και αρχές βελτιστοποίησης, διαφοροποίηση της οικονομίας, ανασχηματισμός του εδάφους για προγραμματικές πιθανότητες και βιο-επανορθωτικές διατάξεις για την απορρόπηση των εδαφών από ζώνες εντατικών δραστηριοτήτων, είναι μερικές από τις πτυχές που πλαισιώνουν τη διεκδίκηση ενός νέου βιώσιμου περιβάλλοντος που δεν νοείται ως υπολειμματικός χώρος, ούτε επίσης ως ένας χώρος που είναι καταδικασμένος να φθίνει. Αντίθετα, αναγνωρίζεται ως αποτέλεσμα κατασκευής ή ανακατασκευής (Bryden, 1994).

- Ποια είναι σήμερα η ειδικότερη παράμετρος στην κατασκευή του «φυσικού»;
- Τι έχει αλλάξει από την εποχή των αστικών πάρκων του 19ου αιώνα;
- Ποιοι είναι σήμερα οι τρόποι παραγωγής τοπίου;
- Πώς σχεδιάζεις τις δυνατότητες ενός νέου τοπίου που αφενός «ράβεται» πάνω στις φυσικές ιδιαιτερότητες του τόπου και

αφετέρου στηρίζει νέες οικολογίες και μια εξελισσόμενη πλατφόρμα από χρήσεις και γεγονότα;

Αφορμή / Στόχος της έρευνας είναι η μετατόπιση της έννοιας της αρχιτεκτονικής του τοπίου από τεχνική αναπαραγωγή και αναπαράσταση ενός φυσικού σκηνικού σε ευρύτερη στρατηγική μελέτης, διαχείρισης και ανάκαμψης του φυσικού χώρου.

Ο σύγχρονος προβληματισμός στο σχεδιασμό του τοπίου αναγνωρίζει ένα πεδίο πολλαπλότητας όπου η συζήτηση για ανάκαμψη αφορά και απασχολεί τόσο τις περιβαλλοντικές όσο και τις οικονομικές και πολιτισμικές παραμέτρους που αυτή ενέχει. Η παρακάτω ανακοίνωση επιχειρεί να προσεγγίσει τους σύγχρονους όρους σχεδιασμού που αφορούν τη λογική μιας βιώσιμης ανάπτυξης και ανάκαμψης, με τέμνουσα συνθήκη τον προβληματισμό και την αντιμετώπιση δύο αλληλεξαρτώμενων παραγόντων: *της πολιτικής προστασίας* (του περιβάλλοντος ως φυσικού χώρου) *και της πολιτικής για ανάπτυξη.*

Δεν υπάρχει ανάπτυξη χωρίς τίμημα. Προέχει ωστόσο η απαίτηση προστασίας και ανάπτυξης του αστικού και περιαστικού χώρου, δημιουργώντας συνθήκες για επενδύσεις που ευνοούν το μεγαλύτερο οικονομικό όφελος με το μικρότερο περιβαλλοντικό κόστος.

Σήμερα, οι νέες προκλήσεις που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία των πόλεων, όπως είναι οι επενδύσεις σε έρευνα, τεχνολογία και νέες επιχειρήσεις, σχετίζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό με ένα πλαίσιο βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης που αφορά άμεσα την παραγωγή ενός *διαφοροποιημένου περιβάλλοντος*. Ο διαφοροποιός παράγοντας είναι αφενός η παραγωγή ενός *ελκυστικού περιβάλλοντος* ζωής, εργασίας, αναψυχής και τουρισμού, που ευνοεί συνθήκες παραγωγής και κατανάλωσης αξιών, και αφετέρου η παραγωγή ενός περιβάλλοντος *λειτουργικά καταλληλότερου*, ειδικότερα σε σχέση με τη δυνατότητα επανάχρησης και ένταξης στη ζωή της πόλης υποβαθμισμένων περιβαλλοντικά ζωνών μέσα από μια ανανεωμένη αντίληψη για το ρόλο και τη χρήση του φυσικού χώρου μέσα στον αστικό.

Το ειδικότερο αντικείμενο μελέτης θα τεθεί γύρω από τα έργα σχεδιασμού και ανάπλασης με άξονα τη *δυναμική του τοπίου* ως νέο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και ως αστική υποδομή. Στις χώρες όπου παράγεται σήμερα αρχιτεκτονική τοπίου υπάρχει μια υπέρπουσα δημόσια και πολιτική πρόθεση που τροφοδοτεί τη διατήρηση και την αναβάθμιση των στοιχείων του φυσικού περιβάλλοντος ως βασική δραστηριότητα μιας υγιούς οικονομίας που σέβεται την πολιτισμική και αρχιτεκτονική της ποιότητα αναφέρει ο James Corner.¹ Θα αρκούσε ίσως να σκεφτεί κανείς πώς το τοπίο επανέρχεται συνεχώς στη δημόσια σφαίρα ως ανανεωμένη αξία για τον τουρισμό, την αναψυχή, την κατανάλωση, τις επενδύσεις και τελικώς την ανάπτυξη. Επανέρχεται ως δείκτης βιώσιμης ανάπτυξης της πόλης, *στο βαθμό που μπορεί να*

1. James Corner, *Recovering Landscape*, εισαγωγή, το εισαγωγικό σημείωμα ορίζει τη σημασία επανάκαμψης του τοπίου.

ελέγχει τις ευαίσθητες δυναμικές ισορροπίες ανάμεσα στο φυσικό χώρο και τις πολιτικές για ανάπτυξη, καθιστώντας ένα περιβάλλον παρέμβασης ελκυστικό για ζωή και επενδύσεις.

Βιοψία

Αν μέχρι τώρα ο ορισμός του τοπίου, κρινόταν πάνω σε μια πολιτισμική θεώρηση που αναπροσάρμοζε μια ιδέα για το φυσικό κόσμο, τώρα η θεώρηση αυτή αμβλύνεται, εστιάζοντας στις ιδιαίτερες δυναμικές διαδικασίες και μεταβολές που ενέχει ο τόπος. *Η προσωρινότητα, η μεταβολή, η σταδιακή εξέλιξη και η προσαρμογή σε οικολογικές παραμέτρους είναι παράγωγα μιας ανανεωμένης αντίληψης στην νοηματική πτυχή της συσχέτισης του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και του φυσικού χώρου.*

Αυτός ο διευρυμένος ρόλος του τοπίου –γνωστός τα τελευταία χρόνια με τον όρο *landscape urbanism*– αντλεί και ενσωματώνει στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία αξίες από την *οικολογία, τη φυσιολογία και τη μηχανική περιβάλλοντος.*

Η επιφάνεια εγγραφής που θα μας απασχολήσει περισσότερο εμπλέκεται σήμερα με τα όρια της πόλης με πρώην παραγωγικούς χώρους, χωματερές και τόπους διαχείρισης λυμάτων, με μειονοτικά και απειλούμενα περιβάλλοντα, όπως ρέματα, υγροβιότοπους και παραγκωνισμένες παράκτιες ζώνες, με εμφανή σημάδια μιας πρώην βιομηχανικής υπερεπεντατικοποίησης φυσικών πόρων που επιφέρει πολλές φορές μη-αναστρέψιμες αλλοιώσεις.

Η παρακάτω περίπτωση μελέτης αφορά ένα πρότυπο σχεδιασμού και δυναμικής ανάπτυξης του παράκτιου χώρου. Η πρόταση εξισορροπεί πάνω στην παράλληλη ανάγκη περιβαλλοντικής προστασίας (σε μια παράκτια περιοχή που καταστράφηκε ολοσχερώς από το τσουνάμι το 2004) και τουριστικής και οικονομικής ανάπτυξης που στρέφεται γύρω από την αλιεία.

Το «Landscape urbanism» είναι σήμερα μια ανερχόμενη διεπιστημονική πρακτική που αναδύεται σαν ανανεωμένη αντίληψη καταγραφής, αντιμετώπισης και στρατηγικής θεώρησης ή σχεδιασμού απέναντι στα σύγχρονα προβλήματα που αφορούν τη δομή του αστικού και περιαστικού χώρου και ειδικότερα τις κρούσεις ισορροπίας ή δυναμικής εξέλιξης ανάμεσα στο *ανθρωπογενές και το φυσικό περιβάλλον των πόλεων και της περιφέρειας.*

Πρόκειται για νεολογισμό που εισήγαγε το 1996 ο Charles Waldheim, περιγράφοντας το τοπίο ως πολεοδομία. Θα ήταν αδόκιμο να μεταφράσουμε τον όρο ετυμολογικά «πολεοδομία του τοπίου», μια και το νεότερο αντικείμενο δεν είναι η πολεοδόμηση του τοπίου αλλά η μεταφορά των όρων παραγωγής, βελτίωσης και αποκατάστασης του τοπίου μέσα στον πολεοδομικό σχεδιασμό με στόχο περισσότερο *βιώσιμες* στρατηγικές ανάπτυξης του αστικού και περιαστικού χώρου. Συνεπώς πρόκειται λιγότερο για όρο στον οποίο θα αποδίδαμε ένα σύντομο επεξηγηματικό περιεχόμενο και περισσότερο για το *συμπαράγόμενο αποτέλεσμα* πολλαπλών πρακτικών που δρουν σήμερα καθοριστικά και δυνα-

μικά με στόχο ένα διαφοροποιημένο και ποιοτικό περιβάλλον. Στη θεωρητική βάση του συναποτελέσματος βρίσκεται η γεωγραφία, ο πολεοδομικός σχεδιασμός, η αρχιτεκτονική τοπίου καθώς επίσης ο οικολογικός και περιβαλλοντικός σχεδιασμός. Παραδοσιακές επιστήμες του χώρου, που ωστόσο σήμερα κρίνονται αδύναμες να αντιμετωπίσουν –μεμονωμένες ή τμηματικά– τα πολύπλοκα φαινόμενα που ορίζει η δυναμική των αλλαγών και της ανταγωνιστικότητας στον αστικό και περιαστικό χώρο.

Δύο από τις χαρακτηριστικότερες θέσεις είναι η εξής:

- Ο νέος στρατηγικός σχεδιασμός έχει λιγότερο να κάνει με το σχεδιασμό πλατειών και κτιρίων και περισσότερο με μεγάλα τοπία υποδομών, αναφέρει ο Charles Waldheim (Charles Waldheim, 2006, 39)
- Ο σχεδιασμός του χώρου αφορά όλο και περισσότερο *δυναμικές διαδικασίες μεταβολών και ανταλλαγών* στο χρόνο που άλλωστε χαρακτηρίζουν τα μητροπολιτικά κέντρα και αφορούν την ευέλικτη επένδυση κεφαλαίων στο χώρο, με αποτέλεσμα ο σχεδιασμός να μπορεί να προσαρμόζεται στην κίνηση και την προγραμματική κυριαρχία της αγοράς (James Corner, 2006, 30)

Η πραγματικότητα ως πολλαπλότητα

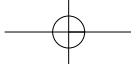
Ο προβληματισμός αυτός, σε σχέση με την ειδικότερη περιοχή μελέτης που εισάγει η έρευνα –το παράκτιο τοπίο– ορίζει προς συζήτηση θέματα που αφορούν τόσο την πολεοδομική όσο και την οικολογική αντίληψη σχεδιασμού του χώρου. Η επανάκαμψη του τοπίου στο όριο του νερού, συστήνεται σε μια χρονική στιγμή όπου το παραθαλάσσιο τοπίο αποτελεί αφενός επίκεντρο πολιτισμού, μοχλό παρακίνησης τουριστικής ανάπτυξης και οικονομικής εξέλιξης και αφετέρου πεδίο αρχιτεκτονικού προβληματισμού όσο και «ανταγωνισμού». Η εντατικοποίηση των υποδομών, η αυξανόμενη πολυπλοκότητα και διαφοροποίηση ροών και λειτουργιών, καθιστούν το μέτωπο του νερού και την τοπογραφία του ορίου αντικείμενο αρχιτεκτονικής διαπραγμάτευσης. Στόχος του αστικού σχεδιασμού γίνεται ο χειρισμός της επιφάνειας του ορίου μέσα από συνθήκες μεταβλητότητας που αφορούν την αναδίπλωση, τη συμπίκνωση και διαστρωμάτωση πολλαπλών δραστηριοτήτων που διαφοροποιούνται χρονικά.² Η νέα τοπογραφία του ορίου μεταφράζεται σε τρόπος που εισάγεται μια ανοιχτή διαδικασία σε δράση.

Το όριο ξηράς – θάλασσας αφορά από οικολογική σκοπιά μια περιοχή όπου καταμετρώνται τα πιο παραγωγικά οικοσυστήματα, τόσο από πλευρά βιοποικιλότητας όσο και από πλευρά εξεύρεσης φυσικών πόρων που συντηρούν πληθυσμούς. Απέναντι στα ζητούμενα που έθεσε προηγουμένως ο πολεοδομικός σχεδιασμός, η Linda Pollack υποστηρίζει ως τέμνουσα συνθήκη στην πολλαπλότητα και την πολυπλοκότητα του σχεδιασμού, τους *μηχανισμούς ετερογένειας* που διέπουν κάθε οικοσύστημα (αλλαγή, προσαρμογή, διαφοροποίηση), βλέποντας σε αυτούς ένα καθοριστικό ρόλο στον τρόπο που ορίζουν και περιορίζουν την προσέγγιση ή ένταξη μηχανισμών στο φυσικό χώρο, «διυλίζοντας», τη διαχείριση και πολιτισμική αξιοποίηση του φυσικού χώρου μέσα από δυναμικά συστήματα – ανοιχτά στη χρονικότητα και την εξέλιξη.³ Η νέα αισθητική προσέγγιση του φυσικού βασίζεται τώρα σε στοιχεία που αφορούν τη μεταβαλλόμενη χρονικότητα και υλικότητα του τοπίου.⁴ Τα εργαλεία σχεδιασμού δεν επιχειρούν να παγώσουν μια εικόνα αντίλη-

2. Για μια εκτενέστερη αναφορά στην ανάπτυξη αυτού του προβληματισμού, βλ. Alex Wall, "Programming the urban surface", στο *Recovering Landscape*, James Corner επιμ. και Stan Allen, *Points + Lines, Diagrams and projects for the city*, Princeton Architectural Press.

3. Linda Pollak, *Infrastructures for the everyday space, The landscape for urban reclamation*, LOTUS, 128.

4. Βλ. Μαρία Γούλα, *Η επιστροφή στο μεσογειακό τοπίο: το τοπίο ως σύγχρονη προσέγγιση του περιβάλλοντος και της φύσης*, «ωραίο, φριχτό κι απέριττο τοπίο!», Νησίδες, 2003.

5. W.M. Marsh, *Landscape Planning, Environmental Applications*, John Wiley & Sons, 1998.

ψης αλλά να επιτρέψουν στους κύκλους ανάπτυξης και λειτουργίας της φύσης να συμπληρώσει το φυσικό έργο της στο τοπίο. Με άλλα λόγια, η έννοια της στρατηγικής «διαχείρισης» και η οικολογία του τοπίου αποτελούν πρακτικές αντιμετώπισης συμπτωμάτων ενός κουρασμένου τοπίου, όπου συναντάται συχνά χαμηλή βιοποικιλότητα και βιολογική παραγωγικότητα. Η ισορροπία ανάμεσα στη μορφή και τη λειτουργικότητα ενός τοπίου, που υποστηρίζει αλληλοεμπλεκόμενα δίκτυα οικοσυστημάτων, αποτελεί στόχο της αποκατάστασης και ανάπτυξης των τοπίων ενάντια στην ομογενοποίηση, με απώτερο σκοπό μια μεγαλύτερη οικολογική ελαστικότητα και βιωσιμότητα του φυσικού χώρου.⁵

6. D'Arcy Thomson, *On Growth and Form*.

Βέβαια, κύριο χαρακτηριστικό και σκοπός της ταξινόμησης αυτού του υλικού είναι η ενσωμάτωση γνώσης από ένα ευρύ πεδίο, που αμβλύνει την αρχιτεκτονική κατασκευή του τοπίου, με σκοπό να αποδώσει ένα «εγχειρίδιο ύφους» για κάθε επόμενη αστική καλλιέργεια, ένα συστηματικό *υλικό καταφύγιο* για την προδιαγραφή ενός *εδαφικού αναλόγου*, που εφαρμόζεται ως μοντέλο ανάπτυξης / επέκτασης / αποκατάστασης της πόλης. Πρόκειται για την εισαγωγή ενός όρου που μοιάζει περισσότερο με ένα ολοκλήρωμα στην παράγωγο τεκτονικής του τοπίου και μέσα σε μια συγκεκριμένη χρονική διάρκεια ή φάση (phasing). Αν η μορφή είναι μια προσωρινή συνθήκη, το πάγωμα των δυναμικών διαδικασιών,⁶ τότε η έννοια του εδαφικού αναλόγου αφορά το *γεωμετρικό ισοδύναμο* που περιγράφει τη σειρά των φυσικών μεταβολών που μας ενδιαφέρουν κατά περίπτωση. Πρόκειται δηλαδή για μια *επιφάνεια αναφοράς*.

7. Στο ίδιο, 9.

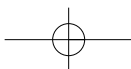
Το δυναμικό διάγραμμα με το οποίο επιχειρηματολογεί ο χώρος ως επιφάνεια αναφοράς δεν είναι μεταφορά, ούτε συμβολισμός. Είναι λόγος για τη δομή και την τάξη. Αντικείμενο καταγραφής ποιοτικών δεδομένων. Διαφορών.

Η μορφολογία του τοπίου δεν είναι μόνο η μελέτη των υλικών σωμάτων και της μορφής τους. Στη μορφή περιέχονται και δυναμικές εκφάνσεις που μελετώνται υπό το πρίσμα φορτίσεων και ενεργειακών διαδικασιών.⁷ Φανταστείτε, για παράδειγμα, τον τρόπο που κινείται μια οροσειρά και την καταγραφή αυτή σε γεωλογικό χρόνο...

Τα γεωμετρικά εργαλεία που βοηθούν να παρατηρήσουμε και να καταγράψουμε τέτοιες διαδικασίες αφορούν την καταγραφή μεταβολών που ελέγχονται από τοπολογικά μαθηματικά.

8. Paul Alexandroff, *Elementary Concepts of Topology*.

Η τοπολογία μέσα στην αρχιτεκτονική διαδικασία παραγωγής του τοπίου λειτουργεί ως *ανάφορο* εφόσον ένα σύνολο δυνατοτήτων, προβλημάτων και λύσεων τροφοδοτούν τη σχεδιαστική διαδικασία, δίνοντας αποτελέσματα που απαντούν με άμεσο τρόπο για το χώρο. Ο τοπολογικός χώρος δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας χώρος από αυθαίρετα στοιχεία στα οποία μπορεί να καθοριστεί ένα νήμα συνέχειας. Αυτό το νήμα συνέχειας καθορίζεται από σχέσεις μεταξύ αυτών των σημείων. Σχέσεις γειννίας οι οποίες ορίζουν υποσύνολα και αλληλοσχετιζόμενες περιοχές μεταξύ τους.⁸ *Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι η ιδέα ενός τόπου που στηρίζεται σε σχέσεις. Σχέσεις μεταξύ στοιχείων ενός συστήματος, των οποίων η μεταβολή αποτελεί το ποιοτικό χαρακτηριστικό του τόπου. Σηματοδοτεί / παράγει τον τόπο.*

Ξαναγυρίζουμε στο παράδειγμα.

Υδρολογικές διαδικασίες, έλεγχος της διάβρωσης, βελτίωση των συνθηκών υπαίθριας εργασίας, μοντέλα υποδομής και αρχές βελτιστοποίησης, διαφοροποίηση της οικονομίας, ανασχηματισμός του εδάφους για προγραμματικές πιθανότητες και *βιο-επανορθωτικές διατάξεις* για την απορρύπανση των εδαφών από ζώνες εντατικών δραστηριοτήτων, είναι μερικές από τις πτυχές που πλαισιώνουν τη διεκδίκηση ενός νέου βιώσιμου περιβάλλοντος που δεν νοείται ως υπολειμματικός χώρος, ούτε επίσης ως ένας χώρος που είναι καταδικασμένος να φθίνει. Αντίθετα αναγνωρίζεται ως αποτέλεσμα κατασκευής ή ανακατασκευής (Bryden, 1994).

Η διαδικασία της μετατόπισης της έννοιας του τοπίου δεν αφορά μια ξαφνική και αυτόνομη από άλλες επιστημονικές περιοχές μεταβολή. Μιλήσαμε προηγουμένως για βιο-επανορθωτικές διατάξεις... Ας κάνουμε τώρα *μια εκσκαφή*.

Θα αναφερθώ στη Βιοτεχνολογία. Μια σχετικά νέα επιστήμη, που γνωρίζει μόλις τρεις περίπου δεκαετίες ανάπτυξης, αλλά η εφαρμογή της τεχνικής που συστήνει αφορά την ανανεωμένη μηχανιστική και βιολογική προσέγγιση στο τοπίο, ιδίως σε περιπτώσεις αποκατάστασης, ανάκαμψης και επανόρθωσης του φυσικού στοιχείου. Η περιβαλλοντική βιοτεχνολογία είναι κυρίως ριζωμένη στο θέμα της μόλυνσης και στις στρατηγικές ελέγχου της. Κυρίως εστιάζει σε επανορθωτικές διατάξεις, με βασικό στόχο την παραγωγή προϊόντων με φιλικούς προς το περιβάλλον τρόπους παραγωγής, ή τη βελτιστοποίηση των συνθηκών σε ήδη υπάρχοντα βιολογικά συστήματα, επιταχύνοντας ή διαφοροποιώντας ελαφρώς τις λειτουργίες τους.

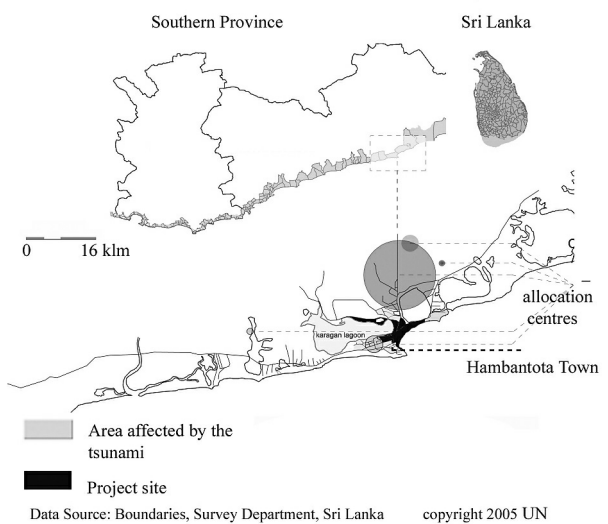
Αν η διαδοχική αντίληψη για την υλικότητα των μορφών του τοπίου, στην περίπτωση του Frederic Law Olmsted, αφορούσε ένα ειδικό φυσικό τοπίο που ράβεται ως απόσπασμα / μεταφορά της υπαίθρου μέσα στην πόλη και αν οι διανοίξεις των μεγάλων λεωφόρων στον πολεοδομικό μετασχηματισμό του Παρισιού σήμαιναν 80.000 νέα δέντρα, τον ανασχεδιασμό του Bois de Boulogne, το Parc Montsouris, και 24 μικρότερα πάρκα, αλές και πλατείες⁹ στο «πράσινο» η αισθητική και η λειτουργική διάσταση παραμένουν ασύνδετες. Σήμερα, η βιοτεχνολογία εξετάζει την αποδοχή, τον εγκλιματισμό, την προσαρμογή και την παράλλαξη φυτικών οργανισμών και μικροβίων. Οι εφαρμογές της προσφέρουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σχέση με προϋπάρχουσες γεωτεχνικές μεθόδους (εκσκαφές, επιχώσεις, υγειονομικές ταφές) ή δημιουργούν προϋποθέσεις συνδυασμένων εφαρμογών στο τοπίο. Η βιοτεχνολογία λαμβάνει υπόψη τις φυσικές επαναληπτικές διαδικασίες, τους εποχικούς κύκλους, την ανταλλαγή ενέργειας μεταξύ των οικολογικών συστημάτων, περιορίζοντας το εδαφικό ανάλογο μέσα στα μονοπάτια του μεταβολισμού που παρακολουθούν οι βιολογικές διαδικασίες.

Στηρίζοντας αυτόν τον προβληματισμό θα κλείσω με ένα απόσπασμα του Π. Βαλερύ: «Δεν γνωρίζω τίποτε πιο σαγηνευτικό στις τέχνες από τις μορφές ή τις φάσεις μετάβασης, από την αναζήτηση της μετατροπίας». Εξετάζοντας και απορώντας γύρω από την πρόοδο της μορφής μιας ασβεστολιθικής αχιβάδας, ο Π. Βαλερύ αναφέρεται στη δημιουργία του οικείου χρόνου της σε ένα συνδυασμό ρυθμού και αδιαίρετης κίνησης. *Αναγνωρίζει μια δυσκολία...* «Δεν δυ-

9. Υπεύθυνος των έργων ο Jean Charles Alphand, βλ. P. Lavedan, *Jardins Publics et espaces libres Verts*, Histoire de L'Urbanisme, Epoque Contemporaine.

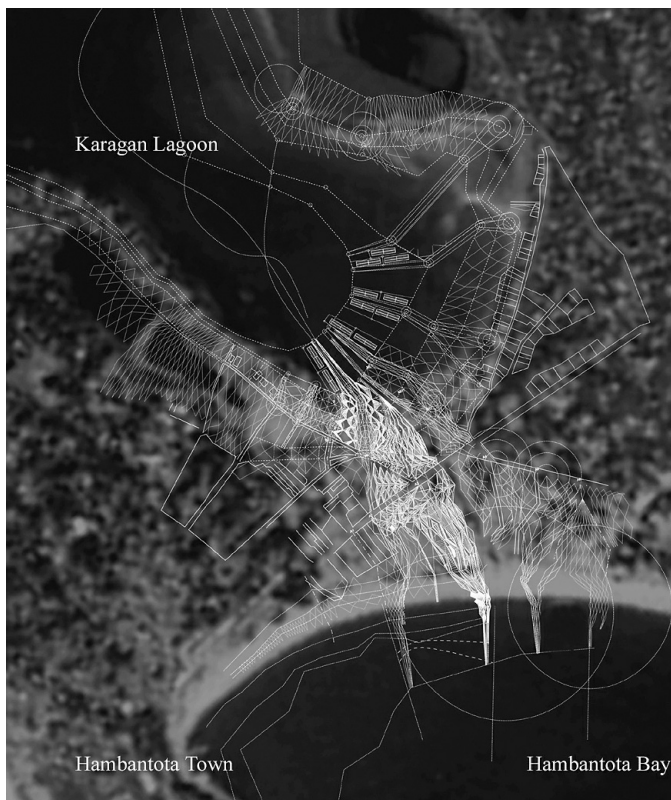
10. P. Valery, *Ο άνθρωπος και το κοχύλι*, 1937.

νάμεθα να φανταστούμε μια προόδευση τόσο βραδεία, ώστε να αποκομίσουμε το αισθητό αποτέλεσμα μιας ανεπαίσθητης μεταβολής, τη στιγμή, άλλωστε, που δεν είμαστε καν σε θέση να αντιληφθούμε την ίδια μας την αύξηση. Δεν μπορούμε να φανταστούμε τη ζωντανή διαδικασία παρά μεταγγίζοντάς της ένα τρόπο πόρευσης που είναι δικός μας και που είναι εντελώς ανεξάρτητος απ' ό,τι συμβαίνει στο πλάσμα που παρατηρούμε...»¹⁰

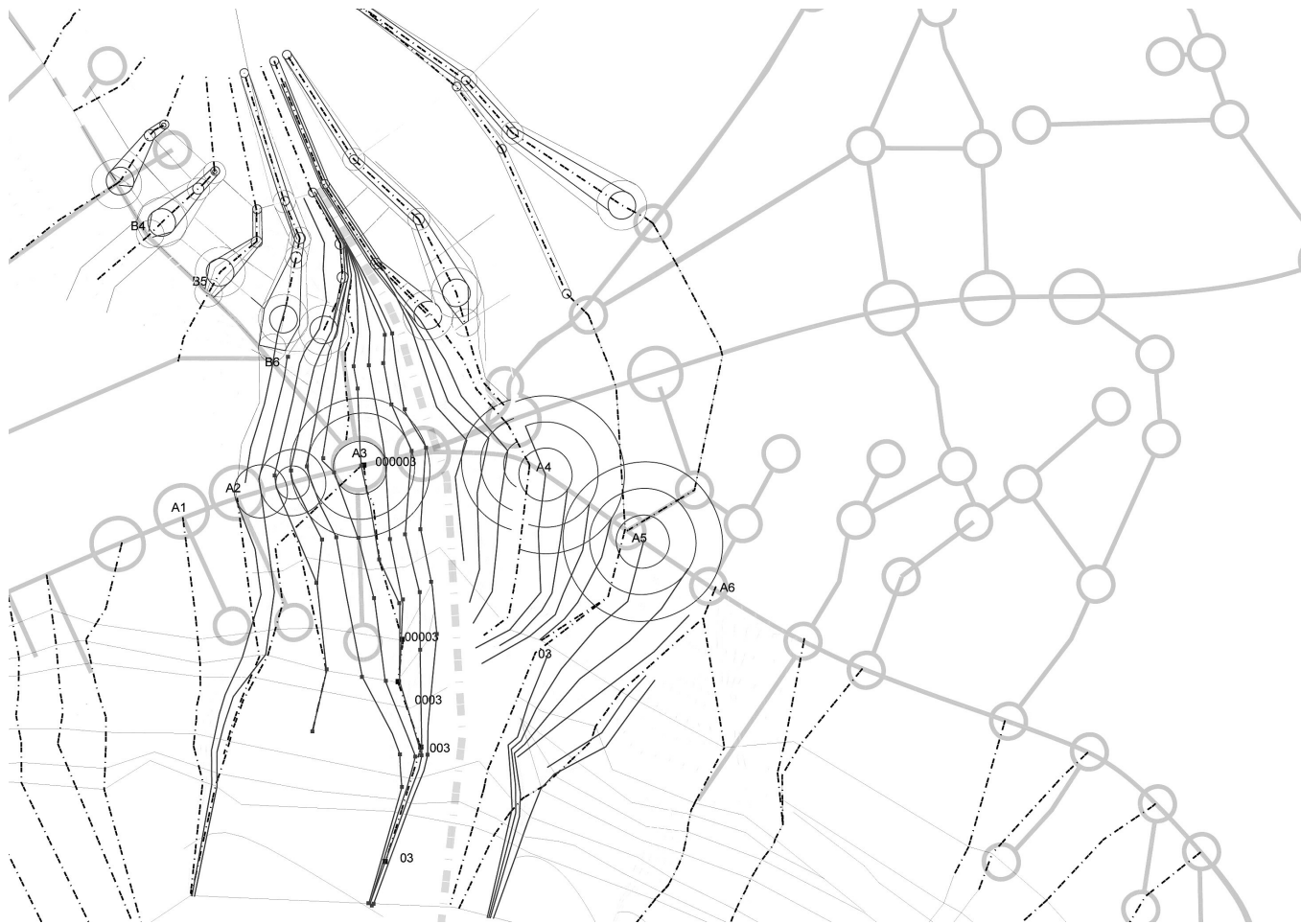

Μελέτη περίπτωσης αποτελεί η Χαμπαντότα

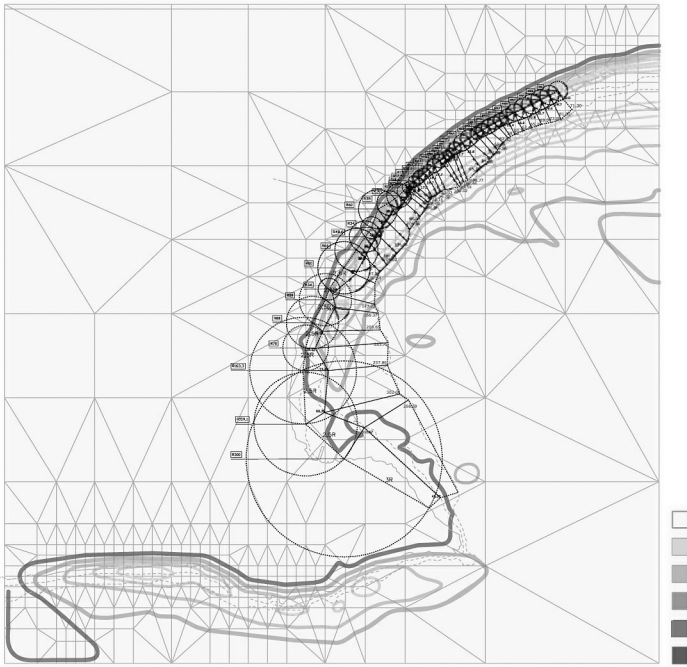
Σχέδιο ανάπτυξης και ανάπλασης της περιοχής

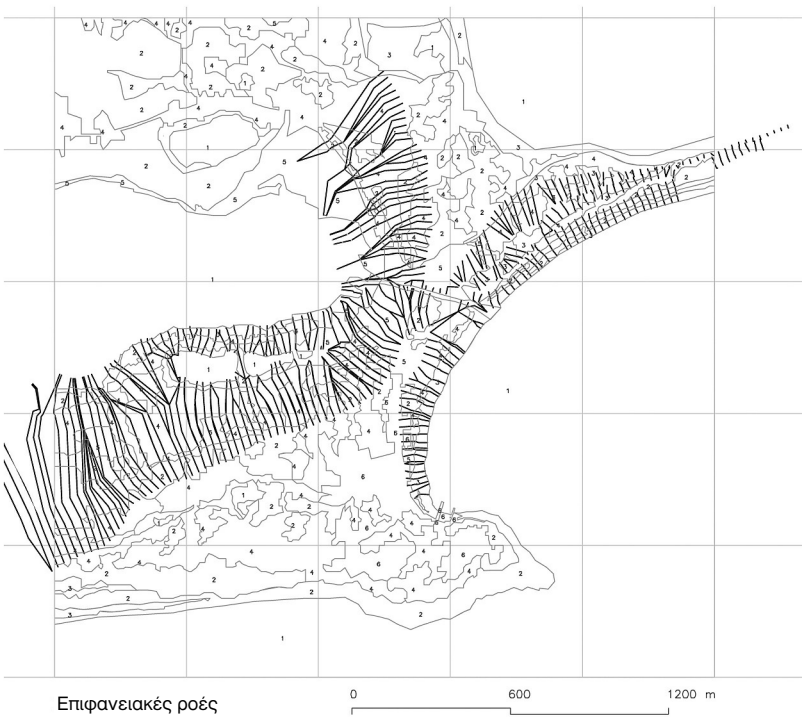

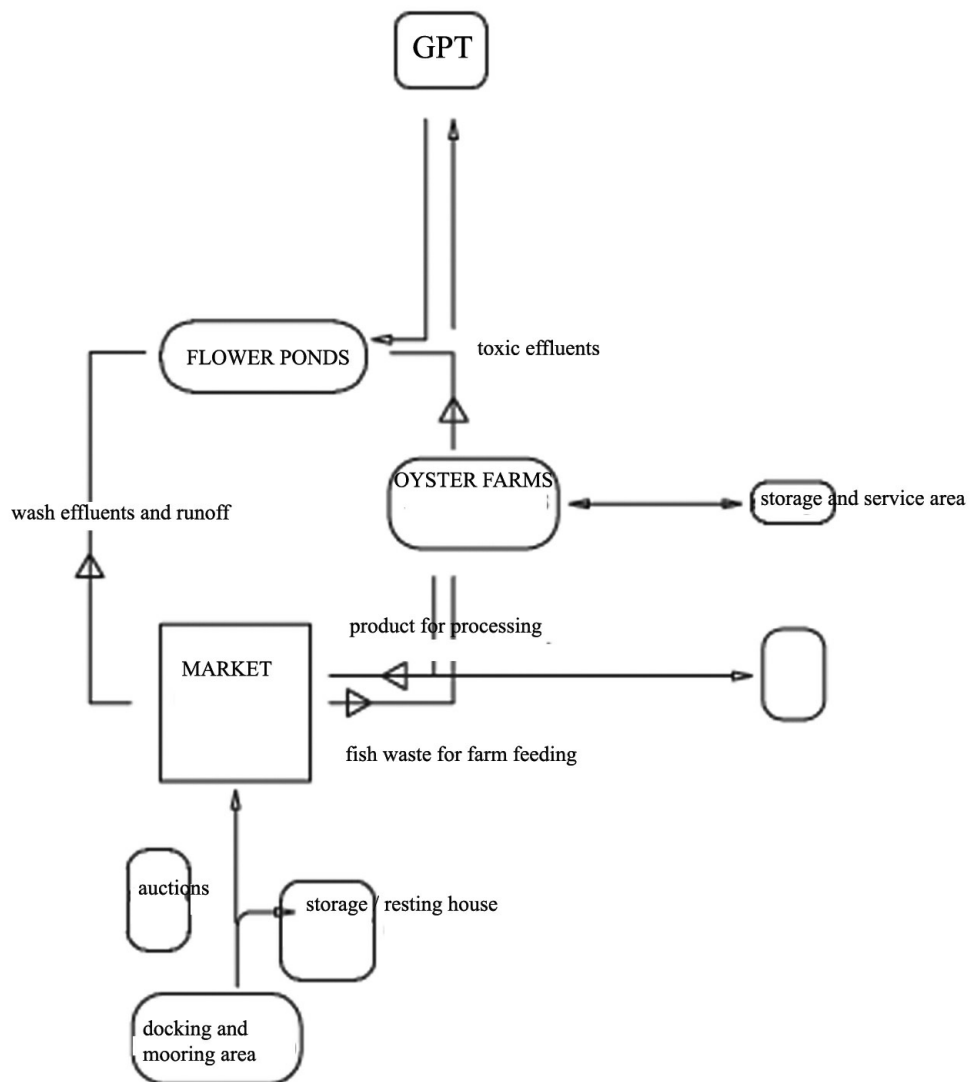

Νηματοειδής ανάπτυξη

Μελέτη διάβρωσης της ακτής

Ο οικολογικός κύκλος

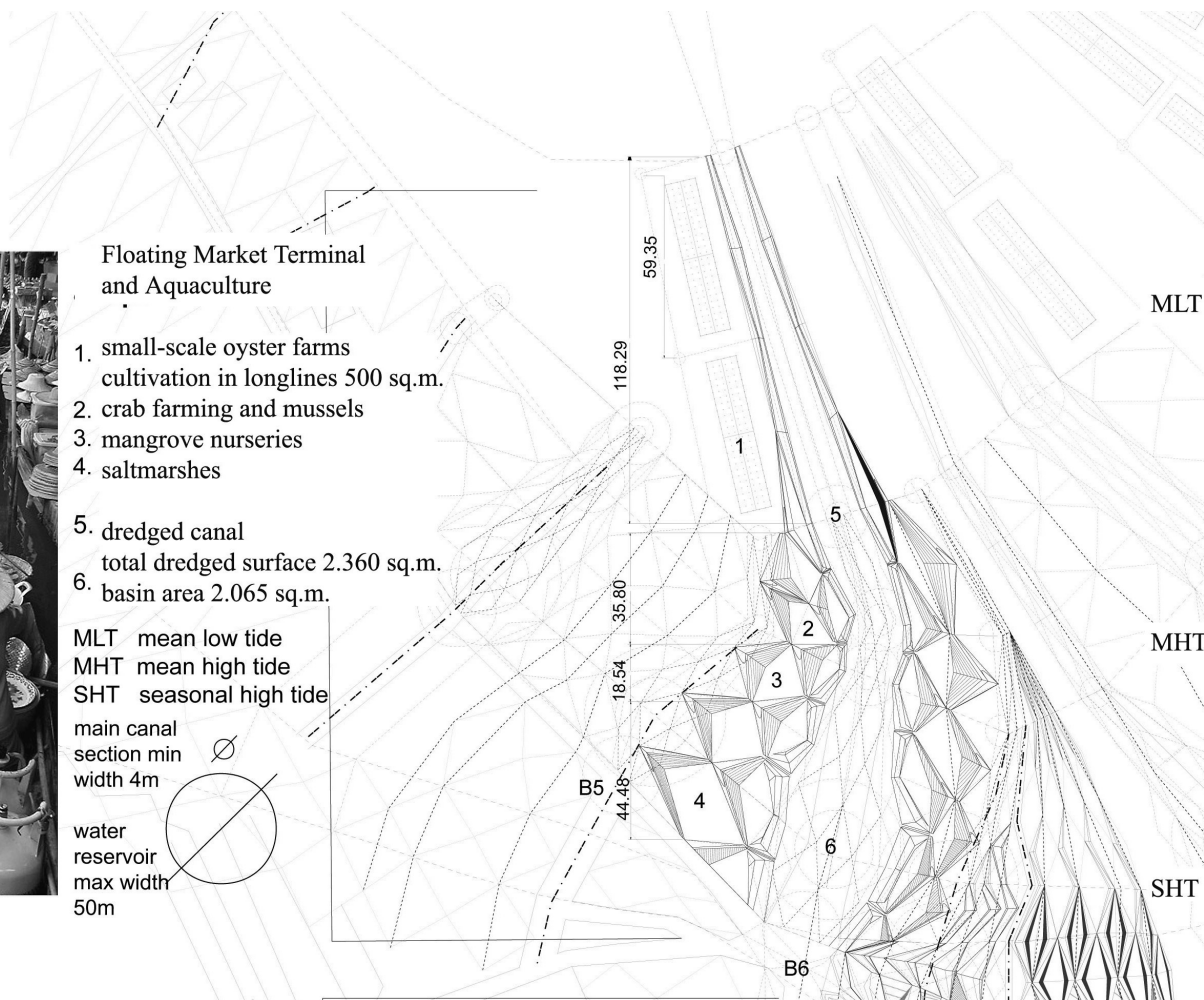
Floating Market Terminal and Aquaculture

1. small-scale oyster farms cultivation in longlines 500 sq.m.
2. crab farming and mussels
3. mangrove nurseries
4. saltmarshes
5. dredged canal total dredged surface 2.360 sq.m.
6. basin area 2.065 sq.m.

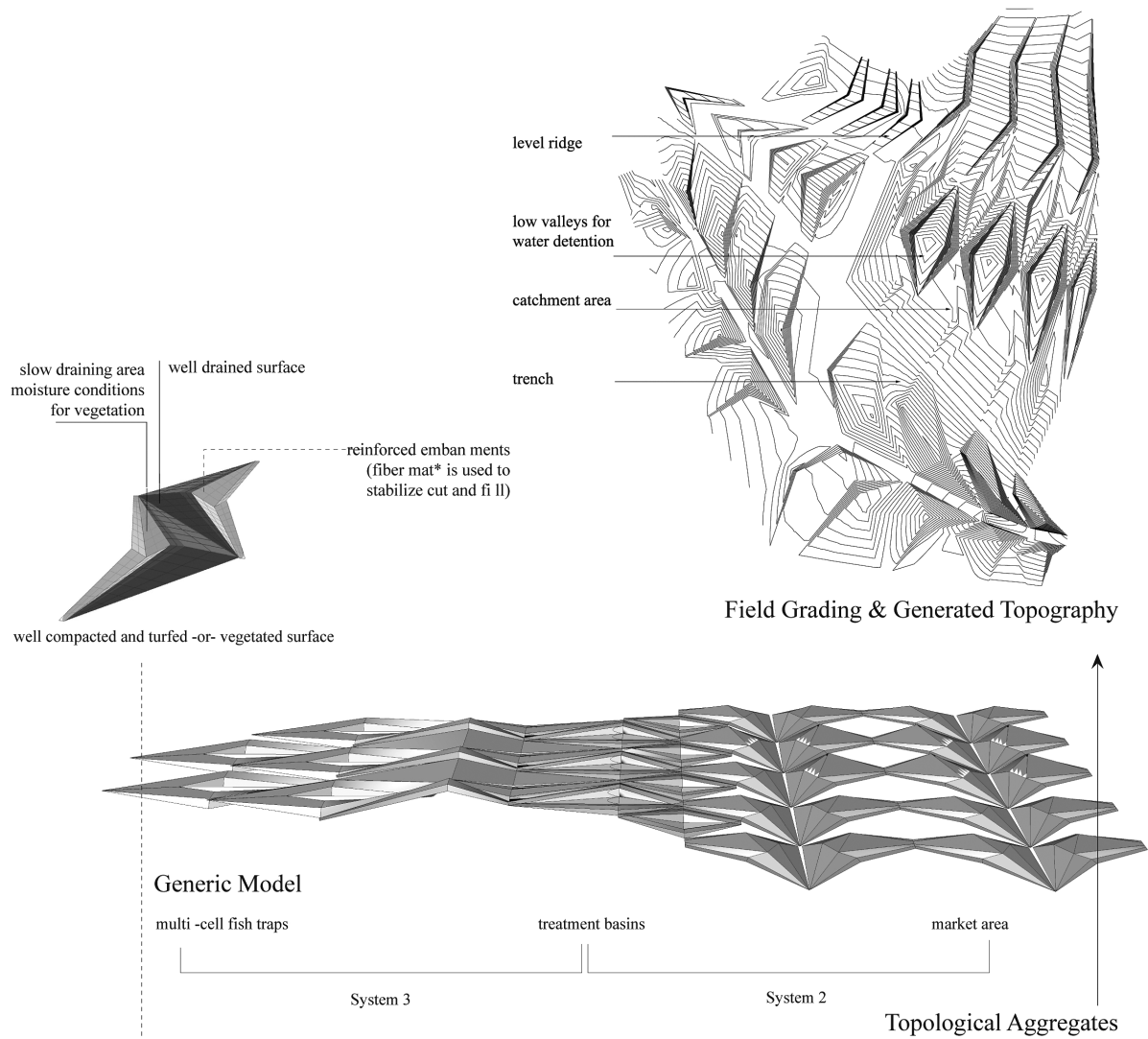
MLT mean low tide
 MHT mean high tide
 SHT seasonal high tide

main canal section min width 4m

water reservoir max width 50m

Νέο κανάλι και πλωτή αγορά

Τεκτονική του τοπίου

Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΤΟΠΙΑΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ: ΤΑ ΚΕΝΑ ΩΣ ΧΩΡΟΙ ΝΟΜΑΔΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ. ΤΟ ΠΕΡΠΑΤΗΜΑ ΩΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ. ΣΤΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ

Αλίκη-Μυρτώ Περούσινακη

Περίληψη

Η σημερινή πόλη είναι ένα σύνολο νομαδικών χώρων (τα κενά) και καθιστικών χώρων (τα πλήρη), που συνυπάρχουν σε μια λεπτή ισορροπία αμοιβαίων ανταλλαγών. Τα κενά αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του αστικού συστήματος, χώροι μετακινούμενοι ανάλογα με τις δυνάμεις που προσπαθούν να επιβάλουν έναν καινούργιο νόμο.

Η νομαδική πόλη ζει μέσα στη στατική πόλη, τρέφεται από τα κομμάτια της και σαν ανταλλαγή προσφέρει την παρουσία της ως ένα φυσικό πεδίο που μπορεί κανείς να το διασχίσει μόνο κατοικώντας το. Αυτού του τύπου η αστικότητα είναι ένα είδος προ-αρχιτεκτονικής του σημερινού τοπίου: σε αυτόν τον τόπο συνάντησης, το περπάτημα είναι χρήσιμο για την αρχιτεκτονική ως ένα γνωστικό, νοητικό και σχεδιαστικό εργαλείο, μέσω του οποίου μπορούν να εφευρεθούν νέοι τρόποι παρέμβασης, ανακάλυψης και επαναδιαμόρφωσης δημόσιων μητροπολιτικών χώρων, ώστε να γίνουν εκ νέου ορατοί.

Το περπάτημα γίνεται ένα εργαλείο που διαδρά με τη ρευστότητα αυτών των χώρων. Ορίζει ένα μετατιθέμενο όριο, το σύνορο, που σε αστικό τόπο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η περίμετρος του κέντρου και προσδιορίζει τους ενδιάμεσους τόπους: οι τόποι αυτοί μπορούν να χαρτογραφηθούν με την προϋπόθεση της διαμέσου τους κίνησης. Στόχος μιας τοπιακής πρότασης για την αξιοποίηση τέτοιων χώρων, θα μπορούσε να θεωρηθεί η κατασκευή χαρτών που να βασίζονται στις αντιληπτικές παραλλαγές που αποκτιούνται με το περπάτημα στο αστικό τοπίο. Μια τέτοια κατασκευή συμπεριλαμβάνει τα αστικά ερεθίσματα στις ευαισθησίες του περιπατητή: το σώμα του περιπατητή μετατρέπεται σε ένα εργαλείο μέτρησης του χώρου και του χρόνου. Το περπάτημα μπορεί λοιπόν να χρησιμοποιηθεί ως αντιληπτικός δείκτης των χωρικών και τοπιακών μεταβολών, αποκτώντας πέρα από την υποκειμενική και μια γεωμετρική καταγραφή του κόσμου.

Το παράδειγμα που θα αναλυθεί εντοπίζεται στα Τουρκοβούνια, στη λατομημένη περιοχή του Παλαιού Ψυχικού. Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του τοπίου στα Τουρκοβούνια έγκειται στην αποσύνθεση και επανασύνδεση της θέασης και της πρόσβασης. Η συνειδητοποίηση αυτών των σχέσεων μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το τοπίο στα Τουρκοβούνια ως αρχιτεκτονική κατασκευή μεγάλης κλίμακας.

THE CITY AS A FIELD OF LANDSCAPE APPROACH: THE VOIDS AS SPACES OF NOMADIC INHABITANCE. WALKING AS AN ARCHITECTURAL TOOL. AT THE QUARRIES OF PALAIO PSYHIKO

Abstract

The modern city is an ensemble of nomadic spaces (the voids) and sitting spaces (the solids) that coexist into a thin balance of reciprocal interchanges. Voids consist of an important part of the urban system, forming spaces that change their positions according to the forces that try to enforce a new law.

Nomadic city lives inside the static city, is nurtured by its pieces and as an exchange it donates its presence as a physic field that someone can cross only by inhabiting it. This kind of urbanity is a sort of pro-architecture of modern landscape: in this engagement place, walking is useful for architecture as a cognitive, conceptual and designing tool, through which new ways of intervention, discovery and remaking of public metropolitan spaces could be invented.

Walking becomes a tool which interacts with the fluidity of those spaces. It prescribes a transitional limit, the border, which in public space could be considered as the perimeter of the centre and determines the in between spaces: these spaces can be mapped with the

presupposition of their thought out circulation. The creation of maps based on the perceptual variations that are developed after walking into the urban landscape could be considered as the aim of such a landscape proposition for the development of this type of areas. Such a construction includes the urban impulses of the walker: his body is transformed into a tool of counting space and time. Walking could be used in that case, as a conceptual indicator of spatial and landscape changes, obtaining beyond its subjective as well a geometrical transcription of world.

The example that is going to be presented is situated to Tourkovounia, to the quarries of Palaio Psyhiko. The special architecture of landscape at Tourkovounia comes from the decomposition and recomposition of view and access. The realization of those relations allows us to understand the landscape at Tourkovounia as an architectonic construction of big scale.

*και ανάλαφρα τα όρη ας
μετατοπίζονται
γαβ του κόσμου όλου οι αποστάσεις*

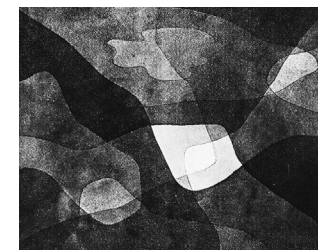
Η σύγχρονη πόλη είναι ένα σύνολο νομαδικών χώρων (τα κενά) και καθιστικών χώρων (τα πλήρη), που συνυπάρχουν σε μια λεπτή ισορροπία αμοιβαίων ανταλλαγών. Τα κενά αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του αστικού συστήματος, χώροι που κατοικούν την πόλη με ένα νομαδικό τρόπο, μετακινούμενοι ανάλογα με τις δυνάμεις που προσπαθούν να επιβάλουν έναν καινούργιο νόμο. Καταλαμβάνουν μεγάλα ποσοστά άδειων εδαφών και κατηγοριοποιούνται ως προς τις διαφορετικές κλίμακες και τυπολογίες, ώστε να αποτελέσουν συνολικά μια μεγάλη έκταση, που είτε μπορεί να παραμείνει αδιαπέραστη, είτε μπορεί κανείς να την ανακαλύψει περπατώντας την με διαφορετικούς τρόπους. Παράγεται τελικά ένα σύστημα από κενούς χώρους (η θάλασσα του αρχιπελάγους), μέσω των οποίων μπορεί κανείς να μετακινηθεί, όπως στα λαβυρινθιακά τμήματα της πόλης του Constant: ένας νομαδικός τόπος σαν ένα δίκτυο από στενά μονοπάτια που δημιουργήθηκε ως επακόλουθο της αστικής εντροπίας. Μια υγρή πόλη, ένα αστικό αρχιπέλαγος στο οποίο αναζητά κανείς το δρόμο του μέσω των μετατοπίσεων. Μια πόλη όπου οι χώροι διαμονής είναι τα νησιά στη μεγάλη θάλασσα που μορφοποιείται από το χώρο της μετατόπισης. Μέσα στα ερείπια της πόλης, οι διαμετακομιστικοί χώροι –χώροι σε συνεχή μεταβολή– αυξήθηκαν. Αν χάσουμε τον προσανατολισμό μας και αναζητήσουμε ένα ύψωμα μια προεξοχή, θα βρεθούμε αντιμέτωποι με μια αστική λάβα, ένα μάγμα που δεν μπορεί να έχει ένα κέντρο.

Η πόλη γίνεται τελικά ο στατικός χώρος που τεμαχίζεται από τα κινούμενα εδάφη. Η νομαδική πόλη ζει μέσα στη στατική πόλη, τρέφεται από τα κομμάτια της και σαν ανταλλαγή προσφέρει την παρουσία της ως ένα φυσικό πεδίο που μπορεί κανείς να το διασχίσει μόνο κατοικώντας το. Αυτού του τύπου η αστικότητα είναι ένα είδος προ-αρχιτεκτονικής του σημερινού τοπίου: σε αυτόν τον τόπο συνάντησης, το περπάτημα είναι χρήσιμο για την αρχιτεκτονική ως ένα γνωστικό, νοητικό και σχεδιαστικό εργαλείο, μέσω του οποίου μπορούν να εφευρεθούν νέοι τρόποι παρέμβασης, ανακάλυψης και επαναδιαμόρφωσης δημόσιων μητροπολιτικών χώρων, ώστε να γίνουν εκ νέου ορατοί.

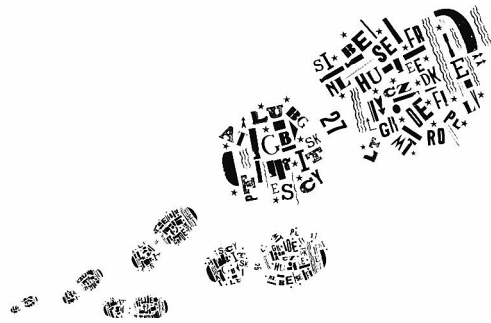
Στο σημείο αυτό παραθέτουμε ένα σχόλιο του Μισέλ ντε Σερτώ από το βιβλίο *The practice of everyday life*. Για τον Ντε Σερτώ η πόλη περιγράφεται ως μια αφηρημένη έννοια, που οργανώνεται από τις κυβερνήσεις, τις εταιρείες και άλ-

τα κενά και τα πλήρη

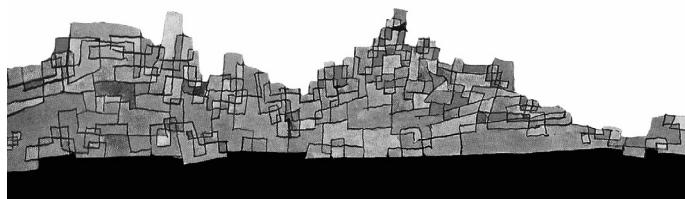
κινούμενα εδάφη

το περπάτημα

λους οργανισμούς. Προϊόν της δραστηριοποίησής τους είναι αντικείμενα όπως χάρτες, που περιγράφουν την πόλη ως ένα όλο, με τον τρόπο που θα την αντιλαμβάνονταν κάποιος που πετάει από ψηλά. Αυτή η αντιμετώπιση ανήκει για τον Ντε Σερτώ στον αστικό σχεδιαστή. Ο περιπατητής, αντίθετα, κινείται στα επίπεδα του δρόμου και ακολουθεί διαδρομές που δεν ορίζονται από ακριβείς κατόψεις, στρίβει σε μονοπάτια και αγνοεί τους καννάβους που οργανώνουν τους κεντρικούς δρόμους. Η άποψη αυτή εικονογραφεί την υπόθεση του Ντε Σερτώ ότι η καθημερινή ζωή οργανώνεται γύρω από μια παραβίαση των προσωπικών ορίων που ορίζουν το χώρο στον οποίο κινείται ο καθένας. Η ρητορική του να περπατά κανείς στην πόλη λειτουργεί για τον Ντε Σερτώ σαν τη σχέση ανάμεσα στο λόγο και τη γλώσσα: *L'acte de marcher est au système urbain ce que l'énonciation est à la langue*. Ο Ντε Σερτώ τη συνδέει με το τοπογραφικό σύστημα που ακολουθεί ο πεζός (ομοίως όπως αυτός που μιλά μια γλώσσα προσαρμόζεται και χρησιμοποιεί τη γλώσσα), πρόκειται για μια χωρική πραγματοποίηση του τόπου (με τον ίδιο τρόπο που η πράξη του λόγου είναι μια ηχητική πραγματοποίηση της γλώσσας).

Το περπάτημα μπορεί να λειτουργήσει ως το αισθητικό μέσο που θα περιγράψει και θα μεταβάλει αυτούς τους μητροπολιτικούς χώρους ώστε να γεμίσουν νοήματα και όχι να σχεδιαστούν και να γεμίσουν με καλλωπιστικά αντικείμενα. Το περπάτημα γίνεται ένα εργαλείο που διαδρά με τη ρευστότητα αυτών των χώρων· λειτουργώντας ως πράξη στο τοπίο παρεμβαίνει στη διαρκή μεταβολή τους. Το περπάτημα ορίζει ακόμα ένα μετατιθέμενο όριο, το σύνορο, που σε αστικό τόπο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η περίμετρος του κέντρου. Το σύνορο συνδυάζεται με τους ενδιάμεσους χώρους που μπορούν να χαρτογραφηθούν με την προϋπόθεση της διαμέσου τους κίνησης. Τα κενά και τα ρήγματα δεν τα συναντούμε μόνο στα περίχωρα, αλλά και στο κέντρο της περιοχής που διαμορφώνεται από το εξωτερικό όριο. Με τον τρόπο αυτό, το περπάτημα ορίζει τους εσωτερικούς τόπους στο αστικό τοπίο, ή αλλιώς αποκαλύπτει τις ζώνες αυτών των ενδιάμεσων κενών τόπων. Η αίσθηση που έχει κανείς όταν κινείται στους τόπους αυτούς είναι μάλλον αποσπασματική και ασυνεχής, καθώς με τη διαφορά των συντεταγμένων που περιγράφουν την κίνηση, ο περιπατητής-υποκείμενο αποκτά διαφορετικές θεάσεις των αντικειμένων του τοπίου, τα ίδια πράγματα παρουσιάζονται αγνώριστα. Αντίθετα, η κίνηση από ψηλά παρέχει τη θέα της συνεχούς μεταβολής των σχημάτων ανάλογα με τη θέση τους και τη γωνία της θέασης.

Τα αστικά ερεθίσματα ως αφορμή για την κατασκευή χαρτών

Στόχος μιας τοπιακής πρότασης για την αξιοποίηση τέτοιων χώρων, θα μπορούσε να θεωρηθεί η κατασκευή χαρτών που να βασίζονται στις αντιληπτικές παραλλαγές που αποκτιούνται με το περπάτημα στο αστικό τοπίο. Μια τέτοια κατασκευή συμπεριλαμβάνει τα αστικά ερεθίσματα στις ευαισθησίες του περιπατητή-υποκειμένου: το σώμα του μετατρέπεται σε ένα εργαλείο μέτρησης του χώρου και του χρόνου. Το περπάτημα μπορεί λοιπόν να χρησιμοποιηθεί ως αντιληπτικός δείκτης των χωρικών και τοπιακών μεταβολών, αποκτώντας πέρα από την υποκειμενική και μια γεωμετρική καταγραφή του κόσμου.

Το τοπίο σε αυτή την περίπτωση δεν αποτελεί έναν ενιαίο ομοιότροπο χώρο όπου όλα είναι επιστητά, όπως πρέσβευε το μοντέρνο κίνημα. Μια τέτοια αντιμετώπιση είναι πιο κοντά στις μοντερνιστικές θεωρήσεις του τοπίου που υποκειμενοποιεί τον κόσμο και υιοθετεί την αναπαράσταση του εμπειρικού ορισμού του. Το τοπίο παύει να είναι ένα εννοιολογικό εργαλείο που οδηγεί σε κατηγοριοποιήσεις, τυποποιήσεις ή κανόνες.

Το περπάτημα επιτρέπει στον παρατηρητή-υποκείμενο να εντοπίσει τα μονοπάτια και να φανταστεί μικροστάσεις κατά μήκος των διαδρομών. Η υποκειμενική και σε κάποιο βαθμό αφηρημένη παράσταση των εικόνων που προσλαμβάνει ο ίδιος, εισάγεται σε μεταγενέστερο στάδιο επεξεργασίας στα μηχανιστικά προγράμματα απεικόνισης χώρου και τελικά καταλήγουν σε προτάσεις αναπαράστασης ή ακόμα και σε ένα συντακτικό τεχνικής νοηματοδότησης. Ο παρατηρητής-υποκείμενο αποτελεί το σημείο-κόμβο της χωρικής νοηματοδότησης, κάτι που του δίνει έναν εστιακό χαρακτήρα. Αυτή η έννοια της εστίας είναι αποφασιστική. Ο περιπατητής-υποκείμενο είναι ένα βλέμμα. Και κάθε βλέμμα προϋποθέτει έναν άνθρωπο που κοιτάει. Αλλά το να κοιτάει κανείς είναι σαν να θεωρεί τον εαυτό του σημείο εστίασης του κόσμου. Δεν βλέπει πρώτα *αυτό* που είναι μπροστά του, αλλά τον τρόπο με τον οποίο του παρουσιάζονται τα πράγματα και τον τρόπο που παρουσιάζεται αυτός στα πράγματα. Δεν επικοινωνεί με το *τι* των πραγμάτων αλλά με το *πώς*. Μεγάλη σημασία σε αυτή τη διαδικασία έχει η παράμετρος του χρόνου. Το μάτι αρχικά προσλαμβάνει τμηματικές εικόνες της διαδρομής ενώ με την πάροδο της ώρας, και αφού έχει μετριάσει η ταχύτητα των διαδρομών του ματιού, αναγνωρίζει και τα πιο περιορισμένα και αργόσυρτα ίχνη της πορείας. Ο συνδυασμός των χρονικών προσλήψεων του τοπίου συγκεντρώνει τα σημεία αναφοράς που θα χρησιμοποιηθούν αργότερα στην αρχιτεκτονική πρόταση.

Το κενό, λοιπόν, σχεδιάζεται εδώ μέσω της συρραφής των εμπειριών του περιπατητή-υποκειμένου, που αντιλαμβάνεται τα δομικά κομμάτια του τοπίου ως εννοιολογικές μεταφορές που επιτρέπουν την αφαίρεση και νοηματοδοτούν εκ νέου τις χωρικές κατασκευές. Η απόσταση που χωρίζει τη φαντασιακή ματιά, δηλαδή τη ματιά από τα τοπιακά αντικείμενα, από την αισθητική ματιά, είναι αυτό που θα ονομάσουμε δημιουργική αφαίρεση. Και αυτή η αφαίρεση είναι μια επανερμηνεία της πραγματικότητας και σύμφωνα με τον Μαλντινέ, η ζωτική πράξη της Τέχνης. Αναπαριστά αυτή την εσωτερική δύναμη και υπέρβαση του οπτικού υποβάθρου, χωρίς το οποίο δεν υπάρχει τέχνη.

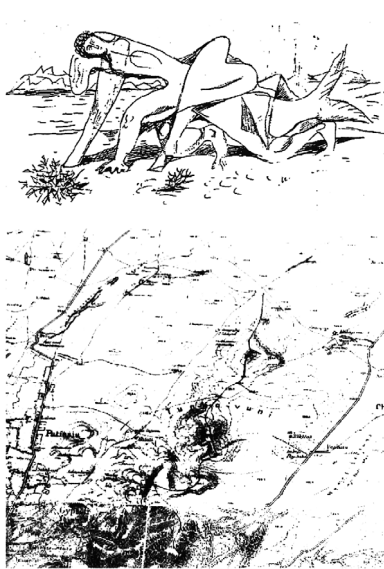
Και πάλι επιμένουμε ότι το πρωταρχικό αρχιτεκτονικό εργαλείο παραμένει η προσωπική διάθεση του περιπατητή-υποκειμένου που προσλαμβάνει τα τοπιακά ερεθίσματα εμπειρικά. Προϋπόθεση για αυτό το εγχείρημα αποτελεί η δυνατότητα που έχουμε να παραστήσουμε ταυτόχρονα στη φαντασία μας την εμπειρική πρόσληψη¹ και την τυπική μεθοδολογία επίλυσης ενός αρχιτεκτονικού προβλήματος.

Το παράδειγμα που θα αναλυθεί εντοπίζεται στα Τουρκοβούνια, στη λατομημένη περιοχή του Παλαιού Ψυχικού. Η αναζήτηση για αυτή την εργασία ξεκίνησε ως μια επιτόπια αναμέτρηση με τα δεδομένα του τόπου. Αφορμή αποτέλεσε η παρατήρηση του κενού: τα λατομεία εγγράφονται σαν πληγές στο τοπίο, δημιουργώντας αυτονομημένους χώρους.

το περπάτημα ως
αντιληπτικός δείκτης
των χωρικών και
τοπιακών μεταβολών

1. Ο Μωρίς Μερλώ Ποντύ θεωρεί την εμπειρία ως νόμιμη πηγή γνώσης. Αναγνωρίζει ότι η πραγματικότητα είναι κάτι έξω από το άτομο και υπογραμμίζει ότι το σημαντικό είναι πώς αυτή γίνεται αντιληπτή από το άτομο και με τι νοήματα επιφορτίζεται.

χαρτογράφηση Kaupert 1875

τα Τουρκοβούνια

Τα Τουρκοβούνια είναι η βορειοανατολική απόληξη του γεωλογικού τοπογραφικού άξονα που διαιρεί την ανατολική από τη δυτική Αττική. Δεν γίνονται εύκολα αντιληπτά ως μέρος ενός φυσικού συνόλου, μάλλον εξαιτίας της αχόρταγης πολεοδομικής εξάπλωσης της Αθήνας. Έτσι, λοιπόν, για τη ζωή της πόλης, τα Τουρκοβούνια εξακολουθούν να είναι κάτι μακρινό, σκοτεινό, σχεδόν άγνωστο και δημιουργούν *ένα περίεργο πλέγμα από σκοτεινιές και θολούρες και ημίφωτα πάνω στην πόλη.*² Αναρωτιέται τελικά κανείς αν είναι ένα «κενό» δωμάτιο μέσα ή έξω από την πόλη. Χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η αλληλοδιείσδυση του αστικού τοπίου στο φυσικό και αντίστροφα: αυτό που μένει είναι ένα ακανόνιστο σχήμα από τεθλασμένες γραμμές, ένας διάδρομος γης που ενώνει τα βόρεια προάστια με το κέντρο.

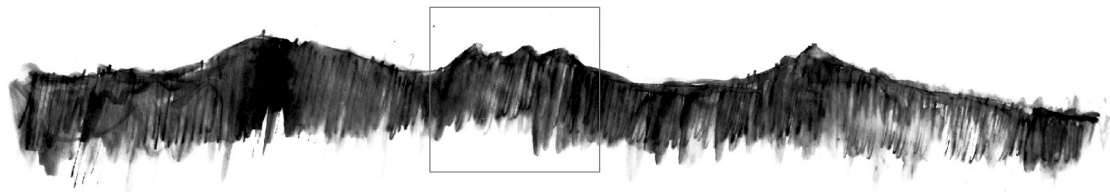
Το τοπίο μέσα στην πόλη είναι το μέρος όπου περνάμε από τη μία πραγματικότητα στην άλλη, ένα σύνολο από συστήματα αρθρώσεων και περασμάτων που αποτελούν μια αστικότητα. Η παρέμβασή μας λειτουργεί ως μέσο μετάβασης σε αυτή τη νέα αστικότητα, εξασφαλίζει δηλαδή ένα ομαλό πέρασμα από την πόλη σε μια άλλη κατάσταση, στο μεταίχμιο.

Ο χώρος διαμορφώνεται σε μικρούς και μεγαλύτερους θύλακες-αγκαλιές που εξελίσσονται βαθμιδωτά στην κορυφή, από όπου βλέπει κανείς ένα διακοπτόμενο πανόραμα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.

Αυτό που προτείνουμε είναι η χάραξη μιας πορείας για πεζούς που λειτουργεί ως μέσο μετάβασης, ένας περίπατος που θα προσελκύσει τον κόσμο να ανακαλύψει την περιοχή. Η πορεία ακολουθεί τη λογική της τεθλασμένης που ακολουθεί το ανάγλυφο των υψομετρικών, με στόχο τη βέλτιστη αξιοποίηση του προσανατολισμού και της θέας, καθώς και τη διέλευση από σημεία κόμβους με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Εκτός από τη σύνδεση τόπων μεταξύ τους, η πορεία αυτή γίνεται αφορμή και αιτία για μια περιήγηση-περιπέτεια στο τοπίο και τη βιωματική αντίληψη και κατανόησή του. Προσφέρει μια διαδοχή εικόνων και συναισθημάτων, χωρικών ποιημάτων, οπτικών φυγών και θεάσεων. Ενσωματώνει το στοιχείο της έκπληξης και παίζει με τις αισθήσεις: ένταση, ηρεμία, παύση-ξεκούραση.

2. Κοκκίνη Δάφνη, *Στα Τουρκοβούνια*, διπλωματική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2004.

Για να ορίσουμε την κίνηση στο τοπίο, επιλέξαμε ως εργαλείο ανάγνωσης του τόπου το περπάτημα. Με το περπάτημα μπαίνεις στο τοπίο και αυτό άλλες φορές σε οδηγεί, άλλες φορές σου ανοίγει ορίζοντες, άλλες φορές σε αγκαλιάζει και σε κάνει να κοιτάξεις προς τα μέσα. Έτσι, η πορεία που προτείνουμε ακολουθεί το ανάγλυφο των υψομετρικών με

Ο χώρος διαμορφώνεται σε μικρούς και μεγαλύτερους θύλακες-αγκαλιές

στόχο τη βέλτιστη αξιοποίηση του προσανατολισμού και της θέας. Διαγραμματικά, ο χώρος οργανώνεται από την κίνηση του σώματος, δηλαδή μια πορεία-χωρογραφία που παρακολουθεί το ανάγλυφο του βουνού. «Περπατώντας επάνω σε τούτη τη γη, η κίνηση μέσα στο χώρο, είναι μια αλληλοδιάδοχη τούτη καταστροφή και αποκατάσταση της ισορροπίας που είναι η περπατησιά», γράφει ο Πικιώνης στη *Συναισθηματική Τοπογραφία*.

Η κίνηση χαρακτηρίζεται από την εμπειρία της ασυνέχειας, που οφείλεται στην απότομη αλλαγή των κατευθύνσεων, του βάθους και του πλάτους του οπτικού πεδίου. Το να είσαι μέσα στο τοπίο σημαίνει εξοικείωση με την ένταση ανάμεσα στη συνέχεια του περιπάτου και στην ασυνέχεια της θέας. Αντίθετα, η απομάκρυνση καθιστά το τοπίο αντικείμενο συνεχώς μεταλλασσόμενων θεάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις, η κατανόηση των επιμέρους θεάσεων ως όψεων ενιαίας μορφής απαιτεί το διάλογο των αισθήσεων με τη σκέψη. Το ειδοποιό στοιχείο της κίνησης μέσα στο τοπίο είναι η περιπατητική διαμεσολάβηση αυτού του διαλόγου. Χάρη σε αυτή, το τοπίο παύει να είναι αντικείμενο στο χώρο και καθίσταται οργάνωση του χώρου.

Το περπάτημα θέτει ως ζητούμενο την αποκατάσταση δύο ειδών σχέσεων: αυτών που συνδέουν τις κινήσεις και εκείνων που συνδέουν τις θεάσεις. Έτσι, οι τοποθεσίες που συνδέονταν αρχικά από μονοπάτια γίνονται σιγά σιγά αντιληπτές ως κόμβοι ενός πλέγματος κινήσεων.

η πορεία

Η τοπιακή παρέμβαση λειτουργεί ως μέσο μετάβασης, εξασφαλίζει δηλαδή ένα ομαλό πέρασμα από την πόλη σε μια άλλη κατάσταση, στο μεταίχιμο φύσης και πόλης. Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του τοπίου στα Τουρκοβούνια έγκειται στην αποσύνθεση και επανασύνδεση της θέασης και της πρόσβασης. Στην πρώτη περίπτωση μας αφορούν οι σχέσεις που εμπεριέχονται μέσα σε έναν σταθερό οπτικό ορίζοντα και στη δεύτερη οι διατοπικές σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικούς ορίζοντες. Η διαδικασία αυτή ζωογονεί τον περίπατο γιατί ενεργοποιεί τη νοητική του διάσταση. Το παιχνίδι ανάμεσα στη θέα και στην πρόσβαση υπεισέρχεται στη συνείδηση του περιπατητή-υποκειμένου και μπορεί να μεταφερθεί και να προβληθεί σε άλλες κατασκευές, φυσικές ή τεχνητές, λειτουργώντας ως υπόθεση για τη δική τους αντιληπτική αφομοίωση. Οι χώροι αναδύονται από το έδαφος, άλλοτε οριοθετούν την περιοχή που κινούμαστε και άλλοτε μας ανοίγουν καινούργιες διεξόδους. Ακολουθούν τις κινήσεις, που υπαινίσσονται τις γραμμές. Το παιχνίδι παίζεται ανάμεσα σε δύο στοιχεία, την ελευθερία και τα όρια, τις αντιθέσεις-διαφορές και τις αλληλοεπικαλύψεις-συμπληρώματα. Η συνειδητοποίηση αυτών των σχέσεων μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το τοπίο στα Τουρκοβούνια ως αρχιτεκτονική κατασκευή μεγάλης κλίμακας.

Η αρχιτεκτονική αντίληψη του βουνού που επιδιώκεται εδώ στηρίζεται σε δύο στοιχεία: στο τοπογραφικό-γεωλογικό υπόβαθρο και στην τοπιακή ανάγνωση που πράττεται κάθε φορά από το υποκείμενο. Από τη μία, λοιπόν, έχουμε τις κλίσεις, τα περιγράμματα, τις ισούψεις καμπύλες, τις κάθετες και τις οριζόντιες γραμμές και τις όψεις του τοπίου, δηλαδή την πτύχωση της επιφάνειας της γης. Από την άλλη, έχουμε το πλέγμα των μονοπατιών. Το μονοπάτι υποδεικνύει i) την πράξη του να διασχίζω – το μονοπάτι ως περπάτημα, ii) τη γραμμή που διασχίζει το χώρο – το μονοπάτι ως αρχιτεκτονικό αντικείμενο και iii) την ιστορία του χώρου που διασχίζεται – το μονοπάτι ως αφηγηματική δομή. «Τα μονοπάτια είναι η σκαλωσιά της κίνησης», γράφει ο Γ. Πεπονής στις *Χωρογραφίες*.³ Υλοποιούν σε μια παγιωμένη μορφή την απειρία των δυνητικών τρόπων κίνησης στο βουνό και των όψεών του ως συγκεκριμένη, αναγνωρίσιμη και τελικά ευδιάκριτη κατασκευή. Το σχήμα του τοπίου προκύπτει από το σχήμα των μονοπατιών και το σχήμα των μονοπατιών διαμορφώνεται ανάλογα με τις πτυχώσεις του τοπίου. Η αρχιτεκτονική εδώ περιγράφει τη «συνάρθρωση του φυσικού χώρου, ως πεδίου δυνατών κινήσεων και θεάσεων, και του τεχνηματικού χώρου, ως ορισμένη χάραξη περιπατητικών πορειών».⁴

3. Πεπονής Γιάννης, *Χωρογραφίες, ο αρχιτεκτονικός σχηματισμός του νοήματος*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.

4. ό.π.

Θεάσεις I

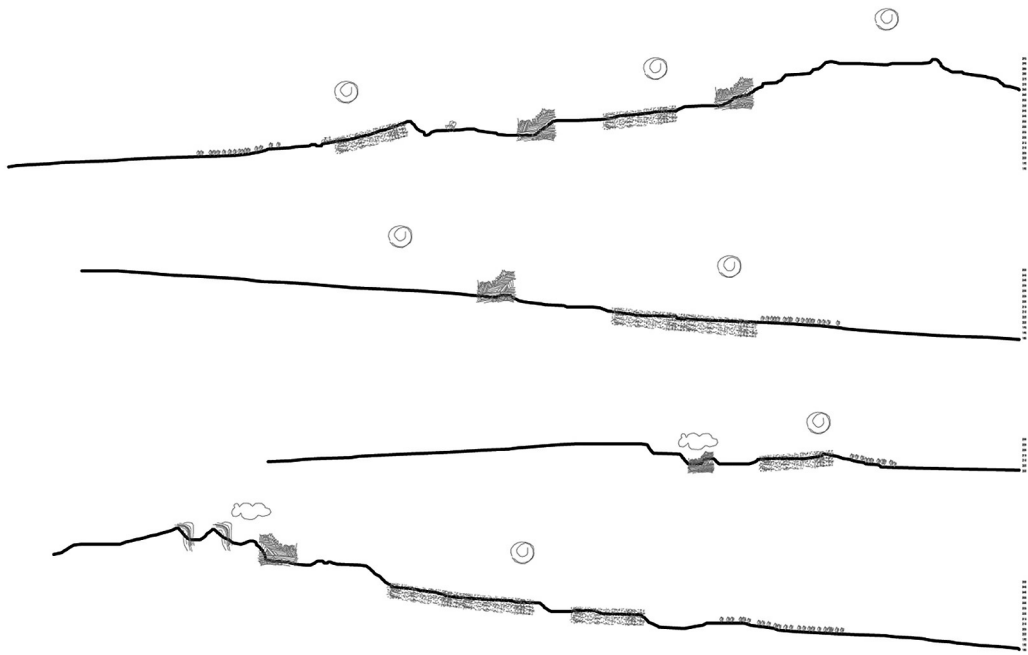
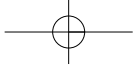
Ο περιπατητής-υποκείμενο καλείται να αναπαραστήσει στη φαντασία του τις εικόνες που έχει εισπράξει. Για να το κάνει αυτό και να μπορέσει από την πρώτη εντύπωση να καταλήξει σε μια αρχιτεκτονική αντιμετώπιση, πρέπει να βρει μια μονάδα που θα μετατρέψει την αισθητική εμπειρία σε αρχιτεκτονική ποιότητα. Έτσι πρέπει να ορίσει το κατάλληλο μέτρο, το μέγεθος που ορίζεται ως πολλαπλάσιο του μέτρου και το όλο που έχει μέγεθος. Το πέρασμα από τη θέα του φυσικού τοπίου στην υποβολή του υψηλού, δηλαδή στη συνειδητοποίηση της θέας που έπεται της αποσπασματικής κίνησης στο τοπίο, πρέπει να εξεταστεί προσεκτικότερα. Στη δεύτερη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με το μέγεθος του απείρου και δεν μπορούμε να συλλάβουμε ταυτόχρονα το μέτρο, το μέγεθος και το όλο, εκτός αν πάρουμε ως μέτρο το ίδιο το άπειρο, πράγμα που ξεφεύγει από τις δυνατότητες των αισθήσεων. Και αυτό προκύπτει λόγω της αδυναμίας συντονισμού του οπτικού και του απτικού, του πανοράματος με την περιπατητική ανάμνηση. Όταν ο περιπατητής-υποκείμενο συμπληρώσει σε ένα εσωτερικό νοητικό παζλ τα κομμάτια της περιπατητικής πορείας, τότε το τοπίο αποκτά πάλι κλίμακα και μέγεθος. Το συνολικό τοπίο συνοψίζεται στις σχέσεις των βασικών όγκων που συνιστούσαν τον περιπατητικό ορίζοντα, το μέτρο προσφέρεται από τις βασικές ενότητες της περιπατητικής εμπειρίας και το μέγεθος αφορά το ξετύλιγμα και τη διαδοχή αυτών των ενότητων στο τοπίο. Το περπάτημα λοιπόν γίνεται θεωρητική άσκηση, γιατί ζητά από τον περιπατητή-υποκείμενο να αντιληφθεί αυτό που πριν φαινόταν διαδοχικά και αποσπασματικά ως μέρος μιας ενιαίας εικόνας. Το τοπίο γίνεται, τελικά, πιο οικείο γιατί έχει περπατηθεί.

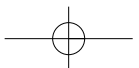
Θεάσεις II

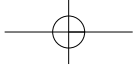

ερμηνεύοντας το τοπίο

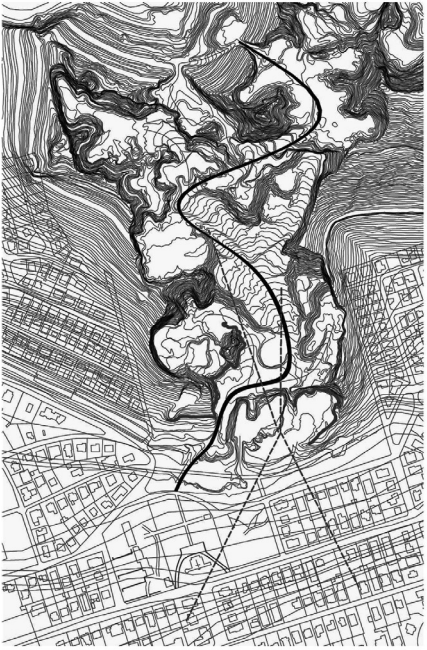

- φύτευση
- δέντρα
- έκθεση στον ήλιο
- κλίση του εδάφους
- λατόμηση
- μπαζώματα
- χρήσεις
-

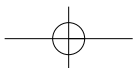
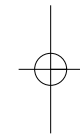
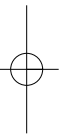
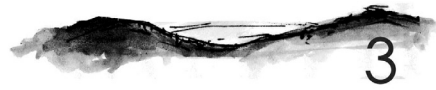
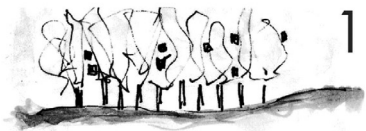
< θεάσεις

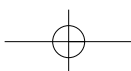
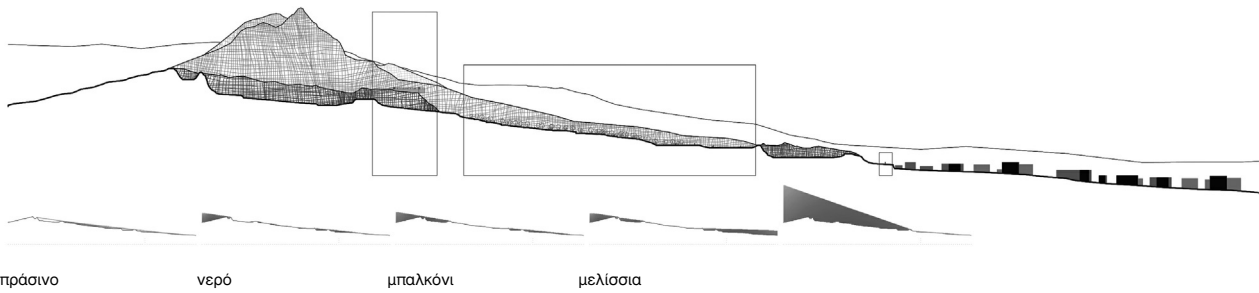
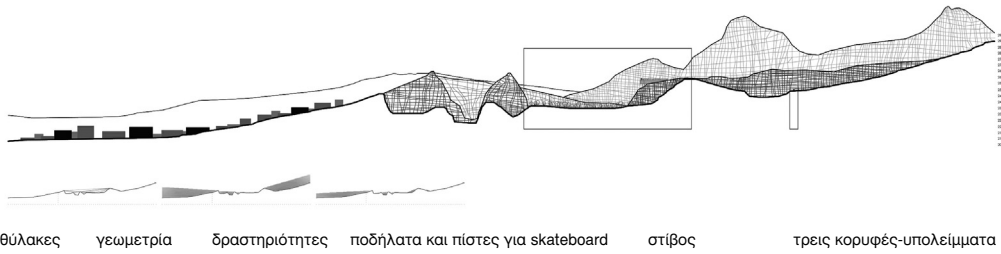
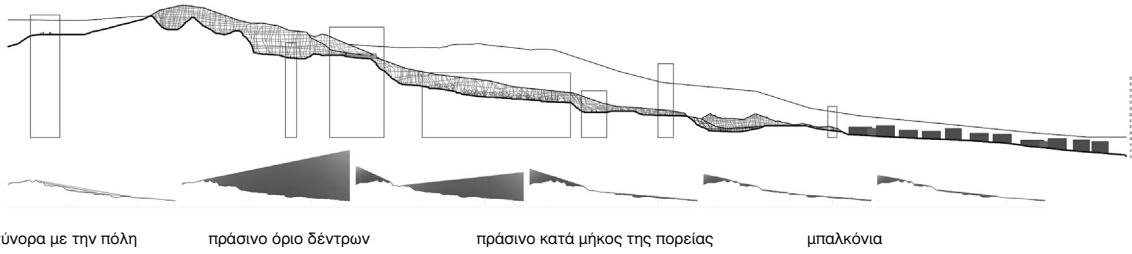
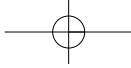

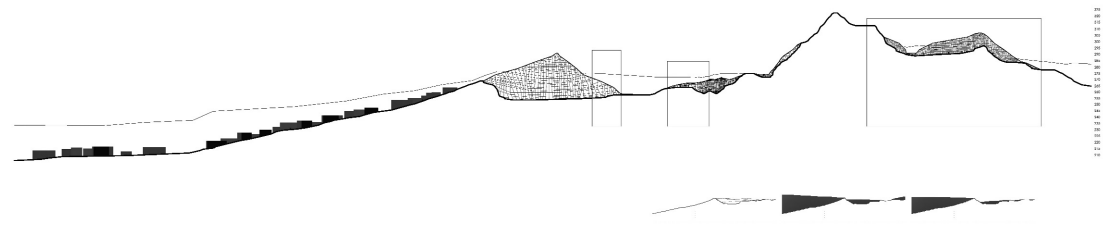
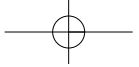
κλίμακα 1 |

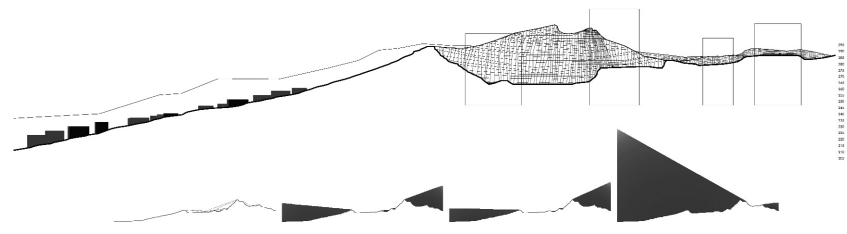
(όρια)

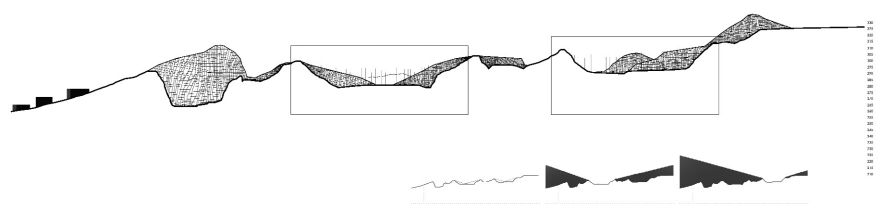

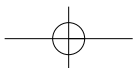
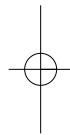
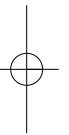
κορύφωση της διαδρομής περικλειστος χώρος τομή στο βράχο παράθυρο στη θέα αμφιθεατρικά καθίστα

κατάληξη της διαδρομής εξέδρα με θέα το Αττικό άλσος - παγκάκια

τρεις κορυφές - ραφές του τοπίου πλατώματα

Το περπάτημα είναι μια ιδιότητα που μαθαίνεται έπειτα από μεγάλη προσπάθεια στους πρώτους μήνες της ζωής του ατόμου και τελικά εξελίσσεται σε μια φυσική και αυτόματη πράξη. Με το περπάτημα ο άνθρωπος ξεκίνησε να δομεί το φυσικό τοπίο γύρω του. Στις μέρες μας, τα αστικά τοπία που μας περιβάλλουν, τα ερμηνεύουμε περπατώντας τα.

το περπάτημα
ως μια φυσική
και αυτόματη
πράξη

Μέχρι σήμερα, το περπάτημα έχει ενεργοποιηθεί από ποιητές, φιλοσόφους και καλλιτέχνες που εντόπιζαν τι δεν υπήρχε εκεί ώστε να προσθέσουν εκεί κάτι, σε μια προσπάθεια να εκφράσουμε συμβολικά και αισθητικά τη σχέση μας με τη φύση. Το μέσα-στον-κόσμο-είναι (dwelling) δεν έχει την ίδια σημασία με το κατοικείν, όπως είπε ο Χάιντεγκερ. Εξαρτάται από μια ιδιαίτερη σύνδεση με το περιβάλλον μας, δημιουργώντας τα μέσα που θα βοηθήσουν να αποκαλύψουμε τα αγαθά και τα μυστήριά του.

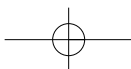
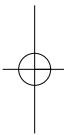
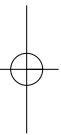
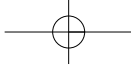
Τελικά, το περπάτημα παράγει αρχιτεκτονική και αρχιτεκτονική τοπίου. Πολλοί αρχιτέκτονες επικαλούνται ένα είδος τοπογραφικής αφήγησης για να προσεγγίσουν το τοπίο. Είναι σε όλους μας γνωστή η δουλειά του Δημήτρη Πικιώνη στη διαμόρφωση του περιπάτου μεταξύ του μνημείου του Φιλοπάππου και της Ακρόπολης, αλλά και οι δουλειές σύγχρονων αρχιτεκτόνων που επικαλούνται αφηγηματικές τοπιακές προσεγγίσεις.

Ο σημερινός σχεδιασμός τοπίου βασίζει τα πρότυπά του σε σχέση με τις νέες ανάγκες της αστικής κοινωνίας. Ο αρχιτέκτονας του τοπίου έρχεται σαν μια δημιουργική επίδραση στο τοπίο, εγκαθιστώντας σε αυτό νέα συστατικά του και εξανθρωπίζοντάς το. Σε αυτόν τον τρόπο προσέγγισης της αρχιτεκτονικής διαδικασίας δεν υπάρχει τέλος. Υπάρχουν σχέσεις, ομαδοποιήσεις, ισορροπίες, εντάσεις, που αφορούν τον αντιληπτικό τρόπο-μέθοδο και τη νοητική επεξεργασία του υποκειμένου. Τελικά, στόχος αυτής της αρχιτεκτονικής είναι να εκφράζουμε τις εμμονές, τα συναισθήματα που μας κατοικούν, επιδιώκοντας μέσα από την αρχιτεκτονική πρόταση να αφήνονται περιθώρια προς την εξερεύνηση, την έκπληξη, την ανακάλυψη των πραγμάτων. Να είναι τελικά το αρχιτεκτονικό έργο μια σύμπτωση, ένα γεγονός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abrams Harry N., *Denatured Visions, Landscapes and Culture in the twentieth century*, 2η έκδοση, The Museum of Modern Art, Νέα Υόρκη 1994.
- Bachelard Gaston, *Η ποιητική του χώρου*, μτφ. Ελένη Βέλτσου – Ιωάννα Δ. Χατζηνικολή, εκδόσεις Χατζηνικολή, Αθήνα 1982.
- Berque Augustin – Conan Michel – Donadieu Pierre – Lassus Bernard – Roger Alain, *Cinq Propositions pour une théorie de paysage*, Pays/Paysage, Champ Vallon, 1994.
- Blerot Frédéric – Dervieux Alain, *Au delà de cette limite vous avez dépassé les bornes: la limite comme dépassement, la frontière division fondamentale*, EA Paris-Belleville, Παρίσι 1996.
- Careri Francesco, *Walkscapes: el andar como practica estetica = Wallscapes: walking as an aesthetic practice*, Gustavo Gili S.A., Βαρκελώνη 2003.
- Crowe Sylvia – Miller Zvi, *Shaping tomorrow's landscape, preservation of existing values in landscapes and the creation of new landscapes*, τόμος I: *The landscape architect's role in conservation*, editorial board: Professor F.C. Cabra – Miss S. Crowe – Mr Z. Miller – Professor H.B. Owens – Miss S. Gibson – Professor P. Porcinal – Mr A. Glikson – Mr F.G. Breman – Miss B. Colvin – Miss M. Mitchell, Djambatan Publishers and Cartographers at Amsterdam 1964.
- , *Shaping tomorrow's landscape ...*, τόμος II: *The landscape architect's role in the changing landscape*, ό.π.
- Leblanc Linda – Coulon Jacques, *Paysages*, Le Moniteur, Παρίσι 1993.
- Marin Louis, *Utopiques: Jeux d'espaces*, collection «Critique», Éditions de Minuit, Παρίσι 1973.
- Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci, Towards a phenomenology of architecture*, Rizzoli International Publications INC., Νέα Υόρκη 1980.
- Treib Marc, *Modern landscape Architecture: A critical Review*, 3η έκδοση, The MIT Press, Κάιμπριτζ MA-Λονδίνο 1998.
- Γκράσι Τζόρτζιο, *Κείμενα για την Αρχιτεκτονική*, Αρχιτεκτονική, επιλογή-μετάφραση-επίμετρο Κωνσταντίνος Πατέστος, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.
- Κοκκίνη Δάφνη, *Στα Τουρκοβούνια*, Διπλωματική εργασία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2004.
- Πεπονής Γιάννης, *Χωρογραφίες, ο αρχιτεκτονικός σχηματισμός του νοήματος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ο **Αριστείδης Αντονάς** (γ.1963), είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, 1988, και συγγραφέας, διατριβή φιλοσοφίας (Nanterre, 1992). Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2001-), διαλέξεις – διδασκαλία: MIT, IUAV, AA, ZKM, Πανεπιστήμιο Κύπρου. Συνυπεύθυνος εκπροσώπησης Ελλάδας στην 9η Biennale Αρχιτεκτονικής Βενετίας (2004). Συνιδρυτής της ομάδας «Κτιστό Συμβάν», χωρικές πρακτικές για την αρχιτεκτονική, την τέχνη και την επιμέλεια εκθέσεων: Biennale τοπίου της Βαρκελώνης 2006, Biennale Αρχιτεκτονικής του Sao Paulo 2007, Biennale Θεσσαλονίκης 2009. Συνδημιουργός του πλασματικού πληθυντικού προσώπου *Γρηγόριος Φαρμάκης*: «apothecae», Istanbul Web Biennial 2005 + UIA Congress, Istanbul 2005, ENSA power regulatories Istanbul 2007. Summit (Βερολίνο 2007), Liminal Zones (Λευκωσία 2008), TRANZITDISPLAY, (Πράγα - Μπρατισλάβα 2007, 2008, 2009). Η λογοτεχνία του οργανώνεται με σχεδίαση των χώρων όπου εκτυλίσσονται οι πλοκές των έργων του. Δημοσίευσε πέντε λογοτεχνικά βιβλία, δύο βιβλία με αρχιτεκτονικά έργα του και δύο θεωρητικά.

Η **Ελίνα Αξιώτη** αποφοίτησε από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας το 2005 και ολοκλήρωσε το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών του London Consortium: Architectural Association, Birkbeck College (University of London), the Institute of Contemporary Arts, Tate, MRes in Humanities and Cultural Studies, το 2006. Εργάζεται ως εκδότης σε ψηφιακά διεπιστημονικά περιοδικά: *Static*, <http://static.londonconsortium.com/about.html> και *Floater*, <http://www.floatermagazine.com/>. Έχει συμμετάσχει σε διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς και έχει κάνει παρουσιάσεις του έργου της σε διεθνείς εκθέσεις αρχιτεκτονικής. Είναι ιδρυτικό μέλος του «lamb and lamp design group», <http://www.lambandlamp.com/>. Από το 2007 συνεργάζεται με τους designers Humberto & Fernando Campana για το project Re-Hotel στην Αθήνα, για το ξενοδοχείο του Δάκη Ιωάννου «Olympic Palace», <http://campanasworkshop.blogspot.com/>, <http://www.flickr.com/photos/12654751@N04/>. Το ερευνητικό της έργο αφορά θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας του «hygienic space» της μοντερνικότητας και την προσπάθεια αποδόμησής του στη σύγχρονη αρχιτεκτονική και τέχνη, *Inhabiting the Bathroom* και πιο πρόσφατα της έννοιας της κατοίκησης σε διαδικτυακούς τόπους *Η Υποκατάσταση της Διαμονής*.

Η **Βίλλυ Ατπάρτ** γεννήθηκε στην Αθήνα το 1976. Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, 2002. Μεταπτυχιακό Δίπλωμα «Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου», κατεύθυνση Πολεοδομία και Χωροταξία, ΕΜΠ, 2005. Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Λέκτωρ Π.Δ. 407/80, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΔΠΘ. Συμμετοχή στην 5η Μπιενάλε Νέων Ελλήνων Αρχιτεκτόνων, με 2 έργα. Διάκριση με 2ο βραβείο στο Europan 7. Δημοσιεύσεις στα περιοδικά *Αρχιτέκτονες*, *Γεωγραφίες*, *Οικοτοπία* και στο βιβλίο *Η Μετάβαση της Αθήνας*. Ασχολείται με τη μελέτη ιδιωτικών έργων και με την ευέλικτη ελαφριά προκατασκευή.

Η **Σοφία Αυγερινού Κολώνια** είναι Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, Διδάκτωρ Αστικής Γεωγραφίας EHESS – Paris, Καθηγήτρια Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ – Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας. Κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντα: Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα κινούνται στην επιστημονική περιοχή της Πολεοδομίας – Χωροταξίας. Ασχολείται με τη διερεύνηση και καταγραφή των διαδικασιών του μεταβαλλόμενου αγροτικού και αστικού χώρου, τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και βιώσιμη ανάπτυξη του χώρου. Ειδικότερα μελετά περιοχές σε κρίση: ευαίσθητες αστικές και αγροτικές περιοχές, περιοχές με περιορισμένους πόρους, που μέσα στη γοργά μεταβαλλόμενη σήμερα πραγματικότητα επιζητούν νέες, εναλλακτικές κατευθύνσεις ανάπτυξης. Μέσα στο πλαίσιο αυτό ερευνά την εναλλακτική πρόταση του πολιτιστικού και ειδικότερα του αστικού τουρισμού ως επιπλέον δυνατότητα στο πλαίσιο του αστικού σχεδιασμού για την ανάπτυξη, βελτίωση της λειτουργικότητας, της διαχείρισης και της διοίκησης του αστικού χώρου.

Η **Κωνσταντίνα Βαλεριάνου** έχει Δίπλωμα Αρχιτέκτονα Μηχανικού ΕΜΠ, 1993, Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Εξειδίκευσης ΔΠΜΣ «Σχεδιασμός του Χώρου Κατεύθυνση Β: Πολεοδομία και Χωροταξία», ΕΜΠ (2000), Διδακτορική Διατριβή ΕΜΠ (2007). Συμμετέχει σε ερευνητικές δραστηριότητες, προγράμματα και συλλογικές εκδόσεις στο Εργαστήριο Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην παραγωγική αναδιάρθρωση και τις χωροκοινωνικές επιπτώσεις, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τις σχεδιαστικές πρακτικές, τα θέματα ανάπτυξης και σχεδιασμού του χώρου. Σήμερα εργάζεται στο ΕΜΠ ως ΙΔΑΧ.

Ο **Βασίλης Γκaniάσας** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Ph.D (Edin), Αναπληρωτής Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Το κύριο ερευνητικό έργο και η επιστημονική του δραστηριότητα από το 1983 αφορά τη Φιλοσοφία, Θεωρία, Μεθοδολογία και Πρακτική του Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού. Από το 1992 διδάσκει «Αρχιτεκτονικές Συνθέσεις» στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ, ενώ παράλληλα διδάσκει από το 1998 μέχρι σήμερα «Φιλοσοφία στην Αρχιτεκτονική Θεωρία και Πράξη» στα ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική και σχεδιασμός του χώρου» και «Προστασία μνημείων». Το αρχιτεκτονικό του έργο αφορά τον αρχιτεκτονικό και αστικό σχεδιασμό καθώς και το σχεδιασμό για προστασία και ανάδειξη, αρχαιολογικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής και τοπικής κληρονομιάς και έχει επανειλημμένα βραβευτεί σε πανελλήνιους και ευρωπαϊκούς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς.

Ο **Νίκος Δημάκης** είναι Μηχανικός Ηλεκτρονικών Υπολογιστών. MSc. in Information Networking, Carnegie Mellon University / Δίπλωμα Μηχανικού Ηλεκτρονικών Υπολογιστών και Πληροφορικής, Πανεπιστήμιο Πατρών.

Η **Δέσποινα Διμέλλη** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ με Μεταπτυχιακό Δίπλωμα του ΔΠΜΣ Πολεοδομία Χωροταξία και διδακτορικό δίπλωμα στην Πολεοδομία από το ΕΜΠ. Έχει συμμετάσχει σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, στη Σχολή Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου Κρήτης στις οποίες έχει διατελέσει Λέκτορας 407. Τέλος έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις σε 13 διεθνή συνέδρια και σε τέσσερα ερευνητικά προγράμματα του ΕΜΠ.

Ο **Φοίβος Καλλίτσης** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός απόφοιτος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 2005 και ολοκλήρωσε το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός». Έχει εργαστεί ως αρχιτέκτονας στο γραφείο μελετών του Αλέξανδρου Τομπάζη και στην εταιρεία Anaxagoras Kamprianis & Partners. Παράλληλα συμμετέχει ως συντάκτης σε διαφορά περιοδικά, εφημερίδες και sites στο πολιτιστικό τμήμα, ενώ έχει συνεργαστεί ως σκηνογράφος σε θεατρικές παραστάσεις.

Η **Ιωάννα-Ηώ Καρύδη** σπούδασε Αρχιτεκτονική στο Εθνικό Μετσόβιο. Από το 2005 είναι υπότροφος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών με τη βοήθεια του οποίου ολοκλήρωσε τον Σεπτέμβριο του 2006 τις μεταπτυχιακές της σπουδές με άριστεο (MA with Distinction) στην Architectural Association, στο πρόγραμμα Landscape Urbanism. Από τον Ιούλιο του 2007 είναι υποψήφια Διδάκτωρ του ΕΜΠ. Έχει διακριθεί με βραβεία σε πανελλήνιους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς. Το έργο της έχει προβληθεί στην Μπιενάλε του Χονγκ Κονγκ, ενώ συμμετέχει με ανακοινώσεις σε συνέδρια που υποστηρίζουν την έρευνά της στην εξέλιξη της αρχιτεκτονικής γλώσσας του τοπίου. Από τον Ιούλιο του 2008 είναι συνεργάτης του γραφείου HARGREAVES ASSOCIATES στο Λονδίνο.

Η **Ρένα Κλαμπατσέα** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ με μεταπτυχιακές σπουδές στην Περιφερειακή Ανάπτυξη (M.Sc. IPA) και την Πολεοδομία-Χωροταξία (Δρ. ΕΜΠ). Από το 2004 εντεταλμένη διδασκαλίας στη βαθμίδα του Λέκτορα στα Πανεπιστήμια Θεσσαλίας, Αιγαίου και στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Τα κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντά της εστιάζονται σε θέματα χωρικής ανάπτυξης και σχεδιασμού, τοπικής ανάπτυξης και δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού σε μειονεκτικές και εύθραυστες περιοχές.

Ο **Ορέστης Κωνσταντάς** σπούδασε Αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη και τη Βαρκελώνη (ΑΠΘ, Dipl. Arch. 2003), Cultural Studies και Κριτική στον Λονδίνο (Birkbeck College, MA 2004) και Κοινωνιολογία και Πολιτική Επιστήμη στην Αθήνα (ΕΚΠΑ, MSc 2009). Σήμερα εργάζεται ως μελετητής αρχιτέκτονας και εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή.

Η **Ελένη Μαϊστρου** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, 1973. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ. Διδάσκει Αρχιτεκτονική Σύμβαση και ασκεί αρχιτεκτονικό έργο. Είναι μέλος της επιστημονικής επιτροπής του ΔΠΜΣ «Απο-

καταστάσεις Ιστορικών κτιρίων και Συνόλων» του ΕΜΠ. Έχει ερευνητικό, δημοσιευμένο και εφαρμοσμένο έργο και διακρίσεις σε θέματα «Αναγνώρισης, προστασίας και ανάπλασης ιστορικών συνόλων» και «Βιομηχανικής κληρονομιάς».

Η **Πολυξένη Μάντζου** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, 1994, Διδάκτωρ Αρχιτεκτονικής Ε.Τ.Σ.Α. Madrid (2000), Επίκουρη Καθηγήτρια, Τ.Α.Μ., Δ.Π.Θ. Μελετητής ιδιωτικών και δημοσίων έργων, έχει βραβευθεί σε αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα προσανατολίζονται στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και τις νέες τεχνολογίες. Προσκεκλημένη καθηγήτρια σε πανεπιστήμια του εξωτερικού, δημοσιεύει στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η **Μαρία Μάρκου** είναι Αρχιτέκτονας Μηχανικός ΕΜΠ και εργάζεται στο ΥΠΕΧΩΔΕ, ύστερα από μακρά και όχι πάντα θριαμβευτική θητεία στο ελεύθερο επάγγελμα. Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές γεωγραφίας-χωροταξίας στο πανεπιστήμιο Paris X Nanterre με υποτροφία του ΙΚΥ και εκπόνησε διδακτορική διατριβή στον Τομέα Πολεοδομίας – Χωροταξίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, όπου και εκλέχθηκε σε θέση Λέκτορα τον Οκτώβρη του 2008. Από το 1987, έχει συμμετάσχει σε διάφορα ερευνητικά προγράμματα γύρω από ζητήματα χωροθέτησης της μεταποίησης, δραστηριότητα που δικαιολογεί την εμμονή της στο θέμα της κοινωνικής οικειοποίησης του αστικού χώρου.

Ο **Κώστας Μωραΐτης** του Νικολάου είναι Αναπληρωτής Καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Μεταπτυχιακό δίπλωμα Ηθικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας, σεμινάριο «Κριτικής Θεωρίας της Τέχνης» του Πανεπιστημίου Université I de Paris, Panthéon, Sorbonne. Μεταπτυχιακό δίπλωμα Ελληνικού Μεσογειακού Κέντρου Αραβικών και Ισλαμικών Σπουδών (Ε.Μ.Κ.Α.Ι.Σ.) της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών. Διδασκαλία προπτυχιακών συνθετικών μαθημάτων και μεταπτυχιακού σεμιναρίου «Ιστορίας και Θεωρίας του Τοπίου». Επαγγελματική δραστηριότητα με αντικείμενο το σχεδιασμό δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων και υπαίθριων χώρων. Συμμετοχές και βραβεύσεις σε πανελλήνιους και διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς. Συμμετοχές σε εκθέσεις αρχιτεκτονικού έργου.

Η **Ελίζα Παναγιωτάτου** γεννήθηκε στο Αργοστόλι Κεφαλονιάς. Σπούδασε στο ΕΜΠ (Δίπλωμα Αρχιτέκτονα Μηχανικού), στο Columbia University (MS, Αστικός Σχεδιασμός) και στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (PhD, Αναπτυξιακός Σχεδιασμός – Χωροταξία). Ως μέλος ΔΕΠ, από το 1984, ανέπτυξε δραστηριότητα στο ΕΜΠ ως Διευθύντρια του Τομέα Πολεοδομίας – Χωροταξίας, Αναπληρώτρια Πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων, Διευθύντρια του Εργαστηρίου Σχεδιαστικής Μεθοδολογίας και Ρύθμισης του Χώρου, Προεδρεύουσα και Αντιπρόεδρος της Επιτροπής Μεταπτυχιακών Σπουδών ΕΜΠ, μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής ΕΜΠ για το Β΄ ΚΠΣ, Εκπρόσωπος της Συνόδου Πρυτάνεων Ελληνικών Πανεπιστημίων στην Ομάδα Εργασίας για την Ευρωπαϊκή Πολιτική Έρευνας, κ.λπ. Εκπροσώπησε την Ελλάδα και υπήρξε μέλος επιτροπών σε διεθνείς οργανισμούς (Ηνωμένα Έθνη, ΟΟΣΑ, European Science Foundation), δίδαξε σε πανεπιστήμια της αλλοδαπής και έλαβε ενεργό μέρος σε διεθνείς συνεργασίες. Διετέλεσε Διευθύντρια του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών και Πρόεδρος του Διοικητικού του Συμβουλίου (1999-2002). Τα επιστημονικά ενδιαφέροντά της επικεντρώνονται στην οργάνωση συστηματικής διεπιστημονικής έρευνας για την παρακολούθηση και καταγραφή των

αναπτυξιακών διαδικασιών, στη μελέτη της παραγωγικής αναδιάρθρωσης, των χωρο-κοινωνικών επιπτώσεων και του συντονισμού πολιτικών και στη συμβολή της κοινωνικής έρευνας στη χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής. Για την προώθησή τους και για την παραγωγή νέας γνώσης, συγκρότησε και συντόνισε διεπιστημονικές ομάδες στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων, με μέλη πολεοδόμους, χωροτάκτες, οικονομολόγους, πολιτικούς επιστήμονες, μηχανολόγους, ηλεκτρολόγους, γεωγράφους, κ.λπ. αλλά και σπουδαστές των πιο πάνω ειδικοτήτων. Τα πορίσματα της διαχρονικής αυτής προσπάθειας έχουν ανακοινωθεί σε ημερίδες και συνέδρια, έχουν υποβληθεί σε φορείς χάραξης αναπτυξιακής πολιτικής, έχουν δημοσιευθεί σε βιβλία και επιστημονικά περιοδικά και έχουν υποστηρίξει την εκπαιδευτική διαδικασία (προπτυχιακές-μεταπτυχιακές σπουδές, διπλωματικές εργασίες, διδακτορικές διατριβές, συνεχιζόμενη εκπαίδευση).

Ο **Δημήτρης Παπαλεξόπουλος** είναι Αρχιτέκτων, Αναπληρωτής Καθηγητής της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ. Εισηγήσεις του σε συνέδρια και συμμετοχές του σε ερευνητικά προγράμματα, αναφέρονται στο χώρο και την τεχνολογία, τη διαμόρφωση τεχνικής σκέψης καθώς και τις εφαρμογές των τεχνολογιών της πληροφορίας στην αρχιτεκτονική. Το μεταπτυχιακό του μάθημα στην Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ έχει ως σημερινό ευρύτερο θεματικό αντικείμενο τον επαναπροσδιορισμό της τοπικότητας στην κοινωνία της πληροφορίας, τον παραμετρικό σχεδιασμό και το σχεδιασμό διάδρασης. Το αρχιτεκτονικό του έργο περιλαμβάνει, στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, νέα κτίρια και ανακαινίσεις ιστορικών και σύγχρονων κτιρίων. Τελευταία του έργα αναφέρονται στο σχεδιασμό κτιρίων που παρουσιάζουν ένταση ένταξης τεχνολογιών της πληροφορίας.

Ο **Γιώργος Παρμενίδης** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός Π.Σ.Α.Π.Θ. (1976), Διδάκτωρ Αρχιτεκτόνων Π.Σ.Α.Π.Θ. (1982), Καθηγητής ΕΜΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Τομέας III «Αρχιτεκτονική Γλώσσα, Επικοινωνία και Σχεδιασμός». Διδασκαλία και Έρευνα στο Ε.Μ.Π. (από το 1980). Εμβάθυνση στη διαδικασία σχεδιασμού του Αρχιτεκτονικού Χώρου, με ειδικό πεδίο εφαρμογής το Αντικείμενο Καθημερινής Χρήσης στη θεωρία και πράξη: Α. Βιβλία και άρθρα σε θέματα θεωρίας και μεθοδολογίας του σχεδιασμού, ανακοινώσεις σχετικές με το θέμα του σχεδιασμού επίπλων και αντικειμένων, συμμετοχές σε εκθέσεις σχεδιασμού επίπλων και αντικειμένου. Κυριότερες Δημοσιεύσεις Ερευνητικού Έργου: «Ιδεολογία, Τεχνική και Οικονομικές Διακυμάνσεις στην Παραγωγή του Βιομηχανικού Αντικειμένου: Το Κάθισμα στη Δεκαετία 1920» (1983), «Η Μορφή του Σχεδιασμένου Αντικειμένου. Το Πρόβλημα της Περιγραφής» (1989), «Το Αστικό Έπιπλο στην Ελλάδα 1830-1940: ένας αιώνας συγκρότησης κανόνων σχεδιασμού» (2003). Β. Εφαρμοσμένη επιστημονική δραστηριότητα (σχεδιασμός αντικειμένων και επίπλων, σχεδιασμός δημόσιων και ιδιωτικών χώρων, μουσειογραφία) - Εφαρμογές σε διάφορα αντικείμενα σύνθεσης (ζωγραφική, εικονογράφηση βιβλίου).

Η **Αλίκη-Μυρτώ Περυσινάκη** γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1983. Απόφοιτος της σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ (2007), ολοκληρώνει σήμερα το μεταπτυχιακό πρόγραμμα ΔΠΜΣ «Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός» του ΕΜΠ και το Master 2 Professionnel *Jardins historiques, Patrimoine et Paysage* που οργανώνεται από τις σχολές Ecole Nationale Supérieure d'Architecture de Versailles και Sorbonne 1, Panthéon. Έχει πάρει μέρος σε πανελλήνιους και διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, εκθέσεις και workshops (1ο βραβείο στο συνέδριο DOCOMOMO με θέμα *The*

challenge of change). Μελέτες της έχουν παρουσιαστεί σε ομαδικές εκθέσεις και έχουν δημοσιευθεί σε αρχιτεκτονικά περιοδικά. Έχει υποβάλει αίτηση υποψηφίου Διδάκτορα στο ΕΜΠ με θέμα σχετικά με την αρχιτεκτονική τοπίου. Στόχος αυτής της έρευνας είναι η αντιστοίχιση φιλοσοφικών συστημάτων με παραδείγματα τοπιακού σχεδιασμού, η γεωμετρία και η αίσθηση ως τεχνικές σχεδιασμού, με ιδιαίτερη έμφαση στον κήπο ως το ενδιάμεσο γαλλικού φορμαλισμού και αγγλικής γραφικότητας.

Η **Ελένη Πορτάλιου** είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός, καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ, στην οποία διδάσκει από το 1976 –τότε ως βοηθός– το μάθημα των Αρχιτεκτονικών Συνθέσεων και ιδιαίτερα τα αντικείμενα του δημόσιου χώρου, της κατοικίας και της ένταξης της σύγχρονης αρχιτεκτονικής σε ιστορικά περιβάλλοντα. Παράλληλα μελετά θεωρητικά τα αντικείμενα του δημόσιου χώρου της πόλης, των ασικών κοινωνικών κινήματων και της σχέσης πόλης/μνήμης, που αποτελούν δυναμικά πεδία διεπιστημονικών προσεγγίσεων. Έχει δημοσιεύσει πολλά άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο και έχει συμμετάσχει σε συνέδρια και άλλες επιστημονικές οργανώσεις. Το προσωπικό σχεδιαστικό της έργο έχει βραβευτεί και έχει δημοσιευτεί. Είναι ενεργό μέλος κινήματων πολιτών για την πόλη και το περιβάλλον.

Ο **Δημήτρης Α. Σεβαστάκης** γεννήθηκε στη Σάμο το 1960 όπου και μεγάλωσε. Σπούδασε ζωγραφική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών από το 1979 έως το 1985, με δασκάλους τους Γ. Μώραλη και Δ. Μυταρά. Έχει κάνει δέκα ατομικές εκθέσεις: 1986 Γκαλερί Ζαλοκώστα 7, Αθήνα (Θεωρητική επιμέλεια Γιώργος Πετρής). 1991 «Αιθρία», Γκαλερί Νέες Μορφές, Αθήνα (Θεωρητική επιμέλεια Κατερίνα Κοσκινά). 1995 «Σιωπή», Γκαλερί Τιτάνιουμ, Αθήνα (Θεωρητική επιμέλεια Μάνος Στεφανίδης). 1995 «Πατριδογνωσία», Γκαλερί Όνομα, Σάμος. 1996 «Ζωγραφική», Γκαλερί Artforum, Θεσσαλονίκη. 1997 «Λαθραναγνώσεις», ζωγραφική πάνω σε ποίηση, Γκαλερί 24, Αθήνα. 2001 «Ετσι δεν μπόρεσα ν'αποτελειώσω καμιά ηλικία», Γκαλερί Αίθουσα Τέχνης Αθηνών (Θεωρητική επιμέλεια Νίκος Γ. Ξυδάκης). 2003 «Ζωγραφική», Γκαλερί Αμυμώνη, Ιωάννινα. 2006 «Κτισμένα σχόλια πάνω στην Σαμιακή πολιτεία» (έργα του από τη συλλογή της ΑΓΕΤ ΗΡΑΚΛΗΣ), Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα (Θεωρητική επιμέλεια Άγγελος Δεληβορριάς). 2006 «Κτισμένα σχόλια πάνω στην Σαμιακή πολιτεία», Μουσείο Οίνου, Σάμος. Από το 1985 μέχρι σήμερα έχει λάβει μέρος σε πάνω από 60 ομαδικές εκθέσεις σε Μουσεία και γκαλερί στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Από το 2004 και μετά, συνεργάζεται καλλιτεχνικά και θεωρητικά με τον εναλλακτικό χώρο τέχνης «ART ACT». Δημοσιεύει θεωρητικά κείμενά του και αρθρογραφεί τακτικά σε αθηναϊκές εφημερίδες (*Ελευθεροτυπία, Κυριακάτικη Καθημερινή, Κυριακάτικη Αυγή, Εποχή*) και σε περιοδικά θεωρίας, λογοτεχνίας και τέχνης (*Highlights, Η Λέξη, Επίλογος, Κάπα, Αντί, Ίνδικτος, Ουτοπία, Νέο Επίπεδο* κ.λπ). Από το έτος 2001 διδάσκει στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, «Ζωγραφική, Συνθετικά μαθήματα επιλογής, Διαλέξεις και Διπλωματικές» στο προπτυχιακό καθώς και «Εννοιολογικές προσεγγίσεις σχεδιαστικών προβλημάτων» στο μεταπτυχιακό επίπεδο, ως Επίκουρος Καθηγητής. Με το καλλιτεχνικό έργο του, έχουν ασχοληθεί οι περισσότεροι Έλληνες τεχνοκριτικοί, ιστορικοί της τέχνης και καλλιτεχνικοί συντάκτες. Συμμετέχει τακτικά ως μέλος των επιστημονικών επιτροπών και ως εισηγητής σε πολλά συνέδρια ή επιστημονικές συναντήσεις πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ή ομάδων πολιτισμού.

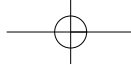
Ο **Νίκος Σουλιώτης** είναι Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας. Πτυχίο Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (1994-1998), μεταπτυχιακό και διδακτορικό δίπλωμα στην Κοινωνιολογία (1998-2005) στην Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (Παρίσι). Από το 2005 διδάσκει στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών και στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Η **Φωτεινή Τούντα** είναι Αρχιτέκτων (Α. Μ. ΤΕΕ 36740). Σπουδές: 1979: Υποστήριξη - απόκτηση του διπλώματος του Αρχιτέκτονα DPLG, Παιδαγωγική Μονάδα Αρχιτεκτονικής Νο 6 του Παρισιού. 1981: Απόκτηση Διπλώματος Εμπειροστατωμένων Σπουδών (DEA) από το Τμήμα Γεωγραφίας στην Περιφερειακή Χωροταξία και Πολεοδομία του Πανεπιστημίου Paris 1. 1993-1997: Έμμισθη Μεταπτυχιακή Υπότροφος (ΕΜΥ) στον Τομέα Πολεοδομίας – Χωροταξίας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ και εκπόνηση Διδακτορικής Διατριβής. 1998: Απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος από το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ. Θέμα Διδακτορικής Διατριβής: «Γαιοκτησία, οικιστική επέκταση και αποδάσωση στην Αττική. Η περίπτωση του δασοκτήματος Σταμάτας – Διονύσου». Επαγγελματική δραστηριότητα: 1983-σήμερα: Εκπόνηση αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών μελετών. 1998-σήμερα: Επιστημονική Γραμματεία του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου» στην Κατεύθυνση της Πολεοδομίας και Χωροταξίας, του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Υπάλληλος ΙΔΑΧ στην ίδια θέση από 15/1/2002. Ερευνητική δραστηριότητα: 1988-2007: Συμμετοχή στην εκπόνηση ερευνητικών προγραμμάτων του Τομέα II Πολεοδομίας και Χωροταξίας ΕΜΠ. Συμμετοχή σε αρκετά συνέδρια, 7 δημοσιεύσεις. 1993-2006: Διαλέξεις σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα του Τομέα Πολεοδομίας και Χωροταξίας ΕΜΠ.

Ο **Λουκάς Τριάντης** αποφοίτησε από την Αρχιτεκτονική Σχολή του ΕΜΠ το 2005. Ολοκλήρωσε με διάκριση το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Cities, Space & Society» στο Τμήμα Γεωγραφίας και Περιβάλλοντος του LSE. Από το 2008 διατηρεί αρχιτεκτονικό γραφείο στην Αθήνα και είναι μέλος του Εργαστηρίου Αστικού Περιβάλλοντος στο ΕΜΠ.

Ο **Ιωάννης Τσουδερός** είναι Καθηγητής στον Τομέα Πολεοδομίας Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ στο οποίο διδάσκει τέσσερα προπτυχιακά και δύο μεταπτυχιακά μαθήματα. Είναι Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Διδάκτωρ Πολεοδομίας του ΕΜΠ και κάτοχος DEA Université Louis Pasteur Strasbourg και Doctorat Université Louis Pasteur Strasbourg, Géographie de l'aménagement. Είναι διευθυντής του Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης και έχει συμμετάσχει σε εννέα ερευνητικά προγράμματα. Έχει συγγράψει 26 βιβλία, έχει πραγματοποιήσει εισηγήσεις σε είκοσι συνέδρια και έχει διατελέσει Πρόεδρος του Συμβουλίου Ευρωπαίων Αρχιτεκτόνων (Α.Σ.Ε.) από το 1996 έως το 1998.

Η **Αθηνά Χατζή** γεννήθηκε το 1975 στο Θέρμο Αιτωλίας. Σπούδασε Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και Αρχαιολογία και Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο Μπέρκλεϋ των ΗΠΑ, του οποίου αναγορεύθηκε Διδάκτωρ το 2004. Διδάσκει Ανθρωπολογία στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πανεπιστημίου Πατρών, Αρχαιολογία στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Ιστορία της Τέχνης στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Κατά περίπτωση, μεταφράζει κείμενα κυρίως των κοινωνικών επιστημών, γράφει, διαβάζει και διασχίζει τον Ατλαντικό κατά το δοκούν.

Ο **Δημήτρης Ψυχογιός** (LABoratory of Arcitecture, LABA) είναι Υποψήφιος Διδάκτωρ ΕΜΠ, τομέας Οικοδομικής / μεταπτυχιακό δίπλωμα ΕΜΠ, Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός / πτυχίο Αρχιτέκτονα Μηχανικού ΕΜΠ / πτυχίο Μηχανικού Δομικών Έργων ΤΕΙ Ηρακλείου.

